

Ἡ πόρτα τοῦ πατρικοῦ σπιτιοῦ τοῦ Κώστα Κρυστάλλη στό Συρράκο.
Σκίτσο τῆς Καλλιτέχνιδας ζωγράφου Ἑλένης Μανιά.

ΣΚΟΥΦΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ * ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ * ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΕΤΟΣ ΜΣΤ | ΤΟΜΟΣ ΙΒ | ΑΡΤΑ 2004 | ΤΕΥΧΟΣ 96

ΠΟΣΕΙΔΩΝΑΣ

«ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΟΥ ΠΟΣΕΙΔΩΝΑ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ»

ΧΡ. ΤΖΟΥΒΑΡΑ-ΣΟΥΛΗ

Ο Ποσειδών¹, θεός κατεξοχήν της θάλασσας², στή ὀρεινή καί μακρινή Ἡπειρο δέν λατρεύτηκε μέ τήν ιδιότητα αὐτή, ἀλλά ὡς χθόνιος θεός³ καί ὡς γαίηοχος, ἐννοσίγαιος καί ἐννοσίχθων, δηλαδή θεός τῶν Σεισμῶν⁴.

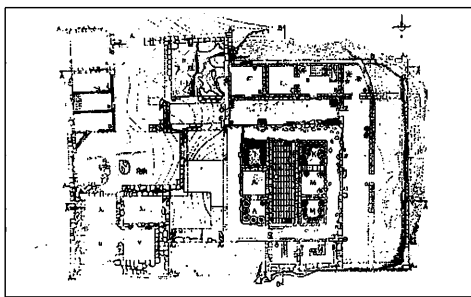
Παράλληλα εἶχε καί μαντικές ιδιότητες⁵, ὅπως προκύπτει ἀπό χωρία τῆς Ὀδύσσειας (λ, 118 κε, καὶ ψ. 256 κε), σύμφωνα μέ τὰ ὅποια ὑπῆρχε Ἱερό καί Μαντεῖο τοῦ Ποσειδῶνα στό ἐσωτερικό τῆς Ἡπείρου⁶.

* Στό κείμενο χρησιμοποιοῦνται συντομογραφίες τοῦ DAI, Archäologische Anzeiger. Τόν πυρήνα τῆς μελέτης ἀποτελέσει ἀνακοίνωση στό 5ο Διεθνές Συμπόσιο Ἀρχαίας Ναυπηγικῆς.

1. Τό ὄνομα εἶναι σύνθετο ἀπό τό Ποιεῖ δηλ. κύριος καί τό δα· ἡ ἐτυμολογία ὁμως παραμένει ἀσαφής· ἄν καί ὀρισμένοι ἐρευνητές τό συνέδεσαν μέ τή γῆ καί θεωροῦν τόν Ποσειδῶνα κύριο τῆς Γῆς. Σχετικά βλ. W. Burkert, *Greek Religion*, Cambridge Massachusetts 1985, σ. 136 κέ μέ τήν παλαιότερη διδωλογραφία. Γιά τήν ἐτυμολογία τῆς λέξης βλ. H. Frisk «*Griechisches Etymologisches Wörterbuch*» Β.Π., Heidelberg 1970, σ. 583-584, στή λ. «Ποσειδῶν καί γιά τή σύνδεση τοῦ Ποσειδῶνα μέ τή γῆ P. Kretschmer *Glotta* (1909), σ. 27 κέ.
2. Στό ἐπος ὁ Ποσειδῶν ἀναφέρεται ὡς θεός τῆς θάλασσας Ὅμ. *Ιλ.* Ο, στ. 186-193, *Ιλ.* Ν, στ. 17-31, Ὅδυσ. Ε, στ. 282-381. Σχετικά βλ. καί W. Burkert, ὅ.π. σ. 136 κέ.
3. Γιά τήν ιδιότητα αὐτή τοῦ Ποσειδῶνα γενικά U.V. Wilamovitz-Moellendorf, *Der Glaube der Hellenen*, I, σ. 211-214, RE XXII, I, στ. 451-454 (E. Wüst), F. Schachermeyr, Poseidon und die Entstehung des griechischen Götterglaubens, 1950, σ. 13-19, L. Malten, «Das Pferd im Totenglauben, *Jdl* 29 (1914), σ. 179-255 καί W. Burkert, ὅ.π., σ. 138 καί σημ. 37 μέ τή σχετική διδωλογραφία Πρβλ. Nilsson, GGRRI, σ. 450, ὁ ὅποιος τόν θεωρεῖ «θεό τῶν ὑδάτων».
4. W.K.C. Guthrie, *The Greeks and their gods*, London 1950 (1962), σ. 95 καί W. Burkert, ὅ.π. σ. 137 κέ. μέ σχετικές ἀναφορές γιά τήν ἐτυμολογία τῆς λέξης γαίηοχος καί γιά τούς τόπους, ὅπου ὁ Ποσειδῶν λατρεύτηκε ὡς θεός τῶν σεισμῶν.
5. Γιά τίς μαντικές ιδιότητες τοῦ θεοῦ γενικά, ἀφοῦ μάλιστα θεωροῦνταν καί ἀρχικός κύριος τῶν Δελφῶν βλ. REIVA στ. 2045 κέ. (F. Bölte) *Πανσ.* 10.5.6, 10.24.4. Wilamovitz-Moellendorf, ὅ.π. σ. 213, G. Daux, BCH 92 (1968), σ. 540-549, W. Burkert, *Homo Necans: the anthropology of ancient Greek Sacrificial ritual and myth*, Berkeley 1983, σ. 134 σημ. 221 καί γιά τό ψυχοπομπεῖο στό Ταῖναρο Πλουτ. Περί τῶν ὑπό τοῦ θεοῦ βραδεῶς τιμωρουμένων 550e. βλ. καί Ν. Παπαχατζή «Ποσειδῶν Ταυνάριος» *ΑΕΦημ.* 1976, σ. 102-125 καί W. Burkert, *Greek Religion*, ὅ.π. σ. 139.
6. Ὅδυσ. λ, στ. 119-134, βλ. καί W. Burkert, ὅ.π. σ. 139 καί σημ. 43. Γιά τόν Ὀδυσσεά καί τούς Θεσπρωτοῦς βλ. E. Schwartz, *Die Odyssee*, 1924, σ. 140-143 καί 183-194.

Στόχος μας είναι νά σκιαγραφήσουμε τή λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα, μέ βάση τίς φιλολογικές μαρτυρίες, τίς ἐπιγραφές καί τά ἀρχαιολογικά δεδομένα καί νά ἐπισημάνουμε τίς θέσεις λατρείας τοῦ θεοῦ στήν ἀρχαία Ἡπειρο. Κύριος τόπος λατρείας τοῦ Ποσειδῶνα ὡς χθόνιου θεοῦ στήν Ἡπειρο ὑπῆρξε τό Νεκνομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα, κοντά στή μυκηναϊκή ἐγκατάσταση τῆς Ἐφύρας, στίς δόριες ὄχθες τοῦ Ἀχέροντα ποταμοῦ⁷.

Τό ἱερό πού ἔφεραν στό φῶς οἱ ἀνασκαφικές ἐρευνες χρονολογεῖται στά τέλη τοῦ 4ου μέ ἀρχές 3ου αἰ. π.Χ. καί ἀποτελεῖται ἀπό τό τέμενος καί τό κεντρικό οἰκοδόμημα τῆς λατρείας, καθῶς καί τήν ὑπόγεια αἶθουσα, κρύπτη περίκλειστη καί χωρίς εἰσοδο⁸ (πίν. 1). Ἡ μορφή τοῦ ἱεροῦ θυμίζει τόν ἐλληνιστικό τύπο ἀνατολικῆς καταγωγῆς τοῦ μαυσωλείου μέ τήν ὑπόγεια αἶθουσα καί τό ὑπέργειο μνημεῖο⁹.

Πίνακας 1. Κάτοψη τοῦ Νεκνομαντείου τοῦ Ἀχέροντα.

Ἄν καί ἡ παλαιότερη ἀπό τόν 4ο αἰ. π.Χ. μορφή τοῦ ἱεροῦ δέν εἶναι γνωστή, εἶναι ὅμως δυνατόν νά ἀνασυνθέσουμε τήν ἀρχική λατρεία στηριζόμενοι στίς φιλολογικές πηγές (Ὅμηρος, Ἡρόδοτος) καί τά ἄλλα ἀρχαιολογικά εὐρήματα, τά ὁποῖα χρονολογοῦνται ἀπό τήν Προϊστορική ἐποχή¹⁰. Στή θέση ἄλλωστε τῆς Ἐφύρας¹¹ ὑπῆρξε πιθανόν ἀνοικτός ἐγχώριος οἰκισμός ἡ Κίχυρος, ὅπως δεί-

7. Γιά τό Ἱερό καί Μαντεῖο τοῦ Ἀδῆ πού ἔφεραν στό φῶς οἱ ἀνασκαφές τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὑπό τή διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ Σ. Δάκαρη βλ. Σ. Δάκαρη, *Πρακτ.* 1958, σ. 107-113, (1960), σ. 114-127, (1961²), σ. 108-119, (1963), σ. 89-92, (1964), σ. 44-53, (1975), σ. 145-146, (1976), σ. 146-152, (1977), Α', σ. 140-141. *Τό Ἔργον* 1958, σ. 93-103, (1960), σ. 102-110, (1961), σ. 118-125, (1963), σ. 57-64, (1964), σ. 51-64, (1975), σ. 82-88, (1976), σ. 80-88, (1990), σ. 73 κέ. (1991), σ. 58-62, Σ. Δάκαρη *Θεσπρωτία Ἀρχαῖες Ἑλληνικές Πόλεις 15*, Ἀθήνα 1972, σ. 67, 81, 119 καί 179-180, τοῦ ἰδίου, *Τό Νεκνομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα*, Ἀθήνα 1993.

8. Γιά τό οἰκοδόμημα τῆς λατρείας βλ. παραπάνω σημ. 7.

9. Γιά τήν ἀρχιτεκτονική τοῦ ἱεροῦ βλ. σημ. 7.

10. Σχετικά Χρ. Τζουδάρα-Σούλη, *Ἡ λατρεία τῶν γυναικείων θεοτήτων εἰς τήν Ἀρχαίαν Ἡπειρον*, Ἰωάννινα 1979, σ. 104 κέ. καί γιά τά προϊστορικά εὐρήματα Σ. Δάκαρη, *Πρακτ.* 1958, σ. 111, (1963), σ. 91-92, (1964), σ. 53, *Θεσπρωτία*, δ.π. σ. 63, N.G.L. Hammond, *Epirus*, s. 314, 319-320, Θ. Παπαδόπουλου, «Ἡ Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ στήν Ἡπειρο», *Δωδώνη* τ.Ε' (1976), σ. 277, 285 καί 306. *Τό Ἔργον* 1976, σ. 84-85, (1977), σ. 68-69.

11. Γιά τίς ἀνασκαφές στήν Ἐφύρα Σ. Δάκαρη *Πρακτ.* 1958, σ. 108 κέ., *Τό Ἔργον* 1958, σ. 96-97, εἰκ. 100-101, (1975), σ. 89-90, (1976), σ. 87-88, Σ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, δ.π. σ. 62-63, Θ. Παπαδόπουλου, *Πρακτ.* 1978, σ. 107, (1983), σ. 81-82, *Τό Ἔργον* 1978, σ. 35-36, (1979), σ. 16, (1980), σ. 18, (1981), σ. 33-34, (1982), σ. 30 (1983), σ. 43-45, (1984), σ. 45-46, (1986), σ. 83-84, (1987), σ. 70-71.

χνουν τὰ ὄστρακα τῆς τοπικῆς κεραμεικῆς, τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ¹². Τὴν ἀρχαιότερη φιλολογικὴ μαρτυρία γιὰ τὴν λατρεία στοῦ Νεκρομαντεῖο δίδει ἡ Ὀδύσσεια. Καί συγκεκριμένα στοῦ κ. 488 κέ. ἡ μάγισσα Κίρκη συμβουλεύει τὸν Ὀδυσσεύα νὰ μεταβῇ «εἰς Ἀἶδαο δόμους καὶ ἐπαινῆς Περσεφονείας» γιὰ νὰ πάρει χρησμὸ ἀπὸ τὸν τυφλὸ μάντη Τειρεσία, πῶς θὰ γυρίσει στὴν πατρίδα του, τὴν Ἰθάκη¹³.

Ὅπως προκύπτει λοιπὸν ἀπὸ τίς φιλολογικὲς μαρτυρίες, κύρια θεότητα στοῦ Νεκρομαντεῖο ἦταν ἡ Περσεφόνη¹⁴. Τὴν ἄποψη αὕτη ἐνισχύουν καὶ τὰ πῆλινα εἰδῶλια τῶν ἀρχαίων, τῶν κλασσικῶν, καὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων πού προέρχονται ἀπὸ τὸ ἱερὸ καὶ εἰκονίζονται τῇ θεᾷ τοῦ Κάτω Κόσμου μέ «πόλο» καὶ καλύπτρα¹⁵. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ χρόνο πού καθιερώθηκε ἡ λατρεία τῆς Περσεφόνης στοῦ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα οἱ περισσότεροὶ μελετητές, ὅπως οἱ καθηγητές Hammond¹⁶ καὶ Δάκαρης¹⁷, τὴν ἀνάγουν στὴν Προϊστορικὴ ἐποχὴ καὶ τὴ θεωροῦν ὡς συνέχεια τῆς λατρείας τῆς Μεγάλης Θεᾶς που λατρευόταν σὲ ὁλόκληρη τὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο καὶ τὴ Δωδώνη.

Στὴ συνέχεια ἡ Περσεφόνη ἢ Φερσεφόνη, Προϊστορικὴ θεὰ τῆς εὐφορίας καὶ τῆς βλαστήσεως, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, συλλατρεύθηκε στὸν Ἀχέροντα μέ τὸν Ποσειδῶνα-Ἀδῆ¹⁸, λατρεία πού ἦρθε στὴν Ἑλλάδα κατὰ τοὺς Μεσοελλαδικούς χρόνους, καὶ στὴν Ἡπειρο γύρω στοῦ 2000 π.Χ./1900 π.Χ. μέ τὴν ἄφιξη τῶν πρώτων ἑλληνικῶν φύλων, τῶν Θεσπρωτῶν. Ἀναφορικά μέ τὸν Ποσειδῶνα καὶ τὴ σχέση του πρὸς τὴν εὐφορία τῆς γῆς, τὰ πηγαῖα ὕδατα, τὰ ἔγκατα τῆς γῆς, τὸν κόσμον τῶν νεκρῶν καὶ τοὺς σεισμούς ἀνέπτυξε ὁ Schachermeyr¹⁹ στὸ ἔργο του γιὰ τὸν «Ποσειδῶνα καὶ τὴν προέλευση τῶν περὶ θεῶν ἑλληνικῶν δοξασιῶν» καὶ ὑποστήριξε τὸν παλαιὸ δεσμὸ τοῦ Ἰππίου Ποσειδῶνα πρὸς τὴ Δῆμητρα καὶ τίς θεότητες τοῦ Κάτω Κόσμου.

12. Σ. Δάκαρη, *Πρακτ.* 1958, σ.111, Τὸ Ἔργον 1958, σ. 96κέ., (1963), σ. 62, (1975), σ. 88-90, Σ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, ὅ.π., σ. 63, N.G.L. Hammond, *Epirus*, ὅ.π., σ. 702.

13. Σ. Δάκαρη, *Πρακτ.* 1960, σ. 121, κέ., τοῦ ἴδιου, «Ὀδύσσεια καὶ Ἡπειρος», *Πρακτικά Δ. Συνεδρίου* γιὰ τὴν Ὀδύσσεια, Ἰθάκη 1986, σ. 152 κέ.

14. Γιὰ τὴ λατρεία τῆς Περσεφόνης στοῦ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, ὅ.π. σ. 99 κέ., μέ τὴν παλαιότερη διδμογραφία.

15. Γιὰ τὰ εἰδῶλια Σ. Δάκαρη, *Πρακτ.* 1964, σ. 53, σημ. 2, τοῦ ἴδιου, *Ἀρχαιότητες Ἡπείρου, Τὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντος, Ἐφύρα-Πανδοσία-Κασσώπη*, Ἀθήναι 1972, σ. 20, Τὸ Ἔργον 1964, σ. 54-55, εἰκ. 59, Σ. Δάκαρη, *ΑΔελτ.* 19 (1964) Χρον. Β3, σ. 310, πίν. 349γ. Βλ. καὶ Τζουβάρα-Σούλη, ὅ.π., σ. 103, κέ.

16. N.G.L. Hammond, *Epirus*, ὅ.π., σ. 396 σημ. 4.

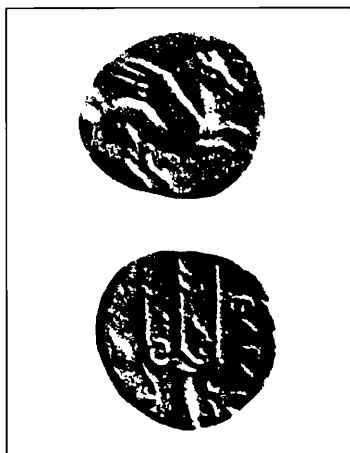
17. Σ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία* ὅ.π., σ. 67.

18. Σχετικὰ Σ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, ὅ.π., σ. 116, 117 § 337, S. Dakaris, «Cassopaia», σ. 30-31 §109 βλ. καὶ Σ. Δάκαρη «Ἐπιτύμβιος Στήλη (ἢ περὶ Δρυολατρίας)», *Χαριστήριον εἰς Ἀναστάσιον Κ. Ὁρλάνδον*, τ.Δ', Ἀθήναι 1967, σ. 369, 394, βλ. καὶ S.I. Dakaris, «Mesopotamo», *EAA*, Suppl. 1970, σ. 474-477.

19. Fr. Schachermeyr, *Poseidon und die Entstehung des griechischen Götterglaubens*, Bonn 1950, σ. 15κέ. Σχετικὰ καὶ W. Guthrie, *The Greeks and their Gods*, London 1962, σ. 94κέ., Σ. Δάκαρη, *Ἐπιτύμβιος Στήλη*, *Χαριστήριον εἰς Ἀ. Ὁρλάνδον*, ὅ.π. σ. 390, κέ., E. Simon, *Die Götter der Griechen*, ὅ.π., σ. 91 κέ., N. Παπαχατζῆ «Ποσειδῶν Ταινάριος» *ΑΕφμ.* 1976, σ. 113κέ. καὶ W. Burkert, *Greek Religion*, ὅ.π., σ. 130 κέ.

Τή χθόνια αὐτή φύση τοῦ θεοῦ στό Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα ἐπιβεβαιώνουν τὰ σύμβολά του, ὅπως ὁ Πήγασος, ἡ τρίαινα, τὰ ὁποῖα ἀπαντοῦν μαζί μέ τήν προτομή τῆς Περσεφόνης στά νομίσματα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. τῶν Ἑλεατῶν²⁰ στή δικαιοδοσία τῶν ὁποίων ὑπαγόταν τό ἱερό.

Πρόκειται γιά χάλκινα νομίσματα, διάρκειας 20-30 ἐτῶν (360/350-330/325 π.Χ.), τὰ ὁποῖα προορίζονταν γιά τίς ἐσωτερικές ἀνάγκες καί περιλάμβαναν πέντε ὁμάδες²¹.

Πίνακας 2. Χάλκινο νόμισμα τῶν ἐτῶν 360-342 π.Χ. μέ φτερωτό Πήγασο στόν ἐμπροσθότυπο καί στόν ὀπισθότυπο τρίαινα καί ἐπιγραφή ΕΛΑΙ(ΩΝ).

Στήν πρώτη ὁμάδα πού χρονολογεῖται γύρω στό 360-342 π.Χ. εἰκονίζεται στόν ἐμπροσθότυπο φτερωτός Πήγασος πρός τά δεξιὰ καί στόν ὀπισθότυπο τρίαινα (πιν. 2), κυνή Αἰδου καί ἐπιγραφή ΕΛΕΑΙ(ΩΝ) ἢ ΕΛΕΑΤΑΝ²². Στίς ἄλλες ὁμάδες πού χρονολογοῦνται ἀπό τό 342-325 π.Χ. εἰκονίζεται στόν ἐμπροσθότυπο κεφαλή Περσεφόνης, ἐνῶ στο ὀπισθότυπο ἀπαντοῦν νομισματικά σύμβολα πού συνδέονται μέ τήν κυριότερη λατρεία τῶν Θεσπρωτῶν, τῆς Περσεφόνης καί τοῦ Ἀδῆ, ὅπως τρικέφαλος Κέρβερος, τόν ὁποῖο συνοδεύει ἡ ἐπιγραφή ΕΛΕΑΤΑΝ.

Τά ἴδια σύμβολα χρησιμοποίησε καί τό Κοινό τῶν Θεσπρωτῶν, τό ὁποῖο ἔκοψε νομίσματα γιά σύντομο χρονικό διάστημα ἀπό τό 335-330/325 π.Χ. μέ τήν ἐπιγραφή ΘΕ(ΣΠΡΩΤΩΝ). Ἡ κοπή αὐτή ἐπιβεβαιώνει τήν πολιτική σημασία τῆς Ἑλέας ὡς κέντρο Θεσπρωτικό²³.

Ὡς χθόνιος θεός ὁ Ποσειδών τιμήθηκε στό ἀκρωτήριο Ταίναρο, Ποσειδών Ταινάριος, ὅπως προκύπτει ἀπό τίς φιλολογικές πηγές καί τὰ ἀρχαιολογικά εὐρήματα. Ὁ θεός λατρεύτηκε σέ τέμενος, ὅπου ὑπάρχει σπήλαιο εἰσόδου στόν Κάτω Κόσμο, καθώς καί Ψυχοπομπεῖο, τό ὁποῖο σύμ-

20. Τό ὄνομα Ἑλέα δεδαιώνεται ἀπό τήν ἀρχαία παράδοση ἀπό ἐπιγραφές καί τὰ νομίσματα τῆς Ἑλέας καί τῶν Ἑλεατῶν. Κατά τόν Ψευδο-Σκύλακα (Περίπλους 30), ὄρμος τῆς Ἀμμονιδῆς εἶναι τό λιμάνι Ἑλέα. Ἡ πόλη πρέπει νά ἀναζητηθεῖ ἀσφαλῶς στήν Ἑλεάτιδα τῆς Θεσπρωτίας δηλαδή στήν περιοχή τῆς Κερέντζας-Ἀμμονιδῆς καί Παραμυθιδῆς, ὅπου ἐκτεταμένα ἔρεπια. Γιά τήν πόλη, σημερινή Βέλιανη, ἡ ὁποία ὑπῆρξε πιθανότατα πολιτικό κέντρο τῶν Θεσπρωτῶν Σ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, ὁ.π., σ. 37-39.

21. Γιά τὰ νομίσματα P. Gardner, *BMC, Thessaly to Aetolia*, Bologna 1963, σ. 100, πίν. 18 (αρ. 10-12), B. Head, *Historia Nummorum*, Oxford 1911, σ. 321 καί P. Franke, *Die antiken Münzen von Epirus*, Wiesbaden 1961, σ. 40 κ.έ., 300 κ.έ., 6λ. καί N.G.L. Hammond, *Epirus*, ὁ.π., σ. 546 κ.έ., Σ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία* ὁ.π., σ. 116-117.

22. Σχετικά P. Franke ὁ.π., σ. 40-41, 300 κ.έ., πίν. 3V1-5, R1-6, ὁ ὁποῖος ἀποδίδει τήν ἀπεικόνιση τοῦ Πηγάσου σέ ἄλλους λόγους καί θεωρεῖ τήν Ἑλέα ἀποικία τῶν Κορινθίων.

23. Γιά τίς ἄλλες νομισματικές κοπές τῶν Ἑλεατῶν καί τῶν Θεσπρωτῶν P. Franke, ὁ.π., σ. 40-41, 44-46, κ.έ., 48 κ.έ., 51 καί σ. 300 κ.έ., πίν. 3-4. Βλ. καί Σ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, ὁ.π., σ. 39§106.

φωνα μέ τίς πηγές βρισκόταν σέ ἀκμή κατά τόν 7ο αἰ. π.Χ. (Πλουτ. Περί τῶν ὑπὸ τοῦ θείου θραδέως τιμωρουμένων 17 καί Πaus. 3.25.5). Ὡστόσο ὁ θεός ἐδῶ τιμήθηκε μόνος, ἀφοῦ δέν ὑπάρχουν ἐνδείξεις παρουσίας τῆς Περσεφόνης ἢ ἄλλης παρέρδρου τοῦ Ποσειδῶνα²⁴.

Ἀνάλογο μαντικό ἱερό στήν Ἡπειρο ἀφιερωμένο στόν Ποσειδῶνα μέ τήν ιδιότητα τοῦ χθόνιου θεοῦ ὑπαινίσσονται δύο χωρία τῆς Ὀδύσσειας (λ. 118 κέ., ψ. 215 κέ). Ὁ Ὀδυσσεύς σύμφωνα μέ τή συμβουλή τοῦ μάντη Τειρεσία ἐπρεπε, ὕστερα ἀπό τό φόνο τῶν μνηστήρων, νά μεταβεῖ σέ τόπο, ὅπου οἱ ἄνθρωποι δέν γνωρίζουν τήν θάλασσα καί δέν χρησιμοποιοῦν ἅλατι στήν τροφή τους, γιά νά ἐξιλεώσει μέ θυσίες τόν Ποσειδῶνα.

Τῇ θέσῃ αὐτῇ οἱ Σχολιαστές τοῦ Ὀμήρου τοποθετοῦν στά Βούνειμα τῆς Ἡπείρου, κοντά στήν ἄγνωστη πόλη Τράμπυα²⁵ ἢ στή θέση Κελκέα²⁶ «ἐν οἷς Ὀδυσσεύς τόν Ποσειδῶνα ἐτίμησε», ἐνῶ παρᾶλληλα δίδουν καί ὅλα τά εἶδη ζώων, τά ὅποια ὁ Ὀδυσσεύς ἐπρεπε νά θυσιάσει, ὅπως κριό, κάπρο καί ταῦρο.

Ἔτσι στόν Εὐστάθιο Σχόλια στήν Ὀμήρου Ὀδύσεια λ.στ. 120 κέ διαβάζουμε:

«Βούλεται δέ ἡ τοῦ Τειρεσίου παραινέσις λαβεῖν τόν Ὀδυσσεά κώπην ἐπὶ τοῖς ὤμοις καί ὀδεύειν ἕως ἄν εἰς ἄνδρας ἔλθοι μή εἰδότας θάλασσαν ἐμβρωματιζομένους μετὰ ἄλῶν ἢ ἐπιστήμονας νηῶν, ἵνα δηλαδή τιμηθῇ Ποσειδῶν ἡπειρώτης ἐν τόποις οἷς οὐ φέρεται αὐτοῦ ὄνομα... οἱ δέ παλαιοὶ καί τινων τοπικῶν ὀνομάτων βαρβαροφώνους δούπους, ἰστοροῦσι, Βουνίμαν λέγοντες τινά ἢ Κελκέαν, ἐν οἷς Ὀδυσσεύς τόν Ποσειδῶνα ἐτίμησε καί ταῦτα μέν τοιαῦτα».

Ἀνάλογη ἀναφορά ἔχουμε καί στόν Στέφανο Βυζάντιο, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ τοποθετεῖ τά Βούνειμα στήν Ἡπειρο, δίδει καί τό εἶδος τῆς θυσίας στό θεό, πού πρόκειται γιά ταῦρο.

«Βούνειμα, πόλις Ἡπείρου, οὐδετέρως, κτίσμα Ὀδυσσεύς, ἣν ἔκτισε πλησίον Τραμπύας, λαθὼν χρησμόν ἔλθειν πρὸς ἄνδρας «οἱ οὐκ ἴσασι θάλασσαν» δοῦν οὖν θύσας ἔκτισε»²⁷.

Εἶναι γνωστὴ ἐξάλλου ἡ ἱερότητα τοῦ ταύρου στήν Ἡπειρο καί ἡ σύνδεσή του μέ τόν Ποσειδῶνα, σύμφωνα μέ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες καί ἀπεικονίσεις τοῦ ταύρου σέ ἀναθηματικὲς στήλες στό θεό²⁸.

24. Γενικά γιά τήν λατρεία τοῦ Ταινάρου Ποσειδῶνα Ν.Δ. Παπαχατζῆ, «Ποσειδῶν Ταινάριος», *ΑΕφμ*. 1976, σ. 102 κέ.

25. Ἀπολλοδ. Ἐπιτομή 7.34, Στεφ. Βυζ. στή λ. Βούνειμα Εὐστάθιος, Σχόλ. στήν Ὀμήρου Ὀδύσεια λ. στ. 125, σ. 402 καί Α. Hartmann, Untersuchungen über die Sagen vom Tod des Odysseus, München 1917, σ. 91-93 σημ. 101 καί R. Merkelbach, Untersuchungen zur Odyssee, München 1969, σ. 225.

26. Σχόλια Ὀμήρου Ὀδυσ. λ. στ. 121 κέ., *Εὐστάθιος* 1675, 35 καί RE, Suppl. V., σ. 453 (Bürchner) Γιά τή θέση βλ. Χρ. Τζουδάρα-Σούλη, *δ.π.*, σ. 31-32.

27. Γιά τόν ταῦρο ἱερό ζῶο τοῦ Ποσειδῶνα γενικά βλ. Fr. Schachermeyr, Poseidon und die Entstehung des griechischen Götterglaubens, Bonn 1950, σ. 20, 22, 23, 39, 41 καί γιά τήν Ν.Γ.Λ. Hammond, Epirus, *δ.π.*, σ. 41.

28. Γιά τίς στήλες βλ. Ν.Γ.Λ. Hammond, Epirus, *δ.π.*, σ. 735, κέ. καί P. Franke, *δ.π.*, σ. 290 κέ.

Πίνακας 3. Ἀσβεστολιθική ἐνέπι-
γραφη στήλη τοῦ 3ου/2ου αἰ. π.Χ.
ἀναθηματική στὸν Ποσειδῶνα ἀπὸ
τῆ Σάλιαρη, κοντὰ στὸ Τεπελένι.

σέ κοινό προκειμένου νά προσφέρουν θυσία στὸν Ποσειδῶνα. Ἡ θυσία στὸ θεό
θά ἦταν ὁ ταῦρος ἢ τό πιθανότερο ἡ ἀνάθεση τῆς στήλης ἐπάνω στὴν ὁποία
ἀνάγλυφα δεσπάζει ὁ ταῦρος.

Σχετικά μέ τὴν ἀνάγνωση τῆς ἐπιγραφῆς, ἡ ὁποία χρονολογεῖται στὸν 3ο μέ
ἀρχές 2ου αἰ. π.Χ. σύμφωνα μέ τὴ μορφὴ τῶν γραμμάτων, ἔχουν προταθεῖ ἀπὸ
τούς μελετητές διάφορες συμπληρώσεις κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τό πρῶτο τμήμα τό
ὁποῖο δέν σώζει ὅλα τὰ γράμματα: Ὁ Εὐαγγελίδης προτείνει τὴν παρακάτω
ἀνάγνωση³³.

Οἱ περισσότερες ἐπιγραφές πού ἀναφέρον-
ται στὴν λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα στὴν
Ἡπειρο χρονολογοῦνται στὸν 3ο καί 2ο αἰ.
π.Χ. καί προέρχονται ἀπὸ περιοχὴ σεισμο-
παθῆ κοντὰ στὸ Τεπελένι. Εἶναι χαραγμένες
σέ στήλες, ἀναθηματικές στὸ θεό²⁹ καί δύο
ἀπὸ αὐτές διακοσμοῦνται μέ ταῦρο, ἱερὸ ζῶο
τοῦ θεοῦ³⁰.

Ἡ πρώτη στήλη (πίν. 3) βρέθηκε στὸ χω-
ριό Σάλιαρη, ΒΔ ἀπὸ τό Τεπελένι³¹ καί πρό-
κειται γιὰ ἀσβεστολιθικὴ στήλη, ἡ ὁποία φέ-
ρει ἀνάγλυφο ταῦρο καί καταλήγει σέ ἐπί-
κρανο μέ κυμάτιο. Ὁ ταῦρος δεσπάζει στὸ
κέντρο στραμμένος πρὸς τὰ ἀριστερὰ μέ ἐλα-
φρὰ κλίση τῆς κεφαλῆς πρὸς τὰ ἐμπρός. Ἡ
ἐπιγραφή, ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀκτώ στίχους
ἀπὸ τούς ὁποίους οἱ τρεῖς εἶναι χαραγμένοι
στὴν ἐπίστεψη τῆς στήλης, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι
φτάνουν μέχρι τὴν παράσταση τοῦ ταύρου.

Οἱ πέντε πρῶτοι στίχοι δίδουν τὰ ὀνόμα-
τα τεσσάρων ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι εἶναι μαζί μέ
τό Κοινό τῶν Συγγόνων, δηλαδή αὐτῶν πού
ἀνήκουν στὸ ἴδιο γένος, ἀνάθεσαν στὸν Πο-
σειδῶνα τὴ στήλη αὐτή. Στὴ συγκεκριμένη
στήλη πρόκειται γιὰ ἔνωση τῶν συγγενῶν³²,

29. N.G.L. Hammond, *Epirus*, ὁ.π. σ. 734-735, ἀρ. 6. Βλ. καί A. Woodhead, *SEG* 24 (1969), σ. 167, ἀρ. 472.

30. Γιὰ τὸν ταῦρο ὡς ἱερὸ ζῶο τοῦ Ποσειδῶνα βλ. παραπάνω σημ. 27.

31. Σχετικά Δ. Εὐαγγελίδης, «Αἱ ἀρχαιότητες καί τὰ θυζαντινὰ μνημεῖα τῆς ΒΔ Ἡπείρου», *Νέος Ἑλληνισμῶν* 10 (1913), σ. 287-288, τοῦ ἴδιου, «Ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἡπείρου», *Αἴφνη*. 1914, σ. 232 κ.ε., *Bull. Epigr.* 1915, σ. 483. Σχετικά βλ. καί P. Franke, ὁ.π., σ. 292, πίν. 57 (1), N.G.L. Hammond, *Epirus*, σ. 738 κ.ε., ἀρ. 24, A. Woodhead, *SEG* 24 (1969), σ. 166 ἀρ. 470 καί τελευταῖα B. Κοντορί-
νη, «Δημοσιευμένες ἐλληνικὲς ἐπιγραφές τοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων, *Δωδώνη*, 16 (1987),
Ἀφιέρωμα στὸν καθηγητὴ Στ. Ι. Παπαδόπουλο, σ. 625.

32. Δ. Εὐαγγελίδου, «Ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἡπείρου», *Αἴφνη*. 1914, σ. 233-234, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει καί
ἄλλα οἰκογενειακά κοινὰ ἢ συγγενῶν κοινὰ ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς καί κυρίως ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία.

33. Σχετικά Δ. Εὐαγγελίδου, ὁ.π., σ. 233.

Ονα--ος/Ξένων Λυκίσσο(τ)υ/- - Ν(ε)στό σ. Λυ. τα/
Νίκανος/Φιλίσσου/καί τό Κοινόν τῶν /Συγγόν/-ων/
Ποσειδῶνι εὐχάν/.

‘Ο Hammond³⁴ διαβάζει:

----- /χος ----- Ξ(έ)νων Λυκίσσκου / Νέστος
Λυ(κ)ώτ. /Νίκανος / Φιλίσσου / καί [τό] Κοινόν
τῶν/Συγγόνων/Ποσειδῶνι εὐχάν/.

Καί ὁ Franke³⁵:

[Κλ]εόμαχος Ν[ικάνο]υ/Ξένων Λυκίσσκου/
[Φί]λισστος Λυκώτα/Νίκανος/Φιλίσσου/καί
τό Κοινόν τῶν/Συγγόνων/Ποσειδῶνι εὐχάν/.

Οἱ διάφορες ἀναγνώσεις τῆς ἐπιγραφῆς πού προτείνονται συνοψίζονται
στό κριτικό υπόμνημα τοῦ SEG ὡς ἐξῆς³⁶.

[Κλ]εόμαχος Ν[ικάνο]υ/Ξένων Λυκίσσκου/
[Φί]λισστος Λυκώτα/Νίκανος/Φιλίσσου/
καί τό Κοινόν τῶν συγγόνων/Ποσειδῶνι εὐχάν/.

Ἡ διαφορετική ἐξάλλου ἀνάγνωση τῆς ἐπιγραφῆς ὁδήγησε τοὺς μελετη-
τές στή διατύπωση ὁρισμένων προβληματισμῶν.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἀποψη τοῦ Hammond³⁷, ὁ ὁποῖος προτείνει τήν ἀνάγνω-
ση Νέστος στήν τρίτη σειρά καί θεωρεῖ ὅτι πρόκειται γιά τοὺς Νεσταῖους, φύλο τῆς
βορείου Ἡπείρου, τό ὁποῖο ἀναφέρει καί ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος (4. 1211).

Μιά ἄλλη παρατήρηση ἀφορᾷ τόν τόπο ἀπό τόν ὁποῖο κατάγεται ἡ στήλη καί
ἡ λατρεία γενικότερα τοῦ Ποσειδῶνα στήν Ἡπειρο. Καί συγκεκριμένα ὁ Franke³⁸
πιστεύει ὅτι ἡ στήλη προέρχεται ἀπό περιοχὴ κοντά στο Βουθρωτό, ὅπου ὑπάρ-
χει λατρεία τοῦ θεοῦ, στόν Ὅγχησμό, ὅπως παραδίδει ὁ Στράβων (7.7.5). Ὁ συ-
σχετισμός αὐτός τόν ὁδηγεῖ νά δεχτεῖ ὡς τόπο προέλευσης τῆς λατρείας τοῦ Πο-
σειδῶνα τήν ἀντικρυνή Κέρκυρα, ὅπου ὁ θεός τιμήθηκε ἰδιαίτερα³⁹.

Ὡστόσο θεωροῦμε ὡς πιθανότερο τόπο προέλευσης τῆς στήλης καί τῆς λα-
τρείας τοῦ Ποσειδῶνα τήν περιοχὴ τοῦ Τεπελενίου, ὅπου δρέθηκαν καί ἄλλες

34. N.G.L. Hammond, *Epirus*, ὁ.π., σ. 738.

35. P. Franke, ὁ.π., σ. 292.

36. A. Woodhead, SEG 24 (1969), σ. 167 ἀρ. 474.

37. N.G.L. Hammond, *Epirus*, ὁ.π., σ. 738.

38. P. Franke, ὁ.π., σ. 292.

39. Γιά τήν λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα στήν Κέρκυρα βλ. Ὁδυσσ. ζ. 262 κέ., ὅπου ἀναφέρεται ἱερό τοῦ
θεοῦ στήν Κέρκυρα καί στίς η, 54 κέ., καί ζ, 7-11 ἐπιβεβαιώνεται ἡ σπουδαιότητα τῆς λατρείας,
ἀφοῦ ὁ θεός ὑπῆρξε πατέρας τοῦ οἰκιστῆ τῆς νήσου. Βλ. σχετικά καί Π. Καλλιγᾶ, «Κέρκυρα,
Ἀποικισμός καί Ἔπος», *Annuario* 60 (1982), Roma 1984, σ. 61-62, 64. Ὁ Ποσειδῶν ἐπίσης εἰκονί-
ζεται στίς χάλκινες κοπές τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων τῆς νήσου μέ τὰ σπουδαιότερα σύμβολά
του. P. Gardner, *BMC Thessaly to Aetolia*, σ. 144, ἀρ. 469, σ. 147 ἀρ. 508, σ. 151 ἀρ. 548, σ. 152 ἀρ.
551-556 καί ἀρ. 561-562 καί γιά τίς κοπές τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, σ. 156, ἀρ. 609-613, σ. 157 ἀρ.
614-624. Βλ. καί Collection R.H. Euphratis SNG Grèce, Macédoine-Thessalie-Illyrie-Épire-Corcyre,
London 1975, σ. L111 ἀρ. 1984 κέ. καί ἀρ. 1998-2000.

στήλες ἀναθηματικές στό θεό. Οἱ στήλες αὐτές συνδέονται μέ τήν ιδιαίτερη λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα ἐννοοῦνται καί γαιήοχου, θεοῦ τῶν σεισμῶν, στή σεισμοπαθῆ περιοχή τοῦ Τεπελενίου⁴⁰.

Ἀπό τήν ἴδια περιοχή καί συγκεκριμένα ἀπό τό Kamcisht (πιν. 4) βορειοδυτικά τοῦ Τεπελενίου προέρχεται δεύτερη στήλη ἀναθηματική στόν Ποσειδῶνα⁴¹. Ἡ στήλη δέν σώζεται ὁλόκληρη καί φέρει στήν ἐπίστυψη ἐγχάρακτη ἐπιγραφή ΠΟCΣΙΔΑΝΙ καί ἀνάγλυφο ταῦρο πρὸς τά δεξιὰ μέ τήν κεφαλὴ ἑλαφρά πρὸς τά ἐμπρός. Τό ἀνάγλυφο ὀρίζουν δεξιὰ καί ἀριστερά κιονίσκοι καί ἡ στήλη σύμφωνα μέ τήν μορφή τῶν γραμμάτων χρονολογεῖται στά ρωμαϊκά χρόνια⁴².

Πίνακας 4. Ἀπότμημα ἀσβεστολιθικῆς ἐνεπίγραφης στήλης τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀναθηματικῆς στόν Ποσειδῶνα ἀπό τό Kamcisht κοντά στό Τεπελένι.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἀπεικόνιση τοῦ ταύρου καί σέ θραῦσμα ἀπό τρίτη⁴³ στήλη πού βρέθηκε στήν ἴδια περιοχή τοῦ Τεπελενίου καί τήν ὁποία ὁ Hammond συνδέει μέ τόν Ποσειδῶνα. Στό ὑπάρχον τμήμα μπορεῖ νά διακρίνει κανεῖς βραχύ κέρασ ἀγρίου ταύρου καί χαραγμένη ἀναθηματική ἐπιγραφή: Ἀπό τήν ἀνάγνωση τῆς ἐπιγραφῆς, προκύπτει ὅτι ὁ Πραγισσός, γυιός τοῦ Νικοδάμου καί ἡ γυναίκα του Τιμοδίκᾳ ἀφιέρωσαν γιά τό γυιό τους τή στήλη αὐτή πιθανόν στόν Ποσειδῶνα.

Πραγισσός / Νικοδάμου / Γυνά/Τιμο/δίκᾳ/ὑπέρ/υἱοῦ/εὐχάν.

Ἀνάλογη λατρεία εἶχε ὁ Ποσειδῶν καί στήν Ἀντιγόνεια⁴⁴, ὅπως μπορούμε

40. Γιά τίς ιδιότητες αὐτές τοῦ θεοῦ βλ. παραπάνω σημ. 3-4 καί γιά τίς στήλες N.G.L. Hammond, Epirus, ὁ.π., σ. 734-735 ἀρ. 6 καί σ. 741 ἀρ. 35.

41. Γιά τή στήλη N.G.L. Hammond, ὁ.π., σ. 734-735 ἀρ. 6 καί A. Woodhead, SEG 24 (1969), σ. 167 ἀρ. 472.

42. N.G.L. Hammond, Epirus, ὁ.π., σ. 735, ὅπου δέχεται τή γραφή μέ τὰ δύο σ, ἀφοῦ ἀνάλογη γραφή ἀπαντᾷ καί σέ ἄλλες Ἡπειρωτικές ἐπιγραφές, Πρὸβλ. τή γραφή ΠΟCΕΙΔΑΝΙ πού προτάθηκε ἀπό ἄλλους μελετητές.

43. Ἡ στήλη βρέθηκε στό σπίτι τοῦ Ἀλ. Παπαϊωάννου στήν Πολίτσανη, ἀλλά προέρχεται ἀπό τή Leshnjë ἐντοιχισμένη σέ ἐκκλησία. Ὁ πρῶτος ἐντοπισμός τῆς στήλης καί τὰ πρῶτα σχέδια ἐγιναν ἀπό τόν S.S. Clarke τό 1923 ἀπό τόν ὁποῖο ὁ Hammond παίρνει τίς σχετικές πληροφορίες βλ. Epirus, ὁ.π. σ. 740-741 ἀρ. 35.

44. Γιά τήν Ἀντιγόνεια N.G.L. Hammond, Epirus, ὁ.π., σ. 209 κέ., τοῦ ἴδιου «Antigonea in Epirus», JRS 1971 σ. 112-115, Dh. Budina «Antigonee» Iliria II (1972), σ. 269-348 καί τελευταία G. Koch, Albanien, Köln 1989, σ. 19, 22, 249, 258, 289, 307.

Πίνακας 5. Χάλκινο ἀγαλματίδιο τοῦ Ποσειδῶνα τοῦ ἑ' μισοῦ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. ἀπό τήν Ἀντιγόνεια.

3ου αἰ. π.Χ. ἀναθηματική στὸν Ποσειδῶνα⁵¹ ἀπὸ τὴ Φοινίκη, κέντρο τῶν Χαόνων καὶ ἔδρα τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἡπερωτῶν μετὰ τὸ 170 π.Χ.⁵²

Πρόκειται γιὰ ὀρθογώνια ἀσβεστολιθική στήλη πού βρέθηκε στίς ἀνασκαφές τῆς Ἀκρόπολης τῆς Φοινίκης σέ δεύτερη χρήση καὶ σύμφωνα μέ τὸ περιε-

νὰ ὑποθέσουμε ἀπὸ τίς ἐπιγραφικές μαρτυρίες καὶ τὰ ἄλλα ἀρχαιολογικά εὐρήματα. Ἀπὸ τὴν Υεπμα⁴⁵ πού κατέχει τὴ θέση τῆς ἀρχαίας Ἀντιγόνειας προέρχεται ἐνεπίγραφη στήλη, ἀναθηματική στὸν Ποσειδῶνα.

Ἡ ἐπιγραφή χαραγμένη σέ ἑξ στίχους χρονολογεῖται μέ βάση τὴ μορφή τῶν γραμμάτων στὸν 2ο/1ο αἰ. π.Χ.⁴⁶ καὶ εἶναι ἡ ἑξῆς:

Συμ/μαχί/ς Ποσι/δάνι/εὐχ/άν⁴⁷.

Στὴν Ἀντιγόνεια βρέθηκε ἐπίσης χάλκινο ἀγαλματίδιο⁴⁸ τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.⁴⁹ (πίν. 5) τὸ ὁποῖο εἰκονίζει τὸ θεὸ γυμνὸ, ὄρθιό μέ ὑψωμένο τὸ ἀριστερὸ χέρι, στὸ ὁποῖο θὰ κρατοῦσε τρίαινα καὶ στὸ ἐκτεταμένο δεξιὸ φιάλη. Τὸ ἀγαλματίδιο, μετὰπλαση τοῦ ἔργου τοῦ Λυσίππου, ἀποδίδει τὸ θεὸ μέ τονισμό τῶν μυῶν καὶ τὰ σύμβολά του, κυρίως τὴν τρίαινα, τὰ ὁποῖα συνηγοροῦν ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν Ποσειδῶνα⁵⁰.

Τὴν ἰδιαίτερη λατρεία πού γνώρισε ὁ Ποσειδῶν στὸ βόρειο τμήμα τῆς Ἡπείρου ἐπιβεβαιώνει ἐνεπίγραφη στήλη τοῦ τέλους τοῦ

45. Ἡ ταύτιση τῆς Υεπμα μέ τὴν ἀρχαία Ἀντιγόνεια ἔγινε ἀπὸ Ἀλβανούς ἀρχαιολόγους κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν στὰ τεῖχη της, ἀπὸ ὅπου προέρχονται χάλκινοι ἀναθηματικοὶ δίσκοι μέ τὴν ἐπιγραφή ΑΝΤΙΠΟ/ΝΕΩΝ. Σχετικά βλ. N.G.L. Hammond, «Antigonea in Epirus» JRS (1971), σ. 112 κέ., Βλ. ἐπίσης καὶ P.R. Franke, «Albanien im Altertum» Antike Welt 14 (1983), Sondernummer, σ. 30 κέ., P. Cabanes, RA 1986, F1, σ. 117 κέ.

46. Τὴν ἐπιγραφή ἀντέγραψε ὁ Clark βλ. σχετικά N.G.L. Hammond, Epirus, ὁ.π., σ. 741, ἀρ. 39, εἰκ. 33.

47. Γιὰ τὴ χρονολόγηση A. Woodhead, SEG 24 (1969), σ. 166 ἀρ. 470.

48. Γιὰ τὸ ἀγαλματίδιο πού θρίσκεται στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο τῶν Τιράνων μέ ἀριθμὸ εὐρετηρίου NHM 1239. Βλ. Bh Budina «Antigonee», Iliria II (1972), σ. 335, εἰκ. 51, M. Korkuti κ.ἄ, Shquiperia Arkeologjile, Tirana 1971, εἰκ. 61, P.R. Franke, Antike Welt 14 (1983), ὁ.π., σ. 31, εἰκ. 42 καὶ N. Ceka, Albanien, Schätze aus dem Land der Skipetaren, Mainz am Rhein 1988, σ. 339 ἀρ. 315.

49. Γιὰ τὴν χρονολόγηση βλ. N. Ceka, ὁ.π. σ. 339 ἀρ. 315.

50. Ὁ N. Ceka, ὁ.π. σ. 339 ἀρ. 315 ἐπισημαίνει τὴν ἐγγχώρια προέλευση τοῦ ἀγαλματιδίου.

51. Γιὰ τὴ στήλη L.M. Ugolini, «L' Acropoli di Fenice», Albania Antica II (1932) σ. 147-148, ἀρ. 1, εἰκ. 80, A.N. Oikonomides, Athene 23(4) (1963), σ. 37, ἀρ. 8 A. Woodhead, SEG 23 (1968), σ. 164, ἀρ. 478 καὶ P. Cabanes, L' Épire de la Mort de Pyrrhos à la Conquete Romaine, Paris 1976, σ. 569 κέ., ἀρ. 47.

52. Γιὰ τὴ Φοινίκη γενικά βλ. Χρ. Τζουδάρα-Σούλη, Ἡ λατρεία τῶν γυναικείων θεοτήτων εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἡπείρου, ὁ.π. σ. 137 καὶ σημ. 102 μέ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία συγκεντρωμένη. Βλ. καὶ τελευταῖα G. Koch, Albanien, ὁ.π. σ. 18 κέ., 33 κέ., 251, 262 κέ., 264, 266, 277, 280, 307.

χόμενο της ἐπιγραφῆς εἶναι ἀπελευθερωτική. Ἡ στήλη εἶχε ἀνατεθεῖ σέ ἱερό τοῦ Ποσειδῶνα στή Φοινίκη⁵³. Ἡ τελική ἀνάγνωση τῆς ἐπιγραφῆς ὕστερα ἀπό συμπληρώσεις ἔγινε ἀπό τόν καθηγητή Cabanes⁵⁴ καί εἶναι ἡ παρακάτω:

[Ἀγαθαί] τύχα [ι/· στρα]-

[ταγοῦ]ντος Ἀπ[ειρω]-

[τᾶν] Μενάνδρο[υ]

...ρχατου, προσστα-

[τεύοντος Χαόνων]

-
-
-
-
-

ἀνέθηκε ἱερόν τῶι Πο-τειδᾶνι ἀνέφαπτον

[Δ]άξον <τόν> τόν δοῦ-λον. Νίκαρχος Νικομάχου Ἀρβαῖος καί
Νικόμαχος καί Μνασαρέτα καί

Παμφίλα καί Ξενοτίμα

κατά τόν νόμον μάρτυρες·

τῶν ἀρχόντων

Ἐπί στρατηγῶν τῶν Ἑπειρωτῶν Μενάνδρου ῥκάτου, καί τοῦ προστάτη
τῶν Χαόνων.

.....

ἀφιέρωσε στόν Ποσειδῶνα τόν Δάξο τό δοῦλο του. Ὁ Νίκαρχος ὁ γυῖός τοῦ Νικομάχου, ὁ Ἀρβαῖος καί ὁ Νικόμαχος καί ἡ Μνασαρέτη καί ἡ Παμφίλα καί ἡ Ξενοτίμα ἦταν μάρτυρες σύμφωνα μέ τό νόμο καί μάρτυρες τῶν ἀρχόντων. (προφανῶς λείπουν τά ὀνόματα).

Ἡ στήλη πού εἶχε λαξευθεῖ στά δύο ἄκρα φέρει τήν ἐπιγραφή χωρισμένη σέ δύο ἐνότητες.

Μέ τή λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα στή Φοινίκη ὁ Franke⁵⁵ συνδέει τά ἀσημένια νομίσματα τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν πού κόπηκαν γύρω στό 200 π.Χ. καί συγκεκριμένα, τά δίδραχμα, τά ὅποια φέρουν στόν ἐμπροσθότυπο τίς κεφαλές, τοῦ Δία καί τῆς Διώνης καί στόν ὀπισθότυπο ταῦρο καί τήν τρίαινα (πίν. 6), τό σύμβολο τοῦ Ποσειδῶνα⁵⁶. Στή λατρεία ἐπίσης τοῦ Ποσειδῶνα ὁ Franke⁵⁷ ἀποδίδει ναό σέ μιά ἄλλη περιοχή κοντά στά Ἀκροκεραύνια.

53. Σχετικά βλ. καί P. Franke, *Die antiken Münzen von Epirus*, ὁ.π. σ. 292 καί P. Cabanes, ὁ.π. σ. 569 κέ., ἀρ. 47.

54. P. Cabanes, ὁ.π., σ. 569 κέ. ἀρ. 47.

55. P. Franke, ὁ.π., σ. 292.

56. P. Franke, ὁ.π., σ. 161 κέ καί σ. 292 πίν. 17 (R, 5,6) πίν. 18 (R.6,10) καί πίν. 57, 3).

57. P. Franke, «Albanien im Altertum», *Antike Welt* 14 (1983), Sondernummer, σ. 52, εἰκ. 105.

Πίνακας 6. Ἀσημένιο δίδραχμο τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν, 200 π.Χ. με-
 Δία καὶ Διώνη στὸν ἐμπροσθότυπο
 καὶ στὸν ὀπισθότυπο ταῦρο μέσα σέ
 στεφάνι βαλανιδιάς καὶ τρίαينا κά-
 τω ἀπὸ αὐτό.

φή τῶν γραμμάτων χρονολογεῖται στίς ἀρχές τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. γύρω στὸ 180 π.Χ.
 Ἡ ἀνάγνωσή της εἶναι ἡ ἐξῆς:

[Ἀ]θαμάνων περί - - / καταβάντων ταῖ Πει- - / εἰς ὁμόλογον καὶ ἀπὸ τᾶς.../-
 - ἐξ ἂν ὀρίζειν τὰς κώμας-/βολὰ λίθων καὶ ἱερὸν Ποσειδᾶ[νος]/- - τὸ ὅτι Πο-
 σειδᾶνος ἐστι πρι[- -] - ο τον δουνόν ἄνω καθὼς - - - καθ' ἄκρον ἐπὶ τόν με - -
 / - - τέρμονα εἶμεν - -)

Παρά τίς διαφορετικές ἀπόψεις πού διατυπώθηκαν σχετικὰ μέ τήν προέ-
 λευση τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνα στήν περιοχὴ, ἐάν δηλαδή ἡ λατρεία ὀφεί-
 λεται στὴ γειτνίαση μέ τήν Θεσσαλία, ὅπου ὁ θεὸς τιμήθηκε ιδιαίτερα⁶² ἢ στήν
 ἐπίδραση τῆς Κορίνθου⁶³ μέσω τῶν κορινθιακῶν ἀποικιῶν τῆς Ἑπείρου, εἶναι
 ὀρθότερο νομίζω νά θεωρήσουμε τὴ λατρεία Ἑπειρωτικὴ. Καὶ μάλιστα νά τήν
 συνδέσουμε μέ τὴ λατρεία τοῦ θεοῦ στήν ὑπόλοιπη Ἑπειρο, ὅπου λατρεύτηκε
 ὡς χθόνιος, ἐννοσίγαιος, γαῖοχος καὶ ἐννοσίχθων θεός.

Παράλληλα ὁ Στράβων (7.5.8 καὶ 7.7.5) περιγράφοντας τίς ἀκτές τῆς Ἑπεί-
 ρου ἀναφέρει ἀκρωτήριο Ποσειδίδο ἀπέναντι ἀπὸ τὸ δόρειο μέρος τῆς Κέρκυρας

Ἀπὸ τὸ ναὸ σώζεται μόνον ἓνας κίονας
 καὶ τὰ θεμέλιά του, ἐνῶ μιά κρήνη πού βρί-
 σκεται στὴν Ἀπολλωνία⁵⁸ ὁ ἴδιος ἐρευνή-
 τῆς θεωρεῖ ὡς κρήνη τοῦ Ποσειδῶνα⁵⁹.
 Ἰδιαίτερο ἐξάλλου ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ φύ-
 ση τοῦ θεοῦ ὁ ὁποῖος ὅπως εἶδαμε λατρεύ-
 τηκε κυρίως σέ περιοχές τοῦ ἐσωτερικοῦ
 τῆς Ἑπείρου, παρουσιάζει ἡ λατρεία τοῦ
 Ποσειδῶνα στήν ὄρεινὴ Ἀθαμανία⁶⁰.

Σύμφωνα μέ ἐπιγραφή πού βρέθηκε
 στήν Κέρκυρα⁶¹ καὶ ἀφορᾷ συνθήκη κα-
 θορισμοῦ τῶν συνόρων ἀνάμεσα στήν
 Ἀθαμανία καὶ σέ ἄλλη περιοχὴ πού δυ-
 στυχῶς δέν σώζεται ὁ θεὸς λατρευόταν
 στήν Ἀθαμανία, ὅπου ὑπῆρχε ἱερὸ τοῦ
 Ποσειδῶνα. Ἡ ἐπιγραφή μέ δάση τὴ μορ-

58. Γιὰ τὴν Ἀπολλωνία βλ. Χρ. Τζουδάρ-Σούλη, *ὁ.π.*, σ. 140 καὶ σημ. 114 μέ συγκεντρωμένη τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία. Βλ. καὶ G. Koch, Albanien, *ὁ.π.*, σ. 17 κέ., 20 κέ., 24 κέ., 29 κέ., 32 κέ., 130 κέ., 151 κέ., 215 κέ., 217-232, 304, 306.

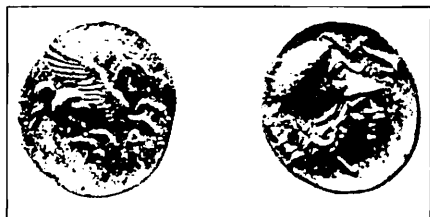
59. Γιὰ τὴν κρήνη P. Franke *ὁ.π.*, εἰκ. 105.

60. Γιὰ τὴν Ἀθαμανία P. Franke, *Die antiken Münzen von Epirus*, *ὁ.π.*, σ. 18 κέ., μέ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία N.G.L. Hammond, *Epirus*, *ὁ.π.*, σ. 656 κέ. Βλ. τελευταῖα Χρ. Τζουδάρ-Σούλη, «Λατρεῖες στὴν Ἀθαμανία», *Ἑπειρ. Χρον.* σέ ἐκτύπωση.

61. IGIX, 1, 690 = SGDI3204. Βλ. καὶ P. Franke, *Die antiken Münzen von Epirus*, *ὁ.π.* σ. 22 σημ. 52 καὶ σ. 293.

62. Σχετικὰ L.R. Farnell, *The Cults of the Greek States IV* (1907), σ. 1 κέ., M.P. Nilsson, *GGR/2*, σ. 446. Βλ. καὶ P. Philippson, *Thessalische Mythologie* 1934, σ. 374 κέ., καὶ P. Franke, *Die antiken Münzen von Epirus*, *ὁ.π.*, σ. 293.

63. Τὴν ἀποψη αὐτὴ διατύπωσε ὁ Franke, *ὁ.π.*, σ. 293.

Πίνακας 7. Ἀσημένιος στατήρ Δυρραχίου τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. μέ Πήγασο στὸν ἐμπροσθότυπο καὶ τὸ ἀρχικό τῆς πόλης Δ καὶ στὸν ὀπισθότυπο κεφαλὴ Ἀθηνᾶς Χαλινίτιδας καὶ δελφίνι.

τοῦ Δία Κασσίου, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. χαραγμένη σὲ κιονίσκο⁶⁷ στὸν ὁποῖο ἀπεικονίζεται πλοῖο, τὸ ὁποῖο ὁ ἀναθέτης εὐχόμενος στὸν Δία Κάσσιο γιὰ τὸν καλὸ πλοῦν, θὰ τὸ ἀφιερῶσει χρυσὸ στὸ θεό.

Μέ μιὰ ἄλλη ιδιότητα δηλ. ὡς γενάρχης ἢ ἐπώνυμος πόλεων, λατρεύτηκε ὁ Ποσειδῶν στὸ Δυρράχιο (Ἐπίδαμνο) κορινθιακὴ ἀποικία στίς ἀκτές τῆς Ἀδριατικῆς. Σύμφωνα μέ τὸν Σχολιαστὴ τῶν Γεωργικῶν τοῦ Βεργιλίου (Σέρβιος Georg. I 12) ὑπῆρχε ἔθιμο ἓνα τέθριππο νὰ θυθίζεται στὴ θάλασσα πρὸς τιμὴ τοῦ Ποσειδῶνα⁶⁸.

Παράλληλα σὲ ἀσημένια νομίσματα⁶⁹ τοῦ Δυρραχίου τοῦ 300 π.Χ. (πίν. 7), τὰ ὁποῖα φέρουν στὸν ἐμπροσθότυπο Πήγασο καὶ τὸ ἀρχικό τῆς πόλης Δ, ἀπαντοῦν στὸν ὀπισθότυπο μαζί μέ τὴν κεφαλὴ τῆς Ἀθηνᾶς Χαλινίτιδας διάφορα σύμβολα, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα καὶ τὸ δελφίνι, σύμβολο τοῦ Ποσειδῶνα. Πιθανόν ἓνας ὑπαινιγμὸς τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ καὶ στὴν περιοχὴ αὐτὴ.

Τέλος, σὲ ἄλλους λόγους πού δέν συνδέονται μέ τὴ λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα στὴν Ἡπειρο, θὰ ἀναζητήσουμε τὴ λατρεία τοῦ θεοῦ στὴ Νικόπολη, τὴν πόλη

μετὰ τὸν Ὀγχησμό⁶⁴. Γιὰ τὴ θέση «Ποσειδῶν ἄκρον» γίνεται μνεῖα καὶ στὰ Γεωγραφικά τοῦ Πτολεμαίου⁶⁵, ὁ ὁποῖος τὴν τοποθετεῖ στὴν περιοχὴ τῶν Θεσπρωτῶν «Ποσειδῶν ἄκρον Βουθρωτὸν κόλπος».

Δέν εἶναι ὅμως βέβαιο ποιὰ λατρεία ἐκπροσωπεῖ ἐδῶ ὁ θεός, ἀφοῦ τὸ ἱερὸ τοῦ θρῖσκεται πολὺ κοντὰ στὴ θάλασσα. Στὸ σημεῖο ὅμως αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ἓναν ἄλλο θεό, πού θεωροῦσαν προστάτη τῆς ναυσίπλοιας στὴ γειτονικὴ περιοχὴ Βουθρωτό⁶⁶. Πρόκειται γιὰ τὴ λατρεία

64. N.G.L. Hammond, Epirus, σ. 445, 450, 474 καὶ 678.

65. Γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ναοῦ στὸν Ποσειδῶνα ἀπὸ τὸν ὁποῖο σώζονται τὰ θεμέλια καὶ ἓνας κίονας δλ. P. Franke, «Albanien im Altertum», ὅ.π. σ. 52 καὶ γιὰ τὴ θέση Ποσειδῶν Cl. Ptolemaei Geographia I-III, Hildesheim 1966 (ἐκδ. Nobbe), σ. 202, στ. 8-9.

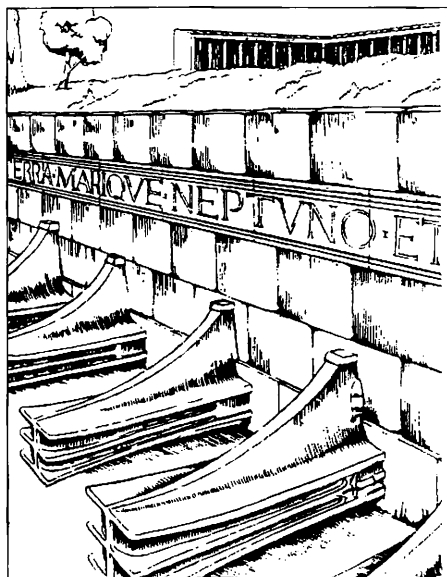
66. Γιὰ τὸ Βουθρωτό Χρ. Τζουδάρα-Σούλη, Ἡ λατρεία τῶν γυναικείων θεοτήτων εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἡπειρον, ὅ.π., σ. 135-136 σημ. 96 μέ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία. Βλ. καὶ G. Koch, ὅ.π., σ. 267 κέ.

67. Γιὰ τὴν ἐπιγραφή A. de Franciscis, RendAcc Napoli 21 (1941), σ. 275-290 καὶ REG 57 (1944), σ. 213, SEG 23 (1968), σ. 163 ἀρ. 447 καὶ γιὰ τὴ λατρεία τοῦ Δία Κασσίου στὴν Κασσιόπη Κ. Κώστογλου-Δεσπίνη, AAAIV (1971), σ. 202 κέ.

68. G. Thilo-H.Hagen, Servii Grammatici qui feruntur in Vergilli Carmina Commentarii, ἐκ. Georg Olms Hildesheim 1961 II (2), σ. 133-134 καὶ O. Gruppe Griechische Mythologie und Religion, München 1906, σ. 308, σημ. 6 RE, XXXII, 1 (1953), στ. 514.

69. Γιὰ τὰ ἀσημένια νομίσματα τοῦ Δυρραχίου τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. μέ Πήγασο στὸν ἐμπροσθότυπο καὶ τὸ Δ ἀρχικό τῆς πόλης καὶ Ἀθηνᾶ Χαλινίτιδα στὸν ὀπισθότυπο μέ σύμβολο τοῦ Ποσειδῶνα δλ. B.V. Head, «Catalogue of Greek Coins, Corinth, Colonies of Corinth etc», Bologna 1963, σ. 101, πίν. 26 (ἀρ. 7).

πού ο Ίοκταβιανός Αύγουστος ίδρυσε τό 31 π.Χ. γιά νά διαιωνίσει τή νίκη του στό "Ακτιό⁷⁰.

Πίνακας 8. Ἀναθηματική ἐπιγραφή στόν Ποσειδῶνα καί τόν Ἄρη τοῦ 29 π.Χ., στό μνημεῖο Νίκης τοῦ Ἰοκταβιανοῦ στή Νικόπολη.

(Στραβ. 7.7.6) καί κατασκεύασε τό «μνημεῖο νίκης» πού κόσμησε μέ τά λάφυρα, τά ἔμβολα τῶν ἐχθρικών πλοίων, ἄγαλμα τοῦ Ἀπόλλωνα καί ἄλλα ἀφιερῶματα (Δίων, Κάσσιος 51.1.3, Σουητ. Aug. 96.2). Τά λείψανα τοῦ μνημείου εἶναι ὁρατά

Σύμφωνα μέ τίς φιλολογικές, τίς ἐπιγραφικές μαρτυρίες καί τά ἀρχαιολογικά εὐρήματα ἡ λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα στή Νικόπολη (πιν. 8) πρέπει νά ἀποδοθεῖ στόν Αὐγουστο καί τήν πολιτική του. Ὁ Ποσειδῶν μαζί μέ τόν Ἀπόλλωνα καί τόν Ἄρη ὑπῆρξε ἀπό τούς συντελεστές τῆς ναυτικής νίκης τοῦ Ἀκτίου, καί ὅπως προκύπτει ἀπό τίς φιλολογικές, τίς ἐπιγραφικές μαρτυρίες καί τά ἀρχαιολογικά δεδομένα τιμήθηκε ἰδιαίτερα στή Νικόπολη⁷¹.

Καί συγκεκριμένα, ὅπως ἀναφέρει ὁ Σουητώνιος (Augustus 18. 3) καί πληροφορεῖ ἀναθηματική ἐπιγραφή⁷² ὁ Ἰοκταβιανός ἀφιέρωσε τά λάφυρα ἀπό τή νίκη του στό "Ακτιό πρὸς τιμή τοῦ Ποσειδῶνα⁷³ καί τοῦ Ἄρη.

Παράλληλα τό ὕψωμα, δόρεια ἀπό τό χωριό Σμυρτούλα πού ταυτίζεται μέ τό στρατηγεῖο του πρὶν τήν ναυμαχία⁷⁴ ἀφιέρωσε στόν Ἀπόλλωνα μετά τή νίκη

70. Γιά τό συνοικισμό τῆς Νικόπολης Ο. Kahrstedt, «Diea Territorien von Patrai und Nikopolis in der Kaiserzeit», Historia 1 (1950), σ. 544 κέ., G.W. Bowersock, Augustus and the Greek World, Oxford 1966, σ. 93 κέ., ὅπου τονίζεται καί ἡ ἑλληνικότητα τῆς πόλης, D. Kienast, Augustus, Prinzeps und Monarch, Darmstadt 1982, σ. 273 καί σημ. 25 καί Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, «Λατρεῖες στή Νικόπολη», Νικόπολις Α', Πρακτικά τοῦ Πρώτου Διεθνοῦς Συμποσίου γιά τήν Νικόπολη (23-29 Σεπτεμβρίου 1984), Πρέβεζα 1987, σ. 169 καί σημ. 1-2 μέ συγκεντρωμένες τίς διάφορες ἀπόψεις.

71. Γιά τούς θεούς τοῦ Ἀκτίου J. Gagé «Actiaca», Mélanges d' Archeologie et d' Histoire 53 (1936), σ. 58.

72. Γιά τήν ἐπιγραφή Ἀ. Φιλαδελφέα, Πρακτ. 1913, σ. 83-91, τοῦ ἴδιου, Αἴφνη. 1913, σ. 235, Α. Ρωμαίου, ΑΔελτ. 9 (1924-25), Παράρτ. 1-4, J. Gagé, «Actiaca», ὁ.π. σ. 98-100, J.H. Oliver, «Octavian's Inscription at Nicopolis», AJPh 90 (1969), σ. 178-182, J.M. Carter, A new fragment of Octavian's Inscription at Nicopolis», Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 24 (1977), σ. 227-230.

73. Γιά τή λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα στή Νικόπολη Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, «Λατρεῖες στή Νικόπολη, Πρακτικά τοῦ Πρώτου Διεθνοῦς Συμποσίου γιά τή Νικόπολη (23-29 Σεπτεμβρίου 1984), Πρέβεζα 1987, σ. 178-179.

74. Σχετικά Δίων Κάσσιος 50.1.2.3. Βλ. καί Ἀ. Φιλαδελφέα, «Ἀνασκαφαί Νικοπόλεως», Αἴφνη. 1913, σ. 235, τοῦ ἴδιου Πρακτ. 1913, σ. 86-87 καί J. Gagé, «Actiaca», ὁ.π. σ. 53-54, J.H. Oliver, «Octavian's Inscription at Nicopolis», AJPh 1969, σ. 178.

στή νότια πλευρά, όπου παρατηρούνται άγκυρόσχημα λαξεύματα⁷⁵. Στόν ίδιο λόφο δρέθηκε τό μεγαλύτερο μέρος τής άναθηματικής έπιγραφής, τήν όποία ό 'Οκταδιανός άνάρτησε στό μνημείο τό 29 π.Χ. προς τιμή τοῦ Ποσειδῶνα καί τοῦ Ἄρη⁷⁶ (πίν. 8).

Οί τελευταῖες συμπληρώσεις τής έπιγραφής πού προτείνονται άπό τούς James Oliver⁷⁷ καί J. Carter⁷⁸ εἶναι οί έξής:

A. Oliver

Nep]tuno [et Ma]rt[i. Imp Caesa]r+Div[i Juli]F+Vict[oriam
con]sec[utus.bell]o+Qvod+pro[-re-pu]blic[a]ges[si]t+in+hac+reg[ion[cons]vl
[quinctumi]mperat[or-se]ptim/um+pace[] part[a+terra[marique c]astra[ex-Quibu[s· eqr]
essu[-est spoli]is[-/ormat]A+[dedicavit

B. Carter

Nep]tuno[et Ma]rt[i Imp Caesa]r+Div[i·Juli·]F+Vict[oriam ma] rit[imam-consecutus
bell]o+Quod+pro[-re-pu]blic[a]+ges[si]t+in+hac+reg ion[e+c]astra[-ex-] Quibu[s-ad-
hostem./in] seq[uenbum egr jessu[s-est-spoli]is-orna+]a+[dedicavit cons]vl[-quinctum-
i]mpera[or-se]ptimum+pace[-]partaterra[-marique

Ἡ έπιγραφή έπιβεβαιώνει έξάλλου τή μαρτυρία τοῦ Σουητωνίου (Augustus 18.9) ότι δηλαδή τά λάφυρα άφιερώθηκαν στόν Ποσειδῶνα καί τόν Ἄρη. Στη-
ριζόμενος μάλιστα στή μαρτυρία τοῦ Σουητωνίου ό Φιλαδελφεύς⁷⁹ άπόδωσε
άρχιτεκτονικά μέλη κορινθιακοῦ ρυθμοῦ πού ὑπῆρχαν στό ὕψωμα «Μιχαλί-
τσι», σέ ναό άφιερωμένο στόν Ποσειδῶνα καί τόν Ἄρη.

Τήν άποψη αὐτή ως γνωστό δέν δέχτηκαν ό Ρωμαῖος⁸⁰ καί ἡ νεότερη έρευ-
να⁸¹. Καί συγκεκριμένα ἡ Μ. Οἰκονομίδου⁸² μέ βάση τίς νομισματικές κοπές
συμπεραίνει ότι στήν έποχή τοῦ 'Οκταδιανοῦ δέν ὑπῆρχε ναός στόν ιερό λόφο,
άλλά ιερό ὑπαίθριο (τέμενος) καί ότι άργότερα, πιθανότατα στήν έποχή τοῦ Σε-
πτιμίου Σεύηρου άναγέρθηκε ό ναός πού άπεικονίζεται σέ τέσσερα νομίσματα
τῆς Νικόπολης⁸³.

75. Σχετικά Φ. Πέτσα, «Ἀνασκαφή Ρωμαϊκῆς Νικοπόλεως», *Πρακτ.* (1974), σ. 84, πίν. 636 καί 64α-β. Γιά τό τέμενος τοῦ Ἀπόλλωνα βλ. καί D. Kienast, *Augustus Prinzeps und Monarch*, Darmstadt 1982, σ. 373 καί σημ. 25, Χρ. Τζουδάρα-Σούλη, *δ.π.*, σ. 171κζ., καί W.M. Murray-Ph. M. Petsas, «Octavian's Campsite memorial for the Actian War», *Transactions of the American Philosophical Society* 79 (1989), σ. 4 καί 85 κς.

76. Γιά τήν έπιγραφή βλ. παραπάνω σημ. 72.

77. J. Oliver, «Octavian's Inscription at Nicopolis», *AJPh* 90 (1969), σ. 178-182.

78. J.M.Carter, «A new fragment of Octavian's Inscription at Nicopolis» *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 24 (1977), σ. 227-230.

79. *Πρακτ.* 1913, σ. 83-91, εἰκ. 3-4, τοῦ ἴδιου, *ΑΕφημ.* 1913, σ. 235.

80. *ΑΔελτ.* 9 (1924-1925), *Πρακτ.* σ.1-4.

81. Σχετικά Χρ. Τζουδάρα-Σούλη, «Λατρεῖες στή Νικόπολη *δ.π.*, σ. 172 μέ ὅλες τίς άπόψεις τῶν έρευνητῶν.

82. Ἡ Νομισματοκοπία τῆς Νικοπόλεως, Ἀθῆναι 1975, σ. 56-58.

83. Γιά τά νομίσματα, Μ. Οἰκονομίδου, *δ.π.*, σ. 56, 57, 102, πίν. 27 (άρ. 20) καί σ. 128 (πίν. 42), άρ. 176 α, β.

‘Ωστόσο ἡ ἔρευνα πρὸς τὸ παρὸν δέν μπορεῖ νά δώσει ἀπάντηση στοῦ ἐξίσου σημαντικὸ ἐρώτημα σέ ποιόν δηλαδή ἀπὸ τοὺς τρεῖς θεοὺς, τὸν Ἀπόλλωνα, τὸν Ποσειδῶνα ἢ τὸν Ἄρη ἦταν ἀφιερωμένος ὁ ναὸς⁸⁴.

Παρά τὴ σύγχυση τῶν πηγῶν καὶ τὴν ἔλλειψη ἐπαρκῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων προκύπτει κυρίως ἀπὸ τὸν Δίωνα Κάσσιο ὅτι στὸν ἱερό λόφο ὑπῆρξε κρηπίδωμα γιὰ τὴν τοποθέτηση τῶν λαφύρων καὶ ἱερό τέμενος ἀφιερωμένο στὸν Ἀπόλλωνα (Στραβ. 7.7.6). Παράλληλα στὸν ἱερό λόφο τιμῆθηκαν καὶ οἱ δύο ἄλλοι συντελεστές τῆς ναυτικῆς νίκης τοῦ Ἀκτίου, ὁ Ποσειδῶν καὶ ὁ Ἄρης⁸⁵ σύμφωνα μέ τὸ χωρίο τοῦ Σουητωνίου καὶ τὴν ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή.

Ἐξάλλου ὁ Δίων Κάσσιος (51.19.2) ἀναφέρει ὅτι καὶ στή Ρώμῃ ὁ Αὐγουστος κόσμησε τὴν κρηπίδα τοῦ «Ἰουλιεῖου ἡρώου» μέ τὰ ἔμβολα τῶν ἐχθρικῶν πλοίων. Εἶναι φυσικὸ τὰ ἐπιδεικτικὰ λάφυρα τοῦ θριάμβου νά μὴ κρύβονταν σέ ἐσωτερικὸ χωρὸς⁸⁶.

Μιά ἄλλη μαρτυρία γιὰ τὴ λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα στή Νικόπολη εἶναι τὰ νομίσματα. Ὁ Ποσειδῶν, ὅπως καὶ ὁ Ἀπόλλων, ἀπεικονίστηκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέχρι τὸ τέλος τῆς λειτουργίας τοῦ νομισματοκοπείου τῆς πόλης, ἀλλὰ σέ σχετικὰ λίγες σειρές⁸⁷.

Στὰ αὐτόνομα⁸⁸ ὁ Ποσειδῶν ἀπεικονίζεται ὀρθίος στοῦ ὀπισθότυπο γυμνός, κρατώντας τὰ κυριότερα σύμβολά του δελφίνι καὶ τρίαινα (πίν. 9), ἐνῶ τὸν ἐμπροσθότυπο κοσμεῖ προτομὴ πυργοστεφῆς καὶ φτερωτῆ τῆς πόλης καὶ ἐπιγραφή ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΚΤΙΣΜΑ. Μέ τὰ ἴδια σύμβολα ὁ θεὸς εἰκονίζεται στὰ νομίσματα ἐποχῆς Καρακάλλα, πού φέρουν τὴν ἐπιγραφή [ΙΕΡΑC ΝΙΚΟ]ΠΟΛΕΩΣ⁸⁹, ὅπως καὶ σέ κοπές τοῦ Γαλληνοῦ⁹⁰ καὶ τῆς Σαλωνείνας⁹¹.

Ἄν καὶ ὁ Ποσειδῶν, λατρεύτηκε σέ πολλές πόλεις τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Αἰτωλίας⁹², ἡ λατρεία του ὅμως δέν μεταφέρθηκε ἀπὸ τίς περιοικίδες πόλεις στή Νικόπολη, ὅπως ἔγινε μέ πολλές ἄλλες λατρεῖες⁹³ πού ἀπαντοῦν στή Νικό-

84. Σχετικά Μ. Οἰκονομίδου, *δ.π.*, σ. 52 καὶ Χρ. Τζουδάρα-Σούλη, «Λατρεῖες στή Νικόπολη», *δ.π.*, σ. 173.

85. Σχετικά Χρ. Τζουδάρα-Σούλη, *δ.π.*, σ. 173.

86. Κ. Ρωμαίου. *ΑΔελτ.* 9 (1924-1925), Παραρτ. σ.3.

87. Μ. Οἰκονομίδου, *δ.π.*, σ. 47.

88. Μ. Οἰκονομίδου, *δ.π.*, σ. 64 πίν. 1 (ἀρ. 1α).

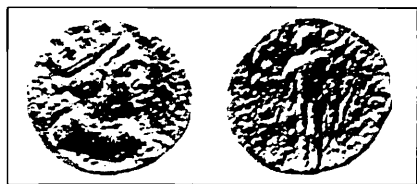
89. Μ. Οἰκονομίδου, *δ.π.*, σ. 118, πίν. 36 (ἀρ. 81).

90. Μ. Οἰκονομίδου, *δ.π.*, σ. 155, 158-159, πίν. 58 (ἀρ. 26-3), πίν. 59, ἀρ. 286-39 πίν. 60 ἀρ. 39-40.

91. Μ. Οἰκονομίδου, *δ.π.*, σ. 165, πίν. 64 (ἀρ. 95).

92. Γιὰ τὴ λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα στήν Αἰτωλία W. Woodhouse, *Aetolia*, Oxford 1897, σ. 313, Κ. Στεργιόπουλου, *Ἡ ἀρχαία Αἰτωλία*, Ἀθῆναι 1939, σ. 100 καὶ 115.

93. Γιὰ τὴ μεταφορὰ λατρεῶν ἀπὸ τίς περιοικίδες πόλεις Στραβ. 7.7.6., 10.2.2 Πανσ. 5.23.3, *Ἑλλην. Ἀνθολ.* 9.553 στή Νικόπολη βλ. καὶ Μ. Οἰκονομίδου, *δ.π.*, σ. 8 καὶ 47. Βλ. σχετικά καὶ W. Hoepfner, «Nikopolis zur Stadtgründung des Augustus», *Πρακτικά τοῦ Α' Διεθνoῦς Συμποσίου γιὰ τὴ Νικόπολη*, *δ.π.*, σ. 129-133 ὁ ὁποῖος ἀποδίδει τὴν καταστροφὴ τῆς Κασσώπης στὸν Ὁκταδιανὸ Αὐγουστο καὶ ἀναφέρει ὅτι πιθανόν καὶ δλόκληρο τὸ ναὸ τῆς Ἀφροδίτης μετέφεραν οἱ Ρωμαῖοι στή Νικόπολη. Διεξοδικὰ γιὰ τὸ θέμα τῆς μεταφορᾶς λατρεῶν ἀπὸ τίς περιοικίδες πόλεις Χρ. Τζουδάρα-Σούλη, «Λατρεῖες στή Νικόπολη», *Πρακτικά τοῦ Α' Διεθνoῦς Συμποσίου γιὰ τὴ Νικόπολη*, *δ.π.*, σ. 169.

Πίνακας 9. Χάλκινο νόμισμα Νικοπόλεως 28 π.Χ. με Ποσειδῶνα στὸν ἐμπροσθότυπο μετὰ τὰ σύμβολά του τρίαινα καὶ δελφίνι καὶ τὴν ἐπιγραφή *CEBASTOY K TICIMA* καὶ προτομή τῆς πόλης στὸ ἐμπροσθότυπο.

Ἡ λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα ἐπικεντρώνεται κυρίως στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἡπείρου, σὲ περιοχὴ σεισμοπαθῆ, ὅπως εἶναι τὸ Τεπελένι, πρᾶγμα πού ὑπαγορεύει καὶ τὴ φύση τοῦ θεοῦ ὡς ἐννοσίγαιου καὶ ἐννοσίχθονα, δηλαδή θεοῦ τῶν σεισμῶν καὶ ὁδηγεῖ στὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ ἐγχώρια λατρεία.

Ἄν καὶ τὰ μέχρι σήμερα γνωστὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα πού συνδέονται μετὰ τὴ λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα στὴν Ἡπειρο εἶναι περιορισμένης διάρκειας καὶ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. π.Χ. μέχρι τὰ Ῥωμαϊκὰ χρόνια, ἡ φύση τοῦ θεοῦ καὶ ἡ λατρεία του στὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα ἀνάγουν τὴν λατρεία στὴν Προϊστορική ἐποχή, καὶ συγκεκριμένα γύρω στὸ 2000 π.Χ. μετὰ τὴν ἀφιξὴ τῶν πρώτων Ἑλλήνων στὴν Ἡπειρο, τῶν Θεσπρωτῶν.

Πρόκειται γιὰ τὴ χθόνια λατρεία τοῦ Ἰππίου-Ποσειδῶνα, ὁ ὁποῖος συλλατρεύτηκε μετὰ τὴν ἄνασσα τοῦ Κάτω Κόσμου, τὴν Περσεφόνη. Στὸ συσχετισμὸ αὐτὸ ὁδηγοῦν νεότερα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, κυρίως τὰ σύμβολα πού ἀπαντοῦν στίς νομισματικές κοπές τῶν Ἑλεατῶν καὶ τῶν Θεσπρωτῶν.

Μιὰ ἄλλη διαπίστωση ἀφορᾷ τὴ σπουδαιότητα τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνα στὴν Ἡπειρο. Σύμφωνα μετὰ τίς ἐπιγραφικές μαρτυρίες ἡ λατρεία πρέπει νὰ ἦταν σημαντική καὶ μάλιστα στὴν Ἀθαμανία ὁ Ποσειδῶν ἦταν μιὰ ἀπὸ τίς κύριες θεότητες, ἀφοῦ τὸ ἱερό του ἀναφέρεται σὲ ἐπίσημο ἔγγραφο πού ἀφορᾷ συνθήκη καθορισμοῦ συνόρων ἀνάμεσα στὴν Ἀθαμανία καὶ ἄλλη ἄγνωστη περιοχὴ.

Στὴν ἴδια ὑπόθεση ἐξάλλου ὁδηγοῦν καὶ οἱ ἐπιγραφικές μαρτυρίες ἀπὸ ἄλλες περιοχές τῆς Ἡπείρου, ὅπως τὴ Φοινίκη, ὅπου σύμφωνα μετὰ τὸ ἀπελευθερωτικὸ ψήφισμα, γίνεται ἀνάθεση τοῦ δούλου σὲ ἱερό τοῦ Ποσειδῶνα, ἐνῶ οἱ ἐπιγραφές ἀπὸ τὸ Τεπελένι συνηγοροῦν γιὰ μιὰ ἄλλη ιδιότητα τοῦ θεοῦ, ἐκείνη τοῦ προστάτη τοῦ γένους.

πολῇ. Εἶναι φυσικὸ, ὅπως μαρτυροῦν οἱ φιλολογικὲς πηγές καὶ δεδαιώνουν τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, ἡ λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα νὰ ὀφείλεται στὸν Αὐγουστο⁹⁴ καὶ τὴν πολιτικὴ του. Τὴν ἀποψη αὕτῃ ἐνισχύει καὶ ἡ ἀντίστοιχη λατρεία τοῦ θεοῦ στὴ Ῥώμη, ὅπου τιμᾶται ἐπίσης μετὰ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸν Ἄρη, λατρεῖες πού ὁ ἴδιος ὁ Ὀκταδιανὸς καθιέρωσε⁹⁵.

Ἀπὸ τὴ σύνθεση τῶν δεδομένων μπορούμε νὰ προδοῦμε στίς ἐξῆς παρατηρήσεις ἀναφορικά μετὰ τὴ λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα στὴν Ἡπειρο.

94. Ἀνάλογη ἀποψη εἶχε διατυπώσει πρῶτος ὁ Franke στὸ *Die antiken Münzen von Epirus*, ὁ.π., σ. 293 καὶ γιὰ τὴ σχέση τοῦ Ὀκταδιανοῦ μετὰ τὸν Ποσειδῶνα C.H.V. Sutherland, «Octavian's gold and silver Coinage from c. 32 to 27 B.C., Quaderno Ticinesi (1976), σ. 150 κέ.

95. J. Gagé, «Actiaca», ὁ.π., σ. 58 κέ., Βλ. καὶ R.M. Ogilvie, *The Romans and their Gods*, London 1969 σ.115.

Μέ ανάλογο τρόπο ὁ Ποσειδών λατρεύτηκε πιθανόν στό Δυρράχιο, ἀφοῦ ὁ γιός του ἦταν ὁ ἐπώνυμος καί γενάρχης τῆς πόλης.

Παράλληλα οἱ φιλολογικέες μαρτυρίες καί ὁ Σχολιαστής τοῦ Ὅμηρου δίδουν μιὰ ἄλλη διάσταση τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνα τή μαντική καί προσθέτουν ἓνα ἄλλο μαντικό κέντρο στό ἐσωτερικό τῆς Ἡπείρου.

Τέλος, σέ ἄλλους λόγους θά ἀναζητήσουμε τή λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα στή Νικόπολη καί θά τήν συνδέσουμε μέ τόν Ὁκταβιανό Αὐγούστο, ἀφοῦ ὁ θεός μαζί μέ τόν Ἀπόλλωνα καί τόν Ἄρη, ὑπῆρξαν ἀπό τούς συντελεστές τῆς ναυτικῆς νίκης τοῦ Ἀκτίου.

«ΑΚΑΡΝΑΝΑΣ ΤΟΥΣ ΝΥΝ ΛΕΓΟΜΕΝΟΥΣ ΑΡΤΙΝΟΥΣ»

Η ΟΜΟΙΟΣΗΜΙΑ ΤΩΝ ΟΡΩΝ «ΑΡΤΙΝΟΣ» ΚΑΙ «ΑΚΑΡΝΑΝ».

ΑΠΟ ΤΟ ΑΔΟΞΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ

ΕΩΣ ΚΑΙ ΤΟΝ ΔΕΚΑΤΟ ΕΝΑΤΟ ΑΙΩΝΑ

ΓΙΩΡΓΟΥ Μ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ

Σκοπός αὐτοῦ τοῦ μικροῦ σημειώματος εἶναι νά καταδειχθεῖ ἡ ὁμοιοσημία τῶν ὀρων «Ἀρτινός» καί «Ἀκαρνάν» (ὅπως – ἐξάλλου – καί τῶν λέξεων «Ἄρτα» καί «Ἀκαρνανία»), πού συναντᾷ κανεῖς σέ διάφορα κείμενα, διογραφικά κυρίως, ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος καί τῶν γραμμάτων ἀπό τήν Ἄρτα, οἱ ὁποῖοι χαρακτηρίζονται ὡς «Ἀκαρνᾶνες».

Τό ὄνομα «Ἄρτα» (καί «Ἀρτινός») ἐμφανίζεται γιά πρώτη φορά τό 1154. Τό πρωτοαναφέρει ὁ λόγιος βυζαντινός συγγραφέας καί μητροπολίτης Ἐφέσου Γεώργιος ὁ Τορνίκης¹, ὁ καί «μαῖστωρ τῆς ῥητορικῆς» ἐπικαλούμενος, σέ μιά ἐπιστολή του πρὸς τόν μητροπολίτη Ἀθηνῶν Γεώργιο Βούρτζη «ἐκ Δυρραχίου ὑποστρέφοντα», στήν ὁποία γράφει: «Πρόσειπε τούς σοούς καί ἐμούς, τόν κύρ Εὐθύμιον, τόν χαριέστατον κύρ Μάρκον, τόν τῆς Ἄρτης κύρ Ἰωάννην»². Τό γράμμα αὐτό δέν μπορεῖ νά τό ἔγραψε, παρατηρεῖ ὁ J. Darrougès² στόν Μιχαήλ Χωνιάτη, ὅπως πιστευε ὁ [Σπ.] Λάμπρος,³ ἀλλά στό μητροπολίτη τῆς ἐποχῆς Γεώργιο Βούρτζη.

Τόν 12ο, καί πάλι, αἰώνα, λίγα χρόνια μετὰ τήν – γιά πρώτη φορά στήν ἱστορία – ἐμφάνιση τοῦ ὀνόματος Ἄρτα, ἡ πόλη ἀναφέρεται καί ὡς Λάρτα (Larta) στό περίφημο περιηγητικό κείμενο («ἀπό τά σημαντικώτερα ὄλων τῶν ἐποχῶν»)⁴ τοῦ Ἰσπα-

ושם דרך שני ימים בים לחל היא לבנה ארץ מלך מנולת מלך הניו היה כפר ובה כמו מא יהודה	(setur. Hinc itinere bidui maritimo distat Labra (for- te Larra) initiū regni Ema- nuelis Græcorum regis: vi- cus est, in quo centū circi-
---	--

Εἰκ. 1

1) Ν.Γ. Πολίτου (ἐκδ. ἐπιμ.) «Λεξικόν ἐγκυκλοπαιδικόν» Ἀθήνησι, 1890-1891, Ἐκδ. Μπαρτ καί Χίρστ, T.B., σ. 357 στό λήμμα «Ἄρτα».

2) J. Darrougès (1970), «Georges et Demetrios Tornikes, Lettres et Discours...», Paris σ. 217.

3) Σπ. Π. Λάμπρου (1880), «Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τά σωζόμενα», Ἐν Ἀθήναις, T.B., σ. 427.

4) Κ. Σιμπούλου (1984⁵), «Ξένοι ταξιδιώτες στήν Ἑλλάδα 333 μ.Χ. - 1700», T.A. σ. 217.

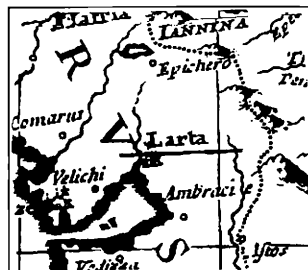
νοεβραίου Ραβίννου Βενιαμίν «τοῦ ἐκ Τουδέλης» (Βενιαμείν ὁ Τολέδος» κατὰ τὸν Σάθα). Παραθέτουμε δίπλα στοῦ ἐδραϊκοῦ κείμενο τὴ λατινικὴ μετάφραση στὴ σελίδα 18 τῆς ἐκδοσης τοῦ 1633⁵ [Εἰκ. 1] ὅπου καὶ ἡ λ. «Larta».

Στὴν ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ παραπάνω ὁδοπορικοῦ χρησιμοποιεῖται ἡ λέξη "Arta"⁶ [Εἰκ. 2] ἐνῶ ὁ μεταφραστὴς στὰ γαλλικά τοῦ ἴδιου αὐτοῦ ταξιδιωτικοῦ χρονικοῦ στίς σημειώσεις του γράφει, στὰ 1734: Λάρτα, ἡ ἄλλοτινὴ Ἀμβρακία⁷.

Μιλώντας γιὰ τὴν «Ἐκκλησία τῆς Ἀρτας» ὁ «ὀνομαστός Δομινικανὸς λόγιος» Le Quien μᾶς λέει ὅτι «Ἡ Ἀρτα, ποὺ τὴν ὀνομάζεται Λάρτα (Arta [...] hodieque Larta⁸) κ.λπ.».

57. *Arta*: — the text reads תרבו which is evidently corrupted — on the gulf of Arta;

Εἰκ. 2

Εἰκ. 3

Ὡς Larta (Λάρτα) ἀναφέρεται συχνά, ἰδίως στοὺς χάρτες, ὅπως γιὰ παράδειγμα σ' αὐτόν τοῦ B. Randolph, τοῦ 1689, τυπωμένο στοῦ Λονδίνου καὶ ἐπανεκδομένο στίς μέρες μας καὶ στὸν τόπο μας,⁹ τὸν ὁποῖο καὶ παραθέτουμε [Εἰκ. 3], ἀν καὶ ἐδῶ – ὅπως βλέπουμε – τὸ ὄνομα «Ἀμβρακία» ἀναφέρεται μόνο στοῦ μικροῦ χωριό, ποὺ βρίσκεται λίγο ἔξω ἀπ' τὴν Ἀμφιλοχία, ἐνῶ ὁ κορυφαῖος χαρτογράφος D' Anville, στὸν σημαντικὸ χάρτη του τοῦ 1757, τοποθετεῖ – ἀπὸ τότε κιόλας – τὸ ὄνομα «Ἀμβρακία» στοῦ χώρου – ἀκριβῶς – ὅπου βρίσκεται ἡ σημερινὴ Ἀρτα ἢ Λάρτα τῶν παλαιότερων. Στὸν τελευταῖο αὐτόν χάρτη τοῦ D' Anville, ἡ Ἀρτα ἀναγράφεται ὡς Larta «ὅπως εἶναι τὸ σημερινὸ ὄνομα στὴν «κοινὴ» γλῶσσα τοῦ ἀπλοῦ ἀνθρώπου («vulgairement Larta») μέ τὴν προσθήκη ἐνὸς ἄρθρου δίπλα στὴν κυρίως ὀνομασία¹⁰.

5) Itinerarium Benjaminis cum versione et notis Constantini I' Empereur», ab. Oppuct, Ludg. Batavorum, σ. 18 [Hebrew text and Latin translation]. — P. Soustal — J. Konder (1981), «Nikopolis und Kephallénia», Wien, σ. 113 [Tabula Imperii Byzantini, Hszg. H. Hunger T. 3).

6) The itinerary of Rabbin Benjamin of Tudele». Transl. and ed A. Asher (X.Xp), New York, T.B. σ. 35.

7) Benjamin (Rabbi) Tudelensi (1734), «Voyages (...) en Europe...» Tr. J.P. Baratier, Amsterdam, T.A., σ. 36, σημ. 1.

8) M. Le Quien (1740) «Oriens Christianus ...», Paris, T.II, σσ. 199-200 (Ecclesia Arte). Γιὰ λεπτομέρειες σχετικὰ μέ τὴν ὀνομασία Larta δὲς τίς πολὺ ἐνδιαφέρουσες σημειώσεις τοῦ Th. L. Fr. Tafel στὴ Διδακτορικὴ Διατριβὴ του (Dissertatio Geographica), ἐκδομένη τὸ 1839 ὑπὸ τὸν τίτλο «De Thessalonica eiusque agro», Berolini, σ.σ. 481-484 (Appendix).

9) Ἀναστατικὲς ἐκδόσεις Δ.Ν. Καραβία, Ἀνατύπωση Β', 1992.

10) Analyse de la carte intitulée les Cotes de la Grèce et l' Archipel, par M. D' Anville» A Paris, 1757, σ. 10.

Συναντιέται, επίσης, καί ὡς Narda (Νάρντα) σέ κείμενα κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας¹¹.

Ἡ Ἄρτα, ὅμως, ὀνομάζεται καί Ἀκαρνανία μετά τό ἄδοξο τέλος – τόν ἐπονεϊδιστο ἀφανισμό – τῆς Νικόπολης τήν ὁποία εἶχε χτίσει τό 30 π.Χ. ὁ Ὀκταβιανός (ὁ Αὐγουστος ὅπως μετονομάστηκε) σέ ἀνάμνηση τῆς νίκης του στή Ναυμαχία τοῦ Ἀκτίου κατά τοῦ Ἀντωνίου καί τῆς Κλεοπάτρας. Τότε, γιά τόν ἐποικισμό τῆς, εἶχε γίνει πραγματική μετοικεσία ὄλων τῶν γύρω περιοχῶν καί τῶν πόλεων, ἰδιαίτερα δέ τῆς «ἐριβόλου» Ἀμβρακίας¹² τήν ὁποία, εἴται ξεπεσμένη καί βίαια ἐρημωμένη – σχεδόν ὀλοκληρωτικά – τή διαδέχτηκε. Καταστραμένη ἡ ἴδια παλαιότερα ἀπό τοὺς Ρωμαίους, συρρικνώθηκε δραματικά μετά τόν ἐξαναστασιακὸν τῶν περισσότερων κατοίκων τῆς «ἐς Νικοπόλεως συνοικισμόν».¹²

Λίγο μετά τήν κατάληψη τῆς Νικόπολης τόν 6^ο μεταχριστιανικὸ αἰῶνα (τό 522) ἀπὸ τοὺς Γότθους, ἐγινε ὁ ἀνοικισμός τῆς ἤδη κατερειπωμένης παλιᾶς Ἀμβρακίας (στή θέση, ἀκριβῶς πού εἶναι χτισμένη ἡ Ἄρτα) καί ἐκεῖ «μετετέθη προσωρινῶς ἡ ἡγεμονικὴ ἔδρα».

Ἡ ἀκμὴ ἐντούτοις τῆς νέας αὐτῆς πόλης (Ἀμβρακίας) ἀρχίζει κυρίως μετά τήν ἐκούσια προσχώρηση τῆς Νικόπολης στοὺς Βουλγάρους προσχώρηση πού στάθηκε καθοριστικὴ γιά τήν παραπέρα ἐξέλιξή της. Ἡ ἀναγέννηση τῆς ἀλλοτινῆς Ἀμβρακίας ἐπέφερε τό μαρasmus τῆς Νικόπολης, ἡ ὁποία, μέ τή σειρά της τώρα, ἐρημώθηκε («οἱ Βούλγαροι καταλαβόντες τήν Νικόπολιν τά ἐν ποσὶ ληϊσάμενοι¹³ [= ληλατήσαντες]...»).

Ἡ νέα πόλη ἐγινε περισσότερο γνωστὴ ὡς Ἀκαρνανία καί ὁ πιθανότερος λόγος τῆς μετονομασίας αὐτῆς εἶναι ὅτι «ἡ τέως ὀλιγάνθρωπος πόλις ἔσχε παμπληθεῖς διὰ μιᾶς οἰκιστάς Ἀκαρνᾶνας, εἰς ὧν τήν ἐποικήσιν δέον νά ἀναφέρωμεν τήν μετὰ θεσιν τοῦ ὀνόματος τῆς Ἀκαρνανίας, ὅπερ ἡ πόλις ἔφερε μὲν κατά τοὺς μέσους αἰῶνας (...) διετήρησε δέ σποράδην καί κατόπιν μέχρι τοῦ 17ου αἰῶνος»¹⁴ [μέχρι καί τόν 19ο αἰῶνα θά πρόσθετε κανεῖς].

Ἡ παραπάνω μετοικεσία ἐγινε στά χρόνια (1041) πού στό θρόνο τοῦ Βυζαντίου θρυσκόταν ὁ ἐπιληπτικὸς αὐτοκράτορας καί πρῶν ἀργυραμοιβὸς Μιχαὴλ Δ' ὁ Παφλαγών, ὁ ὁποῖος θέλησε νά συντρίψει τό ἀντιβυζαντινὸ κίνημα· τήν «ἀπόνοια» (τήν ἀνόητη ἀποστασία – ἀνταρσία – παραφροσύνη) τῶν Βουλγάρων καί τῶν «Νικοπολῶν» πού προσχώρησαν ἢ μᾶλλον, κατέφυγαν σ' αὐτοὺς («προσερρῶν Βουλγά-

11) T.L. F. Tafel (1839), ὁ.π. σ. 483 – Τελευταία στό: Π. Κονόρτα (1998), «Ὁθωμανικὲς θεωρήσεις γιά τό οἰκουμενικὸ πατριαρχεῖο», Ἀθήνα, σ. 245 καί 255.

12) Πανσαν. Ε, 29, 3. – Παλατιν. Ἀνθολ. IX, 553: «... στής Ἀμβρακίας τό γόνιμο χῶμα [=ἐριβόλου] καί πού ὁ Καῖσαρ τήν Νικόπολιν ἐμένα ἀνίδρυσε, μιά πολιτεία θεία...» (Β.Ι. Λαζανᾶ, 1991, «Τά ἀρχαῖα ἑλληνικά ἐπιγράμματα. Τό ἔννατο διδύλο...», Ἀθήνα, σ. 308.

13) Ἰωάννου Σκυλίτση, «Σύνοψις Ἱστοριῶν», Ρωμαν. Λακαπ. 23, Ἐκδ. I. Thurn (1973), Berolini [Corpus Fontium Historiae Byzantinae (= CFHB), TV] σ. 226.

14) Ν.Γ. Πολίτου (1890-1891), ὁ.π. T.B., σ. 357.

ροις»). Τόσο πολύ, μάλιστα, «ἀφηνίασαν», ὥστε «τόν βασιλέα δυσφημίσαντες Ρωμαίων [= Βυζαντινῶν] Βουλγάροις προσέθεντο¹⁵ [παραδόθηκαν]...».

Στόν αὐτοκράτορα εἶχε φανεῖ φοβερό πῶς ἓνα τμημα τοῦ βασιλείου του εἶχε ἀποσχισθεῖ, καί ἀπό τότε μιά ἔμμονη ἰδέα, πιό φοβερή κι' ἀπ' τή σωματική του ἀρρώστια, τόν βασάνιζε μαζί μέ τήν ἀγωνία πού κυριολεκτικά τόν κατέτρωγε. Αὐτό στάθηκε ἡ αἰτία νά προετοιμασθεῖ γιά πόλεμο. Παρόλο πού ἦταν ἄρρωστος μέ κρίσεις ἐπιληψίας μορφεϊκοῦ, πιθανῶς, τύπου ἄν πιστέψουμε τήν περιγραφή της ἀπό τόν Ἰωάννη Ζωναρά¹⁶ (ἀφοῦ αὐτές ἐμφανίζονταν στή διάρκεια τοῦ ὕπνου [ἐκλυτικώς παράγοντας] ἐνῶ τήν ἡμέρα ὁ ἴδιος ξανάπαιρνε δύναμη, ἔπνευε σταθερά τό ἄλλογό του καί ὁδηγοῦσε θαυμαστά τά στρατεύματά του¹⁷), κατέπνυξε τήν ἐπανάσταση. Ἡ Νικόπολη ὑποτάχθηκε στή βυζαντινὴ διοίκηση καί οἱ κάτοικοί της ἔγιναν «ὑποχέριοι» της.

Ἐξαιτίας τῆς παραπάνω βαριᾶς καί χρόνιας νόσου του (τῆς «δαιμονίας νόσου»¹⁸, δηλ. τῆς ἐπιληψίας, ἀπ' τήν ὁποία νόμιζε πῶς θά θεραπευόταν στέλνοντας παντοῦ ἀπό δύο νομίσματα στούς ἱερεῖς καί ἀπό ἓνα στούς μοναχοὺς ἢ βαφτίζοντας νεογέννητα καί δίνοντας στούς γονεῖς τους ἀπό ἓνα, ἐπίσης, νόμισμα¹⁹), τήν πραγματική ἐξουσία εἶχε ὁ ἀδελφός του Ἰωάννης ὁ ὀρφανοτρόφος, εὐνοῦχος καί μοναχός. Ὁ ἀπάνθρωπος –εἶναι ἀλήθεια– τρόπος διακυβέρνησης τοῦ πονηροῦ –συμπλεγματοῦ καί οὐσιαστικοῦ κυδερνήτη («Πρωθυπουργοῦ») στάθηκε ἀφορμή τῆς ἐπανάστασης («ἀποστασίας») τοῦ «θέματος» τῆς Νικόπολης ἐνάντια στόν αὐτοκράτορα.

Εἶχε προηγηθεῖ ἡ ἀποστασία –ἐπανάσταση τῶν Βουλγάρων. Τό ἐπαναστατικὸ τους κίνημα πῆρε ἀνεξέλεγκτες διαστάσεις καί σάν «*πυρκαϊά*» διαδόθηκε ἴσαμε τήν Ἡπειρο. Οἱ κάτοικοι τῆς ἡπειρωτικῆς Νικόπολης, ἀγανακτισμένοι ἀπό τά ἐπαχθῆ φορολογικὰ μέτρα τοῦ «Πρωθυπουργοῦ» ὀρφανοτρόφου κι ἀφοῦ εἶδαν ὅτι οἱ Βούλ-

15) Ἰωάννου Σκυλίτση, «Σύνοψις Ἱστοριῶν» Μιχ. [Δ] Παφλαγών, 25, Ἐκδ. I. Thurn (1973), δ.π. σ. 412. — Γεωργίου Κεδρηνοῦ, «Σύνοψις Ἱστοριῶν» Ἐκδ. I. Bekker (1839), Bonnae, T. II. σ. 530.

16) Ἰωάννου Ζωναρά «Ἐπιτ. Ἱστορ. [Χρονικόν]», Βιδλ. XVII, Κεφ. 17 Ἐκδ. M. Pinder (1897) Bonnae T. III σ. 601: «Νυκτός γάρ τῇ νόσῳ καταπονούμενος, καί οὐκ ἂν ἐξ αὐρίου ἀναστήσεσθαι προσδοκώμενος, ὁ δὲ ἡμέρας ἄρτι φαυλοῦσις ἐφελπτός τε ὥρατο καί προῆει τῆς στρατιάς». Βλ. XVII, 13 (σ. 583-584): «Λέγεται μέντοι διὰ τήν ἐπιπορίαν νόσημά τι δεινόν ἐνσκηψαί τῳ Μιχαήλ. Τό δ' ἦν κατὰ τινας περιόδους αὐτῷ παρακοπή τοῦ νοός, τῶν ὀφθαλμῶν τε διαστροφή καί κλόνος τοῦ σώματος καί κατὰπτωσις ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτ' ἐπανήκει εἰς ἑαυτόν καί ἀπεκαθίστατο». Περιγραφή τῶν κρίσεων μᾶς δίνει καί ὁ Μιχαήλ Ψελλός, πού μιλάει γιά νυκτερινές κρίσεις («νυκτός γάρ νοσοκομούμενος καί παρ' ἐνίας ἀναπνοᾶς ζῶν») («Χρονογραφία» Δ, 44) ἀλλά ἀναφέρει, ὅμως, καί κρίσεις στή διάρκεια τῆς ἐγρήγορσης καί μάλιστα κρίσεις «ἀνταντακλαστικῆς» ἐπιληψίας, στή διάρκεια πού διάβαινε ἓνα ρυάκι [«Χρονογραφία» Δ, 18].

17) Ἰωάννου Ζωναρά, «Ἐπιτομ. Ἱστορ. [Χρονικ.]», XVII, 17 Ἐκδ. M. Pinder (1897), Bonnae, T. III, σ. 601.

18) Ἰωάννου Σκυλίτση, «Σύνοψις Ἱστοριῶν», Μιχ. [Δ] ὁ Παφλαγών» 5), ἔκδ. I. Thurn, 1973, δ.π. σ. 394. — Μιχαήλ Γλυκᾶ, «Βιδλος Χρον.», ἔκδ. I. Bekker (1836), Bonnae, Tm. IV, σ. 586: «ἐλήφθη δαιμονίῳ, ὃ (...) μανικόν ἀπεκάλουν νόσημα». Γεωργίου Κεδρηνοῦ, «Σύνοψ. Ἱστορ.», Ἐκδ. I. Bekker 1839, Bonnae, T. II, σ. 507-508 καί 510.

19) Ἰωάννου Σκυλίτση, «Σύνοψ. Ἱστορ.» Μιχ. [Δ] Παφλαγών» 18), Ἐκδ. I. Thurn, 1973, δ.π., 405.

γαροι ἄρχισαν νά δροῦν μέ ἐπιτυχία, πῆραν –τότε ἀκριδῶς– μέρος στήν ἐπανάσταση καί ἐκδικήθηκαν στό πρόσωπο τοῦ φοροεισπράκτορα (πού στάλθηκε ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη καί τόν ὁποῖο κυριολεκτικά τόν λιάνισαν [«καί εἰς μέλη καί μέρη κατέτεμον»²⁰⁾]) τήν ἀπληστία – καλλίτερα: ληστεία – τῆς κεντρικῆς διοίκησης.

Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ἐδῶ (μιά καί τό γεγονός ἔχει ξεχωριστή σημασία) ὅτι ἡ Νικόπολη πῆρε τελικά μέρος στήν ἐπανάσταση ὅταν τά στρατεύματα τῶν Βουλγάρων ἄρχισαν νά περισφίγγουν τό «θέμα» τῆς Νικόπολης. Παραδόθηκε ἀμαχητί στοὺς Βουλγάρους, πράξη πού ἐπέφερε τό ἐπονείδιστο τέλος μιᾶς πράγματι ἱστορικῆς πόλης.

Μέ τόν τρόπο αὐτό καί ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπιτεύχθηκε πιά ἡ εἰρήνη, ἡ Νικόπολη «παραχώρησε τά πρωτεῖα» στήν πόλη πού ἦταν ἀρχικά γνωστή ὡς Ἀκαρνανία ἐνῶ σιγά-σιγά ἄρχισε νά γίνεται παράλληλη χρήση, γιά τήν ἴδια αὐτή πόλη τοῦ ὀνόματος Ἄρτα (ἀπό τό 1154 καί ὠθε) ἴσαμε καί τό τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα ὅποτε ἐπικράτησε πέρα γιὰ πέρα ἡ χρήση του. (Ἔνα, μοναδικό, πιά ὄνομα).

Τόν 12ο αἰῶνα, ὁ περίφημος βυζαντινός λόγιος Νικήτας Χωνιάτης,²¹ μέ ἀπόλυτη σαφήνεια ὑπογραμμίζει τήν ταυτοσημία τῶν ὄρων Ἀκαρνάν καί Ἀρτινός: «Ἀκαρνᾶνας τοὺς νῦν λεγομένους Ἀρτινούς».

Στή βιογραφία τῆς ἁγίας Θεοδώρας τῆς βασιλίσσας τοῦ «Δεσποτάτου τῆς Ἄρτας» ἱστορημένη τόν 13ο αἰῶνα, ἡ Ἄρτα ἀναφέρεται ὡς Ἀκαρνανία. Ὁ συντάκτης τοῦ «*Βίου καί τῆς πολιτείας*» τῆς ἁγίας, ὁ μοναχός Ἰώβ Μελῆς ἢ Μελῆς ὁ Ἰασίτης, γράφει²²: «*Μιχαήλ [ὁ δεσπότης Μιχαήλ Β΄ ὁ Δούκας] δέ τήν καλήν ἐλέπει νεάνιδα Θεοδώραν, ἥς ἄκρως ἁλούς τοὺς ἀδελφοὺς συμφωνεῖ Πετραλίφαις, καί ταύτην νομίμω γάμω λαδών, εἰς Ἀκαρνανίαν [= Ἄρταν] ἀτείχιστον τότε οὖσαν σὺν αὐτῇ λαμπρῶς ἐπανεξέυξεν*». Στή λαϊκὴ παράφραση αὐτῆς τῆς βιογραφίας πού περιλαμβάνεται καί στήν παλαιότατη ἔκδοση τῆς Βενετίας²³ στά 1772 διαβάζουμε: «ὁ Μιχαήλ Δούκας (...) μετὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Ἀγίας Θεοδώρας, ἦλθε μέ μεγάλην καί λαμπρὰν δορυφορίαν εἰς τήν Ἄρταν, τῆς ὁποίας κτίσας τό ἐξώτειχον κάστρον ὅπου φαίνεται τήν σήμερον ἐκατοίκησε τοῦ λοιποῦ εἰς αὐτὴν μετὰ τῆς γυναικὸς του Ἀγίας Θεοδώρας».

Τόν 14ον αἰῶνα, σέ μιὰ συνοδική πράξη (τοῦ 1367 μ.Χ.) σχετικὰ μέ τὴ μετάθεση τοῦ μητροπολίτη Ἄρτης «*κὺρ Ματθαίου*» ἀναγράφεται: «*νῦν μέντοι γε ὀφείλει*

20) Ibid., σ. 412.

21) Νικήτα Χωνιάτου, «Ἱστορ.», Ἔκδ. I. Bekker 1835, Bonnae, σ. 98.

22) Στό π. «Ἑλληνομνήμων ...», τοῦ Ἀ. Μουστοξύδη (1843), ἀρ. 1, σ. 44 («Βίος τῆς δόσιας Θεοδώρας ὑπὸ Ἰώδ»). — J.P. Migne (1864), «*Patologia Graeca*», T. 127, στ. 905 («Ἀκολουθία εἰς τήν ὁσίαν μητέρα ἡμῶν Θεοδώραν τήν θαυματουργόν, βασίλισσαν τήν ἐν τῇ ἀρτ. πονηθεῖσα παρ' ἐμοῦ Ἰώδ μοναχοῦ [Vita S. Theodora reginae]»).

23) «Ἀκολουθία τῆς δόσιας μητρός ἡμῶν Θεοδώρας τῆς βασιλίσσης...», Ἔκδ. Πάνου τοῦ Σεκλησινοῦ [«τοῦ ἐξ Ἄρτης»] (1772) Ἐνετίαις, σ. 22. — Βλ. καί τήν ἔκδοση Ἀθηνῶν 1841, «δαπάνη ἑνὸς τῶν ἐξ Ἄρτης ἀποδήμου [Κ. Σακελλαροπούλου]...» σ. 29. Ἐπίσης, τήν ἔκδοση τῆς μητροπόλεως Ἄρτης ὑπὸ τόν τίτλο «Ἡ ἁγία Θεοδώρα βασίλισσα τῆς Ἄρτης», 1938, Ἀθήναι, σ. 23, ὅπου καί ἡ μελέτη τοῦ Μ. Περάνθη «Ἡ Θεοδώρα ὡς ἱστορικὸν πρόσωπον» στήν ὁποία ἀναγράφεται (σ. 53): «λαμπρὰ καί θριαμβευτικὰ, κατέβηκαν στήν Ἀκαρνανία (Ἄρτα)» [Ἡ διευκρίνιση τοῦ ἴδιου μέ τήν τοποθέτηση τῆς Ἄρτας σέ παρένθεση].

ἔχειν τὴν ἑαυτοῦ καθέδραν ἐπὶ τῆς ὑπ’ αὐτόν ἀγιοτάτης ἐπισκοπῆς τῆς ἐν τῇ Ἀκαρνανίᾳ Ἀρτης²⁴».

Γιὰ τὸν περίφημο ἱστορικό καὶ αὐτοκράτορα Μιχαήλ ΣΤ’ τὸν Καντακουζηνό «Ἀρταν μὲν, ἣ τῆς Ἀκαρνανίας ὡς παρὰ [ὥσπερ] κεφάλαιον²⁵ τῶν πόλεων ἐστι...»²⁶. Ὁ ἴδιος συμπληρώνει: «Ἀρταν τῆς Ἀκαρνανίας» καὶ «Ἀρτην δέ καὶ Ρωγὼν (...) οὔσαι Ἠπειρωτίδες».

Ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, σπουδαῖος καὶ αὐτὸς βυζαντινὸς λόγιος, ἱστορικός καὶ φιλόσοφος, σύγχρονος τοῦ προηγούμενου, ἀναφερόμενος στὴν πολιορκία τῆς Ἀρτας ἀπὸ τὸν στρατὸ τοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρονίκου Γ’ γράφει²⁷: «ὁ ... βασιλεὺς Ἀνδρόνικος, περὶ τὴν πολιορκίαν ἀσχολούμενος τῆς τῶν Ἀκαρνανῶν μητροπόλεως...»²⁸

Στὸ «Ἱστορικὸν Κομνηνοῦ Μοναχοῦ καὶ Πρόκλου μοναχοῦ περὶ διαφόρων δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου καὶ τοῦ τυράννου Θωμᾶ τοῦ δεσπότη τοῦ Κομνηνοῦ τοῦ Πρελούμπου»²⁹, πού φέρεται καὶ ὡς «Χρονικὸν τῶν Ἰωαννίνων» καὶ ἀποδίδονταν ἄλλοτε στοὺς μοναχοὺς Κομνηνὸν καὶ Πρόκλον (ἀνύπαρκτους, «βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς πού δὲν ὑπῆρξαν ποτέ» ὅπως ἰσχυρίζονται νεότεροι ἐρευνητές³⁰), γίνεται λόγος γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἀρτας τὸ 1399 ἀπὸ τὸν διαδόχου «μυστηριώδη τυχοδιώκτη» Μπογκόκη (Μπόκοϊ³¹, Βογκόκη³², Μπογῆ³³, Κοβοί³⁴, Κομπόη³⁵, Βοκοί³⁶, Βάγγο

24) Fr. Miklosich - Io. Müller (1860), «Acta et Diplomata Craeca medii aevi sacra et profana», T.A. «Acta Patriarchatus Constantinopolitani. 1315-1402». Vindobonnae [= Βιέννη], σ. 494. – Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (ἐκδ. 1962, Συμπλ. Γ. Τσοῦτσινου) «Δοκίμιον περὶ Ἀρτης» Ἀρτα, σ. 8, σημ. 13.

25) Th. L. Fr. Tafel (1849), «Symborarum criticarum geografica Byzantinam spectantium...» [Abhandlungen der III Cl. d.k. Ak. d. Wiss. V, Bd III, Abth], München, σ. 93.

26) Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, «Ἱστορ.», II, 34. Ἐκδ. L. Schopen, (1828), Bonnae, T.A., σ. 509.

27) Νικηφόρ. Γρηγορά, «Ρωμ. Ἱστορ.», Λόγ. ΙΑ, Θ. Ἐκδ. L. Schopin, Bonnae [C.S.H.B.], 1829, T.A., σ. 551 (Βλ. καὶ σ. 552).

28) Th. L. Fr. Tafel (1849), ὁ.π., σ. 92: «Nicopolis (...) metropolis Arta».

29) Ἐκδ. Γ. Δεστούνη (1858), Sanktpetersburg [= Ἀγία Πετρούπολις], σ. 38. – Βλ. καὶ τὴν ἔκδοση τοῦ Α. Μουστοξύδου (1845), σὺν π. «Ἑλληνομνημῶν ἢ Σύμμικτα Ἑλληνικά» φυλλάδ. 9, σσ. 560-561.

30) Α. Ι. Βρανούση (ἐκδ. 1965), «Deux historiens byzantines qui n’ ont jamais existé: Comnène et Proclo». Στό: «Ελετηρίδες τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου», Ἀθήναι, Τ. 12, 1962, σσ. 23-29. – Τοῦ ἴδιου (ἐκδ. 1965), «Χρονικὸ τῶν Ἰωαννίνων κατ’ ἀνέκδοτον δημῶδη ἐπιτομήν». Στό ἴδιο περιοδικὸ καὶ τόμο σσ. 57-115, (ἰδιαιτέρως σὴ σ. 57, καὶ τὴν ἐκεῖ σημ. 1).

31) D.M. Nicol (1991) «Τὸ δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου. 1267-1479...», Ἀθήνα, σ. 233 καὶ 234.

32) Α. Μουστοξύδου (1845), φυλ. 9, σ. 560, σημ. 146. — Ι.Α. Ρωμανοῦ (1895), «Περὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου ...», Ἐν Κερκύρα, σ. 83: «ὁ αὐθέντης τῆς Ζαρδαγίας Βογκόκης». G. Schirò (1971-1972), «La genealogia degli Spata». Στό π. «Rivista di Studi byzantini e Neoellenici», No 8-9, N.s. 8-9 (18-19), σ. 84.

33) Ibidem. – Α. Μουστοξύδου (1845), ὁ.π. φ. 9, σ. 560, σημ. 146.

34) G. Schirò (a cura di), 1875, «Cronata dei Tocco di Cefalonia. Di anonimo», Roma, σ.σ. 35-36 [Corpus Fontium Historiae Byzantiae (= C.F.H.B.), T.X.] (προλογούμενα) τοῦ ἴδιου (1971-1972), ὁ.π., σ. 84.

35) G. Schirò (1975), ὁ.π., σ. 35.

36) Στό συλλογικὸ ἔργο «Ἠπειρος. 4000 χρόνια ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ πολιτισμοῦ». Ὑπὸ τὴν ἐπιστ. ἐποπτ. Μ.Β. Σακελλαρίου (1997). Ἀθήνα, σ. 216. – G. Schirò (1995), ὁ.π. σ. 35. Τοῦ ἴδιου (1971-1972), ὁ.π. σ. 84.

Ζάρδαρι³⁷, Bongo Zardari³⁸, Μποκόη³⁹, Bongois⁴⁰, κ.ά.)⁴¹ στον και μέ τό «παράδοξον σκωπτικόν»⁴² («Παρασκωπτικόν») πολυεθνικό ὄνομα «Σερβοαλβανοιτοδουλγαρόβλαχος», «ὄνομα ἰσάξιο στή σύλληψή του τῆς σατιρικής ἐπινοητικότητος ἐνός Ἀριστοφάνους⁴³ [τοῦ Κωμωδιογράφου]». Αὐτός ὁ Βογκόης ἦταν πού ἐδιώξε τόν τότε ἡγεμόνα τῆς πόλης καί «ἔφερε ἐκεῖ τό βασίλειο τοῦ τρόμου» περνώντας ἐν στόματι μαχαίρας τούς δυστυχεῖς κατοίκους της. Οἱ θρῆνοι γιά τή λυπηρή μοῖρα «τῆς πόλεως τῆς Ἑρτας» ὅπως κατά λέξη γράφει ὁ κορυφαῖος ἐρευνητής τῆς ἱστορίας τοῦ ἡπειρωτικοῦ δεσποτάτου D.M. Nicol⁴⁴, ἀποδίδονται ἐναργέστατα μέ τή φράση ἀπ' τό παρπάνω «Ἱστορικό» («Χρονικό») «*Ακαρνανία κλαίουσα τά τέκνα αὐτῆς...*» (σ. 37 τῆς ἐκδ. Γ. Δεστούνη μέ τή ρωσική μετάφραση ἀπ' τόν ἴδιο). [Εἰκ. 4]

§. 42.

Τῇ κς' τοῦ Ὀκτωβρίου, τετάρτῃ ἡμέρᾳ¹⁹⁰), ὁ δεσπότης Σπάτας ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν πρὸς τὰ μέλονται δικαιοτήρια ἀπὸ τοῦ βίου, καὶ παραντίκα ὁ ἀδελφός αὐτοῦ Σγοῦρος τὴν Ἑρταν παραλαμβάνει. Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας ἐπιτηδᾷ κατ' αὐτοῦ ὁ Βογκόης¹⁹¹) ὁ Σερβαλβαντοδουλγαρόβλαχος, καὶ τὸν Σγοῦρον ἐκδιώκει, τοὺς δὲ τοπικοὺς τῶν ἐντίμων ὑποῦλος καὶ δελερᾷ πάντας ἐψύχυρε, καὶ εἰς φρουρὰς ἀποκλείει, καὶ εἰς ἀφανισμόν καὶ φθῶρῶν, οἴκοι, τὰ ἐαυτῶν κτήματα ἐποίησεν· ἕως οὐ καὶ εἰς ἔξοριαν αὐτοὺς ἐξέπεμψεν. Ὁ πῶς ἀδασκρυτὶ τὴν τούτων ὑπενέγκω μνημὴν καὶ στέρησιν! Ἀκαρνανία κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ οὐκ ἤκυκε παρακλητῆναι, ὅτι οὐκ εἶσι¹⁹²). Δάκρυσι δὲ γέγραφα ταῦτα, οὐ μέλας· τοῦτο γάρ

§. 43

29 Октября, въ Среду¹⁹⁰) деспотъ Спата отпешъ на судъ градушій, а братъ его Сгуръ немедленно водворился въ Артѣ. По простествіи немногихъ дней нападесть на него¹⁹¹) Вонгой. зтогъ Сербобалванобугаровлахъ, прогоняетъ его, зматывъ жителей обмыгаетъ и порочитъ, сажаетъ по тюрьмамъ, мнѣнія ихъ разоряетъ, и наконецъ высмываетъ ихъ за границу. Какъ матъ безъ слезъ перенестъ ихъ утрату! Акарнанія плачуши чада свои, и не хотѣше утѣшиться яко не суть¹⁹²)! не чернелаже, а слезами написалъ я это: нѣо вѣтъ своѣство совершенной любви—разоваться съ радушиемъ и скорѣть со скорбишии. Но преклоняюсь предъ судьбами твоими, Христѣ, и нтъ не послѣдую. Яко тебѣ подобаетъ слава.

Εἰκ. 4

Στὸ «Ἀποδείξεις ἱστοριῶν» τοῦ βυζαντινοῦ ἱστορικοῦ Λαονίκου Χαλκοκονδύλη (ΙΕ' Αἰ.) ἡ Ἑρτα ἀναφέρεται ὡς «Ἑρτα τῆς Ἀκαρνανίας» ἀλλὰ καὶ ὡς μητρόπολή της, ἐνῶ τὴν ἴδια τὴν Ἀκαρνανία τὴ θεωρεῖ ὡς ὑπαγόμενη στήν Ἠπειρο. Γρά-

37) Γ. Φρ. Χέρτσεργ [G.Fr. Hertzberg] (1906), «Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος...» μετφ. Π.Καρολίδου, Ἐν Ἀθήναις, Τ.Β., σ. 513.

38) K. Hopf (1868), «Criechenland». Β'. «Criechenland im Mitteralter und in der Neuzeit». Στήν: «Algemeine Encyclopädie...» τῶν J.S. Ersch καὶ J.D. Grube, Leipzig, Α, σ. 103.

39) G. Schirò (1971-1972), ὁ.π., σ. 84. Τοῦ ἴδιου (1975), ὁ.π. σ. 234: «Ὑπουλία τοῦ Μποκόη μέ τόν Σγοῦρον».

40) Α. Μουστοξύδου (1845), ὁ.π. φ.9, σ. 560, σμ. 146.

41) Τουρκ.: Boga (Α.Ε. Βακαλοπούλου, 1961, «Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ», Α' Ἀρχές καὶ διαμόρφωσή του, σ. 208: «ἐνός Μπουγγή ἢ Βογκόη. Εἶναι τὸ ἴδιο ἀσφαλῶς ὄνομα μέ τό Boga τῶν τουρκικῶν ἐγγράφων»). Γαλλ.: Bogoës (F.C.H.L. Pouqueville, 1821, «Voyage dans la Grèce», Α Paris, Τ.Ε. σ. 267. Γερμ.: Wongói (J. G. von Hanh, 1854, «Albanische Studien», Jena, σ. 322).

42) G. Fr. Hertzberg (1906), ὁ.π. Τ.Β., σ. 513.

43) W. Müller (1908), «The Latins in the Levant», London, σ. 373.

44) D.M. Nicol (1991), ὁ.π., σ. 233.

φει: «πολιορκούντες τε Ἄρτην τῆς Ἀκαρνανίας πόλιν» ἢ «πολιορκούντας Ἄρτην μητροπολιν τῆς Ἀκαρνανίας χώραν»⁴⁵. Καί στό Ε' βιβλίο: «τήν Ἀκαρνανίαν καί τήν ἄλλην Ἡπειρον».⁴⁶

Ὅταν τόν Ἰανουάριο τοῦ 1435 ὁ Κυριακός ὁ Ἀγκωνίτης, ἡ «μεγάλη αὐτή μορφή τοῦ περιηγητισμοῦ τοῦ 15ου αἰώνα», ἐπισκέφθηκε τήν Ἄρτα, ἔστειλε ἀπ' ἐκεῖ μιὰ ἐπιστολή γράφοντας: «Ex Acarnania urbe»⁴⁷, δηλαδή «ἀπό τήν πόλη Ἀκαρνανία». Στήν ἴδια αὐτή ἐπιστολή πού ἐκδόθηκε ἀπό τόν Lorenzo Mehus στη Φλωρεντία τό 1742 γράφει γιά τήν Ἄρτα ὅπου καί εἶδε «πρῶτον (ἀπ' ὅλους) τόν λαμπρότατο Κάρολο, τόν εὐγενέστατο γόνου τοῦ ἑνδοξοῦ Οἴκου τῶν Τόκκων τῆς Νεάπολης, ἑνδοξο βασιλιά τῶν Ἡπειρωτῶν. Εἶδαμε – συνεχίζει – τίς θαυμαστές «δι' ἀρχιτεκτόνων ἔργων» πύλες καί τά πελώρια τείχη, πού ἔγιναν μέ μεγάλες, τεράστιες πέτρες καί τοὺς περιφανεῖς «ἐκ τῆς τέχνης» ἀνδριάντες».⁴⁸

Στά «Ἐπιγράμματα» του ὑπάρχει μιὰ ἐπιγραφή καί μαζί μ' αὐτή ἀναγράφεται καί ὁ τόπος στόν ὁποῖο ἡ ἴδια ἀναβρέθηκε· In Epiro apud Arachthean Acarnaniam. (Ἀράχθειον Ἀρκανανίαν)⁴⁹ δηλαδή τήν Ἄρτα

Σέ ἄλλη ἐπιγραφή⁴⁹ διαβάζει κανεῖς: «Τείχη παλαιότατα τῆς πόλεως Ἀκαρνανίας ὅπου λίθοι θαυμαστοῦ μεγέθους διακρίνονται» (Moenia antiquissima urbis Acarnaniae in quo lapides mirae magnitudinis conspiciuntur).

Ἀναφερόμενος στόν Κυριακό τόν Ἀγκωνίτη ἕνας ἀπ' τοὺς κορυφαίους βυζαντινολόγους τοῦ τόπου μας διευκρίνιζε: «Τῇ 29ῃ Δεκεμβρίου 1435 εὗρίσκετο ἐν Ἀκαρνανίᾳ (ἥτοι ἐν Ἀρτῇ)⁵⁰». Ὁμοία καί ὁ Μουστοξύδης στόν «Ἑλληνομνημόνα» του παλαιότερα: «ex urbe Acarnania, τουτέστιν ἐξ Ἀρτης».⁵¹

Τόν 16ο αἰώνα σημειώνεται ἡ πνευματική παρουσία τοῦ ἀρτινοῦ λογίου καί ἱερομονάχου Συμεών τοῦ Καθάσιλα «ἐκ πόλεως [ὑπογραμμίζεται ἡ λέξη] Ἀκαρνανίας τῆς Ἑλλάδος», ὅπως ὁ ἴδιος καθαρά καί ξάστερα γράφει σέ μιὰ ἐπιστολή του σταλμένη στόν μεγάλο εὐρωπαῖο ἑλληνιστή καί φιλέλληνα Μαρτίνο Κρούσιο, ὁ ὁποῖος καί τήν δημοσίευσε στό ἔργο του Τουρκογραφίαι [Τουρκογραφικαί] ἐκδομένο στή Βασιλεία τό 1584, δηλ. ὅταν ἀκόμα ζοῦσε ὁ Συμεών [Εἰκ. 5].

Γράφοντας ὁ γνωστός ἡπειρώτης ἱατρός καί διδάσκαλος τῆς λατινικῆς γλώσσας καί φιλολογίας στήν Ἰόνιο Ἀκαδημία Χριστόφορος Φιλητᾶς γιά τήν παραπάνω ἐπιστολή καί γιά τό πῶς ὁ συντάκτης της «ὑπογράφεται» σ' αὐτή, τονίζει:

45) Λαονίκου Χαλκοκονδύλη: «Ἀποδείξ. Ἰστορ.», Βιβλ. IV, Ἔκδ. I. Bekker, 1843, Bonnæ, σσ. 210-211.

46) Ibid. Βιβλ. V (σ. 237 ἔκδ. I. Bekker, 1843, Bonnæ).

47) L. Mehus (1742), «Kyriaci Anconitani itinerarium...», Florentiae, σ. 65.

48) Ibid. σσ. 63-65. E. Ziebarth (1926), «Κυριακός ὁ ἐξ Ἀγκῶνος ἐν Ἡπειρῳ». Στό π. «Ἡπειρωτικά Χρονικά», Ἔτ. Α, σ. 111.

49) Ibid, σ. 112.

50) Ν. Α. Βέη (Bees), «Ἡ μονή τοῦ Ὁσίου Λουκά τοῦ Στειριώτου [Φωκίδα]». Στό π. «Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας», περ. Γ, τ. Β (1932), Ἔκδ. 1936, σ. 16.

51) Α. Μουστοξύδου (1847), φυλ. 10, σ. 578.

Ερ πατσαρχίω τῷ Βυζαντίῳ.
 Συμεὼν Καθάσιλας, ἐκ πόλεως Ακαρ-
 νανίας τῆς ἐλλάδος. ⑥.

Εἰκ. 5⁵²

᾿Ακαρνανίαν ἐννοῶν τὴν ᾿Αρταν...»⁵³.

᾿Ομοια καὶ ὁ Ζαβίρας⁵⁴ σημειώνει γιὰ τὸν Συμεών: «Συμεών ὁ Καθάσιλας ἐκ πόλεως ᾿Ακαρνανίας».

Καὶ ἐν τούτοις παρά τῇ ρητῇ προσω-
 πικῇ μαρτυρίᾳ, γράφτηκε –πρὶν μερικά

χρόνια – ὅτι «γεννήθηκε σέ ... κάποιον ... χωριὸ τῆς ... ᾿Ακαρνανίας»⁵⁵ (ἐνν: τῆς τω-
 ρινῆς, δηλ. τὸ Ξηρόμερο!...).

᾿Ο φίλος καὶ συνοπουδαστὴς τοῦ Συμεών St. Gerlach (ὁ Γερλάχιος τῶν παλαιο-
 τέρων) σέ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν κοινὸ τους φίλο Μ. Κρούσιο, ἀναφέρει τὸν ἔξο-
 χης πνευματικότητος φημισμένον μητροπολίτη ᾿Αρτης Δαμασκηνὸ Στουδίτη (στενὰ
 συνδεδεμένο μὲ τὸν Συμεών) ὡς «ναυπάκτου μητροπολίτην καὶ ἄρτης seu [= ἧ]
 ἀκαρνανίας»⁵⁶ δηλωτικὸ, κι' αὐτὸ τῆς ταυτοσημίας τῶν δύο αὐτῶν ὀνομάτων.

Στὸ μικρὸ κείμενό του ᾿Ιερομόναχος Ραφαήλ ὁ ᾿Ακαρνάν» πού περιλαμβάνε-
 ται στὸ ὑπὸ τὸν τίτλο «᾿Ασκητικὴς μορφές καὶ διηγῆσεις ἀπὸ τὸν ᾿Αθω»⁵⁷ πρόσφατα
 ἐκδομένο βιβλίον του, ὁ ἱερομόναχος Μάξιμος ὁ Καυσοκαλυδίτης γράφει μὲν ὅτι ὁ
 Ραφαήλ (Καυσοκαλυδίτης κι' αὐτός) «γεννήθηκε στὴν ἐπαρχία τῆς ᾿Αρτης περὶ τὸ
 1723», φέρεται ὅμως καὶ «Ραφαήλ ὁ ᾿Ακαρνάν», παρόλο πού εἶναι σαφὴς ἡ μαρτυ-
 ρία τοῦ Καισαρίου Δαπόντε (στὸν «Ἱστορικὸν κατάλογο ἀνδρῶν ἐπισήμων»⁵⁸) ὁ
 ὁποῖος τὸν ἀναφέρει καὶ «᾿Αρτηνόν». Γιά ἄλλους εἶναι «ὁ ἐξ ᾿Ακαρνανίας τῆς ἐπαρ-
 χίας ᾿Αρτης»⁵⁹.

Πέρα ἀπὸ τοὺς παραπάνω (μὲ τοὺς ὁποίους θὰ ἀσχοληθοῦμε καὶ στὸ παρὸν
 καὶ στὰ ἐπόμενα τεύχη τοῦ «Σκουφᾶς»), ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνες λογίους τοῦ 18ου
 αἰῶνα, οἱ ὁποῖοι «μὲ τὸ ἔργο τους ἔφερναν τὴν ἀπόδειξη ὅτι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλο-
 σοφία δέν εἶχαν ἐκλείψει ὀλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὴ δουλωμένη Ἑλλάδα», συγκαταλέγε-
 ται καὶ ὁ «λογιώτατος» Χριστόφορος Εὐσταθίου ὁ Παμπλέκης «ὁ ᾿Ακαρνάν»⁶⁰ («ὁ

52) M. Crusii (1584), «Turcograeciae», Basiliae, σ. 462.

53) Χρ. Φιλητᾶ (1847), «Περὶ ᾿Ιωαννικίου Καρτάνου, Δαμασκηνοῦ Στουθίτου καὶ Παχωμίου Ρουζάνου.
 ᾿Επιστολιμαία διάλεξις», Ἐν Κερκύρα, σ. 23, σημ. 1.

54) Γ.Ι. Ζαβίρα (Ἐκδ. Γ.Π. Κρέμου, 1872) «Νέα Ἑλλάς καὶ Ἑλληνικὸν Θέατρον», Ἀθήνησι, σ. 124.

55) Γ. Κορνοῦτου (1983), λ. «Συμεών» («Υδρία»).

56) M. Crusii (1584), ὁ.π., σ. 204.

57) Ἐκδ. 2000, ᾿Αγιον ᾿Ορος, σ. 94.

58) Στό: Κ. Σάθα (1872), «Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη». Ἐν Βενετίᾳ, Τ.Γ. σ. 125.

59) Γ.Ι. Ζαβίρα (1872), ὁ.π., σ. 522.

60) «Ἡ ἀληθὴς πολιτικὴ, μεταφρασθεῖσα ἐκ τῆς γαλλικῆς εἰς τὴν σήμερον διάλεκτον ὑπὸ Χριστοφόρου
 Παμπλέκη ᾿Ακαρνάνος», Ἐνετίῃσι, 1781. – Κ. Σάθα (1868), ὁ.π., σ. 494. – Α. Βρετοῦ-Παπαδοπούλου
 (1857), «Νεοελληνικὴ Φιλολογία ...», Μέρ. Β, σ. 349: «γεννηθεὶς ἐν ᾿Ακαρνανίᾳ». – Μ. Κισσάδου
 (1958), «Χριστόδουλος Εὐσταθίου ὁ ᾿Ακαρνάν». ᾿Αρχεῖα ᾿Εταιρείας Αἰτωλοακαρνανικῶν
 Σπουδῶν», Ἀθήναι, Τ.Α., σ. 219. – Π.Ι. Βασιλείου (1966), «Χριστόδουλος Εὐσταθίου ὁ ᾿Ακαρνάν».
 Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά», Χρ. 23, σ. 115.

ἐξ Ἀκαρνανίας»⁶¹). Μερικοί ὑποστηρίζουν ὅτι καταγόταν ἀπὸ τὸ χωριὸ Μπαμπίνη⁶² τῆς Ἀκαρνανίας (τοῦ Ξηρομέρου), ἐνῶ ἀναφέρουν τὸ χωριὸ Τόχωθα⁶³. Ὡστόσο, στὸν κατάλογο μὲ τὴν ἐπικεφαλίδα, «*ὄσους ἐν Λειψία ὦν ἐνταφίασα*», ὁ ἱερέας τῆς ἐκεῖ Ὁρθόδοξης κοινότητος σημειώνει: «*Τὸν Χριστόδουλον μονόφθαλμον Ἀρτινόν. 4 Αὐγούστου 1793*»⁶⁴. Ὁ Λ. Κωστακιώτης στὸ μελέτημά του «Χριστόδουλος Εὐσταθίου, ὁ ἀφορισμένος φιλόσοφος, δημοσιευμένο στὸ περιοδικὸ «Σκουφᾶς»⁶⁵ γράφει: «ὁ μεγάλος Ἀρτινὸς αὐτὸς διαφωτιστὴς καὶ φιλόσοφος». «Ἡπειρώτη» («aus Epigo») τὸν ἀναφέρει ὁ Ἀνδρόνικος Δημητρακόπουλος, ὅπως ἀκριβῶς τὸν χαρακτηρίσει ἡ ἀστυνομία τῆς Λειψίας ὅταν ὁ ἴδιος ἀπευθύνθηκε ἐκεῖ καὶ τοὺς ρώτησε γιὰ τὸν Χριστόδουλο⁶⁶. Στὸν Β' τόμο τῆς «Ἑλληνικῆς Πεξογραφίας» του, ὁ Μ. Περάνθης⁶⁷ ἀφοῦ χαρακτηρίσει τὸν Χριστόδουλο καὶ «Ἀρτινὸ λόγιο καὶ φιλόσοφο» θὰ προσθέσει πῶς «πῆρε μιά σημαντικὴ κατάρτιση στὰ σχολεῖα τῆς Ἀρτας». Πιὸ σαφὴς καὶ μὲ ἀπόλυτα κατατηγορηματικὸ τρόπο, ὁ πολὺς Παν. Ἀραβαντινός⁶⁸ θὰ μᾶς πεῖ πῶς ὁ Χριστόδουλος («ὁ σοφὸς οὗτος Ἕλληνας») ἦταν «Γέννημα καὶ θρέμμα τῆς Ἀρτης».

Μὲ τὴν εὐκαιρία θὰ πρόσθετε κανεῖς ἐδῶ – παρενθετικά – πῶς καὶ γιὰ τὸν «Χριστόφορο τὸν Ἀρτινόν», τὸν συγγραφέα τοῦ γνωστοῦ διδλίου «Ραντισμοῦ στηλίτευσις» («ἐκείνου τοῦ παρὰ πᾶσιν γνωστοῦ περὶ ἀναδραπτισμοῦ τῶν Λατίνων τὸ ὅποιον ἐγράφη μὲ τὴν ἐχθροπάθειαν μὲ ὅσιν οὔτε ὁ ἴδιος ὁ Καϊάφας ἤθελε γράψει κατὰ τοῦ Χριστοῦ, τοῦ Κυρίου ἡμῶν»), γράφεται ἀκόμα καὶ τὸ ἐξῆς κατὰ λέξη: «Χριστόφορος αἰ τω λὸς ὁ ἐξ Ἀρτης»⁶⁹.

61) «Περὶ φιλοσόφου, φιλοσοφίας, φυσικῶν, μεταφυσικῶν, πνευματικῶν καὶ θείων ἀρχῶν ὅσα διαφόροις σοφοῖς ἀνδράσι συντεθέντα τὸν ἐξ Ἀκαρνανίας...», Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, 1786. Βλ. καὶ τὸν πρόλογο τοῦ παραπάνω διδλίου («Τοῖς ἐντευξομένοις»): Χριστόδουλος ὁ ἐξ Ἀκαρνανίας. – «Ἀκολουθία ἐτεροφθάμου καὶ ἀντιχρίστου Χριστοδούλου τοῦ ἐξ Ἀκαρνανίας», 1793 (Βλ. Γ.Γ. Λαδᾶ – Α.Δ. Χατζηδήμου, 1970, «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία ἐτῶν 1791-1796», Ἀθήνα, σ. 192, 206 καὶ 208). – Α. Βρετοῦ – Παπαδοπούλου (1857), ὁ.π. σ. 80 (ἀρ. 191) καὶ 349. Βλ. καὶ Μέγ. Α. (1854), σ. 119 (ἀρ. 335). – Γ. Ι. Ζαβίρα (1872), ὁ.π. σ. 281 καὶ σ. 561: («Κατάλογος τῶν λογίων...»). – Π.Χ. Νούτσου (1981), Χριστόδουλος ὁ ἐξ Ἀκαρνανίας «Encyclopédie» ...». Στὸ π. «Ὁ Ἐρανιστής», Ἔτ. ΙΘ, τ.17, σ.13. – «Ὁ Ἐξωστρακισμὸς τοῦ ἀσεβοῦς Χριστοδούλου τοῦ Μονοφθάμου τοῦ ἐξ Ἀκαρνανίας» (...), Βούδα, 1800, σ. 23 (Ἀναφέρεται ἀπὸ τοὺς Γ. Λαδᾶ καὶ Α. Χατζηδήμου, 1970, ὁ.π. σ. 205).

62) Κ. Σαρδέλης (1981), «Ἡ καταγωγή τοῦ Χριστοδούλου Εὐσταθίου τοῦ Ἀκαρνανά». Στὸ π. «Νέα Ἑστία», τ. 109, τχ. 1287, σ. 268.

63) «Τόχωθα γάρ αὐτῷ πατρίς τῆς Ἀκαρνανῶν γῆς τὸ φαυλότατον». Στὸ: Ἀκολουθία ἐτεροφθάμου...», πού ἐκδόθηκε στῇ Λειψία τὸ 1793, σ. 8. Ἀναφέρεται ἀπὸ τοὺς Γ. Λαδᾶ, Ἀ. Χατζηδήμου, 1970, ὁ.π. σ. 201.

64) Φ. Ἡλιοῦ (1985), «Ἡ σιωπὴ γιὰ τὸν Χριστόδουλο Παμπλέχη». Στὸ π. «Τὰ Ἱστορικά», Τ.Β., τχ 4, σ. 389. – Ν.Α. Βέη [καὶ Α. Βρανούση - Δ. Σ.Σοφιανοῦ (1998²)]: «Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων», Ἀθήνα, σ. 355 (Κώδ. 341). Βλ. καὶ «Γενικὸν εὐρετήριο», σ. 772 («Χριστόδουλος ὁ Ἀρτινός»).

65) Λ. Κ. Κωστακιώτης (1976), «Χριστόδουλος Εὐσταθίου ὁ ἀφορισμένος φιλόσοφος». Στὸ π. «Σκουφᾶς», Ἔτ. ΚΒ, Τ.Ε., τχ 46-47, σ. 202.

66) Α.Κ. Δημητρακόπουλου (1871) «Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις...», Ἐν Λειψία, σ. 86.

67) Μ. Περάνθη (Χ.Χ.) «Ἑλληνικὴ Πεξογραφία», Ἀθήνα Τ.Β., σ. 210.

68) Π. Ἀραβαντινοῦ (ἔκδ. 1960), «Βιογραφικὴ συλλογὴ λογίων τῆς τουρκοκρατίας», Εἰσαγ. - ἐπιμέλ. Κ.Θ. Δημαρά, Ἰωάννινα, σ. 33. Βλ. καὶ σ. 249 «Ἀλφαθητικὸ Εὐρετήριο»: «Χριστόδουλος ὁ ἐξ Ἀκαρνανίας (= ἐξ Ἀρτης)».

69) Γ. Ι. Ζαβίρα (1872), ὁ.π. σ. 552.

Τόν 19ο αιώνα ή ἡ Ἄρτα ἐξακολουθοῦσε νά ἀναφέρεται ὡς Ἄκαρνανία ὅπως δείχνουν πολλά κείμενα τῆς ἐποχῆς. Ὁ Rouqueville γιά παράδειγμα (ὁ Πουκευῖλλος τῶν παλαιότερων) ὁ γνωστότάτος μας ἱατρός, συγγραφέας καί πρόξενος τῆς Γαλλίας στά Γιάννενα τοῦ Ἀληπασᾶ, ἔγραφε στήν ἀρχή τοῦ 19ου αἰώνα (τό 1821): «Ἄκαρνανία εἶναι τό ὄνομα πού οἱ βυζαντινοί τῆς ὕστερης περιόδου δίνουν στήν πόλη τῆς Ἄρτας»⁷⁰. Στά τέλη τοῦ ἴδιου αὐτοῦ αἰώνα, ὁ μητροπολίτης Ἄρτης Σεραφεῖμ Ξενοπούλος ὁ Βυζάντιος στό «Δοκίμιό» του, τό πρωτοεκδομένο τό 1884, σημειώνει πώς «ἡ πόλις ἔλαβε τήν κλήσιν Ἄρτα (...) ὀνομάζεται καί Ἀκαρνανία»⁷¹.

Στό «Ἀπολυτίκιον» τῆς ἁγίας Θεοδώρας τῆς βασιλίσσας τῆς Ἄρτας, πού συνέθεσε ὁ ἴδιος, ἀντί γιά τή λέξη Ἄρτα τοποθετήθηκε ἡ ταυτόσημη λέξη Ἀκαρνανία: «τῆς Ἀκαρνανίας τό εὖχος [= τό καύχημα] καί ἱαμάτων ρεῖθρον ἀκένωτον»⁷². Ἄλλου («Εἰρμός ἄλλος» τῆς ἀρχικῆς «Ἀκολουθίας») διαβάζουμε τό μέ περισσότερη (ἀπόλυτη) εὐκρίνεια γραμμένο: «ἄδει σου πιστῶς Ἀκαρνανία ἡ Πόλις»⁷³. Δυστυχῶς στήν ἐκδοση πού ἔγινε ἀπό τόν μητροπολίτη Σεργίω καί Κοζάνης Διονύσιο τό 1965 (παρόλο πού ὁ ἐκδότης μητροπολίτης γνώριζε πολύ καλά τήν παλαιότητα καί ἔξοχη ἀπό κάθε πλευρά ἐκδοση τῆς Βενετίας τοῦ 1772 καί ὅσες ἀκολούθησαν) ἀπαλείφθηκε⁷⁴ ἐντελῶς ἀνεξήγητα καί αὐθαίρετα ἡ λέξη – κλειδί «Πόλις» πού σημαίνει: ἡ πόλη τῆς Ἄρτας καί ὄχι ἡ ὅλη γεωγραφική περιοχή τοῦ Ξηρομέρου, ἡ πόλη πού λέγεται καί Ἀκαρνανία. Ὑπάρχει δηλαδή – καί ἐδῶ – μιά ὁμοιοσημία τῶν ὀρων «Ἀκαρνανία» καί «Ἄρτα», ὅπως ἐξάλλου καί ἐκείνων «Ἀκαρνανες» καί «Ἀρτινοί» πού πρῶτος μέ ἀπόλυτη καθαρότητα, ἐπισήμανε στό κείμενό του ὁ περίφημος βυζαντινός λόγιος καί ἱστορικός τοῦ δωδεκάτου αἰώνα Νικήτας Χωνιάτης γράφοντας: «Ἀκαρνανας τούς νῦν λεγομένους Ἀρτινούς».

70) F.C.H.L. Rouqueville (1821), «Voyage dans la Grèce», A Paris, T.E, σ. 267, σημ. 1. (Ἱστορία σύντομος τῆς Ἠπείρου).

71) Σεραφεῖμ Ξενοπούλου τοῦ Βυζαντίου (1884), «Δοκίμιον...» Ἐν Ἀθήναις, σ. 4.

72) Στό: «Ἁγία Θεοδώρα βασίλισσα τῆς Ἄρτης», Ἀθήναι, σ. 11.

73) «Ἀκολουθία τῆς ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Θεοδώρας τῆς βασιλίσσης...». Ἐκδ. Πάνου Σεκληστινοῦ [τοῦ ἔξ Ἄρτης], Ἐνετίησι, 1772, σ. 36. – Βλ. καί τήν ἐκδοση τοῦ 1841, ὅ.π. σ. 48. Ἐπίσης, τήν ἐκδοση τοῦ 1938, ὅ.π. σ. 34.

74) Ἀκολουθία τῆς ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Θεοδώρας βασιλίσσης Ἄρτης τῆς ἐκ Σεργίων Μακεδονίας (...). Ἐκδίδεται νῦν (...) ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Σεργίων καί Κοζάνης Διονυσίου ..., ἐν Ἀθήναις, 1965, σ. 38.

ΑΡΤΑ - ΚΑΣΤΟΡΙΑ:

ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΜΕ ΠΑΡΑΛΛΗΛΗ ΠΟΡΕΙΑ ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ

ΜΑΡΙΖΑΣ Β. ΤΣΙΑΠΑΛΗ

‘Η’ Αρτα καί ἡ Καστοριά ἀπετέλεσαν σημαντικά κέντρα πολιτισμοῦ ἀπό τή βυζαντινή ἐποχή μέχρι τά χρόνια τῆς τουρκοκρατίας. Πόλεις μέ ὕλικό καί πνευματικό πλούτο, ἔντονη ἐμπορική κίνηση, πολλά σημαντικά μνημεῖα, ἔγιναν οἱ θεματοφύλακες τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καί τέχνης καί συνεχιστές μιᾶς μακραίωνης πολιτιστικῆς παράδοσης.

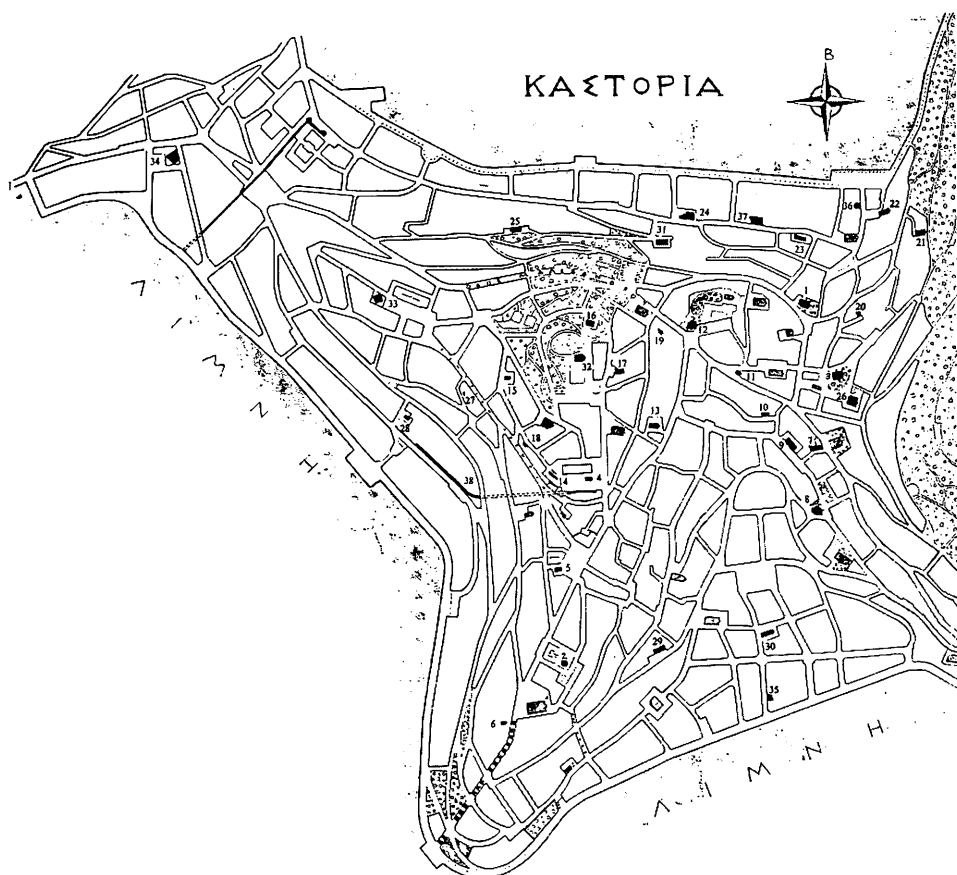
‘Η’ Αρτα εἶναι χτισμένη στήν ἀριστερή ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Ἀράχθου, πάνω στά ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας στήν Ἡπειρο. Ἡ Καστοριά ἀπλώνεται πάνω σέ χερσόνησο πού εἰσχωρεῖ στήν ὁμώνυμη λίμνη τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Ἡ ἱστορία τῶν δύο πόλεων εἶναι πολυτάραχη, ἀφοῦ λόγω τῆς γεωγραφικῆς τους θέσης ἔγιναν πόλοι ἑλλξης διαφόρων διεκδικήσεων ἄλλοτε τῆς Ἀνατολῆς καί ἄλλοτε τῆς Δύσης.

Τόν 10ο αἰώνα ἡ Καστοριά εἶναι μιά ἀσήμαντη ἐπαρχιακή πόλη μέ χαμηλή οἰκονομική στάθμη καί περιορισμένη πνευματική κίνηση. Ἡ Μακεδονία ταλανίζεται ἀπό τοὺς βυζαντινοβουλγαρικούς πολέμους. Οἱ ἄγῳνες μέ τοὺς Βουλγάρους συνεχίζονται καί τόν 11ο αἰώνα, μέχρις ὅτου τό 1018 ὁ Βασίλειος Β΄ καταλαμβάνει καί διαλύει τό βουλγαρικό κράτος. Τόν ἴδιο αἰώνα σημειώνονται οὐγγρικές ἐπιδρομές στό μακεδονικό γῶρο, πού προκαλοῦν μικρές ἀναταραχές. Ὅμως ἕνας νέος κίνδυνος φαίνεται νά ἀπειλεῖ τή Μακεδονία ἀπό τή Δύση. Τό 1081 οἱ Νορμανδοί κυριεύουν τήν Καστοριά, τήν ὁποία ἀνακαταλαμβάνει ὁ Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνός τό 1083. Τά χρόνια τῆς σχετικῆς εἰρήνης πού ἀκολουθοῦν, εὐνοοῦν τήν ἐμφάνιση μιᾶς ἀρχοντικῆς τάξης στήν πόλη.¹

Τήν ἴδια ἐποχή καί συγκεκριμένα τό 1082, ἀναφέρεται γιά πρώτη φορά στίς ἱστορικές πηγές –μετά ἀπό μακραίωνη σιγή– τό ὄνομα τῆς Ἀρτας, μιᾶς πόλης πού πρόκειται νά παίξει σημαντικό ρόλο στά πολιτικά δρώμενα τά ἐπόμενα χρόνια. Ἡ μνηεῖα τῆς συμπίπτει μέ τήν εἰσβολή τῶν Νορμανδῶν στίς δυτικές περιοχές τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.² Τόν 12ο αἰώνα ἀναφέρεται ὡς «ἐπίσκοπος», πού ἀνῆκε στό

1 Μακεδονία 4000 Χρόνια Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καί Πολιτισμοῦ, Ἐκδοτική Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1994, σ. 282-288.

2 Soustal P. - Koder J., Nikopolis und Kephallenia, rabula imperii byzantinii, Wien 1981, λήμμα Arta, σ. 113-11.

Χάρτης της Καστοριάς με τίς Ἐκκλησίες

1) Ἁγ. Ἀνάργυροι	20) Ἁγ. Νικόλαος Κυρίτζη
2) Ταξιάρχης Μητροπόλεως	21) Ἁγ. Γεώργιος τοῦ Βουνοῦ
3) Ἁγ. Στέφανος	22) Εἰσόδια Θεοτόκου Τσιατσπαῖ
4) Κουμπελίδκη	23) Ἁγ. Νικόλαος Τζώτζα
5) Ἁγ. Νικόλαος Κασνίτζη	24) Ταξίαρχαι
6) Ἁγ. Ἀθανάσιος	25) Φανερωμένη
7) Ἁγ. Νικόλαος Μουζαβίκη	26) Ἁγ. Γεώργιος τῆς Πολιτείας
8) Παναγία Ρασιώτισσα (Βλαχέρνα)	27) Παναγία τοῦ Οἰκονόμου
9) Παναγία Μουζαβίκη	28) Ἁγ. Ἀλύπιος
10) Ἁγ. Γεώργιος Μουζαβίκη	29) Ἁγ. Νικόλαος τοῦ Δραγωτᾶ
11) Ἁγ. Ἀπόστολοι	30) Ἁγ. Νικόλαος τοῦ Καρίδη
12) Ἁγ. Νικόλαος	31) Πρόδρομος Ἀπόζαρι
13) Ἁγ. Δημήτριος	32) Γουλά τζαμί Ἀκροπόλεως
14) Ταξιάρχης Γυμνασίου	33) Κουρσούν - τζαμί
15) Ἁγ. Νικόλαος Μαγαλειοῦ	34) Τζαμί
16) Παναγία	35) Σπίτι Νατζή
17) Ἁγ. Νικόλαος	36) Σπίτι Τσιατσπαῖ
18) Ἁγ. Νικόλαος	37) Σπίτι Σαπουντζή
19) Ἁγ. Ἀνδρέας	38) Τείχη

Χάρτης με τα όρια του «Δεσποτάτου» μετά το 1261

Τοπογραφικό της "Αρτας"

θέμα της Νικόπολης.³ Μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τούς σταυροφόρους τό 1204, ή "Αρτα γίνεται πρωτεύουσα τοῦ «Δεσποτάτου» τῆς Ἡπείρου, ἰδρυτῆς τοῦ ὁποίου ἦταν ὁ Μιχαήλ Α' "Αγγελος Κομνηνός Δούκας (1205-1215). 'Ο διάδοχός του Θεόδωρος "Αγγελος Κομνηνός Δούκας (1215-1230) πετυχαίνει – ἔστω καί προσωρινά – νά ἐπεκτείνει τό κράτος του καί ἀνατολικότερα ἀπό τή Μακεδονία. Τήν ἴδια πολιτική ἀκολουθεῖ καί ὁ ἐπόμενος «δεσπότης» τῆς Ἡπείρου Μιχαήλ Β' "Αγγελος Κομνηνός Δούκας, ὁ ὁποῖος στά ἔτη 1256-1258, καταλαμβάνει μεταξὺ ἄλλων περιοχῶν τῆς δυτικῆς καί ΒΔ Μακεδονίας καί τήν Καστοριά. "Οταν ὁμως τό 1261 ὁ αὐτοκράτορας Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος ἀνακαταλαμβάνει τήν Κωνσταντινούπολη ἀπό τούς σταυροφόρους, τό «Δεσποτάτο» τῆς Ἡπείρου ἀρχίζει νά παρακμάζει. Μετά τό θάνατο τοῦ Μιχαήλ Β' "Αγγέλου Κομνηνοῦ Δούκα χωρίζεται σέ δύο μέρη, τό ἓνα ἐκ τῶν ὁποίων (Ἡπειρος - Αἰτωλοακαρνανία) κληρονομεῖ ὁ γιός του, ὁ Νικηφόρος Α' (1267/8-1296).⁴

'Ο 14ος βρῖσκει τή βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἐξασθενημένη καί ἀνήμεροη νά ἀντιμετωπίσει τόν ἱκανότατο Σέρβο ἡγεμόνα Στέφανο Δουσάν, ὁ ὁποῖος τό 1334 καταλαμβάνει τήν Καστοριά μαζί μέ ἄλλες γειτονικές περιοχές καί κατευθύνεται στή Θεσσαλονίκη.⁵ Παράλληλα, ή "Αρτα βρῖσκεται ὑπὸ τήν ἡγεμονία τοῦ ἰταλικοῦ οἴκου τῶν Orsini, ἐνῶ στά μέσα τοῦ 14ου αἰῶνα τήν καταλαμβάνουν κι' αὐτὴ οἱ Σέρβοι.

Στά ἐπόμενα χρόνια ἡ μοίρα τῶν δύο πόλεων εἶναι κοινή. Ἡ Καστοριά περιέρχεται στόν ἔλεγχο τῶν Ἀλβανῶν: τοῦ δυνάστη Στόγια καί τῆς ἰσχυρῆς οἰκογένειας τοῦ Θεόδωρου Μουζάκη, ἐνῶ στή συνέχεια στά χέρια τῶν Τούρκων (1385/6).⁶ Ἀντίστοιχα, ἡ "Αρτα βρῖσκεται ὑπὸ τήν κυριαρχία τῶν Ἀλβανῶν Πέτρο Λιόσια (1359-1374) καί Γκίνη Μπούα Σπάτα (1374-1399).⁷ Στή συνέχεια, περνᾷ στήν κυριαρχία τῆς δυναστείας τῶν Τοκκο, γιά νά υποδουλωθεῖ τελικά στοὺς Τούρκους τό 1449.

Οἱ ἐπόμενοι αἰῶνες χαρακτηρίζονται καί στίς δύο περιοχές ἀπό καταπίεση, δυσπραγία, ἐξαθλίωση, στέρηση προνομίων, καταστάσεις πού συχνά ὤθησαν τοὺς ὑπόδουλους κατοίκους τους ἀφ' ἐνός στή μετανάστευση στίς παραδουνάδιες ἡγεμονίες καί σέ χώρες τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης, ἀφ' ἑτέρου σέ λαϊκές ἐξεγέρσεις καί κινήματα, τά ὁποῖα, παρόλο πού συχνά πνίγονταν στό αἷμα, ἀναζωπύρωναν τή φλόγα γιά τή συνέχιση τοῦ ἀγῶνα καί τήν ἐλευθερία. Παρ' ὅλες ὁμως τίς ἀντίξοες συνθήκες πού εἶχαν νά ἀντιμετωπίσουν στήν ἱστορική τους διαδρομή, οἱ δύο πόλεις κατόρθωσαν νά γίνουν ἐμπορικά, οἰκονομικά καί στρατιωτικά κέντρα, μέ σημαντική πνευματική καί καλλιτεχνική παραγωγή.

'Η "Αρτα θεωροῦνταν «ἡ κατεξοχήν ἐμπορική ἀποθήκη τῆς Ἡπείρου». Σ' αὐτὴ κατέληγε ἡ λεγόμενη μακεδονική συγκοινωνιακή γραμμὴ, ἀπ' ὅπου περ-

3 Ζακυνθινός Δ., Περί τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει, 'Επετηρίς 'Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 21 (1951), σ. 194-5.

4 Παπαδοπούλου Β., Ἡ Βυζαντινὴ "Αρτα καί τὰ μνημεῖα τῆς, Ἀθήνα 2002, σ. 14.

5 Μακεδονία 4000 Χρόνια Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καί Πολιτισμοῦ, 'Εκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1994, σ. 308-9.

6 δ.π., σ. 317. Βλέπε ἐπίσης, Τσιγαρίδας Ε., Βυζαντινὸ Μουσεῖο Καστοριάς, Βυζαντινὲς καί Μεταβυζαντινὲς Εἰκόνες, Ἀθήνα 2002, σ. 10.

7 Παπαδοπούλου Β., Ἡ Βυζαντινὴ "Αρτα καί τὰ μνημεῖα τῆς, Ἀθήνα 2002, σ. 15

νοῦσαν ὅλα τὰ προϊόντα πού προέρχονταν ἀπὸ τὴν κεντρικὴ Εὐρώπη μὲ προορισμὸ τὴ Μακεδονία καὶ τίς νότιες ἑλληνικὲς ἐπαρχίες.⁸ Ἐπίσης, ζωηρὸ ἦταν τὸ ἐμπόριο τῆς πόλης μὲ τὴ Βενετία καὶ τὰ νησιά τοῦ Ἰονίου.⁹

Ἡ Καστοριά – ἂν καὶ ὑποδουλωμένη στοὺς Τούρκους – ἐκμεταλλεύτηκε τίς εὐνοϊκὲς συγκυρίες πού ἐπικράτησαν στὰ Βαλκάνια ὕστερα ἀπὸ τὴ βενετοτουρκικὴ εἰρήνη τοῦ 1479. Ἡ ἀστική τάξη πού δημιουργήθηκε, καθὼς παγιώθηκαν οἱ συνθήκες ζωῆς μετὰ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση, ἀνέπτυξε οἰκονομικὲς σχέσεις μὲ τίς βενετοκρατούμενες περιοχὲς τοῦ Ἰονίου καὶ τῆς Ἀδριατικῆς.¹⁰

Ἡ ἀκμὴ τῶν δύο πόλεων ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ναῶν, τῶν μονῶν, τῶν ἀρχοντικῶν πού ἀνοικοδομήθηκαν σὲ διάφορες περιόδους καὶ δηλώνουν τὴ θέληση καὶ τὴν ἀποφασιστικὴν τῶν κατοίκων τους νὰ ὑπερνικήσουν τὰ ἐμπόδια πού θὰ τοὺς καταδίκαζαν σὲ στασιμότητα καὶ παρακμῇ.

Στὴν Καστοριά, ἀπὸ τὸν 9ο ὡς τὸν 11ο αἰῶνα συναντᾶται ὁ χαρακτηριστικὸς ἀρχιτεκτονικὸς τύπος τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, πού εἶναι ἡ βασιλικὴ μὲ καμαροσκέπαστο μεσαῖο κλίτος, ὑπερβολικὰ ὑπερυψωμένο. Σ' αὐτὸν ἀνήκουν ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Στεφάνου (μέσα 9ου αἰῶνα), τοῦ Ταξιάρχη Μητροπόλεως (τέλη 9ου - ἀρχὲς 10ου αἰῶνα) καὶ τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων (ἕμισό 10ου ἢ ἄμισό 11ου αἰῶνα). Ὁ τελευταῖος ναὸς ἀνακαινίστηκε στὰ τέλη τοῦ 12ου αἰῶνα ἀπὸ τὸ Θεόδωρο Λημνιώτη καὶ τὴ σύζυγό του Ἄννα Ραδηνή, ἐπαρχιώτες ἀριστοκράτες, οἱ ὁποῖοι τὸν μετέτρεψαν σὲ ξυλόστεγη βασιλικὴ μὲ ἔντονα ὑπερυψωμένο τὸ μεσαῖο κλίτος.¹¹

Στοὺς σχετικὰ μικρότερους ναοὺς τῆς ἐποχῆς, ἡ τυπολογία ἔχει ἐμπλουτιστεῖ.¹² Ἔτσι, συναντοῦμε στὴν Καστοριά ἕναν τρίκογχο ναὸ (ἄθωνικοῦ τύπου), τὴν Παναγία Καστριώτισσα ἢ Κουμπελίδεικη (μέσα 10ου αἰῶνα), καθὼς ἐπίσης καὶ μονόχωρους ναοὺς, ὅπως τὴν Παναγία Μαυριώτισσα (11ος - ἀρχὲς 12ου αἰῶνα) καὶ τὸν Ἅγιο Νικόλαο Κασνίτζη (12ος αἰῶνας).

Τὸν 13ο αἰῶνα βρῖσκουμε τὸν τύπο τοῦ τετρακλόνιου σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου στό ναὸ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου στὴν Ὀμορφή Ἐκκλησίᾳ στὴν περιοχὴ τῆς Καστοριάς.¹³

Κατὰ τὸ πρῶτο μισό τοῦ 14ου αἰῶνα δὲ σώζονται ναοὶ στὴν Καστοριά. Ὅμως ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνα παρατηρεῖται ἔντονη καλλιτεχνικὴ καὶ οἰκοδομικὴ δραστηριότητα, ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση. Οἱ ναοὶ πού ἀνεγείρονται, ὅπως ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος τοῦ Μουζάκη, ὁ Ἅγιος Νικόλαος τοῦ Κυρίτζη, ὁ Ἅγιος Γεώργιος τοῦ Βουνοῦ, εἶναι μονόχωροι καὶ ἔχουν ταπεινὴ ἐξωτερικὴ ὄψη καὶ ὡς πρὸς τὸν ὄγκο καὶ ὡς πρὸς τὴν τοιχοδομίαν, ὥστε νὰ μὴν ξεχωρίζουν ἀπὸ τὰ γειτονικά

8 Mehlan A., Οἱ ἐμπορικὸι δρόμοι στὰ Βαλκάνια κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, ἀρθρο σὸ διδλίο τοῦ Σπ.

Ἀσδραχᾶ, Ἡ Οἰκονομικὴ Δομὴ τῶν Βαλκανικῶν Χωρῶν (15ος - 19ος αἰῶνας), Ἀθήνα 1979, σ. 376.

9 Πλουμίδης Γ., Τὰ Ἑπτάνησα στίς ἀρχὲς τοῦ 16ου αἰῶνα, Κεγκυραϊκὰ Χρονικά XIX (1974), σ. 61-73.

10 Κακαβᾶς Γ., Βυζαντινὸ Μουσεῖο Καστοριάς, Ἀθήνα 1996, σ. 5.

11 Πρόκειται γιὰ τίς βασιλικὲς τίς λεγόμενες «ἀνατολικοῦ τύπου», γιατί οἱ βασιλικὲς μὲ καμάρες ἦταν χαρακτηριστικὲς γιὰ τὴ Μικρὰ Ἀσία στὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐποχὴ (Μακεδονία 4000 Χρόνια Ἑλληνικὰ Ἱστορίας καὶ Πολιτισμοῦ, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1994, σ. 292).

12 Ὡς παραδείγματα ἀναφέρονται οἱ μεγαλύτεροι ναοὶ τῆς πόλης.

13 Μακεδονία 4000 Χρόνια Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καὶ Πολιτισμοῦ, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1994, σ. 338.

Καστοριά Παναγία Κουμπελίδιξη

σπίτια, τά όποία μοιάζουν νά τούς προστατεύουν. Σέ άλλους ναούς, τήν εποχή αυτή άνανεώνεται ή διακόσμησή τους, όπως στόν Ταξιάρχη Μητροπόλεως (1359/60).¹⁴

Κατά τό πρώτο μισό τοῦ 15ου αιώνα χτίζονται καί ίστορούνται νέοι ναοί, όπως τοῦ Ἁγίου Προδρόμου Ὁμονοίας (άρχές τοῦ 15ου αιώνα), τῶν Ἁγίων Τριῶν (1401), τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα τοῦ Ρουσούλη (γύρω στά 1430).¹⁵ Στά τέλη τοῦ 15ου αιώνα, ή καλλιτεχνική παραγωγή τῆς πόλης έκπροσωπεῖται ἀπό τό λεγόμενο «έργα-στήριο τῆς Καστοριάς», πού έκφράζει τήν τάση ἀνανέωσης τῆς ζωγραφικῆς παράδοσης τοῦ 14ου αιώνα. Διάφορες έκφράσεις του συναντῶνται στό ναό τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς μοναχῆς Εὐπραξίας (1485/6), τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς ἀρχόντισσας Θεολογίνας (1490-1500), τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνα (1490-1500) καί τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Μαγαλειοῦ (1505).¹⁶

14 Τσιγαρίδας Ε., Βυζαντινό Μουσείο Καστοριάς, Βυζαντινές καί Μεταβυζαντινές Εἰκόνες, Ἀθήνα 2002, σ. 6,9.

15 ὁ.π., σ. 15.

16 ὁ.π., σ. 21.

Ἱερά Παρηγορήτισσα

Τόν 16ο καί 17ο αἰῶνα σώζονται στήν Καστοριά, σημαντικά τοιχογραφημένα μνημεῖα, ὅπως οἱ Ἁγιοὶ Ἀπόστολοι (1547), ἡ Παναγία Ρασιώτισσα (1553), ἡ Παναγία τοῦ ἄρχοντα Ἀποστολάκη (1606), ὁ Ἅγιος Νικόλαος τοῦ ἄρχοντα Θωμανοῦ (1639), ὁ Ἅγιος Νικόλαος τῆς ἀρχόντισσας Θεολογίνας (1663) καί ἄλλοι.¹⁷ Ἐπίσης ἀπό τά τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα ἀνεγείρονται στήν πόλη τά περίφημα ἀρχοντικά πού σώζονται ὡς σήμερα καί δηλώνουν τήν εὐμάρεια τῆς ἀρχουσας τάξης τῆς ἐποχῆς.¹⁸

Ἀνάλογη καλλιτεχνική δραστηριότητα παρατηρεῖται καί στήν πόλη τῆς Ἱεράς ἀπό τή μεσοβυζαντινὴ ἐποχή. Οἱ ἀρχιτεκτονικοὶ τύποι πού συναντῶνται, ποικίλλουν: ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Κατσούρη εἶναι σταυροειδῆς ἐγγεγραμμένος μέ τροῦλο καί ἀνοικοδομήθηκε στό ἀ΄ μισό τοῦ 9ου αἰῶνα, ἐνῶ στὸν τύπο τοῦ ἐλεύθερου σταυροῦ χτίστηκαν ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Βασιλείου Γέφυρας στό δ΄ μισό τοῦ 9ου αἰῶνα, τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς τοῦ Δράκου στό Ἀμπέλια Ἀμμοτόπου στό δ΄ μισό τοῦ 11ου αἰῶνα καί πιθανῶς ἡ Μονὴ Γενεσίου Θεοτόκου στήν Κορωνησία στό

17 ὁ.π., σ. 23-4. Για τα μνημεῖα τοῦ 17ου αἰ. βλ. ἐπίσης Παῖσιδου Μ., Οἱ τοιχογραφίες τοῦ 17ου αἰ στοὺς ναοὺς τῆς Καστοριάς, Ἀθήνα 2002.

18 Βλέπε σχετικά, Μουτσόπουλος Ν., Μαθήματα ἀρχιτεκτονικῆς μορφολογίας, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 214-249.

τέλη 10ου – αρχές 11ου αιώνα, πού σήμερα εμφανίζει τή μορφή δικιόνιου σταυροειδούς ήμιεγγεγραμμένου ναού μέ τρούλο. Ὁ ναός τῆς Ἁγίας Θεοδώρας, καθολικό μονῆς ἀφιερωμένης ἀρχικά στόν Ἅγιο Γεώργιο, ἀνήκει στόν τύπο τῆς τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικῆς καί ἀνηγέρθηκε τόν 12ο αἰώνα.

Τήν ἐποχή τοῦ «Δεσποτάτου», ἡ Ἄρτα λαμπρύνεται μέ πολλά σημαντικά μνημεῖα. Σ' αὐτά καθιερώνεται τό πλινθοπερίκλειστο σύστημα δόμησης καί εἶναι χαρκτηριστικός ὁ πλούσιος ἐξωτερικός διάκοσμός τους, σέ μιά προσπάθεια ἐπίδειξης τοῦ πλούτου καί τῆς δύναμης τῶν κητόρων τους. Ἡ ποικιλία τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τύπων συνεχίζεται. Στούς σταυροειδεῖς ἐγγεγραμμένους ναούς ἀνήκουν ὁ Ἅγιος Νικόλαος τῆς Ροδιάς (ἀρχές 13ου αἰώνα) καί ἡ Κόκκινη Ἐκκλησιά στό Βουλγαρέλι (τέλη 13ου αἰώνα), ἐνῶ τό καθολικό τῆς Μονῆς Παντάνασσας χτίστηκε στόν τύπο τοῦ σύνθετου σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου, πού στεγαζόταν μέ πέντε τρούλους (μέσα 13ου αἰώνα). Στόν τύπο τοῦ σταυρεπίστεγου ναοῦ ἀνηγέρθηκαν ἡ Μονή Κάτω Παναγιάς (μέσα 13ου αἰώνα) καί πιθανῶς ἡ Παναγία τοῦ Μπρυώνη (α' μισό 13ου αἰώνα). Μονόχωρη βασιλική μέ προσκολλημένα δύο κογχωτά παρεκκλήσια εἶναι ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Βασιλείου στό κέντρο τῆς πόλης (τέλη 13ου - ἀρχές 14ου αἰώνα), ἐνῶ θολοσκεπῆς τρίκλιτη βασιλική εἶναι τό καθολικό τῆς Μονῆς Βλαχέρνας (α' μισό 13ου αἰώνα). Ὁ ναός τῆς Παρηγορητισσας (τέλη 14ου αἰώνα) ἀκολουθεῖ ἓνα μοναδικό ἀρχιτεκτονικό τύπο: παρουσιάζει τή διάταξη τῶν ὀκταγωνικῶν ναῶν στό ἰσόγειο καί τῶν σταυροειδῶν ἐγγεγραμμένων στόν ὄροφο.

Καθώς τό «Δεσποτάτο» τῆς Ἡπείρου παρακμάζει, παρατηρεῖται ταυτόχρονα στασιμότητα στήν οἰκοδομική δραστηριότητα καί στήν καλλιτεχνική παραγωγή. Ἐλάχιστα εἶναι τά δείγματα ζωγραφικῆς πού συναντοῦμε τόν 16ο αἰώνα, ἐνῶ νέοι ναοί ἀνεγείρονται ἢ ἐπισκευάζονται μόνο τόν 17ο αἰώνα. Ἀναφέρουμε τό ναό τῆς Μεταμόρφωσης τοῦ Σωτήρα στό κέντρο τῆς πόλης, πού ἐπισκευάστηκε τό 1625 καί ἀνήκει στόν τύπο τῆς τρίκλιτης βασιλικῆς, καθώς καί τούς μονόχωρους ναούς πού χτίστηκαν σέ κοντινές κοινότητες: τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καί τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς στά Πιστιανά, τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου στό Πολύδροσο, τή Μονή Γενεσίου Θεοτόκου στή Μεγαλόχαρη, καθώς καί τή Μονή Σέλτσου (1697), πού ὅμως εἶναι ἀθωνικοῦ τύπου.¹⁹

Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἐπικοινωνία τῆς Ἄρτας μέ τήν Καστοριά αὐτῇ τήν ἐποχή πιστοποιεῖται μέ τή λειτουργία τῆς σχολῆς τοῦ καστοριανοῦ Φίλιππου Μανωλάκη στόν περίβολο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου Ἄρτας.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ὅτι τά δύο μεγάλα κέντρα τῆς βυζαντινῆς περιόδου, ἡ Ἄρτα καί ἡ Καστοριά, εἶχαν μιά παράλληλη ἀνάπτυξη καί πορεία, περνώντας μέσα ἀπό παρεμφερεῖς δυσκολίες καί κατακτήσεις. Διέσωσαν ποικίλους ἀρχιτεκτονικούς τύπους στά μνημεῖα τους, τά ὁποῖα ἱστορήσαν πολλοί ἀνώνυμοι ζωγράφοι, ἐκφράζοντας τίς καλλιτεχνικές τους ἀνησυχίες. Μᾶς παρέδωσαν ἔτσι ἀξιόλογα τοιχογραφημένα σύνολα, πού ἀντικατόπτριζαν συγχρόνως τήν κοινωνική, πολιτική καί πνευματική δομή τῆς ἐκάστοτε ἐποχῆς. Ἀνέπτυξαν τό ἐμπόριο καί τόνωσαν τίς οἰκονομικές δραστηριότητες ὁλόκληρων περιοχῶν, συχνά σέ ἰδιαζόντως δύσκολες

19 Γιά τή ζωγραφική καί τά μνημεῖα τοῦ 17ου αἰώνα, βλέπε Τσιάπαλη Μ., Ἡ ἐντοῖχια ζωγραφική τοῦ 17ου αἰώνα στούς ναούς τοῦ νομοῦ Ἄρτας, Διδακτορική Διατριβή, Ἰωάννινα 2003.

περιόδους. Συνέβαλαν ούσιαστικά στην πνευματική ανάπτυξη και στη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς των περιοχών τους μέχρι σήμερα.²⁰

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ἀσδραχάς Σπ., Ἡ Οἰκονομικὴ Δομὴ τῶν Βαλκανικῶν Χωρῶν (15ος - 19ος αἰώνας), Ἀθήνα 1979.
2. Ζακυνθινός Δ., Περὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει, Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 21 (1951), σ. 194-5.
3. Κακαβᾶς Γ., Βυζαντινὸ Μουσεῖο Καστοριάς, Ἀθήνα 1996.
4. Μακεδονία 4000 Χρόνια Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καὶ Πολιτισμοῦ, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1994.
5. Μουτσόπουλος Ν., Μαθήματα ἀρχιτεκτονικῆς μορφολογίας, Θεσσαλονίκη 1971.
6. Παϊσίδου Μ., Οἱ τοιχογραφίες τοῦ 17ου αἰώνα στοὺς ναοὺς τῆς Καστοριάς, Ἀθήνα 2002.
7. Παπαδοπούλου Β., Ἡ Βυζαντινὴ Ἱστορία καὶ τὰ μνημεῖα της, Ἀθήνα 2002.
8. Πελεκανίδης Στ. - Χατζηδάκης Μ., Καστοριά, «Μέλισσα», Ἀθήνα 1984.
9. Πλουμίδης Γ., Τὰ Ἐπτάνησα στίς ἀρχές τοῦ 16ου αἰώνα, Κερκυραϊκὰ Χρονικά XIX (1974), σ. 61-73.
10. Soustal P. - Koder J., Nikopolis und Kephallenia, rabula imperii byzantini, Wien 1981, λήμμα Arta, σ. 113-115.
11. Τσιάπαλη Μ., Ἡ ἐντοίχια ζωγραφικὴ τοῦ 17ου αἰώνα στοὺς ναοὺς τοῦ νομοῦ Ἱωάννης, Διδακτορικὴ Διατριβή, Ἰωάννινα 2003.
12. Τσιγαρίδας Ε., Βυζαντινὸ Μουσεῖο Καστοριάς, Βυζαντινὲς καὶ Μεταβυζαντινὲς Εἰκόνες, Ἀθήνα 2002.

20 Οἱ χάρες καὶ οἱ φωτογραφίες προέρχονται ἀπὸ τὰ βιβλία: Μακεδονία 4000 Χρόνια Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καὶ Πολιτισμοῦ, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1994, Παπαδοπούλου Β., Ἡ Βυζαντινὴ Ἱστορία καὶ τὰ μνημεῖα της, Ἀθήνα 2002, Πελεκανίδης Στ. - Χατζηδάκης Μ., Καστοριά, «Μέλισσα», Ἀθήνα 1984.

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 18ο ΑΙΩΝΑ*

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Α. ΒΕΤΣΙΟΥ

iii. *Οἱ Ἀγγλοι*

Ἡ ἐμπορική παρουσία τῶν Ἀγγλῶν στήν περιοχή τῆς Ἀρτας τόν 18ο αἰώνα δέν ἦταν ἔντονη. Ἀπέδλεπε κυρίως στό νά ἀνταγωνισθεῖ τό γαλλικό ἐμπόριο στήν περιοχή. Ἡ παρουσία τους ἔτσι στό τοπικό ἐμπόριο γινόταν αἰσθητή ἀπό τήν ἐπιβολή της κάθε παράγοντα πού θά ἔφερνε ἐμπόδια στήν διεξαγωγή τοῦ γαλλικοῦ ἐμπορίου.¹⁶⁴

Στό εἰσαγωγικό ἐμπόριο τῆς περιοχῆς, ἀπό τήν ἀρχή κιόλας τοῦ αἰώνα, διάφορα ἐμπορεύματα, ὅπως κασσίτερος, μολύβι καί ἀτσάλι μεταφέρονταν ἀπό τή Σμύρνη στή Λάρισα, ὅπου ἔδρευε ὁ Ἀγγλος πρόξενος, καί ἀπό ἐκεῖ προωθοῦνταν στίς γειτονικές ἀγορές.¹⁶⁵ Στό ἐξαγωγικό ἐμπόριο ὅμως οἱ Ἀγγλοι ἔκαναν τήν ἐμφάνισή τους πολύ ἀργότερα στά 1734. Τότε ἀνέλαβε τό ἀγγλικό προξενεῖο στήν περιοχή ὁ Γιαννιώτης ἔμπορος Θεοδόσιος Πάνου. Ὁ Θ. Πάνου ἦταν ἱκανός ἔμπορος κι' ἐπιπλέον εἶχε τήν ὑποστήριξη τοῦ Ἀλῆ μπέη τῶν Γιαννίνων, τόν ὁποῖο εἶχε δοθήσει νά πάρει τό πασαλίκι ἀπό τόν ἀδελφό του Μεχμέτ. Ἡ δύναμη τοῦ Γιαννιώτη αὐτοῦ ἐμποροῦ ἦταν τόση, ὥστε μποροῦσε νά πιέσει μέσω τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν τούς συμπατριῶτες του ἐμπόρους ν' ἀκυρώσουν ἀκόμη καί συμφωνίες φόρτωσης σέ γαλλικά πλοῖα πρὸς ὄφελος τοῦ ἀγγλικοῦ ἐμπορίου καί τῆς ἀγγλικῆς σημαίας. Ὁ Πάνου ἐκτός ἀπό τήν ὑποστήριξη τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν χρησιμοποιοῦσε εὐρύτατα τίς γνωριμίες καί τίς συγγενεῖές του μέ ἀποτέλεσμα νά μονοπωλεῖ σχεδόν τή ναυτιλία τῆς περιοχῆς τῆ χρονική περίοδο τῆς προξενείας του (1734-1740). Ὁ δραστήριος αὐτός πρόξενος ἀγόρασε μάλιστα καί δύο πλοῖα ἀπό τούς Ἀγγλους καί τὰ ταξίδευε μέ ἀγγλική σημαία στήν ἀκτοπλοῖα μέ τήν Ἰταλία. Αὐτό ἀποδείκνυε ὅτι ἡ Ἀγγλία, κυ-

* Συνέχεια ἀπό τό τεῦχος 95.

164 Γιά τόν ἀγγλο-γαλλικό ἀνταγωνισμό (βλ. στήν εἰδική μονογραφία τοῦ Alfred C. Wood, A History of the Levant Company, London 1964 (ἀπλή ἀναφορά στήν ἡπειρωτική Ἑλλάδα καί στήν Ἀρτα στή σ. 164). Βλ. ἀκόμη καί στῶν Ν.Γ. Σβορώνου, «Ἡ ἑλληνική παροικία τῆς Μινόρκας. Συμβολή στήν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορικοῦ ναυτικοῦ τόν 18ο αἰώνα», Melanges offerts a Octave et Melpo Merlier, Ἀθήνα 1953, σ. (ἀνατίπου) 6. - Μάξιμος Σ., Ἐμπορικό ναυτικό, σ. 25-26.

165 Βλ. Σιορόκας Γ., Προξενεῖο, σ. 290.

ριώτερος ανταγωνιστής των Γάλλων στη ναυτιλία, έκανε στους Έλληνες παραχωρήσεις πολύ μεγαλύτερες. Τους επέτρεπε να έχουν, όχι συνιδιοκτησία όπως οι Γάλλοι, αλλά πλοία δόλοκληρα δικά τους με αγγλική σημαία.

Στά 1737 ο Θ. Πάνου ρίχνοντας τους ναύλους και χωρίς να εισπράττει από τους Έλληνες φορτωτές δικαιώματα προξενικά για τα αγγλικά πλοία, που εκπροσωπούσε, ζημίωσε σημαντικά το γαλλικό εμπόριο στην περιοχή αναγκάζοντας το Γάλλο πρόξενο J. Dubroca να έλθει σε μυστική συνεννόηση μαζί του. Σύμφωνα μ' αυτή, τα γαλλικά καράδια θά συνέχιζαν τις εμπορικές τους μεταφορές από τη Μεσσήνη και οι δύο πρόξενοι, ο Dubroca και ο Πάνου, θάμοιράζονταν το προξενικό, τόσο για τα γαλλικά όσο και για τ' αγγλικά καράδια· ο πρόξενος της Γαλλίας θά έπαιρνε τα 2/3 και της Άγγλίας τό 1/3. Η συμφωνία βέβαια αυτή καταργήθηκε με το θάνατο του Γάλλου προξένου (1738). Άλλά και στη συνέχεια ο διάδοχος του Dubroca, ο Boule, επισημαίνει τη ζημιά των γαλλικών συμφερόντων από την παρουσία των Άγγλων στην περιοχή.¹⁶⁶

iv. Οί Αύστριακοί

Η Αύστρία ήταν μία χώρα όπου οι φεουδαρχικές σχέσεις στην παραγωγή διατηρήθηκαν περισσότερο από όπουδήποτε άλλου στην Ευρώπη. Το εμπορικό κεφάλαιο αρχίζει να αναπτύσσεται μόλις προς το τέλος του 17ου και τις αρχές του 18ου αϊ. Τότε ακριβώς γίνεται από την Αυστριακή αυτοκρατορία μία έξορμηση προς τις αγορές της ανατολικής Μεσογείου. Τό 1719, για να αναπτυχθεί το θαλάσσιο εμπόριο της Αυστρίας, ή Τεργέστη, πού βρισκόταν υπό κατοχή της Αυστρίας από τόν 14ο αϊ., κηρύχτηκε ελεύθερο λιμάνι. Ώστόσο μόνο τό 1776 ιδρύθηκε στην Αύστρία ή «Companie Imperiale asiatique de Trieste», ενώ την ίδια εποχή καταργήθηκε ή δουλοπαροικία.¹⁶⁷ Έτσι τό αυστριακό εμπόριο, ιδιαίτερα τό θαλασσινό, εισέρχεται πολύ άργά στο διεθνή εμπορικό ανταγωνισμό, με έλάχιστες πιθανότητες έπιτυχίας.

Στην περιοχή του Ίονιου ή παρουσία αυστριακών πλοίων τό 18ο αϊ. είναι προβληματική. Οί πηγές αναφέρουν κυρίως αυστριακές σημαίες και όχι πλοία ή καπετάνιους αυστριακούς.¹⁶⁸ Είδαμε στο κεφάλαιο για τα μεταφορικά μέσα ότι συχνά οί ναπολιτάνοι και οί γενοδέξοι χρησιμοποιήσαν την αυστριακή σημαία.

Στην περιοχή της Άρτας τά συμφέροντα των Αυστριακών υπεράσπιζαν Έλληνες έμποροι πού είχαν αναλάβει καθήκοντα προξένου.¹⁶⁹

Τό 1729 τό προξενείο της Αυστρίας στην Άρτα είχε άνατεθει στον Δημήτριο Κωνσταντίνου ό όποιος είχε αναπτύξει έντονη δραστηριότητα με σκοπό να πείσει τούς Άρτινούς έμπόρους να φορτώνουν σε ναπολιτάνικα καράδια. Ό Γάλλος πρόξενος όμως J. Dubroca έπειδή παρατηρήθηκε μείωση του κύκλου των εργασιών της

166 Βλ. Μάξιμος Σ., Έμπορικό Ναυτικό, σ. 34-36, 40-42, 43.

167 Βλ. Κρεμμύδας Β., Έμπόριο, σ. 288.

168 Βλ. Κ.Δ. Μέριτζιου, Άρτα, τ.2, σ. 47.

169 Ίδιαίτερα ή Αύστρία είχε ένδιαφερθεί από νωρίς για τη διπλωματική της εκπροσώπηση στις σκάλες της Άνατολής. Στά 1746 διατηρούσε στα έδάφη της τουρκικής αυτοκρατορίας 14 προξενεία (Βλ. Μαξίμου Σ., Αύγή, σ. 29).

γαλλικής ναυτιλίας στην περιοχή, έγκρισε τη διαμάχη του Κωνσταντίνου με κάποιον καπετάνιο και βρήκε την ευκαιρία να τον κατηγορήσει στον επιτετραμμένο της Αυστρίας στη Πύλη de Taleman. Οι ενέργειες του Ducroca έκαναν τον Αυστριακό επιτετραμμένο να παύσει τον Κωνσταντίνου και να αναθέσει στον ίδιο τον Dubroca και το προξενείο της Αυστρίας.

Στά 1733 επιφορτίστηκε στην "Αρτα με την προστασία των υπηκόων της Αυστρίας ο Αντώνιος Καμπιάσος, ο οποίος παράλληλα ήταν και πρόξενος της 'Ολλανδίας.

Τό 1749 είχε αναλάβει τά προξενεία της Αυστρίας και της 'Ολλανδίας στην περιοχή ο Θεόδωρος Μεσσηνέζης και είχε φροντίσει να διοριστεί με σουλτανικό φερμάνι υποπρόξενός του στην "Αρτα ο Αντώνιος Αντωνόπουλος. Αναφέρεται μάλιστα ότι ο Μεσσηνέζης αγόρασε στο Λιθόρνο ένα αγγλικό ιστιοφόρο παρέα με μερικούς άλλους Έλληνες φίλους του από τά Γιάννενα για έμπορικούς λόγους.

Τό 1751 μετά από καταγγελία των Γάλλων, ότι οι Έλληνες πρόξενοι των χωρών δέν ενδιαφερόταν αρκετά για τό σωστό ύγειονομικό έλεγχο των καραβιών που ξεκινούσαν από την περιοχή, αναφέρεται ότι τό αυστριακό και τό ούγγρικό προξενείο δίνεται τότε σέ κάποιο Λιθορνήζο έμπορο. Κι' αυτός όμως δέν έμεινε για πολύ. Ήδη στίς αρχές του 1755 είχε φύγει για τή Θεσσαλονίκη ή την Τρίπολη της Συρίας και τή θέση του είχε πάρει πάλι κάποιος Έλληνας.

Στά 1759 αναφέρεται ως πρόξενος της Αυστρίας ο Φίλιππος Τριάντογλης ο οποίος μάλιστα κατά τή διάρκεια της προξενείας έφυλακίσθη από τό Βοεδόδα της "Αρτας και του άφαιρέθηκαν 150 πιάστρες. Τό 1761 πρόξενος της Αυστρίας στην "Αρτα ήταν κάποιος άσημος Έλληνας από τή Λευκάδα.¹⁷⁰

ν. Οι 'Ολλανδοί

Τό 'Ολλανδικό έμπόριο κατά τόν 18 αϊ. παρακμάζει συνεχώς.¹⁷¹ Ή δράση των 'Ολλανδών εμπορών και ναυτικών στην περιοχή της "Αρτας ήταν αρκετά μικρή.¹⁷²

Στά 1733 αναφέρεται ότι είχε εγκατασταθεί στην "Αρτα ο Αντώνιος Cambiazo ως πρόξενος της 'Ολλανδίας, επιφορτισμένος παράλληλα με την προστασία των υπηκόων της Αυστρίας. Από τήν αρχή της προξενίας του ο Cambiazo έστειλε ανθρώπους του στά Γιάννενα, για να πείσουν τούς Έλληνες εμπορους να φορτώνουν σέ καράβια με τίς σημαίες που ό ίδιος εκπροσωπούσε. Τούς πρότεινε μάλιστα να πληρώνουν τό 1/3 του προξενικού που πληρώναν στους Γάλλους και τούς υποσχέθηκε ότι θα έχει πάντα στην διάθεσή τους δύο ταρτάνες με αυστριακή σημαία και ότι θα πληρώναν τά μισά ναύλα.

170 Βλ. Σιορόκας Γ., Προξενείο, σ. 166, 173, 194, 195 σημ. 3. - Μάξιμος Σ., Έμπορικό ναυτικό, σ. 65-75 - Κ.Δ. Μέριτζιου, «"Αρτα», τ.3., σ. 26,83.

171 Βλ. Arnould, Systeme, maritime et politique des Europeens pendant le dix-huitieme siecle; fonde sur leurs traites de paix, de commerce et de navigation, a Pairs, An V (1797 v.st.), σ. 119-120, 127.

172 Κυρίως στίς αρχές του 18ου αϊ. όλλανδικά καράβια έμπορεύονταν στά λιμάνια του προξενείου της "Αρτας: B.J. Slot, «Σχέσεις μεταξύ 'Ολλανδίας και Έλλάδος από τόν ΙΖ' αιώνα, μέχρι τόν Καποδίστρια», Παρνασσός 19 (1977) σ. 264.

Παρόλα αυτά οι σπουδαιότεροι Γιαννιώτες έμποροι αντιμετώπισαν τό νέο πρόξενο μέ έπιφυλακτικότητα, λέγοντας, ότι έδω και 30 χρόνια χρησιμοποιούσαν γαλλικά καράδια και ότι δεσμευόταν μέ συμφωνία νά καταβάλλουν προξενικό στόν Γάλλο πρόξενο σέ όποιος έθνικότητας πλοίο και άν φόρτωναν. "Ετσι ο πρόξενος τής 'Ολλανδίας και τής Αυστρίας αναγκάστηκε νά έπιζητήσει τή συνεργασία του Γάλλου συναδέρφου του J. Dubroca αλλά απέτυχε. Έπιπλέον ο νέος πρόξενος είχε γίνει μισητός στους ντόπιους, μέ αποτέλεσμα νά φύγει σύντομα από τήν" Αρτα.¹⁷³

Τό 1749 τό προξενείο τής 'Ολλανδίας στην περιοχή ανέλαβε ο Θεόδωρος Μεσσηνέζης μέ ύποπρόξενο τόν 'Αντώνιο 'Αντωνόπουλο.¹⁷⁴

vi. Οι Ραγουζαίοι

Πόλη μέ έμπορική παράδοση από τά δυζαντινά χρόνια άκόμη ή Ραγούζα (σημ. Dubrovnik), έκανε αίσθητή τήν παρουσία της στό έμπόριο τής Μεσογείου, ιδιαίτερα στην 'Αδριατική, και στό 18ο αϊ.

'Η παρουσία τής Δαλματικής αυτής πόλης στό έμπόριο τής περιοχής και ιδιαίτερα στόν τομέα τών μεταφορών ήταν σημαντική. Μετά τό πρώτο μισό του 18ου αϊ., και κυρίως κατά τή διάρκεια του έπταετή πολέμου (1756-1763), οι Ραγουζαίοι είχαν πάρει στά χέρια τους όλες σχεδόν τίς μεταφορές από τήν περιοχή τής "Αρτας πρós τήν 'Ιταλία.¹⁷⁵ 'Η πληροφορία του Γάλλου προξένου στην "Αρτα Bouille ότι στά 1757 διέσχιζαν τίς θάλασσες τής περιοχής 72 μεγάλα και μικρά καράδια από τή Ραγούζα, είναι χαρακτηριστική, παρόλη τήν πιθανή υπερβολή της.¹⁷⁶

Οί έπιτυχίες τών ναυτικών από τή Ραγούζα όφειλόταν κυρίως στό γεγονός ότι οι πρόξενοί της στην περιοχή τής "Αρτας ήταν Έλληνες έμποροι, οι όποιοι, μέ τίς γνωριμίες και τήν ικανότητά τους έστρεψαν τήν προτίμηση τών συμπατριωτών τους έμπόρων πρós τά καράδια τής Ραγούζας. Μέ έπιτυχία δραστηριοποιήθηκε σ' αυτό

173 Βλ. Σιορόκας Γ., Προξενείο, σ. 194-195.

174 Βλ. Μάξιμος Σ., Έμπορικό ναυτικό, σ. 66.

175 Βλ. Μάξιμος Σ., Έμπορικό ναυτικό, σ. 79. 'Ο Γάλλος πρόξενος τής "Αρτας L. Bouille σέ έπιστολή του πρós τόν ύπουργό ναυτικών τής Γαλλίας Rouille τό 1753 αναφέρει για τήν τακτική πού άκολουθούσαν τά ραγουζέικα καράδια στό έμπόριο τής περιοχής: «'Η Έκλαμπρότητα σας θά παρηγήσει, ότι τό κεφάλαιο τό σχετικό πρós τήν μεταφορά έμπορευμάτων Μεσσηνίας, Λιθόρνου κ.λπ. παρουσιάζει πολύ λίγα πράγματα. Γιατί τά ραγουζέικα πλοία έχουν έξ' ολοκλήρου καταστρέψει τίς μεταφορές αυτές. Είναι πολλά, ταξιδεύουν μπορεί νά πη κανείς για τίποτε, εκτός του ότι κατέβασαν τά ναύλα σ' ένα τέτοιο σημείο πού δέν ύπάρχει πιά ψωμί. 'Η σκάλα αυτή λόγω τής θέσεώς της ύποφέρει περισσότερο από τίς άλλες.

Φεύγοντα ή έρχόμενα από τή Ραγούζα όλα αυτά τά πλοία, πιάνουν στην Κέρκυρα. 'Απ' εκεί στέλνουν, μέσω Σαγιάνος στά Γιάννενα πού είναι πολύ κοντά, ένα έπείγον γράμμα και μόλις ύπάρχουν λίγα έμπορεύματα παρουσιάζεται ένα πρós φόρτωση, πρῶγμα πού δέν μπορεί νά γίνη από τά δικά μας πλοία, έπειδή προσεγγίζουν πολύ λίγο στη Κέρκυρα και έξ' άλλου, τά δύο ή τρία πού άσχολούνται όλο τό έτος μέ τήν έδω άκτοπλοία, δέν μπορούν νά κρατηθούν περισσότερο γιατί συναντούν πάντα κάποιο ραγουζέικο ύπό φόρτωση. Έκτός αυτό οι πρόξενοι, όπως πολλές φορές άνέφερα στην Έκλαμπρότητα σας, είναι Έλληνες και τό Έθνος τούς προτιμά εύχαρίστως, πρῶγμα πού δέν θά συνέβαινε άν ήταν ξένοι. Βλ. Σ. Μάξιμος, Έμπορικό ναυτικό, σ. 76-77.

176 Βλ. Σιορόκας Γ., Προξενείο, σ. 288. Για τόν έμπορικό στόλο τής Ραγούζας αυτή τήν εποχή βλ. Carter Francis W., Dubrovnik (Ragusa) A Classic City-State, London/New York, Seminar Press, 1972, σ. 433-434.

τόν τομέα ό 'Αναστάσιος Πάνου πού άπό τά τέλη τοῦ 1747 περίπου εἶχεν όνομαστεῖ πρόξενος τῆς Ραγούζας καί τῆς Νεάπολης στήν περιοχή. Ἡ ζημιά πού προκάλεσε ό 'Αν. Πάνου, μέ τίς δραστηριότητες του στήν περιοχή, κυρίως στήν γαλλική ναυτιλία ἦταν μεγάλη. Ὁ Γάλλος πρόξενος τῆς Ἄρτας Bouille τό 1756 ἀναφέρει σέ ἐπιστολή του: «Ἐννέα μῆνες ἔχουν ἤδη περάσει χωρίς νά ἐμφανιστεῖ οὔτε ἓνα γαλλικό πλοῖο, οὔτε καί νά ἔλθει κανένα ἐμπόρευμα άπό τή Γαλλία μέ ἄλλα πλοῖα. Ἡ άκτοπλοία τῆς σκάλας γίνεται μέ καράδια Ραγουζέικα. Ὁ Ἕλλην άπό τά Γιάννενα πρόξενος τῆς Ραγούζης, ἔχει θριαμβεύσει καί ριζώνεται τρομερά στό ἐμπόριο τῆς άκτοπλοίας».¹⁷⁷ Ὁ 'Αν. Πάνου παράλληλα εἶχε τοποθετήσει ὑποπρόξενό του στήν Ἄρτα κάποιον ἄλλον Ἕλληνα, τό Δημήτριο Λεοντίδη. Ἀργότερα, στά 1761, ό 'Αν. Πάνου εἶχε ἀποκτήσει τόση δύναμη, ὥστε όνόμασε πρόξενο τῆς Ραγούζας στήν Ἄρτα κάποιον ὑπηρετή του. Πότε καί γιατί ό 'Αν. Πάνου ἔπαυσε νά εἶναι πρόξενος δέν μᾶς εἶναι γνωστό. Πάντως, στά 1768 πρόξενος τῆς Ραγούζας στήν Ἄρτα ἀναφέρεται κάποιος G. Dolci, ό όποῖος ἦταν ἀρκετά δυναμικός καί μέ τή συνεργασία του βοεβόδα Ἄρτας εἶχε δημιουργήσει πολλά προβλήματα στή γαλλική ναυτιλία.¹⁷⁸

Ἀπό τό 1776 οἱ Ραγουζαῖοι ἄρχισαν ν' ἀπομακρύνονται άπό τήν περιοχή τῆς Ἄρτας. Αὐτό όφείλεται κυρίως στή δυναμική παρουσία τῆς ἑλληνικῆς ναυτιλίας (μέ τουρκική σημαία), στή μεγάλη διεύρυνση τοῦ κύκλου ἐργασιῶν τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων, καθώς καί στό ρωσοτουρκικό πόλεμο τοῦ 1768-1774.

vii. Οἱ Ναπολιτάνοι (Τό Βασίλειο τῶν «Δύο Σικελιῶν»)

Ἡ παρουσία τῶν ἐμπόρων άπό τήν ἰταλική αὐτή πόλη¹⁷⁹ στήν περιοχή τῆς Ἄρτας περιορίζεται στό χρονικό διάστημα τοῦ δεύτερου τετάρτου τοῦ 18ου αἰ. Τήν ἐποχή αὐτή τά ναπολιτάνικα καράδια κατακλύζουν τά λιμάνια τῆς περιοχῆς. Οἱ διομολογήσεις πού παραχωρήθηκαν άπό τό 1740 καί στό βασίλειο τῶν Δύο Σικελιῶν, τό όποῖο μάλιστα εἶχε μείνει οὐδέτερο στήν εὐρωπαϊκή σύρραξη γιά τήν αὐστριακή διαδοχή (1740-1748), οἱ χαμηλότεροι ναῦλοι καί τά μικρότερα δικαιώματα πού εἶχαν στά πλοῖα τους γιά τίς μεταφορές, ἄλλά καί ἡ ἴδρυση στή Μεσσήνη τῆς Βασιλικῆς Ἐμπορικῆς Ἐταιρείας (1752) πού εἶχε ἐμπορικές διασυνδέσεις μέ τήν περιοχή τῆς Ἄρτας, συνέβαλαν στήν ἀνάπτυξη ἐμπορικῆς δραστηριότητας τῶν Ναπολιτάνων καί δημιούργησαν σοδαρό ἀνταγωνισμό στό γαλλικό ἐμπόριο στήν περιοχή.

Τήν ἀνταγωνιστικότητα τῶν Ναπολιτάνων μείωναν πολύ οἱ συχνοί πόλεμοι μέ τούς ἡγεμόνες τῆς Β. Ἀφρικῆς.¹⁸⁰ Ὁ Γάλλος πρόξενος Bouille ἀναφέρει χαρακτηριστικά στά 1741, ὅτι ἂν ἔλειπε τό ἐμπόδιο, τότε οἱ Ναπολιτάνοι καί οἱ Γενοδέζοι θά κυριαρχοῦσαν στίς θάλασσες τῆς περιοχῆς.¹⁸¹

177 Βλ. Σ. Μάξιμος, Ἐμπορικό ναυτικό, σ. 63-64, 79.

178 Βλ. Μάξιμος, Ἐμπορικό ναυτικό, σ. 70, Σιορόκας Γ., Προξενεῖο, σ. 168,173.

179 Γενικά γιά τό ἐμπόριο τῆς ἰταλικῆς αὐτῆς πόλης βλ. στοῦ R. Romano, Le commerce du Royaume de Naples avec la France et les pays de l' Adriatique au XVIIIe siecle, Paris, A Colin, 1951 (ἐκδ. τῆς Ecole Pratique des Hautes-Etudes, στή σειρά: Ports, Routes et Trafics, III).

180 Ὑλλωστε αὐτός εἶναι ό σημαντικότερος λόγος, πού ἐλαττωνόταν συνεχῶς τό ἐμπορικό ναυτικό τῆς ἰταλικῆς αὐτῆς πόλης. Βλ. σχετικά Σγοροπος Ν., Commerce, σ. 175.

181 Βλ. Σιορόκας Γ., Προξενεῖο, σ. 284.

Περίπου στά 1740-1741 αναφέρεται ότι κάποιος "Έλληνας Valmoudy (Βαλμούδης), είχε ονομαστεί υποπρόξενος τών Δύο Σικελιών για τήν "Αρτα καί τά Γιάννενα.¹⁸² Τό 1742 ιδιαίτερη έπιτυχία σημείωσε τό έμπόριο τής Νεάπολης στήν περιοχή τής "Αρτας, όταν διορίστηκε πρόξενος τών δύο Σικελιών εκεί ό Balano di Girolamo.¹⁸³ Αυτός, άφού άπέτυχε νά προσεταιριστεί τόν πασά τών Γιαννίνων, διέδωσε ότι θά πετύχαινε διάταγμα του βασιλιά του, ώστε οί έμποροι άπό τό Βασίλειο τών Δύο Σικελιών νά μή φορτώνουν παρά σέ ναπολιτάνικα καράδια.¹⁸⁴ Οί διαδόσεις του di Girolamo έφεραν άποτέλεσμα. Ναπολιτάνικο καράδι έφτασε στήν "Αρτα φέρνοντας άπό τή Μεσσήνη 70 κάσες μεταξωτά, ένώ ένα γαλλικό, παρόλο πού έμεινε στήν πόλη αυτή καιρό, δέν πήρε παρ ά μόνο 12.

Στήν περίοδο 1745-1747 αναφέρεται ότι τό προξενείο τής Νεάπολης τό είχε ό Γάλλος πρόξενος στήν "Αρτα Boule. Άπό τά τέλη του 1747 περίπου ό 'Α. Πάνου είχε ονομαστεί πρόξενος τής Νεάπολης καί Ραγούζας στήν περιοχή, ενώ ό άδελφός του Μιχαήλ, δραστήριος καί τολμηρός έμπορος, έγκαταστάθηκε στή Μεσσήνη καί επείτα στή Νεάπολη.¹⁸⁵

"Εντονη ήταν επίσης ή παρουσία τών Ναπολιτάνων στίς μεταφορές ξυλείας άπό τήν περιοχή σέ εύρωπαϊκά λιμάνια καί κυρίως στή Γαλλία. Τά πλοία τών Ναπολιτάνων προτιμήθηκαν στή μεταφορά ξυλείας γιατί ήταν πλατειά, μέ χωρητικότητα 3.500-5.000 κυβικά πόδια καί έφοδιασμένα μέ λατινικά ίστία (λατινάδικα) πού έξασφάλιζαν ταχύτητα. Επίσης ήταν εμπειροί στίς μεσογειακές μεταφορές, άντεχαν στους κινδύνους καί αντιμετώπιζαν επιδεξιότερα τούς πειρατές. Πλεονέκτημα ακόμα είχε θεωρηθεί ή γειννιάσή τους μέ τήν περιοχή καί ή ανάμειξή τους στο τοπικό έμπόριο καί τή ναυτιλία άπό τά προηγούμενα χρόνια.¹⁸⁶

Πάντως ή έμπορική παρουσία τών Ναπολιτάνων στήν περιοχή μετά τά μέσα του 18ου αϊ. δέν ήταν ζωηρή.

viii. *Οί Γενοδέζοι*

'Αξιόλογη έμπορική δραστηριότητα στήν περιοχή ανέπτυξαν καί οί γενοδέζοι.¹⁸⁷ 'Ο κύριος λόγος για τό έμπόριο τών γενοδέζων ήταν ότι στήν περιοχή τής "Αρτας γινόταν έμπόριο σιταριού, για τό όποιο βασικά έρχονταν τά γενοδέζικα καί τά άλλα

182 Βλ. Σιορόκας Γ., Προξενείο, σ. 200.

183 Είναι προφανώς τό ίδιο πρόσωπο μέ αυτόν πού οί Βενετικές πηγές αναφέρουν τό 1741. Βλ. έπιστολή του έκτ. προνοητή Λευκάδας προς τόν Δόγη 4/1/1740 στού Κ.Δ. Μέρτζιου, "Αρτα, τ.2, σ. 123. Δέν γνωρίζουμε τίποτε άλλο γι' αυτόν, ούτε μέχρι πότε έμεινε στήν "Αρτα.

184 Στά 1740 ό σουλτάνος Μαχμούτ Α' είχε παραχωρήσει έμπορικά προνόμια (διομολογήσεις) καί στόν Βασιλιά τών δύο Σικελιών Κάρολο Γ. Βλ. Svoronos N., Commerce σ. 174.

185 Βλ. Μάξιμος Σ., Έμπορικό Ναυτικό, σ. 63, Κ.Δ. Μέρτζιου, "Αρτα, τ.3, σ. 80, 82, 144. Τό 1761 ένας άσχημος "Έλληνας άπό τά Γιάννενα ήταν πρόξενος τής Νεάπολης καί τής Ραγούζας στήν "Αρτα (βλ. Σιορόκας Γ., Προξενείο σ. 173, 196). Τό 1760 ό Φίλιππος Τριάντογλης αναφέρεται ως πρόξενος τής Νεάπολης στήν "Αρτα (βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, "Αρτα, τ.3, σ. 145).

186 Βλ. Γιαννακοπούλου Ε., Γαλλοελληνική έκμετάλλευση, σ. 221-223, Μάξιμος Σ., Έμπορικό ναυτικό, σ. 29-31, 74-76.

187 Για τήν ιστορία τής Γένοδας στόν 18ο αϊ. βλ. σύντομα στού Gino Benvenuti, Storia della Repubblica di Genova, Milano, Mursia, 1977, σ. 146-167.

ιταλικά πλοία. Ἡ προμήθεια μεγάλων ποσοτήτων σιταριοῦ ἦταν ἐπιτακτική ἀνάγκη γιά τίς ἰταλικές πόλεις, πού ἀπό ἀρκετούς αἰῶνες κιόλας αἰσθάνονταν τό βάρος μεγάλων ἀστικῶν πληθυσμῶν.¹⁸⁸

Ἡδη ἀπό τό 1712, ὅσο διαρκοῦσε ἀκόμη ὁ πόλεμος τῆς ἰσπανικῆς διαδοχῆς, γενοδέξικα καράδια εἶχαν κάνει τήν ἐμφάνισή τους στήν περιοχή τῆς Ἄρτας. Τόν Μάιο μάλιστα τοῦ ἔτους αὐτοῦ ἀναφέρεται ἡ παρουσία στή θαλάσσια περιοχή ἀπό τή Λευκάδα ὡς τή Ναύπακτο εἴκοσι περίπου γενοδέξικων καρabiῶν, τά ὁποῖα εἶχαν ἔλθει γιά νά φορτώσουν σιτάρι. Ἀπό τίς ἀρχές, λοιπόν, τοῦ 18ου αἰ. τά γενοδέξικα πλοῖα ἔφταναν στήν περιοχή σέ μεγάλο ἀριθμό καί ἀναζητοῦσαν ἀπό παντοῦ τό σιτάρι, προκαλώντας ἔτσι τό ἀνέδασμα τῆς τιμῆς του. Γιά τό ἐμπόριο τοῦ σιταριοῦ χρησιμοποιοῦσαν ὡς ἐνδιάμεσους Λευκαδίτες.¹⁸⁹

Οἱ Γενοδέξοι συμμετεῖχαν ἐπίσης στό ἐμπόριο τῆς ναυπηγικῆς ξυλείας στήν Ἡπειρο, ὡς ἔμποροι καί μεταφορεῖς, ἐξυπηρετώντας τά ναυπηγεῖα Μάλτας καί Νεαπόλεως, κυρίως πρὶν ἀπό τά μέσα τοῦ αἵωνα, ὅταν δέν εἶχαν ἀκόμη ἀναιμιχθεῖ ἐνεργά στό ξυλεμπόριο Γάλλοι καί Ἕλληνες γιά τόν ἀνεφοδιασμό τῶν ναυπηγείων τῆς Τουλῶν.¹⁹⁰

Τά γενοδέξικα πλοῖα ἔφταναν συχνά στά παρὰλία τῆς περιοχῆς ἄλλοτε μέ δική τους σημαία, ἄλλοτε μέ ναπολιτάνικη, μέ αὐστριακή, μέ ἀγγλική ἢ τῆς Ἱερουσαλήμ. Τό γεγονός ὅτι οἱ ἐμπορικοὶ στόλοι τῶν ἰταλικῶν πόλεων χρησιμοποιοῦσαν συχνά «σημαῖες εὐκαιρίας», ἀποτελεῖ γιά τόν ἐρευνητή τῆς ἱστορίας τῶν μεταφορῶν μία πρόσθετη δυσκολία. Ὅταν θρῖσκουμε στίς πηγές τήν πληροφορία ὅτι ἔφτασαν στήν περιοχή ναπολιτάνικα πλοῖα π.χ. δέν μπορούμε νά εἴμαστε βέβαιοι γιά τήν ἐθνικότητα τοῦ πλοίου. Τό ἴδιο πλοῖο μπορούσε νά ταξιδέψει μέ διαφορετική σημαία στόν ἴδιο χρόνο. Ἐτσι, μετά τή συνθήκη τῆς Οὐτρέχτης (1713), ὅταν πιά ἡ σημαία τῶν γενοδέξων δέν ἐξασφάλιζε εἰδικά προνόμια, οἱ Γενοδέξοι ἐμπορεύονταν στήν περιοχή τῆς Ἄρτας μέ τή σημαία τῆς Νεάπολης. Στά 1734 πολλοὶ Γενοδέξοι ὕψωναν τήν ἀγγλική σημαία καί ἐπαιρναν τήν προστασία τῆς Ἀγγλίας, ἐνῶ στά 1750-1752 χρησιμοποιοῦσαν τή σημαία τῆς Ἱερουσαλήμ.¹⁹¹ Μετά τά μέσα τοῦ 18ου αἰ. τό ἐμπόριο τῶν γενοδέξων παρακμάζει σταδιακά.

ix. Οἱ Λιθορnéξοι

Οἱ Λιθορnéξοι ἔκαναν ἐμφανή τήν παρουσία τους στήν περιοχή, μόνο ὅσες φορὲς μετά τά μέσα τοῦ αἵωνα, συνεταιρίστηκαν μέ τούς Ραγουζαίους.¹⁹² Ἀναφέρεται ὅτι ὡς τό 1732 ἢ Ἄρτα δέν εἶχε ἐμπορικές σχέσεις μέ τήν ἰταλική αὐτή πόλη. Στά 1751

188 Βλ. Κρεμμύδας Β. Ἐμπόριο, σ. 284.

189 Περισσότερα βλ. Σιορόκας Γ., Προξενεῖο, σ. 315, 317-319.

190 Βλ. Γιαννακοπούλου Ε., Γαλλοελληνική Ἐκμετάλλευση, σ. 77.

191 Βλ. Κρεμμύδας Β., Ἐμπόριο, σ. 284, - Σιορόκας Γ., Προξενεῖο, σ. 286-287, Μάξιμος Σ., Ἐμπορικό ναυτικό, σ. 31.

192 Γιά τό ἐμπόριο τῆς ἰταλικῆς αὐτῆς πόλης καί τόν ἀνταγωνισμό του πρὸς τό γαλλικό βλ. γενικά στῶν Arnould, Systeme maritime et politique des Europeens pendant de dix-huitieme siecle; fonde sur leurs traites de paix, de commerce et de navigation, a Paris, An V (1797 v.st.), σ. 52-53. - Σάθα Κ. Εἰδήσεις, σ. 23 Svoronos N., Commerce, σ. 167.

ἐμφανίστηκε στήν Ἄρτα κάποιος Λιθορνήζος, ὁ Cosimo Conti, μέ τήν προοπτική νά ἰδρύνει ἐμπορικό οἶκο. Ἀπώτερός του, ὁμως στόχος ἦταν νά τοῦ ἀνατεθεῖ τό προξενεῖο τῆς Τσokάνης, τό ὁποῖο εἶχε κάποιος Ἑλληνας. Τελικά, ἀνέλαβε τό προξενεῖο τῆς Αὐστρίας, ἀλλά σύντομα εἶχε φύγει γιά τή Θεσσαλονίκη ἢ τήν Τρίπολη, γιατί στό λίγο διάστημα τῆς προξενίας του δέν μπόρεσε νά ἀποκομίσει κάποιο οὐσιαστικό κέρδος.¹⁹³ Πάντως, πρέπει νά τονιστεῖ ὅτι ἀρκετά ἐμπορεύματα εἰσάγονταν ἢ ἐξάγονταν ἀπό τήν Ἄρτα στό Λιδóρνο.¹⁹⁴

χ. Οἱ Μαλτέζοι

Ἀξιόλογη ἦταν ἡ παρουσία τῶν Μαλτέζων στό ξυλεμπόριο τῆς περιοχῆς, στό ὁποῖο μαρτυρεῖται ὅτι ἀναμειγνύονται ἀπό τό 1720.¹⁹⁵ Στόχος τῶν Μαλτέζων ἦταν κυρίως τά δάση τοῦ Ἀμβρακικοῦ, ὅπου ἀπό τό 1730 δρέθηκαν ἀντιμέτωποι μέ τούς Γάλλους, πού ἀγωνίζονταν νά ἀποκτήσουν τό μονοπώλιο τοῦ ξυλεμπορίου. Παρόλο πού οἱ Γάλλοι ἐξασφάλιζαν ἀπό τούς Τούρκους ἀξιωματούχους τό μονοπώλιο στίς ἐξαγωγές ξυλείας, ἐν τούτοις οἱ Μαλτέζοι δέν ἔπαψαν νά τροφοδοτοῦνται μέ τήν ἀναγκαία πρώτη ὕλη γιά τά ναυπηγεῖα τους ὡς τά τέλη τοῦ αἰῶνα πραγματοποιώντας ἐξαγωγές μέ ὅποιο τρόπο μποροῦσαν, κρυφά ἢ φανερά, καί διατηρώντας ἐπαφές μέ κομπανίες ξυλοκόπων καί ξυλεμπόρων στήν Ἡπειρο. Ἀπό τούς Ἑλλήνες ξυλεμπόρους οἱ Παπαχρήστου καί Θέμελης ἐμπορεύονταν κρυφά ξυλεία μέ Μαλτέζους, χωρίς νά πάψουν νά συνεργάζονται μέ τούς Γάλλους.

Οἱ Μαλτέζοι δέν ἐξῆγαν ξυλεία μόνο γιά δικές τους ναυπηγικές ἀνάγκες, ἀλλά προμήθευαν μέ πρώτη ὕλη τά ναυπηγεῖα τῆς Σικελίας καί τῆς Καλαβρίας καί τούς ἐξυπηρετοῦσαν στίς μεταφορές καί οἱ αὐτοκρατορικοί τῆς Νεαπόλεως, πού παράλληλα ἐφοδίαζαν μέ ἡπειρωτικό ξύλο καί τά δικά τους ναυπηγεῖα.¹⁹⁶

xi. Οἱ Ρῶσοι

Οἱ Ρῶσοι δραστηριοποιήθηκαν στό ἐμπόριο τῆς περιοχῆς κυρίως μέσω Ἑλλήνων πρακτόρων. Ἦταν πολύ νωθροί ἀκόμη γιά νά πάρουν μέρος σ' αὐτό οἱ ἴδιοι.

Ἀπό τή Ρωσία ἔρχοταν στήν περιοχή κυρίως γουναρικά καί βελούδα, ἐνῶ διαπραγματεύονταν τήν ἀγορά μεταξιοῦ.¹⁹⁷

Στά 1785 ἀναφέρεται ὅτι ὑπῆρχε Ρωσικό προξενεῖο στήν Ἄρτα τό ὁποῖο ἀνατίθεται σέ κάποιον Πάνο Becilly (Μπενίλλη, Μπετσίλλη), Χιμαριώτη ταγματάρχη τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ. Αὐτός ἔφτασε στήν Ἄρτα καί ἀνέλαβε τά καθήκοντά του τόν Αὐγουστο τοῦ 1786, ἀφοῦ πρῶτα πέρασε ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη. Ἡ ἀφίξή του στήν Ἄρτα ἔγινε δεκτὴ μ' ἐνθουσιασμό ἀπό τούς Ἑλλήνες τῆς πόλης, γιατί γενικά οἱ Ἑλλήνες πολλὰ εἶχαν στηρίξει στή Ρωσία γιά τήν ἀπελευθέρωσή τους. Ἀντίθετα οἱ Τούρκοι εἶχαν σταθεῖ πολὺ ἐπιφυλακτικοὶ ἀπέναντί του. Μέ τήν ἐκρηξη ὁμως τοῦ

193 Βλ. Σιορόκας Γ. Προξενεῖο, σ. 173, 196, 287-288 - Μάξιμος Σ., Αὐγή, σ. 56.

194 Βλ. Μάξιμος Σ., Ἐμπορικό ναυτικό, σ. 25, 39, 65, 69, 72, 76.

195 Κατά τόν Χ. Scrofanì, (βλ. Voyage en Grece, τ.3, σ.20) πρὶν ἀπό τούς Γάλλους κυριαρχοῦσαν στό ἡπειρωτικό ξυλεμπόριο οἱ Μαλτέζοι.

196 Περισσότερα Βλ. Γιαννακοπούλου Ε., Γαλλοελληνικὴ ἐκμετάλλευση σ. 73-77.

197 Βλ. Κρεμμύδας Β, Ἐμπόριο, σ. 289.

νέου ρωσοτουρκικού πολέμου (1787-1793), ό Becilly μέ τούς άλλους ύπαλλήλους τοῦ ρωσικοῦ ὑποπροξενείου κατέφυγαν στήν Πρέβεζα.¹⁹⁸

2.9.2 Οἱ ντόπιοι

ι. Οἱ Ἑλληνες

Δέ χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι οἱ ντόπιοι Ἑλληνες ἔπαιξαν ἕνα σημαντικό ρόλο στήν οἰκονομική ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς στό 18ο αἰ.¹⁹⁹

Στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα ὁ ρόλος τους ἦταν περιορισμένος καθώς δέν εἶχαν τήν δυνατότητα νά πάρουν ἐνεργό μέρος στό ἐξωτερικό ἐμπόριο πού θρυσκόταν στά χέρια τῶν ξένων (κυρίως Γάλλων καί Βενετῶν). Περιορίζονταν ἔτσι στήν προώθηση τῶν εἰσαγόμενων προϊόντων στήν ἐσωτερική ἀγορά καί τήν ἐξαγωγή προϊόντων τῆς περιοχῆς μέσω ξένων καραβοκυραίων ἢ ἐμπόρων στίς ἀγορές τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης.

Σιγά-σιγά ὁμως ἡ δραστηριότητα τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων αὐξήθηκε καί ἐπεκτάθηκε. Ὁ Μάξιμος Σ. ἀναφέρει σχετικά: «Τό ἐξωτερικό ἐμπόριο ἦτανε προνόμιο στά χέρια τῶν ξένων. Τά γηγενικά στοιχεῖα περιοριζότανε στό τοπικό ἐμπόριο, ἐκτός ἀπό τίς περιπτώσεις ἐκεῖνες, ὅπου μέ τήν ἔμμεση προστασία τῶν ξένων, εἶχανε νωρίς εἰσχωρήσει στίς συναλλαγές μέ τό ἐξωτερικό, ὅπως στά Ἑπτάνησα καί τήν Ἡπειρο. Ἡ βαθμιαία εἰσχώρηση τῶν στοιχείων αὐτῶν στόν ὅλο μηχανισμό τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου καί ἡ τελική ἐκτόπιση τῶν ξένων, εἶναι τό χαρακτηριστικότερο γεγονός τοῦ δεκάτου ὀγδοοῦ αἰῶνα στήν τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα. Αὐτό ἔγινε βαθμιαία καί πέρασε ἀπό ἀλληλοδιαδόχα στάδια, ἀπό διάφορες φάσεις συνεργασίας, προστασίας, κρυφοῦ καί φανεροῦ ἀνταγωνισμοῦ. Πραγματοποιήθηκε δέ μέσα καί χάρις στίς ἰσχυρές ξενικές ἐμπορικοπολιτικές ἀντιθέσεις, πού παρουσιάζονται σχεδόν μέ δραματικότητα στά καταχωρούμενα προξενικά κείμενα. Ὁ εὐρωπαϊκός οικονομικός κύκλος πού περιέβαλλε τίς ἀγορές καί προστατευόταν ἀπό τόν κατακτητή, μέ ἄμεσο ἀποτέλεσμα τά μεγάλα ἀποικιακά κέρδη, ἔσπασε μέσα στήν ἴδια του τήν δράση, ἐπειδή κάθε μιά ἀπό τίς εὐρωπαϊκές Δυνάμεις, ζητοῦσε μεγαλύτερη θέση γιά τά δικά της ἐμπορεύματα, εἰς βάρος τῆς ἄλλης. Αὐτό ὁμως δέν μποροῦσε νά τό ἐπιτύχει, χωρίς νά προσεταιρισθῇ τό τοπικό ἑλληνικό ἐμπορικό κεφάλαιο, χωρίς δηλαδή νά ἐκχωρήσῃ σ' αὐτό ἕνα ποσοστό, ὁλοένα καί πιό μεγαλύτερο, ἀπό τά συναποκομιζόμενα κέρδη. Ὁ ρόλος τοῦ ἑλληνικοῦ αὐτοῦ κεφαλαίου, χαράζεται ἀπό τά πράγματα σάν ρόλος ἐνδιάμεσος... Ὅμως ἦταν ἀπό τούς ἐνδιάμεσους ἐκείνους ρόλους, χωρίς τούς ὁποίους δέ θά μποροῦσε νά κατανοηθεῖ ἡ ἐμπορική δράση πού ἔγινε ὄχι μονάχα στήν τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα, ἀλλά καί σ' ὅλοκληρη τήν Ἀνατολή».²⁰⁰

198 Ὁ Becilly καταγόταν, πύ συγκεκριμένα, ἀπό τό χωριό Δρυάδες. Πρβ. καί Κ.Δ. Μέρτζιου, "Ἀρτα, τ. 4, σ. 400 (μνεία τοῦ Ρώσου προξένου" Ἀρτας σέ ἐπιστολή τοῦ ὑποπροξένου τῆς Βενετίας Γερ. Βρυώνη πρὸς τόν Βάλο, "Ἀρτα 24/3/1787 καί σ. 402 (ἀναφέρεται ὡς πρῶτος διεργμηνέας τοῦ ρωσικοῦ προξενείου" Ἀρτας ὁ Ζαχαρίας Μπισσίλης).

199 Γιά τίς ἀντικειμενικές συνθήκες πού εὐνόησαν τήν ἀνοδο τῶν ὑποδοῦλων Ἑλλήνων βλ. F.C.H.L. Rouquerville, Voyage dans la Grece, τ.5, σ. 66-67 - Μάξιμου Σ., Ἐμπορικό ναυτικό, σ. 39-40 - τοῦ ἰδίου, «Γιά μιά νεοελληνική οικονομική ἱστορία. Ἐγγραφα ἀπό γαλλικές πηγές, Νέα Ἑστία 32 (1942), σ. 1246-1251, - Τ. Stolanovich, Βαλκανικός ἔμπορος, σ. 301-302, 316-317, 318-320, 327-328 - Svoronos N., Commerce, σ. 199, 352 - Κρεμμύδας Β., Ἐμπόριο, σ. 298-299 - Σιμόπουλου Κ., Ξένοι ταξιδιώτες, τ.2, σ. 273-274.

200 Βλ. Μάξιμου Σ. Αὐγή, σ. 27.

Παράλληλα οι Έλληνες πρόξενοι και ύποπρόξενοι διαφόρων αὐλῶν στήν "Αρτα αλλά και ἡ ἀνοχή πού ἔδειχνε ὁ Τοῦρκος κυρίαρχος στήν οἰκονομική ἀνοδο τῶν ραγιαδῶν, γιατί πίστευε πῶς μόνο κέρδη θά μπορούσε νά τοῦ ἀποφέρει ἡ ἐμπορική αὐτή ἀνθιση στήν περιοχή (κέρδη ἀπό φόρους - φιλοδωρήματα...) ἦταν παράγοντες πού ὠφέλησαν ἄμεσα ἡ ἔμμεσα τήν ἀνάπτυξη τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου στόν 18ο αἰῶνα καί τό ἔκαναν ἀνταγωνιστικό πρὸς τό ξένο.²⁰¹

Ἀκόμη οἱ Ἕλληνες ἐμποροὶ τῆς περιοχῆς, ἐκτός ἀπό τίς ἱκανότητές τους, διέθεταν ἐμπορικές σχέσεις καί ἀντιπροσώπους σ' ὅλα σχεδόν τὰ ἰταλικά λιμάνια, καθῶς καί στίς κυριότερες σκάλες τῆς Ἀνατολῆς. Τό γεγονός αὐτό τοὺς ἐξασφάλιζε τίς ἀπαραίτητες ἀγορές, ὅπου μπορούσαν νά διοχετεύσουν μέ σημαντικό κέρδος τὰ προϊόντα πού συγκέντρωναν. Ἀπὸ ἐμπορική ἀλληλογραφία τῶν ἐτῶν 1723-1730 πού προέρχεται κυρίως ἀπὸ τήν Ἠπειρο πρὸς τόν ἐμπορικό οἶκο Κωνστ. Σελέκη καί Λάμπρου Σάρρου²⁰² στή Βενετία μαθαίνουμε πολλά ὀνοματεπώνυμα πολλῶν Ἠπειρωτῶν ἐμπόρων ἐξαγωγέων, οἱ ὁποῖοι, εἴτε γιὰ λογαριασμό τῶν συμπατριωτῶν καί συγγενῶν τους πού βρισκόνταν στή Βενετία,²⁰³ εἴτε γιὰ ἰδιωτικούς λόγους, ταξίδευαν σέ ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα, φθάνοντας ἕως καί τῇ Θεσσαλονίκῃ, Ἀδριανούπολῃ καί Κων/πολῃ, γιὰ τήν ἀγορά διαφόρων προϊόντων καί τήν ἀποστολή τους ἔπειτα στή Βενετία. Κύρια ἐξαγώγιμα προϊόντα ἀπὸ τήν περιοχή ἦταν τὰ ἐλαιόλαδα, τό κερὶ, τὰ θαλανίδια, τὰ μετάξια, τὰ πρινοκόκκια καί ἀκολουθοῦσαν τὰ θαμδακερά νήματα, τὰ λεπτοκάρυα, οἱ τζέργες, τὰ δέρματα, τό λινόκοκκι καί τὰ σφουγγάρια. Σέ κάποια ἐπιστολή γίνεται λόγος καί γιὰ μιά ποσότητα ἀπὸ 250 καντάρια θαμδακιοῦ,

201 Βλ. Κρεμμύδας Β., Ἐμπόριο, σ. 304-305, Σιορόκας Γ., Προξενεῖο, σ. 282, 370 - Μάξιμου Σ., Ἐμπορικό ναυτικό, σ. 37-38.

202 Οἱ Ἠπειρωτῆς Κ. Σελέκης καί Λ. Σάρρος εἶχαν ἰδρύσει, πιθανόν ἀπὸ τό 1723, ἐμπορική ἐταιρεία στή Βενετία, ἡ ὁποία εἶχε ἀξιόλογες ἐμπορικές ἐπαφές μέ τόν ἑλλαδικό χῶρο. Ἀπὸ πίνακες πληροφοροῦμαστε ὅτι τό 1724 εἶχαμε ἀποστολή πρὸς τήν "Αρτα ἐμπορευμάτων μέ ἀποδέκτη τό Δημήτριο Ράπτη, ἐνῶ τό 1726 ἔχουμε ἀποστολή ἐμπορευμάτων ἀπὸ τήν "Αρτα πρὸς τήν Βενετία μέ ἀποστολέα τόν Μπαλάνο Πάλλη. Σχετικά βλ. Κρεμμύδας Β., Σελέκη καί Σάρου, σ. 176, 179, 180.

203 Καί σ' αὐτὴ τήν περίοδο ἔντονη ἦταν ἡ παρουσία τῶν Ἠπειρωτῶν στή Βενετία. Ἡ παρουσία τῶν Ἠπειρωτῶν καί τῶν ἐμπορικῶν οἰκῶν τους ὅπως λ.χ. τοῦ Κ. Σελέκη, τοῦ Λ. Σάρρου καί τοῦ Νικολάου Καραγιάννη, συνέβαλε ἀκόμη περισσότερο στή σύσφιξη τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων ἀνάμεσα στήν Ἰταλία καί τίς ἰδιαιτέρες πατρίδες τους. Στὰ μητρώα τῆς ἀδελφότητος τοῦ Ἁγίου Νικολάου στή Βενετία ἦταν ἐγγεγραμμένοι καί οἱ ἑξῆς Ἀρτινοί: Andrea Simo Cottoni (1703), Apostoli Georgana (1717), Atanasio Beldani (1755-1771), Apostolo Mizzi (1763-1790), Anastasio Nicolao (1759), Angelo Angelin (1793), Cristoforo Antonopulo (1702-1708), Constantino Panda (1735), Constantin Besdura ἢ Bessura (1761-1763), Constantin Mizzi (1781-1803), Cosma de Nikola (1797) Eustathio Mizzi (1783-1810), Giorgio Beldani (1751-1752), Giovanni de Cristoforo Conomo (1769), Giovanni Pradina (1793), Giorgio Cocoti (1803), Stavros Stavropoulos (1738-1800), Teodoro Mozucca (1803). Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου. Τό ἐν Βενετία Ἠπειρωτικόν Ἀρχεῖον, σ. 244-249. Ἐπίσης στοὺς καταλόγους τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Ἀγίας Τριάδος στό Λιθόρνο ἀναφέρονται οἱ ἑξῆς Ἀρτινοί: Θεόδωρος Μπέτζος, Ἰωάννης Μπέτζος, Ἰωάννης καί Χριστόδουλος Πάνος, Γεώργιος καί Ἰωάννης Θεοχάρης, Παναγιώτης Πάνου, Χριστόδουλος Γιαννίτσος, Δημήτριος Ρίζος, Χρίστος Ἰωάννης, Δημήτριος Πάνος, Ἀλέξιος Μπέλος, Χρίστος Σαμπός, Κοσμάς Μπέτζος, Παναγιώτης Νικολάου, Νικόλαος Νταλαμάρας [Βλ. Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Ἠπειρωτὰ εἰς τό Λιθόρνον (1758-1816) καί ὁ Ἰωαννῆς Σοφὸς Ἱερομόναχος Γρηγόριος ὁ Παλιουρίτης (1778-1816), «Ἠπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο», 4 (1982), σ. 9-29].

τό όποιο σημαίνει ότι ή καλλιέργεια τοῦ βαμβακιού γινόταν πρίν άρκετά χρόνια στην Έλλάδα. Άπό τή Βενετία έξάγονταν: ρουχα, μεταξωτά, ατλάζια, κατφένδες, χατάγια, καπέλλα, φέσια, διδλία, γυαλιά, χαρτί, ζάχαρη, χρυσάφι φίνο καί ψεύτικο (κ.φάλτσο) γιά χρυσοκεντήματα καί άλλα ψιλικά, μέσα στά όποια καί καθρέπτες γιά τίς γυναίκες. Σέ κάποια άλλη έπιστολή από τήν Άρτα ζητείται καί ή άποστολή κοχλιαρίων, μαχαιριών καί περονών από κασσίτερο.²⁰⁴

Άπό τή δεύτερη κιόλας δεκαετία τοῦ αιώνα, οί Έλληνες έμποροι τής Άρτας καί τών Ίωαννίνων άρχισαν νά ανταγωνίζονται μέ έπιτυχία τό ξένο έμπόριο καί κυρίως τό γαλλικό πού άκμαζε στην περιοχή. Ό ανταγωνισμός αυτός επαιρνε ευρύτερες διαστάσεις όσο προχωρούσε ό αιώνας. Οί Έλληνες άποκοτούσαν διασυνδέσεις καί στην ίδια τή Μασσαλία καί κατόρθωναν ακόμη νά εισχωρήσουν σέ τομείς, οί όποιοι θεωρούνταν άποκλειστικό προνόμιο τών Γάλλων. Μιά μαρτυρία τοῦ 1734 είναι άποκαλυπτική στό σημείο αυτό. Συγκεκριμένα, φορτώθηκαν στην Μασσαλία από τόν Άναστάσιο Μπαρκούρη, στό καράδι «L' Hirondelle» τοῦ καπ. Ant. Icard, πέντε μπάλες γουναρικά, γιά λογαριασμό τών έμπόρων από τήν Άρτα Γ. Θεμελή καί Γεωργάκη. Η σημασία τής μαρτυρίας δέν έγκειται δέδαια στόν όγκο τοῦ φορτίου, όσο πολύτιμο καί αν ήταν· τό σημαντικό είναι ότι Έλληνας τής Μασσαλίας στέλνει άπευθείας έμπορεύματα σέ συμπατριώτες του στην Άρτα.

Στά 1739 έχουμε γιά πρώτη φορά μνεία γιά σοβαρή άπειλή τών γαλλικών ναυτιλιακών πλέον συμφερόντων. Τότε γιά πρώτη φορά πληροφορούμαστε ότι δρούσαν στην περιοχή τρία-τέσσερα καράδια Έλλήνων μέ τουρκική σημαία. Συγκεκριμένα, μερικοί Έλληνες έμποροι τής Άρτας είχαν κατασκευάσει στην Πρέβεζα άποθήκες σιταριού, πού φρόντιζαν νά τίς διατηρούν πάντε γεμάτες. Τά 3-4 καράδια πού μνημονεύτηκαν, όπωςδήποτε μικρής χωρητικότητας, χρησιμοποιεσαν γιά νά μεταφέρουν τό σιτάρι στους άγοραστές, δημιουργώντας έτσι σοβαρό ανταγωνισμό στην γαλλική ναυτιλιακή δράση στην περιοχή τής Άρτας.²⁰⁵

Τήν ίδια εποχή έντείνεται ή δράση τών μικρών ελληνικών σκαφών τά όποια ναυλώνονται γιά λογαριασμό Έλλήνων έμπόρων στην μεταφορά έμπορευμάτων από τήν Κέρκυρα στίς άπέναντι ήπειρωτικές άκτές καί αντίστροφα, όταν οί Βενετοί μετέτρεψαν τήν Κέρκυρα σέ διαμετακομιστικό λιμάνι (1736). Ό γάλλος πρόξενος τής Άρτας Bouille αναφέρει ότι σιγά-σιγά τά πλοίαρια τών Έλλήνων, μαζί μέ τά βενετσιάνικα, είχαν κατακτήσει τό έμπόριο τών Έπτανήσων, τοῦ Ότράντο καί τής Barleta.

Γιά νά αντιμετώπισει τήν αύξανόμενη ναυτιλιακή δράση στην περιοχή ό γάλλος πρόξενος Bouille προτείνει τήν παρουσία στην περιοχή γαλλικών καραβιών (ταράνες) 1000-1200 κανταρίων. Στά καράδια αυτά θά επρεπε νά έπιτραπεί ή συμμετοχή ως συνιδιοκτητών καί Έλλήνων πλουσίων έμπόρων τής περιοχής καθώς έπίσης νά καταργηθεί τό κότιμο. Έτσι τά ελληνικά κεφάλαια δέν θά στρεφόταν ή τουλάχιστον θ' άργοῦσαν ακόμη νά στραφοῦν, στην ναυπήγηση καραβιών καί τή δημι-

204 Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, Τό έν Βενετία Ήπειρωτικό Άρχείο, σ. 257-258.

205 Σιορόκας Γ., Προξενείο, σ. 276-278, 367-368.

ουργία ελληνικού εμπορικού στόλου, στην περιοχή. Οί προτάσεις αυτές του προξένου έγιναν αποδεκτές «έν μέρει» από τό γαλλικό ύπουργείο καί τό Βασιλιά. Αυτό αποδείκνυε τή σημασία πού είχε ή περιοχή τής “Αρτας γιά τή γαλλική ναυτιλία, καθώς καί τή δυναμικότητα του ντόπιου εμπορικού στοιχείου. Ώστόσο ό πόλεμος γιά τήν αυστριακή διαδοχή πού ξέσπασε δέ βοήθησε νά αποδώσει αυτή ή ρύθμιση.²⁰⁶

Κατά τή διάρκεια του πολέμου γιά τήν Αυστριακή διαδοχή (1740-1748) ή γαλλική ναυτιλία είχε πλέον νά αντιμετωπίσει στην περιοχή στόν τομέα των μεταφορών ένα δυναμικό καί ύπολογίσιμο εμπορικό στόλο του Μεσολογγίου.²⁰⁷ Σε προξενική άλληλογραφία του 1746 ό γάλλος πρόξενος τής “Αρτας Bouille αναφέρει σχετικά: «Τά μεσολογγίτικα πλοία κυριαρχούν τώρα απολύτως στην άκτοπλοία τής σκάλας καί δέν γίνεται πιά λόγος γιά καμμία άλλη σημαία... Μόνον ένα βίαιο φάρμακο θά μπορέσει νά τά ξεριζώσει από εδώ..., άλλοιώς θά πολλαπλασιασθούν άκόμα πιό πολύ καί άφου καταστρέψουν έξ’ όλοκλήρου... στην “Αρτα τήν άκτοπλοία γιά τήν σημαία μας, θά ζημιώσουν στο μέλλον άρκετά καί τήν άκτοπλοία στίς άλλες σκάλες, όπου άσφαλώς θά έπεκταθούν.»²⁰⁸ Οί “Αρτινοί έμποροι έκτός από καθαρά «έθνικιστικούς» λόγους είχαν κάθε συμφέρον νά χρησιμοποιούν τά μεσολογγίτικα καράβια γιά τήν μεταφορά των εμπορευμάτων τους, γιατί πλήρωναν χαμηλότερα ναύλα καί δέν έπιβαρύνονταν μέ προξενικό. Παράλληλα τή γαλλική ναυτιλία ανταγωνίζονταν καί άλλα καράβια, μικρής δέδαια χωρητικότητας, πού οί “Ελληνες έμποροι είχαν άρχίσει νά ναυπηγούν στα δνετικά ναυπηγεία τής Πρέβεζας.²⁰⁹

Μιά κάμψη πού παρατηρήθηκε στο ελληνικό έμπόριο τής περιοχής λόγω του κλεισίματος των Ιταλικών λιμανιών γιά τά καράβια τής “Ανατολής από μεγάλη πανώλη πού έπληξε τή Μεσσήνη (1742/43), ξεπεράστηκε γρήγορα, μέ αποτέλεσμα οί “Ελληνες έμποροι στή δεκαετία του 1750 νά είχαν στα χέρια τους όλο τό έμπόριο μέ τά Ιταλικά λιμάνια. Μέ τή ρήξη τής δεκαετίας του 1750, τά μεσολογγίτικα καράβια δέσποζαν σχεδόν έξ’ όλοκλήρου στή ναυσιπλοία τής περιοχής πράγμα πού άναγνωρίζει καί ό Γάλλος πρόξενος στην “Αρτα Bouille (1763).²¹⁰

Τό τελευταίο τέταρτο του αιώνα δέν μπορούμε πιά νά κάνουμε λόγο γι’ ανταγωνισμό του ελληνικού εμπορίου προς τό γαλλικό στην περιοχή τής “Αρτας, αλλά του δεύτερου προς τό πρώτο. Πολλοί “Ελληνες έμποροι τής περιοχής είχαν εγκαταστήσει πλέον στή Μασσαλία εμπορομεσίτες καί γέμιζαν τήν άγορά τής “Ηπείρου μέ διάφορα εμπορεύματα, όπως κοχενίλλα (ειδική κόκκινη βαφή), λουλάκι, ζάχαρη, είδη κιγκαλλερίας, κ.ά. Δέν ήταν μάλιστα ύπερβολική ή άποψη ότι δηλ. οί “Ελληνες

206 Βλ. Μαξίμου Σ., “Εμπορικό ναυτικό, σ. 32, 42-43, Σιορόκας Γ., Προξενείο, σ. 278, 368-369.

207 Γιά τήν εξέλιξη τής πορείας τής μεσολογγίτικης ναυτιλίας καί τή δυναμικότητά της βλ. Σάθα Κ., Ειδήσεις, σ. 22, 36, 43-47, 49. - Δημητρακάκη Δ., Τά οικονομικά του Μεσολογγίου (1740-1826), “Αθήναι 1939, σ. 26-27, 30-33, Μαξίμου Σ., “Εμπορικό Ναυτικό, σ. 47-56, Κρεμμύδας Β., “Εμπόριο, σ. 301-303, Λέοντος Γ.Β., «Ελληνική εμπορική ναυτιλία, έκδ. “Εθνικής Τραπεζής τής “Ελλάδος, “Αθήναι 1972, σ. 29-32, “Ασδραχάς Σ., “Οικονομία», σ. 182.

208 Βλ. Μαξίμου Σ., “Εμπορικό ναυτικό, σ. 51.

209 Βλ. Σιορόκας Γ., Προξενείο, σ. 370, Μαξίμου Σ., “Εμπορικό ναυτικό, σ. 51.

210 Βλ. Σιορόκας Γ., Προξενείο, σ. 279, Μαξίμου Σ., “Εμπορικό Ναυτικό σ. 80-81.

είχαν εγκαταστήσει στη Μασσαλία ένα είδος παροικίας.²¹¹ Έκει, χάρη στις γενναιόδωρες προμήθειες που πλήρωναν έδρισκαν Γάλλους προθύμους να καλύψουν με τ' όνομά τους τις έλληνικές έπιχειρήσεις. Έτσι οι Έλληνες μπορούσαν να φέρουν άπευθείας από τη Μασσαλία κάθε είδους έμπορεύματα, άκόμη και ύφασματα για τά όποια ύπήρχαν άυστηρότατες άπαγορεύσεις και να τά διαθέτουν στην περιοχή της "Αρτας σέ καλύτερες τιμές από τούς Γάλλους».

Όπως φαίνεται λοιπόν, ή έλληνική έμπορική παρουσία στην περιοχή άποτέλεσε τό 18ο αϊ. μία ανερχόμενη και γεμάτη ζωτικότητα νέα δύναμη, ή όποια έπιπλέον, μεσ' από την οίκονομική έπιτυχία έπιδιώκει την καταξίωση της ύπαρξής της.

ii. Οί Έβραίοι

Οί Έβραίοι ήταν στό 18ο αϊώνα ένα από τά πιό δραστήρια στοιχεία στό έμπόριο της περιοχής.²¹² Φυσικά, τό έβραϊκό κεφάλαιο πρέπει να χαρακτηριστεί ως ντόπιο· θά ήταν λάθος να θεωρήσουμε τούς Έβραίους ως ξένους, άφου δέν ύπήρχε έβραϊκό κράτος. Τό γεγονός δι δεν είναι χριστιανοί δεν έχει καμία ιδιαίτερη σημασία. Έπομένως, τό έβραϊκό έμπόριο εντάσσεται άπόλυτα στά πλαίσια της ντόπιας δραστηριότητας.

Έκείνο που έχει ιδιαίτερη σημασία για τό ρόλο των Έβραίων στην οίκονομική ανάπτυξη του τόπου είναι ό χαρακτηρας της έμπορικής δραστηριότητας. Τό έβραϊκό κεφάλαιο κάλυπτε στό 18ο αϊ. τό ισχυρότερο ντόπιο χρηματιστικό-τοκογλυφικό κεφάλαιο. Άνάμεσα στους ξένους χρηματιστές και τούς Έβραίους της περιοχής διεξάγονταν ένας άγώνας για τά σημαντικά κέρδη που προέρχονταν από την τοκογλυφία. Καί φυσικά ως ντόπιοι και ως ύπήκοοι του σουλτάνου οι Έβραίοι είχαν σαφή ύπεροχή στό δανεισμό χρημάτων άπέναντι στους ξένους.²¹³ Σχετική είναι μάλιστα ή μαρτυρία ότι ό ίδιος ό Γάλλος πρόξενος G. Dubroca, στά 1706, είχε δανειστεί χρήματα από κάποιον Έβραίο Chouar, για ν' άντιμετωπίσει έξοδα λιποτακτών. Ό Έβραίος αυτός, έπιζητώντας την προστασία των Γάλλων,²¹⁴ ζήτησε από τον Dubroca τόκο μόνο 1% τό μήνα, αντί 3% που δάνειζε στους άλλους.

Ό δεύτερος τομέας της έμπορικής δραστηριότητας των Έβραίων στην περιοχή ήταν τό άνθηρό έμπόριο που είχαν δημιουργήσει με αρκετές περιοχές του Έλλη-

211 Για την έλληνική διασπορά στην Γαλλία βλ. την αξιόλογη έργασία του Michel Bruneau, Une immigration dans la longue durée: La diaspora grecque en France, σ.1-9. Μεταξύ των άλλων άναφέρει: «Jusqu'au milieu du XIXe siecle la presence grecque en France a ete continue aupres du pouvoir royal, a Paris principalement, et sur la cote mediterraneenne, en Corse et a Marseille. Il s'agit d' une elite de militaires, d' artisans, de commercants, d' intellectuels et d' artistes. Leur nombre de quelques certaines voire de quelques milliers, selon les epoques, n'a jamais ete tres important et ne leur a pas permis de constituer de veritables colonies et communantes comme en Italie ou dans les Balkans a la meme epoque» (Βλ. σ.2).

212 Βλ. Ξενοπούλου Βυζαντίου Σεραφείμ, Δοξίμων Άρτης, σ. 1564. - Κ.Δ. Μέρτζιου, Άρτα, τ.3, σ. 81, - Κρεμμύδα Β., Έμπόριο σ. 294-297.

213 Βλ. ένδιαφέρουσες παρατηρήσεις για την έπίδοση των Έβραίων στην τοκογλυφία καθώς και την ένταξη της δραστηριότητας αυτής στό οίκονομικό-πολιτικό σύστημα της όθωμανικής αυτοκρατορίας, στού Μ. Γκιόλια, «Ό Κορμάς Αίτωλος», σ. 225-226. Έπίσης βλ. Γιαννακοπούλου Ε., Γαλλοελληνική έκμετάλλευση, σ. 139, 141, 270.

214 Για την προστασία που ζητούσαν οι Έβραίοι της περιοχής από τούς Γάλλους βλ. Σιορόκας Γ., Προξενείο, σ. 202-203.

νικοῦ χώρου.²¹⁵ Ἦδη τὸ 1703 ἀναφέρεται ὅτι οἱ Ἑβραῖοι τῆς περιοχῆς εἶχαν δημιουργήσει ἀνθηρὸ ἐμπόριο μὲ τὰ περὶχωρα τῆς Ἀδριανούπολης καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς πρωτεύουσας τῶν σουλτάνων. Ἀπὸ τίς παραπάνω περιοχές ἀγόραζαν καύσιμες ὕλες καὶ τίς φόρτωναν γιὰ τὴ Βενετία καὶ τὴ Μεσσηνία.²¹⁶

Τὸ συμπέρασμα ποὺ μπορεῖ νὰ ἐξαχθεῖ, τέλος, ἀπὸ τίς μαρτυρίες ποὺ διασώθηκαν σχετικὰ μὲ τὴν ἐμπορικὴ δραστηριότητα τῶν Ἑβραίων στὴν περιοχή κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα εἶναι ὅτι δὲν ἀσχολοῦνταν παρὰ μὲ τὸ ἐσωτερικὸ ἐμπόριο. Ἐνδιαφέρονταν κυρίως γιὰ τὴ διάθεση στίς ἀγορές τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν διομηχανικῶν προϊόντων ποὺ ἔφθαναν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν.

iii. *Οἱ Τοῦρκοι*

Ἡ συμμετοχὴ τῶν Τούρκων στὸ ἐμπόριο τῆς περιοχῆς τὸ 18ο αἰῶνα δὲν ἦταν μεγάλη. Ἡ συμμετοχὴ τους στὸ ἐμπόριο καθοριζόταν ἀπὸ τὴν θέση τους στὴν ἔγγεια ιδιοκτησία. Οἱ Τοῦρκοι ἀγάδες ἦταν ἀπόλυτοι κύριοι τῆς παραγωγῆς σιταριοῦ. Ἔτσι ἔρχονταν σὲ συμφωνίες μὲ ξένους ἐμπόρους γιὰ τὴν πώληση τοῦ σιταριοῦ. Τὸ 1741 ἀναφέρεται ὅτι δύο Τοῦρκοι ἀγάδες ἀρνοῦνται νὰ παραδώσουν τὸ σιτάρι τους στὸ πρὸξενο Boulle, ποὺ τὸ εἶχε πληρώσει γιατί εἶχαν πετύχει καλύτερες τιμές ἀπὸ Ἕλληνες ἐμπόρους.²¹⁷

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἔστω καὶ μικρὴ αὐτὴ συμμετοχὴ τους στὴν ἐμπορικὴ διαδικασία, οἱ Τοῦρκοι ἀσχολοῦνταν καὶ μὲ τὸ δανεισμὸ ἀποκομίζοντας ἀρκετὰ κέρδη.²¹⁸

215 Γιὰ τὴν οἰκονομικὴ διείσδυση καὶ ἐπικράτηση τῶν Ἑβραίων στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία βλ. Μ. Γκιόλια, «Ὁ Κοσμάς Αἰτωλός», σ. 230-233.

216 Βλ. Σιορόκας, Γ., Προξενεῖο, σ. 202.

217 Βλ. Σιορόκας Γ., Προξενεῖο, σ. 149.

218 Βλ. Γιαννακοπούλου Ε., Γάλλοελληνικὴ ἐκμετάλλευση, σ. 139, 141, 270.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Στή Σαλαμίνα τό 1827

Η ΚΗΔΕΙΑ ΤΟΥ Γ. ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ

(τοῦ Ἡπειρώτη –ἀπό τή Σκουληκαριά τῆς ᾽Αρτας –
«Στρατάρχη τῆς Ρούμελης»)
Ὁ ἐπικήδειος ἀπό τόν Γεώργιο Αἰνιᾶνα

ΚΩΝ. Ι. ΚΟΤΣΙΑΛΗ

Ἐνα ἀπό τά δραματικότερα γεγονότα κατὰ τήν περίοδο τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821 εἶναι ἡ ἀπώλεια τοῦ ἥρωα Γεωργίου Καραϊσκάκη. Ὁ ἀτρόμητος ἀρχηγός στή μάχη τοῦ Φαλήρου, ἀπό ἓνα συμπτωματικό καί ἀπρόοπτο γεγονός, ἔχασε τή ζωή του καί ἄφησε ἓνα τεράστιο κενό στήν κρίσιμη ὥρα τοῦ ἀγώνα.

Ὁ θάνατος τοῦ Στρατάρχη τῆς Ρούμελης ἐπῆλθε τό βράδυ 22 πρὸς 23 Ἀπριλίου τοῦ 1827, τήν ἡμέρα τῆς γιορτῆς του, λίγες ὥρες μετά τό θανάσιμο τραυματισμό του καί ἀφοῦ πρῶτα κουθέντιασε μέ τούς συμπολεμιστές του, ἐξομολογήθηκε καί ἔκανε τή διαθήκη του.

Τό ἀγγελμα τοῦ θανάτου τοῦ ἀγωνιστῆ ἀντιλάλησε σ' ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα ἀφοῦ ἀπό ἐκεῖνον πρὸς μενε τή λευτεριά της. Ἡ κηδεία του ἔγινε στίς 23 Ἀπριλίου ἀπό τόν ναό τοῦ Ἀγίου Δημητρίου στή Σαλαμίνα. Τά τοῦ θανάτου του ἀναφέρουν οἱ ἱστορικοί καί οἱ ἀπομνημονευματογράφοι τῆς ἐποχῆς καί ἰδιαίτερα ὁ βιογράφος καί γραμματέας τοῦ Καραϊσκάκη ὁ Δημήτριος Αἰνιάν, καθὼς καί ὁ Ι.Μακρυγιάννης. Ὁ Δημήτριος Αἰνιάν¹ μεταξύ ἄλλων ἀναφέρει «Πρὶν ἔμθωμε εἰς τήν διήγησιν τοῦ ὀλέθρου τούτου ἐπιχειρήματος ἄς μεταδῶμεν εἰς Σαλαμίνα διὰ ν' ἀποδώσωμεν τάς τελευταίας τιμὰς εἰς τόν ἥρωά μας. Ἄμα ἔφθασεν εἰς Σαλαμίνα τό πλοῖον τό φέρον τό νεκρόν σῶμα τοῦ Καραϊσκάκη, ὅλοι οἱ κατοικοῦντες καί παροικοῦντες εἰς αὐτήν ἄνδρες, γυναῖκες, παιδιά καί γέροντες ἐξῆλθον εἰς προὔπαντησιν μέ μιά γοερᾶν κατήφειαν, μέ θρήνους καί μέ δάκρυα...».

Ὁ Μακρυγιάννης σημειώνει²: «Τότε σέ ὀλίγον μαθαίνω ὅτι βαρέθη ὁ Καραϊσκάκης. Πάγω ἐκεῖ. Μαζευόμαστε, τηρᾶμεν ἤτανε βαρεμένος εἰς τ' ἀσκέλι παραπάνω εἰς τά φτενά. Μαζωχτήκαμεν ὅλοι ἐκεῖ. Μᾶς εἶπε χωρατά. «Ἐγὼ πεθαίνω ὅμως

1) Ἄπαντα Δ. Αἰνιᾶνος, Ἔκδ. Ἄτλας, Ἀθήνα, 1962, σ. 266.

2) Ι. Μακρυγιάννη, «Ἀπομνημονεύματα», Ἔκδ. Μέλισσα, 1957, σ. 271.

Ευλογ. Σπ. Βασιλείου

ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΣ Γ. ΑΙΝΙΑΝΟΣ

«Φωνή ἐν Ραμά ἠκούσθη, θρήνος καὶ κλαυθμός καὶ ὀδυρμός πολὺς,
Ραχήλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς καὶ οὐκ ἤθελε παραμυθεῖναι»

Γεώργιος Αἰνιᾶν (1788-1848)

Ἕλληνες!

Τί εἶναι αὐτή ἡ σκυθρωπότης ὅπου εἶναι ἐξωγραφισμένη εἰς τὰ πρόσωπά σας; τί σημαίνουν αὐτοὶ οἱ διακεκομμένοι ἤχοι τῆς βαρυφθόγγου καμπάνας καὶ αὐταὶ αἱ μελαναὶ καὶ πένθιμοι στολαὶ εἰς τοὺς δρόμους; τίς τρέχουν τεθορυβημένοι ἄνδρες, γυναῖκες καὶ μικρὰ παιδιά; Ὁ Καραῖσκάκης ἀπέθανε. Τοῦτο ἦταν ἡ θλίψις τῶν ἀνδρῶν, τοῦτο ὁ ὀδυρμός, τοῦτο τὸ κοινόν πένθος τῶν Ἑλλήνων.

Δίκαιον ἔχει ὁ λαὸς νὰ κάμῃ νὰ ἀντηχῇ εἰς τὴν πόλιν τῆς Σαλαμίνας θρήνος καὶ κλαυθμός καὶ ὀδυρμός πολὺς· δίκαιον εἶναι νὰ κλαίῃ ἡ Ἑλλάς ὡς ἄλλη Ραχήλ τὸ τέκνον τῆς, τὸ γνήσιον υἱόν τῆς, ἐπειδὴ δέν ἔχει πολλοὺς τούτους κάρρονας.

Ὁ ἀξιοθαύμαστος οὗτος ἀνὴρ – ἀποσιωπῶμεν τὰς πρό τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν ἀγώνος ἐπισήμους ἀνδραγαθίας του–, μόλις εἶδεν ἠνεωγμένον τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας τὸ στάδιον, καὶ ἰδοὺ παρουσιάζεται ὡς ἀπτόητος καὶ ἀκαταγώνιστος ἀθλητῆς διὰ νὰ ἐπιθέσῃ νέας δάφνας εἰς τὴν ἔνδοξον κεφαλὴν του· μαρτυροῦσι τὰ στρατεύματα τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας, οἱ συναγωνισταὶ του, μαρτυροῦσιν αἱ πεδιάδες, ραντιζόμεναι ἀπὸ τὸ αἷμα του, τῆς Ἀμφιλοχίας, μαρτυρεῖ τὸ σῶμα του σκεπασμένον ἀπὸ ἐνδόξους πληγὰς τὴν ὑπερθαύμαστον ἀνδρείαν του.

Ἀλλὰ τί εἶναι αὐτά, καὶ ὅσα πέρυσιν ἠγωνίσαστο ἐξωθεν τῆς κλεινῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου πετῶν ὡς ταχύπτερος ἀετός πότε εἰς τὴν Αἰτωλίαν καὶ πότε εἰς τὴν

ἐσεῖς νὰ εἴστε μονοιασμένοι καὶ νὰ βαστήξετε τὴν πατρίδα». Τὸν πῆγαν εἰς τὸ καράδι. Τὴν νύχτα τελείωσε καὶ τὸν πῆγαν εἰς τὴν Κούλουρη καὶ τὸν τάφιασαν.»

Στὴ Σαλαμίνα τὸν ἐπικήδειο ἐκφώνησε ὁ Γεώργιος Αἰνιᾶν, ἀριστος χειριστὴς τοῦ λόγου. Ὁ λόγος του βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο τῶν χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης, δημοσιεύθηκε δὲ στὸν εἰδικὸ τιμητικὸ τόμο «Ἑκατονταετηρίς τοῦ Στρατάρχου Γεωργ. Καραῖσκάκη (1827-1927)», τὸ 1927 καὶ ἔχει ὡς ἀκολούθως:

Ἀκαρνανίαν, συγκρινόμενα μέ ὅσα ἡ ἀνήκουστος εὐτολμία του, ἡ ἀκροτάτη ἐμπερία καί ἡ ἀκούραστος φιλοπονία του κατώρθωσαν τοῦτο τό ἔτος εἰς ὅλην τήν Στερεάν Ἑλλάδα καί εἰς τά περίξ τῶν Ἀθηνῶν.

Ἔπεσε τό Μεσολόγγι, καί μετά τήν ὀδυνηράν αὐτήν πῶσιν ἔπεσεν ὅλη ἡ Στερεά Ἑλλάς, καί ὁ ἐχθρός παρερχόμενος κατήντησεν τελευταῖον εἰς τό ἱερόν ἔδαφος τῆς κλεινῆς καί ἐνδόξου πόλεως τῶν Ἀθηνῶν· ὅλα τά στρατεύματα γυμνωμένα καί ἀπό ἐσχάτην ἀπορίαν ταλαιπωρούμενα ἐστέναζον εἰς τάς ὁδοὺς τοῦ Ναυπλίου, καί δέν εἶχον ἄλλην ἐλπίδα, εἰμή τόν θάνατον.

Γενναῖοι ἦρωες, ὅσοι τόν ἠκολουθήσατε εἰς τήν πρώτην ἀπό Ναυπλίου ἐκστρατείαν του· μέ σᾶς κατέβαλε τά πρῶτα θεμέλια τῆς συστάσεως τοῦ μεγαλοπρεποῦς τούτου στρατοπέδου, τό ὁποῖον ἐπαπειλεῖ σήμερον τόν δῆρβαρον ἐχθρόν μας, καί ὑπόσχεται θεδαίως τήν σωτηρίαν τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἄνδρες ἄξιοι τοῦ κλέους τῆς Ἑλλάδος καί τῶν ἐλπίδων τῆς πατρίδος, ὑπεσχέθησαν νά διατηρήσωσιν ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ τό ἱερόν κειμήλιον τῆς πατρίδος, τήν σεβαστήν Ἀκρόπολιν, καί ὁ μεγαλοπράγμων ἀρχηγός πετᾷ ὡς ταχύπτερος ἀετός εἰς τήν Στερεάν Ἑλλάδα συντριβεῖ φάλαγγας τρομεράς βαρβάρων, διασπείρει πανταχοῦ τήν φρίκην καί τόν τρόμον, ἐγείρει πύργους ἀπό κρानία, ἐλευθερῶνει τήν Στερεάν Ἑλλάδα καί τήν καθιστᾷ τρομεράν εἰς τοὺς ἐχθρούς καί τέλος ἐπιστρέφει νά ἐπισφραγίσῃ τήν δόξαν μέ τόν ἀμάραντον στέφανον τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς περιφανοῦς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

Ἄλλ' ἐν μέσῳ τῶν λαμπρῶν ἀγώνων, ἐν ᾧ κατεδαπάνα νύκτα καί ἡμέραν εἰς διάταξιν πάντων τῶν συντελούντων εἰς τόν πόλεμον ἔδιδε πρῶτος τῆς ἀνδρείας καί εὐτολμίας τό παραδείγμα, καταφρονῶν τόν θάνατον, καί πηδῶν ἐπάνω εἰς τά χαρᾶκώματα τῶν ἐχθρῶν εἶπεν· ἄς σταθῶ μίαν στιγμὴν, καί ἄς ἀφήσω νά τρέξουν ποταμὸν τὰ δάκρυα τῶν Ἑλλήνων.

Ἀθάνατε Καραϊσκάκη! Σὺ μεταδαίνεις ἐνδόξως εἰς μίαν ἄλλην εὐδαιμονεστέραν ζωὴν διὰ νά στεφανωθῇς δι' ὅσα ἀθῶα πλάσματα διέσωσες ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ· αἱ ψυχαὶ τῶν ἀποθανόντων Ἑλλήνων θέλει σέ ὑποδεχθῶν εἰς τήν πόλιν τῆς Ἐδέμ μέ λαμπροτέραν ὑποδοχὴν ἀπὸ ὅ,τι σήμερον κάμουνσι εἰς τήν Σαλαμίνα οἱ ζῶντες Ἕλληνες. Μεγάλοι ἄνδρες, περίφημοι εἰς τά σοφὰ ἔθνη τῆς Εὐρώπης, μάρτυρες αὐτόπται τῶν ἡρωϊκῶν ἀκαμάτων ἀγώνων σου θέλει πληροφορήσουν τόν κόσμον ὅλον, ὅτι ἐχύθη ἐνδόξως τό αἷμα σου ἐπάνω εἰς ἐκεῖνον τόν ἱερόν ἔδαφος, τό ὁποῖον ἐδάφη ἐξ ἀξιομνημονεύτων χρόνων μέ τόσον ἡρώων αἵματα.

Ἄλλ' ἡμεῖς πῶς νά παρηγορήσωμεν τήν στέρησίν σου; πῶς νά λησιμονήσωμεν τήν ἀνδρείαν σου, τήν δραστηριότητά σου; τήν ἀοκνίαν σου καί τήν ἀκραν σου φιλοτιμίαν εἰς τοῦ φρουρίου τήν ἀπολύτρωσιν; Λυπηρά στέρησις, ὀδυνηρός χωρισμός.

Μ' ὅλον τοῦτο δέν ἀπελπιζόμεθα Ἕλληνες, δέν πρέπει νά ἀποδειλιάσωμεν. Καί ἡ ψυχὴ τοῦ ἀθανάτου τούτου ἥρωος, ὅταν μάθῃ εἰς τόν ἄλλον κόσμον, ὅτι δέν ἠθελήσαμεν νά τόν μιμηθῶμεν εἰς τήν καρτερίαν καί γενναιότητα, θέλει λυπηθῇ, θέλει μᾶς ὀνειδίσῃ πικρῶς, εἰδὼν δέν σταθῶμεν ἱκανοὶ νά ἐκτελέσωμεν ἐκεῖνο τό μέγα ἐπιχείρημα ποῦ ἐπιχειρήσθηκε.

Ἔχομεν μεγάλους ἄνδρας ὅπου μᾶς ὀδηγοῦν εἰς τὰς κινήσεις, μᾶς συμβουλεύουν εἰς τὰ ἐπιχειρήματα, καί πρόθυμοι συναγωνισταὶ εἰς τόν ἐνδοξόν μας ἀγῶνα, θέ-

λει ἐπιμένουν μετά γενναιότητος ἄκρας ὅπως ἰδῶσι τὴν τελείαν καταστροφὴν τῶν βαρβάρων τυράννων μας, καὶ ἡμεῖς ἐν τοσοῦτῳ εὐγνώμονες εἰς τοὺς γενναίους ὑπὲρ πατρίδος ἀγωνιζομένους, καθὼς καθιερώσαμεν καὶ ἄλλοτε τὴν μνήμην τοσοῦτων ἀγωνιστῶν τῆς ἐλευθερίας, ἃς ἐπισφραγίσωμεν καὶ τοῦ ἐνδόξως ἤδη ἀποθανόντος ἥρωος τό ἐπιτάφιον μέ τὴν ἐκ βάθους καρδίας εὐχήν:

Αἰωνία σου ἡ μνήμη ἀξιοσέβαστε Ἀρχηγέ!

Πέραν τῆς εἰδικῆς προσφορᾶς τοῦ Γ. Καραϊσκάκη πρὸς τὴν πατρίδα θά πρέπει νά σημειώσουμε ἐδῶ ὅ,τι ὁ ἴδιος σέ κρίσιμες στιγμές τοῦ ἀγῶνα καὶ μάλιστα μετά τὴ Μάχης Ἀράχωδας τὸ 1826, ἐπιχείρησε μέ εἰδικὴ ἐκστρατεία νά ἀπελευθερώσει καὶ τὴν Ὑπάτη, ἀλλὰ ἡ μεγάλη νεροποντὴ στὴν περιοχὴ τῆς Γραβιάς, πού εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀπώλεια ἀγωνιστῶν του στὸν ποταμὸ Ἀποστολιά, τὸν ἔκανε νά μεταιώσει τὸ ἐγχείρημα. Μιὰ ἄτυχη στιγμή πού κόστισε τουλάχιστον πέντε ἀκόμη χρόνια κατοχῆς στὴν Ὑπάτη· τὴν πόλιν τῆς Ρούμελης, τὴν τόσο στενά συνδεδεμένη – ἀπ’ τὰ χρόνια, ἤδη, τοῦ ἡπειρωτικοῦ Δεσποτάτου – μέ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρτας καὶ τῆς περιοχῆς τῆς γενέτειρας τοῦ Καραϊσκάκη.³

3) Κ.Ι. Κοτσιλή, «Ἀρτα-Ὑπάτη. Παράλληλη πορεία στοὺς αἰῶνες γιὰ δύο ἀπὸ τίς ἱστορικότερες πόλεις τῆς Ἑλλάδος». Στὸ «Σκουφᾶς», Τ.Θ. 1992/1, τχ. 78-79, σελ. 94-96.

ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΣ

ΑΝΘΙΜΟΣ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ (1768-1847)

Πρωτοπρεσβύτερος
Νικόλαος Δ. Κίτσος

Ἀνοίγει διάπλατα πανιά ἡ μνήμη κι' ἄρμενίζει,
στις μαῦρες μέρες τῆς σκλαδιᾶς, στό παρελθόν γυρίζει
καί συναντᾷ τόν ἥρωα πού ζεῖ μέσ' στήν καρδιά μας,
τόν Ἀνθιμ' Ἀργυρόπουλο σεπτή κληρονομιά μας.
Γεννήθηκε μεγάλωσε στή γῆ τῶν Θεοωριάνων,
τιμή, ἀλλά καί καύχημα, κλέος τῶν Ἀθαμάνων.
Σκαρπᾶρι, Θεοδώριανα, Σταυρός καί Κωστηλάτα,
ἄν ὁμιλοῦσαν, θά ἔλεγαν πολλά γι' αὐτόν «μαντάτα».
Στό ὄραμά του ἔβλεπε λεύτερη τήν πατρίδα,
ἀνεβασμένη σέ θρονί, πολιτισμοῦ κοιτίδα.
Σ' αὐτόν τόν ὀραματισμό, στήριγμά του ὁ Θεός.
Χειροτονεῖται ἱερεὺς, ἱερεὺς καί μοναχός.
Ἀνήγειρ' ἱερά μονή, σέβασμα στήν Παναγιά.
Προσεύχεται, παρακαλεῖ, μέ ψυχὴ καί μέ καρδιά.
Μποτσαραῖους καί Σουλιῶτες στη Μονή φιλοξενεῖ,
πού διωγμέν' ἀπό τό Σούλι καταφύγανε ἐκεῖ.
Σάν γεωργός, σάν σκαπανεὺς, σάν σαλπικτῆς ἐλπίδας,
καλλιεργεῖ τὴ λευτεριά τῆς σκλάδας του πατρίδας.
Συνάμα ὀριοθετεῖ τήν Ἐθνικὴ του δρᾶση.
Περπάτησε τήν Ἡπειρο, χωρὶς κἄν νά δειλιάση
ἀπ' τήν ὀργή τ' Ἀλῆ πασᾶ, δυνάστη τῆς Ἡπείρου
μέ σθένος, γιά πραγμάτωση τοῦ Ἐθνικοῦ Ὀνείρου.
Τόν συλλαμβάν' ὁ Ἀλῆ πασᾶς, στή φυλακὴ τόν κλείνει.
Δώδεκα χρόνια ἔγκλειστος, ἡ φλόγα του δέν σθῆνει.
Μέσ' στήν καρδιά του ρίζωσε, βασίλισσα, κυρία,
τοῦ Γένους ἡ Ἀνάσταση καί ἡ Ἐλευθερία.

Ὑπέμεινε τὰ πάνδεινα στόν τόπο μαρτυρίου
 καί τέλος θγαίν' ἀπ' τήν εἰρκτή μέ θέλημα Κυρίου.
 Ἀφήν' εὐθύς τὰ Γιάννινα στήν Κέρκυρα πηγαίνει,
 νά βρῇ τόν Καποδίστρια, ὅπου τόν περιμένει.
 Μετά τόν Καποδίστρια στήν Ζάκυνθο μετέδῃ,
 στόν Ἅγιο Γεώργιο ἐκεῖ ἐφημερεῦει.
 Γίνεται μέλος ἐνεργό στή «Φίλικ' ἑταιρεία»,
 γι' αὐτήν μέ πίστη εὐχεται σέ κάθε εὐκαιρία.
 Κατάλογο συνέταξε «Βίβλο Ἀθανασίας»,
 μέ ἡχηρὰ ὀνόματα, ἔτοιμα γιά θυσίας:
 Κολοκοτρώνη, Σολωμό, ἀδελφούς Πετιμεζᾶ,
 Πλαπούτα καί Νικηταρᾶ, Ρώμα κι' Ἀναγνωσταρᾶ.
 Τούς ὀρκιζε γονατιστούς στήν τρίμορφη Εἰκόνα,
 πανέτοιμους γιά νά ριχτοῦν στόν ἄνισο ἀγώνα.
 Οἱ σκλαδωμέν' ἀναθαρροῦν, ζώνονται τ' ἄρματα τους,
 κι' ἐλπίζουν τώρα στό Θεό νά σπάσουν τά δεσμά τους.
 Ἡ σπίθα πού κρυφόκαie πυροδοτεῖ τή δάδα,
 πού χρόνια ἔμεινε σθηστή σέ ὅλη τήν Ἑλλάδα.
 Ξεπρόδαλλε ἡ Λευτεριά σάν σίφουνας, σάν μπόρα,
 τὰ παλληκάρια πολεμοῦν, ἀνάσανε ἡ χώρα.
 Ὁ Ἀνθιμος μονόφθαλμος, ἀνήμπορος καί γέρος,
 τό τέλος διαισθάνεται στό τῆς Ζακύνθου μέρος.
 Στ' ἀπόγειο τῆς δόξας του ὁ ἥρωας πεθαίνει.
 ... Ὁ τάφος κι' ἄν τόν σκέπασε, ἡ προσφορά του μένει.
 Δέν πρόλαβε ἐλεύθερο νά δῇ πιά τό χωριό του,
 λαχτάρα του καί ὄνειρο μέχρι τό θάνατό του.
 Ὁ Ἀνθιμος στό Πάνθεον τοῦ Ἑθνους σελαγίζει,
 στό πλήθος τῶν Ἀγωνιστῶν, Ἐκεῖνος ξεχωρίζει.
 Λαμπαδηδρομός, προπομπός τοῦ ἱεροῦ ἀγώνα,
 ἡ μνήμη τοῦ ἀθάνατη στόν ἅπαντα αἰῶνα.

«ΙΑΜΑΤΙΚΗ ΧΑΡΙΣ»

ΠΟΙΗΜΑ ΤΟΥ ΑΡΤΙΝΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΡΑΦΑΗΛΟΥ ΤΟΥ ΚΑΥΣΟΚΑΛΥΒΙΤΟΥ

«ίκετηρίως λεγόμενον ἐπὶ πανδήμων λοιμικῶν νοσημάτων»

ΓΙΩΡΓΟΥ Μ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ

Η ραγδαία, ἕως καὶ πρὶν ἀπὸ ἐλάχιστους μῆνες, ἐξάπλωση τοῦ «Σοβαροῦ Ὁξέως Ἀναπνευστικοῦ Συνδρόμου» (SARS) ἢ ἀτυπῆς ἰογενοῦς Πνευμονίας, ὃ ἐπιδημικός του χαρακτήρας (ἡ πρώτη ἐπιδημία τῆς νέας χιλιετίας) καὶ ἡ ἀδυναμία θεραπευτικῆς ἀντιμετώπισής του ὡς λοιμώδους νοσήματος, ἐξαιτίας τῆς μὴ ἀπόλυτα γνωστῆς αἰτιοπαθογένειάς του, ἐπαναφέρουν στὴν ἐπικαιρότητα ἓνα ἄγνωστο σέ πολλοὺς «*Βιβλιαρίδιον*» ὑπὸ τὸν τίτλο «*Ίαματική Χάρις*» μὲ 24 ἀσματικούς Οἷκους «*ίκετηρίως* [παρακλητικά] *λεγομένους ἐπὶ πανδήμων λοιμικῶν νοσημάτων*», τὸ ὁποῖο ἔγραψε ὁ Ἁρτινός συγγραφέας καὶ μοναχὸς στοῦ Ἁγίου Ὁρος Συμεῶν ὁ Καυσοκαλυβίτης.

Τὸ ὄνομά του τὸ συναντᾷ κανεὶς ἀνάμεσα στὰ ὀνόματα καὶ ἄλλων ἀρτινῶν συγγραφέων «*ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων*»¹ στὰ σκοτεινὰ χρόνια τῆς δουλείας τοῦ Γένους τῶν Ἑλλήνων. Ὁ ἴδιος ἀναφέρεται ὡς Ἁρτινός² ἀπὸ τὸν Καيسάριον Δαπόντε ἢ ὡς «ὁ ἱερολογιώτατος Ραφαῆλος ὁ Καυσοκαλυβίτης ἐκ τῆς Ἐπαρχίας Ἀρτης»³ ἀπὸ τὸν Γ. Ζαβίραν. Ἀναφέρεται ἀκόμη καὶ ὡς «*Ἀκαρνάν*» μὲ δεδομένη τὴν συνωνυμία τῶν ὄρων Ἀρτινός καὶ Ἀκαρνάν ἀλλὰ καὶ τῶν λέξεων Ἀρτα καὶ Ἀκαρνανία ὅπως ἔχω τὴν εὐκαιρία νὰ δείξω στὴν εἰδική μελέτη μου τὴ δημοσιευμένη στοῦ ἴδιο αὐτοῦ «ἀνά χειρας» τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ («Σκουφᾶς»).

Γεννημένος στὴν Ἀρτα τὸ 1723 κατὰ τὸν Σάθα⁴ ἢ τὸ 1722 ὅπως γράφει ὁ Γ. Ζαβίρας³, φοίτησε ἀρχικὰ στὴν ἐδῶ περίφημη, τὰ χρόνια ἐκεῖνα, Σχολή τῆς Ἀρτας,

-
- 1) Κ.Ν. Σάθα (1868), «Νεοελληνική Φιλολογία. Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων...», Ἐν Ἀθήναις σ. 1 (Γιὰ τὸν Ραφαῆλο βλ. σ. 611). — Α. Παπαδοπούλου - Βρετοῦ (1854), «Νεοελληνική Φιλολογία ...», Ἐν Ἀθήναις, Μέρος Α, σ. 241: «εἰς τῶν λογίων κληρικῶν τῆς ἹΗ ἐκαστονταετηρίδος» (βλ. καὶ ἀρ. 290, σ. 102 τοῦ Α' Μέρους).
 - 2) Καيسαρίου Δαπόντε «Κατάλογος ἱστορικός...», Στό: Κ.Ν. Σάθα (1872), «Μεσαιωνική βιβλιοθήκη», Ἐν Βενετία, Τ.Γ., σ. 125.
 - 3) Γ.Ι. Ζαβίρα (1872), Νέα Ἑλλάς, «Ἑλληνικὸν Θέατρον» Ἀθήνησι, σ. 522.
 - 4) Κ.Ν.Σάθα (1868), ὁ.π. σ. 611.

«παρά τῷ ἱεροδιδασκάλῳ⁵ Χρυσάνθῳ τῷ Ἡπειρώτῃ» («Χρυσάνθω τῷ Ζηταίῳ» [ἀπ' τῇ Ζίτσα τῶν Ἰωαννίνων] καί «εἶτα παρ' ἄλλοις» κατὰ τόν Ζαδύριαν³, πού χωρίς σχετική τεκμηρίωση, μᾶς πληροφορεῖ: *συμμαθητῆς χρηματίσας τοῦ κλεινοῦ εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως* [Γενν.: 1716].

Εἰκ. 1⁷

Μέ μιά τέτοια στέρεη βασική παιδεία, ἀποκτημένη στή γενέτειρα πόλη, ἦταν φυσικό νά γίνει κάποτε ἓνας «ἐπίσημος δι' ἀρετὴν καὶ προκοπὴν»² ἄνδρας, μέ «μεγάλῃ ἐλληνομάθεια».⁶

Μετά τό πέρασ τῶν ἐγκυκλίων σπουδῶν του πῆγε στό «Ἅγιον Ὅρος καί ἐμόνασε [Εἰκ. 1] «ἐν τῇ σκήτῃ τοῦ Κανσοκαλυδίτη (ἀπ' ὅπου καί τό ἐπώνυμο) τῇ ὑπό τήν μεγίστην καί ἁγίαν Λαύραν». Ἐγράψε:

Ἐπιγράμματα, Ἡρωελεγεῖα (ἓνα ἀπ' αὐτά ἀφιέρωσε στόν ἀπ' τήν Ἁρτα μοναχό τοῦ Ἁγίου Ὁρους Χριστόφορο Προδρομίτη μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἐκδόσεως τοῦ διδλίου του «Κανονικόν» τό 1800), Ἰαμβικά καί Καρκινικά καί ἄλλα πολλὰ.

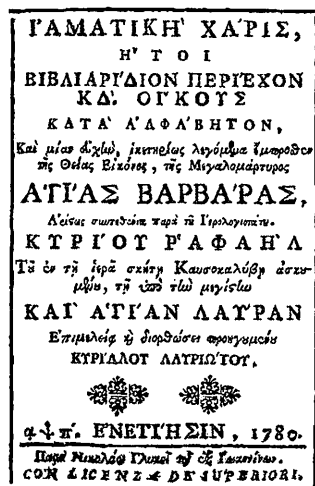
Ἐπίσης: «ΚΔ ἀσματικούς οἶκους» (κατ' ἀλφαριθμητική ἀκροστιχίδα [Α-Ω]) «εἰς τήν παρθενομάρτυρα Βαρβάραν καί μίαν εὐχὴν ἱκετηρῶς λεγόμενα⁸» «ἐν καιρῷ τῶν παν-

5) Γιά τόν «σοφόν διδάσκαλον» Χρυσάνθον, ὁ ἡπειρωτογράφος Π. Ἀραβαντινός μᾶς λέει ὅτι «ὁ ἀγαθός οὗτος Ἡπειρώτης (...) κατὰ τήν τρίτην δεκαετηρίδα (sic) [τοῦ Ἰηου αἰ.] ἐσχολάρχη τῆς σχολῆς ἐν Ἁρτῇ εἰς ἣν ἀπεβίωσε (...) ἀντικατασταθεὶς ἐπαξίως παρὰ τοῦ μαθητοῦ του Ἀθ. Νικολοπούλου [«τοῦ ἐξ Ἀρτῆς»] (Π. Ἀραβαντινοῦ, ἐκδ. ἐπιμ. Ε. Ι. Νικολαΐδου, 1986, «Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς παιδείας παρ' Ἑλλήσι, Ἰωάννινα, σ. 320). Βλ. καί σ. 127: «ὁ Ἀθ. Νικολόπουλος ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς τρίτης καί ἰσοβίως αὐτόσε διδάξα...». Ὁ Ματθ. Παρανίκας γράφει πὼς ὁ Χρυσάνθος πέθανε τό 1711 καί παραπέμει γι' αὐτὴ τήν πληροφορία στό διδλίο τοῦ Π. Ἀραβαντινοῦ «Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου» σέ συγκεκριμένη σελίδα (σ. 282 τοῦ Β' τόμου) στό ὁποῖο ὅμως δέν ἀναφέρεται τίποτε σχετικό παρὰ μονάχα τό ἐξῆς: «Χρυσάνθος ὁ Ἡπειρώτης διδασκαλεύσας ἐν Μοσχοπόλει καί Ἁρτῇ ζῶν ἐν ἔτει 1700 (Π. Ἀραβαντινοῦ, 1856 «Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου...», Ἐν Ἀθήναις, Τ.Β., σ. 282). Ὁ Παρανίκας γράφει ἀκόμη: «Χρυσάνθος μεθ' ὃν ὁ Ἀθ. Νικολόπουλος, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς τρίτης δεκαετηρίδος τῆς παρελθούσης Ἐκαντ.». (Μ.Κ. Παρανίκας, 1867 «Σχεδιασμοὶ περὶ τῆς ἐν τῷ ἐλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ...», Ἐν Κωνσταντινουπόλει, σ. 74). Ὁ συμπατριώτης μας Στ. Φίλος γράφει πὼς δίδαξε [στήν Ἁρτα] μέχρι τό 1711. Ἀπὸ τό 1720 μέχρι τό 1770 ὁ Ἀρτινός Ἀθ. Νικολόπουλος» (Στ. Μ. Φίλου, 1982, «Ἡ παιδεία στήν Ἁρτα κατὰ τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας». Στό π. «Ἡπειρωτικὴ Ἑστία», Ἐτ. ΛΑ, τχ. 360-361, σ. 165». Στήν Ἁρτα, ὅπου καί «ἐσχολάρχη», ὁ σοφὸς διδάσκαλος» ἈΘ. Νικολόπουλος εἶχε – κατὰ τόν Γεώργιον Αἰνιᾶνα («Συλλογὴ ἀνεκδότων συγγραμμάτων τοῦ ἀοιδίμου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως καί τινων ἄλλων μεταπτυωθέντων», Ἐν Ἀθήναις, 1838, Τ.Α., σσ. ια-ιβ) – μαθητὴ του τόν «περικλεῆ» Ε. Βούλγαριν. Δέν εἶναι ἀπίθανο ὁ Ραφαῆλος νά μαθήτευσε ἀρχικά κοντὰ στόν Χρυσάνθον καί ἀργότερα στόν Ἀθ. Νικολόπουλο, πού ἀντικατέστησε τόν προηγούμενο ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατό του, στὰ χρόνια τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ Ἰηου αἰῶνα.

6) Ἱερομον. Μαξίμου τοῦ Καυσοκαλυδίτου (2000²), Ἀσκητικὰς μορφῆς καί διηγήσεις ἀπὸ τό Ἀθω», Ἁγιον Ὅρος, σ. 95.

7) Σχέδιο τοῦ Δ. Τσιάντα. Ἀπὸ τό παραπάνω διδλίο τοῦ Ἱερομον. Μαξίμου τοῦ Καυσοκαλυδίτου (2000²), ὁ.π., σ. 94.

8) Ἱερολογιότητου Κυρίου Ραφαήλ (Ἐκδ. Κ. Λαυριώτου, 1780), «Ἱαματικὴ Χάρις», Ἐνετήσιον (Ἐξώφυλλον) [Εἰκ. 1].

Εἰκ. 2

ἐκ Θεοῦ ἐκληρώθη, νά ἱατρεύη τὴν κοινῶς λεγομένην εὐλογίαν, τὴν λοιμικήν, τὴν πανώλην καὶ εἴτι ἄλλο τοιοῦτον ἐξωλέστατον ἀρρώστημα, πάντων τῶν μετὰ πίστεως προσιόντων τὴν δοθεῖα καὶ ἀντιλήψει ταύτης τῆς Ἀγίας Μεγαλομάρτυρος. Περιέχει: κδ' χαιρετισίμους οἶκους καὶ μίαν ἱκετήριον εὐχὴν πρὸς τὴν Μεγαλομάρτυρα Ἀγίαν Βαρβάραν ἧς ἡ χάρις διαφυλάττοι πάντας τοὺς ταύτῃ προστρέχοντας, ἀνωτέρους τῶν ρηθεισῶν ἀσθενειῶν.

δήμων λοιμικῶν νοσημάτων, Λοιμοῦ δηλαδή, Εὐλο-
γίας, Ὁστρακίας καὶ τῶν λοιπῶν⁹.

Τό βιβλίον («σπανιότατο» [«Rarissime»] κατὰ τὸν E. Legrand¹⁰ ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Βενε-
τία τὸ 1780 [Εἰκ. 2] «παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων». Ὁ ἴδιος αὐτός Ἐκδότης στὸν Πρόλο-
γὸ του,¹¹ πού ἀπευθύνει «πᾶσι τοῖς ποθοῦσι τὴν
ύγιαν (Sic) καὶ εὐρωστίαν», σημειώνει: «... καθὼς
πάντοτε φροντίζω μέ τὰ διάφορα βιβλία πού δέν λεί-
πω νά τυπώνω, διὰ τὴν ὑγίαν τῆς ψυχῆς, καὶ τὴν τι-
μὴν τοῦ ἡμετέρου γένους τῶν κλεινῶν Ἑλλήνων,
ἐτζη καὶ τώρα φροντίζω παντοίοις τρόποις διὰ τὴν
κοινήν ὑγίαν καὶ εὐρωστίαν, ἐτύπωσα νῦν τό παρόν
ἱερὸν βιβλιαρίδιον, τὴν ἱαματικήν λέγω χάριν εἰς
τούς πανδήμους ἐπιδημείας τῶν ἀφεύκτων ἀσθε-
νειῶν ὅπου μόνη ἡ Μεγαλομάρτυς Ἀγία Βαρβάρα,

Ἐρρωσθε.

Νικόλαος Γλυκὴς ὁ Τυπογράφος».

Σε ἄλλη ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου, ἓνα αἰῶνα ἀργότερα στὴν Κέρκυρα, τὸ 1868, ὁ ἐκδό-
της τονίζει⁹ ὅτι στὴν ἐπανέκδοσή του «παρώτρυνέ με ἡ σπάνις [ἡ σπανιότητα, ἡ
ἔλλειψη] τοῦ βιβλιαρίου (...) καὶ ἐπειδὴ κυρίως τό παρόν συντείνει διὰ τὰς κατὰ
καιρὸν λυμαινούσας τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀσθενείας, μάλιστα δέ «ἐν καιρῷ καθ' ὃν
ἤδη ἀνεφάνησαν δυστυχῶς συμπτώματα τῆς νόσου εὐφλογίας» [«εὐλογίας»] ἢ «βλο-
γιᾶς» μ' ἄλλα λόγια, ὅπως πρωτονομάστηκε τὸν 11^ο αἰῶνα ἀπὸ καθαρῇ δυσειδαι-
μονία, καὶ πού ἦταν ἡ προσπάθεια τῶν τότε ἀνθρώπων νά ἐξευμενίσουν τό ἐπιδημι-
κὸ δαιμόνιο – τὸ Genius epidemicus – πού πίστευαν πῶς προκαλοῦσε τὴ νόσο. Ὅνο-

9) Χρ. Μούτσου Ἀναγνώστου (1868), «Πρόλογος» (Πᾶσι τοῖς ποθοῦσι τὴν ὑγίαν καὶ εὐρωστίαν) στὴν ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου τοῦ Ραφαήλ «Ἰαματικὴ Χάρις...» στὴν Κέρκυρα, σ. 3.

10) É. Legrand (Ἐκδ. 1928), «Bibliographie Hellenique...» 18 siecle, Paris, T.Π, σ. 336, αρ. 1011.

11) Νικολάου τοῦ Γλυκῆς τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων (1780) «Πρόλογος» (Πᾶσι τοῖς ποθοῦσι τὴν ὑγίαν καὶ εὐρωστίαν), Ἐνετίησιν, σσ. 3-4.

μάστηκε δηλαδή ἔτσι «κατ’ εὐφημισμὸν» καὶ «οὐ κατὰ φθοράν παρὰ τὸ ἐκφλογία, τουτέστιν ἐξάνθημα φλογῶδες, καθάπερ ὤθη [νόμιζε] ὁ ἄγγλος Φρεϊνδιος», ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Κοραῆς¹²].

Στὴν ἀπαλλαγὴ ὄχι μονάχα ἀπὸ τῆ νόσου «Εὐλογία» ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κάθε ἄλλης λοιμώδους νόσου, ἀναφέρεται ὁ Ραφαῆλος, ἀπ’ τὴν ἀρχὴ κιόλας τοῦ «Ἀκαθίστου Ὑμνου» τοῦ πρὸς τὴν «Χριστομάρτυρα Βαρβάραν» γράφοντας στὸ «Κοντάκιον» (καὶ σὲ μετάφραση τοῦ διδλίου, πού ἐπιχειρήσα ὅσες φορές – καὶ ἦταν πολλές – αὐτὴ στάθηκε ἀναγκαῖα): «Ἄς στέψουμε τὴν ἀθλοφόρο Βαρβάρα ἐπειδὴ ἀπαλλάσσει ἀπὸ κάθε λοιμικὴ ἀρρώστεια ὅσους μέ ὅλη τους τὴν ἀγάπη, προσέρχονται γονατιστοὶ μπροστὰ στὴν Εἰκόνα της»¹³.

Στόν Αο Οἶκο διαδίδουμε:

«Ἀγγελοι στοὺς οὐρανούς ἐπάνω καὶ θνητοὶ στὴ γῇ κάτω σέ ὕμνοῦν. Οἱ μὲν μέ «αὐλώτατες» ὠδές, οἱ δὲ μέ σωματικές («ὕλαιες») φωνές. Ἀνήμποροι, μένουμε ἐκστατικοὶ καὶ γεμάτοι χαρὰ λέγοντας πρόθυμα»¹³: «Χαίρε, σύ, πού προφήτευσες πῶς τὸ κατασκευαζόμενο λουτρὸ σου θὰ γινόταν ἱματική κρήνη»¹³ μέ βάση τὰ ὅσα

12) Ἀδ. Κοραῆ (1832), «Ἀπαντα», Ἐν Παρισίοις, Τ.Δ/2, σ. 144, (στὴ λ. «Εὐλογημένη». – Τοῦ ἴδιου (1807) «Ἰσοκράτους λόγοι καὶ ἐπιστολαὶ μετὰ σχολίων (...) φιλοτίμω δαπάνῃ τῶν ἀδελφῶν Ζωσιμαδῶν...», Ἐν Παρισίοις, Μῆρ. Β', σ. 117 («Εἰς Ἴσοκρ. Ἀρειοπαγίτικόν»). Ἐδῶ προστίθενται καὶ τὰ ἑξῆς: «... Σημαίνει δὲ καὶ τὰ Λιθικά ἐξανθήματα νόσον τοῖς παιδίοις συνήθη τὴν καλουμένην τοῖς Γάλλοις *Petite variole*...». – Ἀντίθετα, ὁ Ἀρτης Σεραφεῖμ Ξενόπουλος (1884, «Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ Ἀρτης...», Ἐν Ἀθήναις, σ.10) γράφει: «... φλογώδης νόσος, ἣς δέον νὰ ὀνομάζεται, οὐχὶ ἐπὶ τὸ εὐφημότερον εὐλογία, ἀλλὰ φλογία, καταφλογίζουσα τὸ τῶν βροτῶν γένος». Στὴν «Εἰδικὴν Νοσολογίαν καὶ θεραπείαν...» τοῦ Α. Strümpel (καὶ σὲ μετάφραση τοῦ Α.Δ. Καλιθωκά, στίχ. 1896, Τ.Α. σ. 85) ἀναφέρεται ὡς «εὐφλογία» τὴν ἴδια ἐποχὴ, ὁ Ν.Γ. Πολίτης τόνιζε (στίχ. 1883 «Ἑστία», Τ.ΙΕ, ἀρ. 367, σσ. 31-32): «ἡ λέξις εὐλογία ἦν ἀτόπως γράφουσι τινες εὐφλογίαν...». Ἀναφερόμενος στὸν Θεόδωρον τὸν Πρόδρομον «τόν κοινῶς Πτωχοπρόδρομον καλούμενον», παραθέτει ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς του (12ος αἰ.) σύμφωνα μέ τὸ ὁποῖο «ἡ λοιμῶξις, ἣν διὰ τὸ ἐπάραιον πάντως εὐλογωνυμῆν εἰώθεσαν οἱ ἄνθρωποι, ἵν' εὐφωρετέρα κἂν γοῦν ἀπὸ τῆς σεμνωθυμίας τοῖς κάμνουσι γένοιτο». Κατὰ τὸν Α. Γεωργιάδην – Λευκίαν (1832, «Πυρροῦ πεμφυγῶδους ἢ λοιμοῦ ἀφορισμοί», Ἐν Λευτεκίᾳ τῶν Παρισίων, ἐν Λονδίῳ καὶ ἐν Βιέννῃ, σ. 342): «Τινὲς δὲ διατείνονται ὡς ἀντὶ τοῦ εὐλογία δεῖ ἐκφλογία ἀναγινώσκειν, ἐκ δὲ τοῦ ἐκφλέγειν τὴν λέξιν παρῶντες. Ὁ Συνέσιος τὴν νόσον φλυκταίνουσαν λοιμικὴν ὠνόμασεν, ὁ δ' ἀνώνυμος τοῦ Μωάμεθ Ραζῆ μεταφραστῆς [πιθανῶς ὁ Ἰωάννης ὁ Ἀκτοναρίου], ὃς κατὰ τὸν ἰδ αἰῶνα ἐβίου, τῇ λέξει εὐλογία ἐχρήσατο (...). Ὡσπερ οἱ πάλαι Ἕλληνες οὕτω καὶ οἱ Ἀραβες καὶ οἱ τούτων ὁμόθησκοι Τοῦρκοι πολλὰ πράγματα δεινὰ καὶ ἀπαίσια εὐφημοτέρας λέξεσιν ὀνομάζουσι (...). Καὶ ὁ Ἕλλην τὴν νόσον Εὐλογίαν ὠνόμασε. Καὶ οὕτω χρεῖ ἀναγινώσκειν καὶ μὴ ἐκφλογία ὡς Σπρεγγιλίφ (Sprengel) ἀρέσκει (...). Ἄλλως τε οὐδ' ἔχομεν οὕτω ἀνελλήνιστον τὸν ἡμέτερον ἐξημερῆσαι πιστεῦσαι ὥστε αὐτόν τῃ ἀνυπαρκτῷ λέξει ἐκφλογία χρῆσασθαι μὲλις γάρ πυρρὸς ἐκφλογίας καθὼς ἐλληνίζων εἰπεῖν ἐδύνατο...». Κατὰ τὸν Cl. Fautiel (ἐκδ. 1955, «Δημοτικὰ τραγούδια τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος», Μτφρ. τῆς ἐκδ. τοῦ 1824 ἀπὸ τὸν Ἀπ. Δ. Χατζημανουήλ, Εἰσαγ. Ν.Α. Βέη, Ἀθήνα, σσ. 50-51). «Αἱ σύγχρονοι Ἑλληνίδες (...) εἰς τὴν προσπάθειάν των νὰ τὴν καταστήσουν [τὴν Εὐλογία] εὐμενῇ, τὴν ἀποκαλοῦν μέ ἓνα ὄνομα ἀντίστοιχον πρὸς τὸ εὐμενές, μέ τὸ ὄνομα συγχωρεμένη, ἐκείνη δηλαδὴ ἡ ὁποία συγκινεῖται (ὑπὸ τῶν δεήσεων) καὶ τὸ εἶδος τοῦ δεισιδαίμονος τρόμου, ὁ ὁποῖος ἔδωκε ἀφορμὴν νὰ ἐπινοηθεῖ ὁ εὐφημισμὸς αὐτός, εἶναι τὸσον διαδεδομένος, ὥστε τὸ ὄνομα εὐλογία, ὁ ὁποῖον γενικῶς χρησιμοποιεῖται διὰ νὰ δηλώσῃ τὴν εὐλογίαν, ἀπομακρύνει τὴν ἀσθένειαν ἀμέσως: τὸ ὄνομα αὐτὸ σημαίνει τὴν ἔχουσαν καλὸν ὄνομα ἢ ἐκείνην, ἡ ὁποία πρέπει νὰ προσφωνῇται μετὰ σεβασμοῦ».

13) Ραφαήλου (ἐκδ. 1868) ὅ.π., σ. 5: «Ὑμνοὶς στέψωμεν Βαρβάραν τὴν ἀθλοφόρον, / Ὡς λυτρουμένην λοιμοῦ παντός νοσήματος, / Τοὺς ἐν Εἰκόνι τῇ αὐτῇ πόθῳ προσπίπτοντας».

ἀναφέρονται στό «Βίο» της καί στό ποίημα τοῦ Ραφαήλου. *Οντας μοναχοκόρη ἑνός «σφόδρα πλουσίον»¹⁴ ἀλλά καί «ἐμμανοῦς» [μανιακοῦ] συνάμα Ἑλληνα το-
πάρχη, κλεισθήκε ἀπ' τόν ἴδιον σ' ἕνα πανύψηλο Πύργο γιά νά τήν προφυλάξει ἀπό
τά βλήματα τῶν ἀνθρώπων καί τούς ἐξωτερικούς πειρασμούς, πολύ πιθανούς «διά
τό ὑπερβάλλον τοῦ κάλους αὐτῆς»¹⁴ («διά τήν ἐπανθοῦσαν αὐτῇ σωματικῇ ὠραιό-
τητα») ¹⁵. Πολλοί μεγιστάνες τοῦ τόπου τή ζήτησαν σέ γάμο, ἀλλά αὐτή, ἀφοῦ παρό-
λες τίς παρεναίσεις – «τούς τοιοῦτους λόγους ὡς λήρους [ἄνοσιες, παραληρήματα,
μωρολογίες] τούς περιφρόνησε [«διαπτύσασα»], τήν ψυχοβλαθῇ (κατά τήν ἴδια)
ταύτην παρέναισιν παντεῶς ἀποσεῖται». Παρακάλεσε, μάλιστα, τόν πατέρα της νά
κατασκευάσει ἐκεῖ στή μοναξιά της καί δίπλα ἀκριβῶς στό δωμάτιό της ἕνα λουτρό.
Καθώς ἐκεῖνος ἔλλειψε γιά ἕνα διάστημα, ἐκείνη ζήτησε ἀπό τούς τεχνίτες νά τρο-
ποποιήσουν τό ἀρχικό πατρικό σχέδιο κι ἀντί γιά δύο παράθυρα («φωταγωγούς»)
νά κατασκευάσουν τρία, στό ὄνομα τῆς Τριαδικῆς Θεότητος «πού φωτίζει κάθε
ἄνθρωπο πού ἔρχεται στόν κόσμο τοῦτο». Ἡ ἴδια, μέ τό δάχτυλό της σημείωσε στόν
τοιχο τό σημεῖο τοῦ Σταυροῦ. Λένε πῶς «ὁ τύπος τοῦ σταυροῦ ἔστιν ἕως τῆς
σήμερον» ὅπως καί τό λουτρό τό ἴδιο «ἵαμα παντός πάθους τοῖς φιλοχρίστοις γινό-
μενον»¹⁶. «Οὐχ' ὁρᾶται δέ μόνον ὁ τύπος ἐκεῖνος, ἀλλά δὴ καί τό λουτρόν, ἱατρεῖον
σωματικῶν καί ψυχικῶν ἀναδεικνύει»¹⁷ [«ἐπὶ ὑγεία καί σωτηρία τῶν ἐαυτοῦ ψυχῶν
χαράς μεγάλας ἀπολαμβάνουσιν»¹⁷].

Ὁ Ραφαήλος συμπληρώνει τό ποίημά του¹⁸: «Λέγοντας γιά τόν φωτισμό τοῦ
λουτροῦ μέ τήν τρίτη θυρίδα, ἔδειξε [φανέρωσε] ἕνα μυστικό λουτρό (...) ψυχοα-
θαρτικό [«ψυχᾶς καθαῖρον πάντων»].

Τό κατασκευάσμα, μέ τήν πρόσθεση τῆς τρίτης θυρίδας, ἐξόργισε τόν πατέρα τῆς
ἀγίας δταν αὐτός ἐπέστρεψε ἀπ' τήν ἀποδημία του καί «τήν τῆς ψυχῆς ὅψιν πληγείς
(...) μανίας γενόμενος ἔμπλεως καί τοῦ θυμοῦ ὑπερξέσας, τό ξίφος σπασάμενος,
ὥρμησεν ὁ ἐσκοτισμένος τό μονογενές κατασφάξει θυγάτριον...»¹⁹. (Τό οἰκοδόμη-
μα – γράφει στό ἐγκώμιον εἰς τήν ἁγίαν» ὁ «ἀγιώτατος ἀρχιεπίσκοπος Κερκύρας»
Ἀρσένιος²⁰ [10ος αἰ.] – «ὄλον ἐγείρει κατ' αὐτῆς τόν θυμόν καί θάπτον φονικόν τε
βλέμμα καί λεόντειος βρυχηθμός ξίφος τε γυμνόν καί χεῖρ ὀξεῖα πρὸς τήν
σφαγὴν...»).

14) A. Wirth (1892), «Danae in christlichen Legenden», Prag/Wien/Leipzig, σ. 105.

15) Βαρθολομαῖον Κουτλουμουσιανοῦ τοῦ Ἱμβρίου (1962), «Μηναῖον τοῦ Δεκεμβρίου» («τῇ Δ' τοῦ
αὐτοῦ μηνός»), Ἐν Ἀθήναις, σ. 21.

16) Συμεὼν Μεταφραστοῦ (ἔκδ. 1864), «Ἀθλήσις τῆς ἀγίας καί ἐνδόξου καί καλλινίκου μεγαλομάρτυρος
τοῦ Χριστοῦ Βαρδάρως». Στό: J. M. Migne (1864), P.G. Paris, T. 116, στ. 305.

17) A. Wirth (1892), ὁ.π. σ. 106.

18) Ραφαήλου (ἔκδ. 1868), ὁ.π. σ. 11.

19) Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ (ἔκδ. 1860), «Ἐγκώμιον εἰς τήν ἁγίαν καί ἐνδοξον τοῦ Χριστοῦ μάρτυρα
Βαρδάραν». Στό J.M. Migne (1860), «Patrologia Graeca [= PG], Paris, T. 96, στ. 793.

20) Ἀρσενίου τοῦ ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κερκύρας ἐγκώμιον εἰς τήν ἁγίαν μεγαλομάρτυρα Βαρ-
δάραν. Στό: A. Mustoxidi (1848), «Delle Cose Corciresi» Corfu, T.A. (Appencice di Documenti), σ.
XXXI.

Γιά μιὰ στιγμή ξέφυγε ἀπ' τὰ χέρια του κι' ἄρχισε νά τρέχει στοὺς βουνό²¹ γιὰ νά σωθεῖ («φεύγουσα ὡς λαγῶς κύνᾱ»).

Σώθηκε προσωρινά ἀπὸ τὴν «λυσσώδη ἐπιβολήν» κατὰ τὴν ἐκφραση τοῦ Ραφαήλου, ἀλλὰ καὶ πάλι ὁ διώκτης τῆς «ἐπὶ τὸ ὄρος ἀσθμαίνων ἀνέρχεται πρὸς τὸν φόνον τοῦ ἰδίου σπλάγχνου»²². Ἀφοῦ τὴ συνέλαβε, «ἐπιπλεῖον ἐμαίνετο καὶ τῶν βοστρούχων δραξάμενος, εἴλκε πρὸς σφαγὴν ταύτην»²². Τὴν παρέδωσε στὸν Ἡγεμόνα, ὁ ὁποῖος «παφλάζων – ὁ φρενοδλαθῆς καὶ φρενόληπτος²³ – τῷ θυμῷ, κελεύει γυνμωθεῖσαν δουννεύροις τὰς σάρκας αὐτῆς ἀφειδῶς καταξέεσθαι»²³ [Εἰκ. 3] «καὶ λαμπάδας πυρὸς ταῖς πληγαῖς προσφέρεσθαι»²⁴ [Εἰκ. 4].

«Ἴδον τῶν οὐρανίων, ὑπερκόσμοιοι νόες», γράφει ὁ ἀρτινὸς θρησκευτικὸς ποιητής – ὕμνογράφος Ραφαήλος, αὐτὸν πού τὴ γέννησε, μαινόμενος καὶ μέ χέρι παιδοκτόνο νά τὴν καταξεσχίζει καὶ νά τὴν κατασπαράσσει σὰ νά 'ταν θηρίο («θηρὸς τρόπον») καί, ὅσο πιὸ χαρούμενα μπορούσαν, σοῦ εἶπαν: «Χαῖρε, σύ, πού παρέδωσες ἓνα τέτοιο σῶμα στίς μαστιγες».

«Χαῖρε, σύ, πού παρέδωσες τὴν εὐγένεια τοῦ σώματός σου στοὺς βασανισμοὺς»

«Χαῖρε, σύ, πού εἶσαι στολισμένη μέ τὰ στίγματα τοῦ μαρτυρίου»

«Χαῖρε, σύ, πού περιφρόνησες τὸ σταύρωμα τῆς σάρκας»

«Χαῖρε, σύ, πού «ἔπαθες ἀπαθῶς τὸ πάθος»²⁷.

Βλέποντας ὁ Ἡγεμόνας «τὸ ἀμετάθετον καὶ καρτερικὸν τῆς μάρτυρος»²⁸ διέταξε «ξίφει ἐκκοπῆναι τοὺς μαστοὺς»²⁹ τῆς, καὶ «γυμνὴ πομπευθῆναι αὐτὴν πᾶσαν τὴν περίχωρον». Σ' αὐτὴ τὴ διαπόμπευση «ἐκείνη ἐκπλήττει τὸν τύραννον τῷ κάλλει τοῦ σώματος (...) ἐρυσθιώσα τῶν ἀρρένων τὰς ὄψεις»³⁰. [Τὰ πρόσωπα τῶν ἀνδρῶν κοκκίνιζαν ἀπὸ ντροπῇ].

21) "Οταν ὁ πατέρας τῆς ἁγίας καταδίωκε τὴν κόρη του στοὺς βουνό, τὴν ἔχασε γιὰ μιὰ στιγμή ἀπὸ μπροστά του. Ρώτησε ἓνα βοσκὸ ἂν τὴν εἶδε καὶ ποῦ θρίσκει καὶ ' ἐκεῖνος ἔδειξε τὸ μέρος πού εἶχε κρυφθεῖ. Κατὰ τὴν παράδοση, ἡ θεία Δίκη τὸν τιμώρησε κι' ἄμεσως, τὰ πρόδάτα του ἔγιναν κάρθαρα. «Στὸ γεγονός αὐτό, σίγουρα, ὀφείλεται καὶ τὸ ὅτι τὸ Νοσοκομεῖο τῶν λοιμωδῶν νόσων, στήν ἁγία Βαρβάρα Δαφνίου, ὀνομάζεται «Κάνθαρος» (Πέτρου, Ἐπισκόπου Χριστοπύλου, 1996,⁴ «Ἡ ἁγία Βαρβάρα...» Ἀθήνα, σσ. 29-30. – Α. Wirth (1892) δ.π. σ. 107: «εὐθὺς ἐγένοντο τὰ πρόδατα αὐτοῦ Κανθαρίδες [«σκανθαρίδες»].

22) A. Mustoxidi A (1848), δ.π. σ. XXXI (Ἀρσενίου «Ἐγκώμιον...»).

23) Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ (ἔκδ. 1860), δ.π. στ. 796-797. – Α. Μουστοξύδη (1848), δ.π., σ. XXXIII (Ἀρσενίου «Ἐγκώμιον...»): «... τὸ καθαρώτατον ἐκεῖνο σῶμα ξέειν παρεκελεύετο».

24) Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ (ἔκδ. 1860), δ.π., στ. 800. – Α. Μουστοξύδη (1848), δ.π., σ. XXXIII: «λαμπάσαι τε πυρὸς ὑποκαίεσθαι».

25) «Akathistos to the megalomartyress Barbara. Life and martyrdom of st. Barbara». Kieff. Printed at the Laura Monastery (1817) [In Slavonic], χ. ἀρ. 6.

26) Ibid. χ. ἀρ. 6.

27) Ραφαήλου (ἔκδ. 1868), δ.π., σ. 8,9, 12, καὶ 11: «Χαῖρε οἶον σῶμα, ἐκδοῦσα τοῖς μαστιξί». «Χαῖρε σώματος εὐγένειαν, παραδοῦσα αἰκισμοῖς», «Χαῖρε πεποιμιλμένη, στίγμασι μαρτυρίου», «Χαῖρε σαρκὸς σταυρῷ ἀφειδήσασα / χαῖρε παθοῦσα ἀπαθῶς τὸ πάθος».

28) Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ (ἔκδ. 1860), δ.π., στ. 797.

29) Ibid. στ. 800.

30) A. Mustoxidi (1848), δ.π., σ. XXXII.

КОНДАКЪ 5.

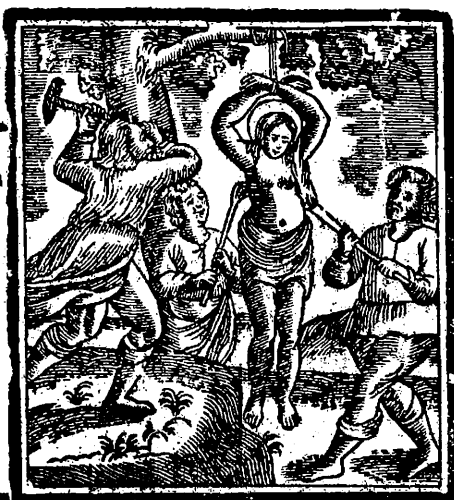
Проповѣд-
никѡмъ
бгонѡнимъ,
ѡплѡмъ хрѣто-
вымъ поревно-

Еіх. 325

ЇКОСЪ 3.

Но вѣн
показѡ
бездѣловѣчїа
ѡроутъ свѣро-
образный мѡ-

Еіх. 426

Εικ. 5³⁴

Ἡ ἴδια, μέ ἀνδρωμένο μέσα της τό θῆλυ κατά τόν Ραφαῆλον («ἀνδρωθέν σου τό θῆλυ», «ρῶμην τήν ὑπέρ φύσιν, ἀκατάλληλον θηλεία φύσει»³¹), «καταγελάσασα, [περιγελῶντας] τῆς ἐκείνου παραφροσύνης, καί ἐμβροντησίας³² καί παραπληξίας^{33, 28}», δέχεται τό μαρτυρικό τέλος ἀπό τό πατρικό χέρι [Εικ. 5] («ὀλοψύχως προέτεινε τόν αὐχένα τῷ Ξίφει (...), ὁ δέ τεκνογόνος πατήρ τήν πληγὴν ἀσπλάγχχνως ἐπήγαγεν»³⁴. [Τήν ἐδῶ παρατιθέμενη εἰκόνα, πρωτοδοημοσίευσε ὁ Conte de Lappare μαζί μέ τό ἄρθρο του «Ἡ θεραπεύτρια Ἁγία Βαρβάρα» στό περιοδικό «Aesculape» [Ἐπίσημο ὄργανο τῆς Διεθνοῦς Ἑταιρείας Ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς] Παρίσι, 1928, σ. 32)].

Γράφει καί πάλι ὁ Ραφαῆλος:

«Χαῖρε, σύ, πού θυσιάστηκες μέ τό χέρι τοῦ ἴδιου σου τοῦ γεννήτορα».

«Χαῖρε, σύ πού ἀναπλήρωσες τῇ θυσίᾳ τοῦ Ἰσαάκ»

«Χαῖρε, σύ πού οἱ Ἄγγελοι χαίρονται μέ τήν καρτερίᾳ σου»

«Χαῖρε, σύ, πού τό μαρτυρικό τέλος τό ὑπέμεινες [«ἔτλης»] ἀντρίκεια»³⁵

Λίγον πρίν τήν τελείωσή της, «ἡ Παρθενομάρτυς», στρέφοντας τά μάτια της πρός τόν οὐρανό, ζήτησε ἀπό τόν Θεό νά τῆς δοθεῖ ἡ χάρις τοῦ «ἰᾶσθαι [νά γιαιτρεῖν] τὰς ἀσθενείας, φυγαδεύειν τὰ λοιμικά νοσήματα καί μαστίζειν τὰ πάθη».

Γράφει ὁ Ραφαῆλος ἀναφερόμενος στήν ἱαματικὴ χάρις τῆς μεγαλομάρτυρος σχετικὰ μέ τίς σωματικές, κυρίως, ἀρρώστιες (καί ξεχωριστὰ τίς λοιμώδεις) χωρὶς νά παραβλέπει – ὅπως θά φανεῖ στή συνέχεια – καί τὰ ψυχικά ἀρρωστήματα³⁶ τῶν ἀνθρώπων:

«Χαῖρε, σύ, πού εἶσαι ἡ ἀένανη (ἡ ἀστείρευτη) πηγὴ τῶν ἱαμάτων»

«Χαῖρε, σύ, πού κλείνεις τίς πληγὰς τῶν ἀνίατα ἀσθενούντων»³⁷

Καί ἰδιαίτερα, κατά τόν Ραφαῆλο, ἐκείνες τίς πληγὰς ὅπως «ἡ θανατηφόρος πληγὴ καί μαστίξ τῶν λοιμικῶν ἀνηκέστων (= ἀθεράπευτων) νόσων καί παθημάτων· προπάντων δέ, ὁ Πανώλης λοιμός, ὁ ἐξώλης τε (= καταστροφικός, ἀφανιστικός) καί ὀλέθριος»³⁸.

Ἄλλοι συμπληρώνει:

31) Ραφαήλου (ἔκδ. 1868), ὅ.π., σ. 10.

32) «Ἐμβροντησία: μανία, φρενοδολάβ(ε)ια» (Ἡσύχιος), «ἐμβρόντητος: παραπεπληγμένος τήν διάνοιαν, μαινόμενος» καί «ἐμβρόντηθέντες: ἐνεοὶ γενόμενοι, μωρανθέντες» (Ibidem). «Ἐμβρόντητος: μαινόμενος, ἐκφρων» (Σουΐδας). «Ἐμβρόντησία: κατάπληξις ὑπὸ κεραυνοῦ, ὅθεν παραφροσύνη» («Πανλεξικόν»).

33) «Παραπληξία: παραφροσύνη, μανία» (Ἡσύχιος), «παραπλήσσω: γίνομαι παράφρων» (Ibidem). – «Παραπληξ: μαινόμενος, παράφρων (...) ἄφρων, μωρός», «Παραπληξία: μανία» (Σουΐδας). – Α.Α. Σακελλαρίου (ἔκδ. ἐπιμ. 1898⁵) «Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης κατά τό ἑλληνικόν λεξικόν τοῦ Γ. Πάπε», Ἐν Ἀθήναις, στήλ. «Παραπληξία».

34) Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ (ἔκδ. 1860) ὅ.π., σ. 805.

35) Ραφαήλου (ἔκδ. 1868) ὅ.π., σ. 9, 8, 12: «Χαῖρε αὐτοχειρία, πατρικῇ τεθυμένη (...) Χαῖρε ἡ ἀναπλήρωσασα, τήν θυσίαν Ἰσαάκ», «Χαῖρε χαιρόντων Ἀγγέλων, τῇ σῇ καρτερίᾳ», «Χαῖρε, ὅτι τό μακάριον, τέλος ἔτλης ἀνδρικῶς».

36) Πρὸλ. Ἄρσεν. Κερ., «Ἐγκώμιον...» Στο: Α. Mustoxidi (1840, ὅ.π., σ. XXXIV).

37) Ραφαήλου (ἔκδ. 1868) ὅ.π., σ. 6: «Χαῖρε ἱαμάτων πηγὴ ἡ ἀένανος / Χαῖρε ἀνιάτως νοσούντων συνούλωσις».

38) Ibid., σ. 14.

«Χαῖρε, σὺ, πού μᾶς ἀπαλάσσεις (μᾶς λυτρώνεις, «λύεις»)

ἀπ' τόν ἀφανισμό τοῦ λοιμοῦ»

«Χαῖρε, σὺ, πού ἀπομακρύνεις («ἀποσοθεῖς») ἀπὸ μᾶς τόν λοιμό»

«Χαῖρε, σὺ, πού εἶσαι ἡ σωτηρία ἀπὸ τὰ λοιμικά πάθη»³⁹

Ἡ ἁγία Βαρβάρα συνδέεται κατὰ κύριο λόγο μέ τίς σωματικές ἀρρώστιες καί εἰδικότερα τίς λοιμώδεις (δταν, μάλιστα, αὐτές παίρνουν τή μορφή ἐπιδημιῶν [*«πάνδημα λοιμικά νοσήματα»*]) ὅπως, ἡ Εὐλογιά, ἡ Ὑστρακιά, καί *«προπάντων ὁ Πανώλης λοιμός, ὁ ἐξώλης τε καί ὀλέθριος· ὁ μέχρις ἄδου ταμείων τοῦ ἀδηφάγου καταδιβάζων, τήν ἀθλίαν ἡμῶν καί πολυμάρτητον ζωήν»*,³⁸ κατὰ πῶς λέει ὁ Ραφαήλος ἀλλά καί ἄλλοι.⁴⁰

Ἄς σημειωθεῖ πῶς τίς τρεῖς παραπάνω ἀρρώστιες ὁ λαός μας τίς δλέπεις ὡς τρεῖς ἀδερφάδες, πού γυρίζουν συντροφιά σέ πόλεις καί χωριά.⁴¹

Ὁ ἴδιος καί πάλι ὁ λαός μας, σέπεριπτώσεις – εἰδικότερα – ἐπιδημίας εὐλογιάς περιμένει τήν ἀποδρομή της μέ τή βοήθεια τῆς ἁγίας Βαρβάρας, πού θεωρεῖ ὅτι τόν προστατεύει ἀπὸ τή νόσο. Πολλοί ἐπικαλοῦνται αὐτή τή βοήθειά της καί τελοῦν παρακλήσεις καί λιτανεῖες γιά νά ἀπαλλαγοῦν ἀπ' τήν ἀρρώστια. Παρασκευάζουν μελόπιττες πού τίς ἀφήνουν στά τρίστρατα («τριόδους»), κι' αὐτό γιά «νά μήν βγάλουν τὰ παιδιά τήν εὐλογημένη» ἢ «ἄν τήν βγάλουν νά τήν βγάλουν γλυκεῖα»⁴². Γινόταν δηλαδή κάτι παρόμοιο μ' ἐκεῖνο πού οἱ ἀρχαῖοι μας πρόγονοι ἔκαναν μέ τήν ἀρχαιοελληνική κουροτρόφο [προστάτρια τῶν παιδιῶν] θεότητα, τήν Ἑκάτη, πού ὡς Ἑνοδία ἢ Τριοδίτις ἦταν ἐγκαταστημένη στά τρίστρατα, τόπο ὅπου δίνονταν τὰ ξακουστά «δεῖπνα τῆς Ἑκάτης» ἢ Ἑκαταῖα, στά ὁποῖα – πέρα ἀπ' τίς θυοῖες καθαρμοῦ – προσφέρονταν φαγητά πρὸς τήν θεότητα, πού ἡ δύναμή της ἦταν νά κρατᾷ μακριά ἀπ' τήν καθημερινή ζωὴ τό κακό, φαγητά πού τὰ ἔτρωγαν οἱ πένητες (Τὴν ἀρχαία θεότητα τήν ἀντικατέστησε ἡ ἁγία Βαρβάρα)⁴³. Μέ τίς παραπάνω μελόπιττες – κυρίως μ' αὐτές – ἀλλά καί μ' ἄλλα μαζί γλυκά, φίλευαν, σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς ἐπιδημίας, ὅλον τόν κόσμον, καί τοῦτο γιατί τῆς εὐλογιάς «τῆς ἀρέσουν τὰ γλυκά»⁴⁴. Ἐβραζαν, ἐπίσης,

39) Ibid., σ. 7, 9 καί 12: «Χαῖρε λοιμοῦ ἐξώλειαν λύουσα», «Χαῖρε λοιμόν ἡμῶν ἀποσοδοῦσα», «Χαῖρε παθῶν λοιμικῶν σωτηρία».

40) Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ (ἔκδ. 1860), ὁ.π., στ. 813. – Συμεών τοῦ Μεταφραστοῦ (ἔκδ. 1864), ὁ.π., στ. 116. Ἀρσενίου ἀρχιεπισκόπου Κερκύρας. Στό Α. Mustoxidi (ἔκδ. 1848) ὁ.π., σ. 34. – Ν. Γ. Πολίτου (1883), «Αἱ ἀσθένειαι κατὰ τοὺς μύθους τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ». Στό: «Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καί Ἑθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος», Ἐν Ἀθήναις, Τ.3, σ. 6 καί 30. – Ἐμμ. Ι. Καραθίου (1925) «Ἡ ἁγία Μεγαλομάρτυς Βαρβάρα», Ἐν Ἀθήναις, σ. 14, 24 καί 27. – Η. Bender: λ. «Barbara» στό: «Lexikon f. Theologie u. Kirche», Freiburg (1957), σ. 1236. Βλ. καί τήν ἐκδόση τοῦ 1993, σ. 1401 (E. Wimmer). – Ι.Σ. Ράμφου (1954), «Τὰ «σωτήρια» τῆς Κιμῶλου εἰς τήν ἁγίαν Βαρβάραν», Ἐν Ἀθήναις, σσ. 5-13. – «Μηναῖον Δεκεμβρίου» (Ἐκδ. Ἀποστολ. Διακ. Ἑλλάδ.» 1963), Ἐν Ἀθήναις, σ. 20. – Ι.Σ. Ράμφου (1963), λ. «Βαρβάρα» (Μεγαλομάρτυς). Στήν: «Θρησκευτικὴ καί Ἡθικὴ Ἑγκυκλοπαίδεια», Τ.3, σ. 611. – Τοῦ ἴδιου (1987), «Ἀγιολογικά μελετήματα», Ἀθήνα, σ. 31.

41) Ν.Γ. Πολίτου (1883), ὁ.π., σ. 19 καί 29. – Γ.Α. Μέγα (1923), «Παραδόσεις περὶ ἀσθενειῶν». Στό π. «Λαογραφία» Τ. 7, σ. 519.

42) Γ.Α. Μέγα (Ἐκδ. 1950) «Ζητήματα ἑλληνικῆς Λαογραφίας». Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς ἐπετηρίδος τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου 1943-1949, τχ. 3, σσ. 30-31.

43) Μ.Γ. Μερακλή (1988), «Εἰσαγωγή» στό βιβλίο τοῦ Γ.Α. Μέγα «Ἑλληνικὲς γιορτές καί ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας», Ἀθήνα, σ. 36.

44) Γ.Α. Μέγα (1923), ὁ.π., σσ. 519-520. – Τοῦ ἴδιου (1950), ὁ.π., σ. 31.

στάρι φτιάχνοντας τά περιφίμα «σπερνά», πού τά μοίραζαν σ' ὅλους «γιά νά τούς φυλάξῃ ἀπό τήν ἀρρώστια»⁴⁵ ἤ καί πιό μεγάλα ἀκόμη ὄσπρια (ρεβίθια, κουκιά καί ἄλλα τέτοια, δηλ. «πολυσπόρια») «γιά νά θγῇ ἡ Εὐλογημένη «μεγάλα σπειριά»⁴⁶.

Σύμφωνα, πάντοτε, μέ τίς λαϊκές δοξασίες, ἡ ἁγία φέρεται νά «διώχνει»⁴⁶ τήν εὐλογία, ἀφοῦ ἡ ἴδια ἡ ἀρρώστια προσωποποιεῖται ἀπ' τή λαϊκή φαντασία μέ τή μορφή μιᾶς ἄσχημης γριᾶς («δυσείδες γραιίδιον», «εἰδεχθές γύναιον»), «γυναίκα τρομερά τοῖς νηπίοις»,⁴⁷ ὅπως ἔγραφε ὁ Φωριέλ. Ἀλλά καί σέ περιπτώσεις Πανώλης «ἐπικαλοῦνται ἰδιαίτερος τήν μεγαλομάρτυρα».

Στό πρόλογο τῆς δεύτερης ἔκδοσης (καί πάλι στή Βενετία) τοῦ διβλίου τοῦ Ραφαήλου «*Ἰαματική χάρις...*», ὅταν ὁ ἐκδότης του γράφει πώς μ' αὐτό «τό ἱερὸν διβλίον (τὴν *Ἰαματικὴν λέγειν Χάριν εἰς τὰς πανδήμονες ἐπιδημίας τῶν ἀφεύκτων ἀσθενειῶν*) ὑπερτονίζεται τό γεγονός πώς «*μόνη ἡ Μεγαλομάρτυς Ἀγία Βαρβάρα ἐκ Θεοῦ ἐκλήθη νά ἰατρεύῃ τὴν κοινῶς λεγομένην εὐλογίαν, τὴν λοιμικὴν, τὴν ὁστρακιάν, τὴν πανώλην καί εἰ τί ἄλλο ἐξωλέστατον ἀρρώστημα...*», ἐννοεῖ – μέ τὸν ἐδῶ χρησιμοποιοῦμενο ὄρο «*λοιμική*» – ὅχι, ἀσφαλῶς, τὴν πανώλη, πού τὴν ἀναφέρει ρητά (καί πού εἶναι γιά πολλοὺς ἡ «κυρίως λοιμική»⁴⁸), οὔτε τὴν εὐλογία (πού κι' αὐτὴ σημειώνεται φανερά) ἀλλὰ τὴν ἱλαρὰ πού κατὰ τὸν Συνέσιον⁴⁹ (ὅπως, ἐξάλλου, καί γιά τὸν πολὺν Ραζήν⁵⁰ [Rhazes - Ραζί]) δέν εἶναι παρὰ τό δεύτερο, γι' αὐτόν, εἶδος λοιμικῆς, ἀφοῦ ὁ ἴδιος δέχεται πώς ὑπάρχουν δύο εἶδη αὐτῆς: ἡ καί ἡ β λοιμική. Δηλαδή: ὑπάρχει ἡ Εὐλογία ἢ φλυκταινώδης λοιμική – Variolae⁵¹ καί ἡ Ἰλαρὰ ἢ πυκνὴ καί λεπτή λοιμική – Morbilli.⁵²

45) Ibidem.

46) Χ.Δ. Βασιλοπούλου (1988¹⁰), «*Η' Αγία Βαρβάρα*» Ἀθήναι, σ. 32.

47) C. Lauriel (1824), «*Chantes populaires de la Grèce Moderne*», A Paris, T.1, σ. LXXXIV (Ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ν. Πολίτην, [1883], ὅ.π., T.3, σ. 29).

48) Α. Γεωργιάδου – Λευκίου (1832), ὅ.π., σ. 142: «τῶν ἡμετέρων τινές ἐλληνίζοντες μᾶλλον οἰκείως τὸν λοιμὸν νόσον πανώλην καλοῦσι». Οἱ λέξεις «λοιμός» – «λοιμική» (ὅπως καί «λιμός» = πείνα) παράγονται «ἐκ τοῦ λείπω. Λιμός σημαίνει: λείψις τροφῆς καί λοιμός: «λείψις ζωῆς ἢ ζώων, οἷον λειποζωΐα καί λειπανθρωπία», (Ibid., σ. 144).

49) Συνεσίου «*De febrimur*». Ἔκδ. J. St. Bernard (1849), σ. 288: (Κεφ. Θ' περὶ φλυκταινώσεως λοιμικῆς καί ἐτέρας λεπτῆς καί πυκνῆς λοιμικῆς [variola et morbillis]). Βλ. καί Α. Γεωργιάδου – Λευκίου (1832), ὅ.π., σ. 342.

50) Ραζή «*Λόγος περὶ λοιμικῆς ἀπὸ τῆς σύρων διαλέκτου ἐξελληνισθεῖς*». Στό: «*Ἀλεξάνδρου τοῦ Τραλλιανοῦ Ἱατροῦ «Βιβλία δυοκαίδεκα*», Ἔκδ. 1548, Lutetiae [= Λουτέτια, Ἑλλ.: Λουκοτεκία = τό Παρίσι], σ. 243 κ.ἑξ.

51) Ὁ Marinus ὁ' Avesches ὀνομάζει πρῶτος τὴ νόσο Variole ἀπὸ τὸ λατινικὸ Varius πού σημαίνει: ποικίλος. Κατὰ τὸν Α. Ἀραβαντινὸ (1927), «*Εἰδικὴ Νοσολογία καί Θεραπευτικὴ*», Ἐν Ἀθήναις, T.A, σ. 81: «Ὁ λατινικὸς ὄρος variola ἐχρησιμοποιήθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Marais Ἐπισκόπου Anénches, 570 μ.Χ.».

52) Ἰλαρὰ – «Ἰλερης». Στό: Laveran καί Teissier / ἔκδ. 1880), «*Νέα στοιχεῖα Ἱατρικῆς Παθολογίας*», Μτφρ. Κ. Λούρου Ἀθήνησι, T.A, σ. 207. Ἀναφέρεται ἀκόμη καί ὡς Ἀείριον» στό: Α. Stümpel (ἔκδ. 1896), «*Εἰδικὴ Νοσολογία καί θεραπευτικὴ*, ἐξελληνισθεῖσα ἐκ τῆς τελευταίας γαλλικῆς μεταφράσεως τοῦ J. Scharame ὑπὸ Α.Δ. Καλλιδικῆς», Ἐν Ἀθήναις, T.A, σ. 76. – Βλ. καί Χρ. Βιλχ. Οὐφέλανδου [Chr. W. Hufelad] (ἔκδ. 18752) «*Εὔχειρίδιον Πρακτικῆς Παθολογίας*», Μτφρ. Ἀν. Ν. Γούδα, Ἐν Ἀθήναις, σ. 452 (Κεφ.: «Περὶ Ἰλέρεως [Morbilli, γαλ. Rougeole]. Ἰλερις = ἱλαρὰ [τὸ θηλυκὸ τοῦ ἐπιθέτου Ἰλαρός, πού σημαίνει: εὐχαρις, εὐθυμος κ.τ.τ.]. Τὸ νόσημα ἱλαρὰ ὀνομάστηκε, ἔτσι, κατ' εὐφημισμὸν»).

Σ' ἓνα στίχο τοῦ Μ. Μουρώτου [:] (σέ μετάφραση Φ. Μορέλλου [F. Morellys] στὰ 1614), πού περιέχεται στὸν «Ύμνο» τοῦ «πρὸς τὴν μεγαλομάρτυρα Βαρβάραν»⁵³, ἡ θεραπευτικὴ δύναμη τῆς ἁγίας ἀφορᾷ σ' ὅλες γενικά τίς λοιμῶδεις – μολυσματικές νόσους («λωδᾶς»)⁵⁴ ἔτσι καθὼς γράφει:

«Νῦν δ' ἐλεαίρουσα θνητῶν φιλοπαρθένη λωδᾶς» (Φιλοπάρθενε ἁγία, πού τώρα σπλαχνίζεσαι [δείχνεις εὐσπλαχνία, συμπάθεια] στοὺς ἀνθρώπους πού νοσοῦν...).

Ἀλλὰ παρόλο πού ἡ «ιαματικὴ χάρις» ἐντοπίζεται κυρίως στὶς λοιμῶδεις νόσους, πολλές φορές ἀφορᾷ συγχρόνως καὶ σε περιπτώσεις «λοιμικῆς ἀσθενείας καὶ ψυχικῶν [μαζί] νοσημάτων» ὅπως διαβάζουμε καὶ σ' ὅλες τίς «Ἀκολουθίες» τῆς μεγαλομάρτυρος.

Στὸ πρὸς τὴν ἴδια ἐγκώμιο τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ⁵⁵ ἀναφέρεται: «τὰ λοιμῶδη θεραπεύεται τραύματα (...) ἐνέργειαι τε [= καὶ ἐνέργειες] δαιμονώδεις ἀπελαύνονται».

Ὁ Συμεὼν ὁ Μεταφραστὴς⁵⁶ στὸ «Ἀθλησις τῆς Ἀγίας...» (ἀπ' τίς δημοφιλέστερες τῆς Ἐκκλησίας) γράφει: «νόσων ἴαμα καὶ ψυχῶν ἀγαλίαμα».

Ὁ ὡς ἅγιος λατρευόμενος μητροπολίτης Κερκύρας Ἀρσένιος ἔγραφε⁵⁷, τὸν 10ο αἰώνα, γιὰ τὰ ἐκ μέρους τῆς ἁγίας προσφερόμενα, «τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος σωτήρια δοθήματα».

Στὸ μνηαῖον τῆς Ἐκκλησίας⁵⁸ (Δεκεμβρίου 4) ἀναγράφεται:

53) Στό: Στίχοι ἀδήλου περὶ τῆς ἁγίας Βαρβάρας». Ἐκδ. Fed Morellus, 1614, Parisiis, σ. 16.

54) Λώδη Ἀρχικά Ὑδροι. Στὰ κατοπινὰ χρόνια σήμαινε: δλάθη, ζημιά, ἀσθένεια, ἀπώλεια, ἀκρωτηριασμό, καταστροφή, ὀλεθρο, ἀφανισμό. «Παρά Βυζαντινοὺς = λέπρα νόσος τις περὶ τὸ σῶμα...». (Ἀνθίμου Γαζῆ, «Λεξικόν...», ἔκδ. 1836). Γιὰ τὸν Κ. Κούμαν («Λεξικόν», ἔκδ. 1826) «στρέβλωσις τοῦ σώματος, δλάθη...». Κατὰ τὸ Etymologicum Magnum στή λ. «λωδή»): «Ἡ ὕδρις (...) ἢ παρὰ τὸ δλάθη (...) ἢ ἀπὸ τοῦ λωδός (τοῦτο ἐκ τοῦ λωδός)...». Ὁ Ἰωάννης ὁ Ζωναρᾶς («Λεξικόν...», ἔκδ. Λειψία, 1808, στή λ. γράφει κ' αὐτὸς: «Λώδη· ἡ δλάθη, καὶ ἡ ὕδρις, ἡ ἐπὶ κακῷ περιδότης, ἡ ἀπὸ τοῦ λωδός, ὁ σημαίνει τὰ ἄκρα τῶν ὀτῶν. οἱ γὰρ παλαιοὶ τοὺς ἐν τισι ἀτοπήμασιν ὀλόντας ἐνουβρίζοντο τὰ ἄκρα τῶν ὀτῶν ἀπέτεμνον· ἢ ἀπὸ τοῦ λαθῆ», ὁ σημαίνει τὸ ξίφος ἢ τὴν δλάθην, λώδη. Λοθεῖα· ἡ νόσος (Lepra)». Σχετικὰ μὲ τὴν ἀρχικὴ σημασία τῆς λέξης «ὕδριος», ὁ Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης (Commentarii in Homer. Iliad. et Odysse). Λειψία, 1828, T.IV, σ. 292) σημειώνει: «ἡ εἰς τὸ φανερόν ὕδρις, καὶ ὡς εἰπεῖν, ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ βαίνουσα εἰς τινα, οἷον ἢ λαδὴ (παρὰ τὸ λαὸς βαίνουσα)». Στό: «Λεξικόν» τῶν H.G.Liddel & R. Scott διαβάζουμε: «Παρά Βυζαντινοὺς λέπρα – ἴσως συγγενὴς τῷ λύμῃ, ὅπερ συγγενὲς τῷ λύμα». Γιὰ ἄλλους εἶναι «ὁ ἔσχατος βαθμὸς λέπρας» (W. Pape - A.A. Σακελλαρίου, 1898⁵, «Λεξικόν...» στή λ.). Στὴ λώδη ὡς λέπρα, ἀναφέρεται ὁ Γεώργιος Κεδρηνός («Σύννομις ἱστοριῶν», στή σ. 504 τοῦ Β' τόμου τῆς ἐκδόσεως I. Bekker, Βόννη, 1839): «... καὶ τὸ λωδοτροφεῖν καὶ ὀρφανοτροφεῖν καὶ πάντας τοὺς κακῶς παθόντας...», ἐνὸς στίς «Annotationes» (Ἑπισημειώσεις) πάνω στὸ κείμενο τοῦ βυζαντινοῦ Χρονογράφου προστίθεται (στὸν ἴδιο τόμο, σ. 876) ὅτι ἡ κατεξοχὴν λώδη εἶναι ἡ λέπρα. Πρόκειται γιὰ μὰ ἀρρώστια, τῆς ὁποίας ἡ ὀνομασία συνδέεται ἐτυμολογικὰ μὲ τὸ ἀρχ. λέπω = ξεφλουδίζω (Λέπος = φλοιὸς καὶ τὸ ὑποκοριστικὸ του: λέπι (ον)). Ἔτσι, λεπρός, «λέγεται ἀντὶ τοῦ λεπρούς», δηλ. γεμάτος λέπια, «πλήρης λεπίδων, τραχύς, ἔχων λεπίδας εἰς τὸ δέρμα, «ὁ λέπια ἔχων». (Βλ. καὶ Etym. Magn. στή λ.).

55) Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ (ἔκδ. 1860), ὁ.π., σ. 813.

56) Συμεὼν Μεταφραστοῦ (ἔκδ. 1864), ὁ.π., σ. 316.

57) Α. Moustoxidi (1948), ὁ.π., σ. XXXIV.

58) Βαρθολομαῖο Κουτλουμουσιανοῦ τοῦ Ἱμδρίου (1962) ὁ.π., σ. 20 καὶ 18. – Ε.Ι. Καρπαθίου (1925), «Ἡ ἁγία Μεγαλομάρτυς Βαρβάρα», Ἐν Ἀθήναις, σ. 24 («Κανὼν εἰς τὴν Ἀγίαν. Ποίημα Στεφάνου Σαβδαῖτου).

– «λύμης [= δλάβης] ψυχοφθόρου λυτρωθέντες καὶ λοιμοῦ»
 – «χάριν ἔλαβες ἱατρεῦειν τῆς σαρκὸς σαθράν λύμην. Ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς τοὺς ἀνυμνοῦντάς σε, ψυχικῶν ἀλγηδόνων ἐκλυτρώσαι».

Κι' ἄλλοι: ⁵⁹ «ρῥοσαι πάντας κινδύνων, λοιμικῆς ἀσθενείας καὶ ψυχικῶν νοσημάτων»

– «ὄθεν καὶ τὴν λοιμικὴν νόσον ἐκδιώκουσα, τοὺς πιστοὺς θεραπεύεις καὶ πρεσβεύεις, ἀπαύστως ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν».

Στίς μέρες μας (πρὶν μισό αἰῶνα) ὁ Ἁγιορείτης μοναχὸς καὶ ἐκκλησιαστικὸς ἀσματογράφος Γεράσιμος Μικρογιαννανίτης ὁ Ἑπειρώτης συνέθεσε «Κανόνα» στὴν ἁγία στὸν ὁποῖο μιλάει ⁶⁰ γιὰ «ὑγίαν ψυχῆς τε καὶ σώματος».

Ὅμοια καὶ ὁ ἐπίσης Ἀθωνίτης μοναχὸς Ἰάκωβος (19ος αἰ.) πού στὴν δική του «Ἀκολουθία τῆς ἁγίας» γράφει: ⁶¹

– «σωμάτων ἀλγηδόνας καὶ ψυχῶν τὰς νόσους ἀπέλασον»

– «ρῥοσαι πάντας κινδύνων καὶ ψυχικῶν νοσημάτων»

– «σαρκὸς τὸν ζόφον ἀποτινάξω καὶ φαιδρὰν τὴν τῆς ψυχῆς ἡργάσω κατάστασιν».

Ὁ Ραφαῆλος στὸν 5ο ἀσματικὸ Οἶκο (γράμμα Ε τῆς «κατ' ἀλφάβητον» «ἀρίστως συντεθείσης» ἀκροστοιχίδας του) μᾶς λέει σέ δυὸ συνεχόμενους στίχους του:

«Χαῖρε, σὺ, πού μᾶς ἀπαλλάσσεις ἀπ' τὸν ἀφανισμό τοῦ λαοῦ

Χαῖρε, σὺ, πού στό θυμὸ εἶσαι ἡ γαλήνη τοῦ Θεοῦ». ⁶²

Ὅμοια καὶ στὸν 11ο «Χαιρετίσιμον Οἶκον» (γράμμα Λ) ὅπου, καὶ πάλι, ὁ ἕνας στίχος ἀκολουθεῖ ἀμέσως τὸν ἄλλο:

«Χαῖρε, σὺ, πού εἶσαι τὸ ἄρωμα («τὸ ὁσφράδιον») τῶν ἁγνῶν ψυχῶν

Χαῖρε σὺ, πού διώχνεις ἀπὸ μᾶς τὸ λοιμό». ⁶³

Ἡ ἁγία ἀναφέρεται ἀλλοῦ ἀπὸ τὸν Ραφαῆλο ὡς τὸ «φῶς («τὸ φάος») τῶν ψυχῶν ἐκείνων πού μποροῦν νὰ δεχτοῦν (καὶ νὰ εἶναι οἱ ἴδιες) τὸ φῶς» ⁶⁴.

Ἡ ψυχοστηρικτικὴ – ψυχοτονωτικὴ αὐτὴ «ἐτοιμότητα» [=προθυμία] καὶ «ὑπερμάχησις» [= ὑπεράσπιση] τῆς «προσηκοῦς» [= τῆς πρέπουσας] «θεραπεύτριας» κατὰ τὸν Ραφαῆλο, παρομοιάζεται ἀπ' τὸν ἴδιο μέ τὴ νάρδο ⁶⁵, τὴν νάρδο πού δέν εἶναι μόνον τὸ γνωστὸ διδλικὸ φυτὸ [Εἶκ. 6] οἱ ρίζες τοῦ ὁποῖου ἀποσταῶν εὐωδιαστὸ ⁶⁶ καὶ μέ ἰσχυρὴ ὁσμὴ ἐλαϊώδες μῦρο, ὅπως ἐκεῖνο «τὸ πολύτιμον μῦρον» μέ τὸ ὁποῖο «ἡ εὐγνωμονοῦσα γυνὴ ἤλειψε τοὺς πόδας καὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰησοῦ», ἀλλὰ καὶ τὸ φαρμακευτικὸ φυτὸ (Νάρδος - Βαλεριάνα) πού μᾶς δίνει τὸ θεραπευτικὸ ἐκχύλι-

59) Ibid σ. 27.

60) Γ.Σ. Ράμφου (1954), ὁ.π., σ. 9.

61) Π.Δ. Συκιώτη (Ἔκδ. ἐπιμ. 1894), «Ἀκολουθία τῆς Ἀγίας Μεγαλομάρτυρος Βαρβάρας ψαλλομένη τῇ 4ῃ Δεκεμβρίῳ. Συντεθεῖσα παρὰ Ἰακώβου τῇ κοινοδιακῇ Μονῇ Ἀγίου Παύλου, τοῦ Ἀθωνος ἐν ἔτει 1847, Ἐν Πάτραις, σ. 36, 26 καὶ 9.

62) Ραφαήλου (Ἔκδ. 1868), ὁ.π. σ. 7: («Χαῖρε λοιμοῦ, ἐξώλειαν λύνουσα / Χαῖρε θυμοῦ, τοῦ Θεοῦ γαλήνη»).

63) Ibid, σ. 9 («Χαῖρε ψυχῶν, ἁγνῶν τὸ ὁσφράδιον / Χαῖρε λοιμόν, ἡμῶν ἀποσοδοῦσα»).

64) Ibid, σ. 7 («Χαῖρε ψυχῶν, φωτοδόχων φῶς»).

65) Ibid, σ. 9 («Χαῖρε ὁ νάρδος Χριστοῦ Νυμφίου»).

66) Ἱσμία Ἀσμάτων», Α, 12 («ὁ νάρδος μοῦ ἀπέδιδε τὸ εὐάρεστον ἄρωμά του»). Στὸ: Ἀγία Γραφή - Βίβλος», 1983, Ἔκδ. Κ. Κουμουνδουρέας, Ἐρμ. ἀπόδ. Ι.Θ. Κολιτσάρας, Τ.Δ., σ. 180.

Εἰκ. 6

σμα χρησιμοποιούμενο ακόμη καὶ σήμερα⁶⁸ ὡς ἥπιο ἡρεμιστικό φάρμακο σέ περιπτώσεις ψυχικῆς τάσης, νευροφυτικῆς δυστονίας, ἀγχώδους ἀνησυχίας καὶ τόσα ἀκόμη ὅπως παλαιότερα, ὅταν ὁ γλαφυρότατος Θ. Ἀφεντούλης⁶⁹ ἔγραφε: «ἡ νάρδος (...) ἐπιτρεδείως ληφθεῖσα (...) ἐνεργεῖ ὡς φάρμακον παρηγορικόν (...) καὶ δίδεται κατὰ παντός τοῦ σμήνους τῶν νευρικών διαταραχῶν ...».

Στὴν ἴδια αὐτὴ ψυχούποστηρικτικὴ καὶ θεραπευτικὴ δύναμη τῆς ἁγίας εἶχε ἀναφερθεῖ καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός,⁷⁰ πού παρακαλεῖ νὰ τῇ βρεῖ «θεραπεύτρια προσηκῇ» [= πρέπουσα,

ἀρμόζουσα] καὶ «έτομοτάτην [= προθυμοτάτη] προστάτιδα» σ' ὅλες τίς θλίψεις του.

Γιὰ τὸν Ραφαῆλο εἶναι ἡ ἴδια πού διώχνει τὰ κακὰ πνεύματα πού μᾶς ἀφανίζουν («πνεύματα ἐλαύνουσα, ὀλοθρεύοντα ἡμᾶς»⁷¹). Ἐδῶ ἀναφέρεται – προφανέστατα – στὶς ψυχικὲς νόσους, πού γιὰ πολλούς, ἀκόμη καὶ στὴν ἐποχὴ του, τό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰώνα, ἴσχυε μιά φανερά δαιμονολογικὴ ψυχιατρικὴ (καὶ ἱατρικὴ γενικότερα) πού ἔβλεπε, παθογενετικά, ὡς γενεσιουργό αἴτιο τῆς ἀρρώστιας μιά ὑπερφυσικὴ ἀρχή, «πνεύματα δαιμόνων»⁷² («ἀλάστορας δαίμονας»), πνεύματα «ἀκάθαρτα»⁷³, «πονηρά»⁷⁴, «ἄλαλα»⁷⁵, «πνεύματα ἀσθενείας»⁷⁶.

Γράφει ὁ Ραφαῆλος:⁷¹

«Χαῖρε πνεύματα ἐλαύνουσα, ὀλοθρεύοντα ἡμᾶς

.....
Χαῖρε χαιρόντων Ἀγγέλων τῇ σῇ καρτερίᾳ

Χαῖρε κλαιόντων Δαιμόνων, τῇ σφῶν αὐτῶν ἥττη».

Καὶ προσθέτει⁷¹: τὴν ψυχικὴν ταραχὴ («ζάλην») καὶ τὴν ψυχικὴν τρικυμία, τὴν ὀργὴ μαζί καὶ τὴ θλίψη, πάθη θεόσταλτα, πού μᾶς μαστιγώνουν, μᾶς καῖνε καὶ μᾶς ἀφήνουν παραδομένους («ἐκδότους») στὰ κακὰ καὶ καταστροφικὰ πνεύματα («ὀλετήρσι πνεύμασι»), τὰ κατευνάξεις ἐσὺ πού εἶσαι γεμάτη μακροθυμία («εὐΐλατε»).

Ὁ λαὸς πίστευε – στοῦ ἴδιο αὐτοῦ πλαίσιο τῶν ψυχικῶν διαταραχῶν τῆς παθογένειας του καὶ τῆς θεραπείας τους καὶ σύμφωνα μ' ἓνα «χειρόγραφο ἱατροσόφιο»⁷⁷ –

67) Γ. Κωνσταντινίδου (1888), «Λεξικόν τῶν ἁγίων γραφῶν», στή λ. «Νάρδος».

68) Ἀναφέρεται ἐδῶ γιὰ παράδειγμα τό ἰδιοσκεύασμα Valmanε χορηγούμενο μέ συνταγὴ ἱατροῦ.

69) Φ. Ἀφεντούλης (1875) («Φαρμακολογία...», Τ.ΙΙΙ, σ. 169.

70) Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ (Ἔκδ. 1860), ὁ.π. στ. 813.

71) Ραφαήλου (Ἔκδ. 1868), ὁ.π., σ. 7 (καὶ 8).

72) Ἀποκάλ., ιστ. 14.

73) Ματθ. ι, 1 / ιβ, 43, Μάρκ. α, 27/γ, 11/γ, 30/ε, 8/ε, 13/στ, 7/ζ, 25), Λουκ., Θ, 42 / ια, 24/ στ 18/η, 29, ια, 24. Πράξ. ε, 16/η, 17. Ἀποκάλ. ιστ, 13/ιη, 2.

74) Λουκ. η, 2. – Πράξ. ιθ, 12 / ιθ, 15. Ματθ., ιβ, 45

75) Μάρκ., θ, 17/θ, 25 («ἄλαλον καὶ κωφόν»).

76) Λουκ., ιγ, 11.

77) É. Legrand (1881), «Bibliothèque grecque vulgaire» Paris, σ.σ. XXII-XXIII: «περὶ δεδεμένους ἀνθρώπων». – Ν.Γ. Πολίτου (1931), «Λαογραφικά σύμμεικτα», Ἐν Ἀθήναις, Τ.Γ., σ. 69, σημ. 7 («Αἱ ἀσθένειαι κατὰ τοὺς μύθους τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ»).

πώς ή άγία παρίσταται ως βοηθός εις τούς δεδεμένους»⁷⁸, σ' αὐτούς δηλαδή οἱ ὅποιοι ἐμφάνιζαν ψυχογενή ἀνικανότητα («κατάδεσμο», ἢ «ἀμπόδεμα», ἢ δέσιμο», πού καθιστᾷ τούς νεόνυμφους κυρίως, ἀνίκανους γιά συνεύρεση). Τό «δέσιμο» αὐτό νόμιζαν πῶς εἶναι μαγική πράξη μέ σκοπό εἶτε τήν πρόκληση βλάβης, στό πλαίσιο ἐνός πλατύ-τερου «καταραστικοῦ λόγου», εἶτε γιά προφύλαξη – μέσα ἀπό μιᾷ ὁλόκληρη ἐθιμολογία – ἀπό τέτοιου εἶδους μαγική ἐπίρροια, ἢ, ἀκόμη καί τήν ἐξουδετέρωσή της (ὅπως καί τήν ἐξουδετέρωση ὁμοία ἐνός πλήθους ἀπό σωματικά⁷⁹ καί ψυχικά μαζί πάθη). Σ' αὐτά, εἰδικότερα, τά πάθη, τά ψυχικά, τίς ὁρμές τους [τίς βίαιες κινήσεις τῆς ψυχῆς, τίς ψυχικές διεγέρσεις] καί τά σκιρτήματά τους [«ἄτακτοι τῆς ψυχῆς ταραχαί»] ἀναφέρεται καί ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, στόν πρός τήν άγία «ἐγκωμιαστικόν λόγον» του⁸⁰ καί παρακαλεῖ τήν προστάτιδα άγία Βαρβάρα νά τά κάνει νά γαληνέψουν.

Ἀπ' ἐδῶ, ἀκριβῶς, ἐξηγεῖται γιati κοντά στό «παρά τό Δαφνί Προσκύνημα τῆς Ἀγίας», τόν ἱερό Ναό τῆς άγίας Βαρβάρας καί τό παλιό μαζί «ἐκκλησίδιο» (κι ἦταν πολλά τέτοια, πού ἡ ξεχωριστή – λαϊκή κυρίως – ἀγάπη πρός τή λαοφιλέστερη άγία τῆς Ἐκκλησίας καί σ' ἐμάς καί σ' ὁλόκληρη τή χριστιανωσύνη, ὁδήγησε τούς πιστούς στήν ἀνέγερσή τους), ἐκκλησίδιο τό ὁποῖο ἦταν στή θέση του ἀπό τό 1774 ἡ καί πολύ πῶ πρίν⁸¹ στήν ὁμώνυμη περιοχή τῆς Ἀθήνας», θρίσκειται τό Νοσοκομεῖο τῶν Λοιμωδῶν Νόσων (πού ἔχει ἐμβλημα τό τήν άγία) ἀλλά καί τά δύο μεγάλα ψυχιατρικά θεραπευτήρια· τό Δρομοκαῖτειο καί τό Δημόσιο Ψυχιατρεῖο δίπλα στή μονή τοῦ Δαφνιοῦ, γιά τήν ὁποία ὁ Δημ. Καμπούρογλου⁸² μᾶς πληροφορεῖ πῶς «ἀπό τῶν μέσων τοῦ ἔτους 1883 μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔτους 1885 ἐχρησιμοποιήθη ὡς Φρενοκομεῖον».

Ἀλλά καί πέρα ἀπ' τήν Κλινική Ψυχιατρική ἡ άγία Βαρβάρα σχετίζεται μέ κάθε τι πού ἀφορᾷ στήν ψυχική σφαῖρα τοῦ ἀνθρώπου, τήν ὅλη ψυχολογία του, τήν ψυχή του γενικότερα, καί ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ραφαήλος, ἡδη ἀπό τήν ὥρα πού ἡ μεγαλομάρτυς μίλησε γιά τόν τριπλό φωτισμό τοῦ λουτροῦ «δήλωσε ἕνα μυστικό λουτρό πού φωτίζει ἡ γεμάτη φῶς («παμφαεσάτη») Τριαδική Θεότητα, καί τό ὁποῖο καθαίρει τίς ψυχές ὄλων τῶν ἀνθρώπων», σύμφωνα – ἐξάλλου – καί μ' ἕναν ἀκόμα ἀπ' τούς χαριεπισίμους Ὑμνους τοῦ ἴδιου αὐτοῦ ἀρτινοῦ θρησκευτικοῦ ποιητῆ, Ὑμνο πού συνέθεσε καί πρόσφερε στήν άγία λατρευτικά, μέ τή θερμή συνάμα παράκληση νά τόν δεχθεῖ μέ χαρά ὡς ἕνα ἐξαιρετο δῶρο⁸³: «Δέξ' ἀγλαά τά δ' ἄποινα»

83) Ραφαήλου (1868), ὅ.π., σ. 15 («Εὐχή διά στίχων ἡρωϊκῶν»).

78) Φ.Ι. Κουκουλέ (1926), «Μεσαιωνικοί καί Νεοελληνικοί κατάδεσμοι». Στό π. «Λαογραφία», T.9, σ. 61.

79) Πέρα ἀπ' τήν θεραπεία λοιμωδῶν νόσων ἡ άγία Βαρβάρα φέρεται καί ὡς προστάτις τῶν ἐγκύων γυναικῶν, πού τίς «βαρβαρώνει»· δηλ. τίς κάνει σκληρές καί ἀνθεκτικές στούς κινδύνους [παιλαιότερα] τῆς ἐγκυμοσύνης (Ντ.Δ. Ψυχογιοῦ, 1950, «Ἠλειώτικα Παιδοκόμια». Στό π. «Λαογραφία», σ. 346. Εἶναι, ἐπίσης, κοινῇ πεποίηση πῶς ἡ άγία ἐρχεται πάντοτε καί ἔξω ἀπό τίς περιπτώσεις ἀσθενειῶν, ἀρωγός στίς θύελλες καί θεωρεῖται καί πάλι προστάτις ἀπό τούς κεραυνούς (Ἀπ' αὐτή τή συσχέτιση κεραυνοῦ καί πυροβόλου ὄπλου, θεωρήθηκε προστάτις τοῦ Πυροβολικοῦ καί ὡς τέτοια καθιερώθηκε καί ἐπίσημα ἀπό τό 1929 καί ὁῶε).

80) Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ (Ἔκδ. 1860), ὅ.π., στ. 814.

81) Πέτρου Ἐπισκόπου Χριστουπόλεως (19964), ὅ.π. σ. 57.

82) Δ. Γρ. Καμπούρογλου (1920), «Τό Δαφνί», Ἐν Ἀθήναις, σ. 80.

Εικ. 7

(Δέξου αὐτά τὰ λαμπρά δῶρα [τὰ περιλάμπρα δῶρα,⁸⁴ τὰ λαμπρά λύτρα,⁸⁵ τὴν ὥρια ξαγορά⁸⁶, ὅπως μετέφρασαν πολλοὶ τὸν ὁμηρικό στίχο στό Α, 23 τῆς Ἰλιάδος,⁸⁷ πού εἶχε ἐδῶ ὑπόψη του ὁ Ραφαήλος]) ἴδιος τε, ὕμνους τε θεοῦ-δεῖς» (καὶ τοὺς μέ θερμότητα καὶ εὐσέβεια προσφερόμε-
νους Ὑμνους).

«Δέξου», γράφει καὶ πάλι ὁ ἴδιος,⁸⁸ αὐτοὺς τοὺς Ὑμνους κι' ἄς μὴν παραβλέψεις τὴν πενιχρὴ πίστη μας καὶ τὴν φλογερὴ ἀγάπη, πού σοῦ προσφέρουμε σάν ἕνα εὐωδιαστό θυμίαμα.

«Φιλάνθρωπε Νύμφη!» Σύ πού δέχτηκες ὡς πολύτιμη προίκα («δίκην φερνῆς») τὴ χάρη τοῦ Θεοῦ ἔτοι πού νά ἀναχαιτίζεις τό θυμό του καὶ τὴ δίκαιη γιὰ ἡμᾶς [γιὰ τὰ ἀνθρώπινα ἀνομήματα] ἀγανάκτησή του, σέ παρακαλοῦμε νά ξεπληρώσεις τὰ δικά μας ἁμαρτήματα μέ τὴν παντοδύναμη χάρη πού σοῦ ἔδωσε ὁ ἴδιος καὶ πού κι' ἐσύ, μέ τὸν τρόπο σου, ζήτησες λέγοντας: «Ἀναρχε Θεέ (...) νά μὴν ἀκουμπήσει κανέναν (αὐτὴ) ἡ λοιμικὴ ἀρρώ-
στεια, ἀλλ' οὔτε καὶ τίποτε ἄλλο ἢ ὅλα ἐκεῖνα πού βλάπτουν τὰ σώματα καὶ ἀρρω-
σταίνουν⁸⁹ τὸν ἄνθρωπο («μὴ ἄλλο τι μὴδὲν τῶν λωβᾶσθαι τὰ σώματα καὶ λυπεῖν⁸⁹
τῶν δυνάμεων»).

«Νύμφη τιμαλφεστάτη», γράφει κατὰ λέξη, σέ παρακαλοῦμε, μέ τὴ φιλανθρωπία σου καὶ τὴ χάρη πού σοῦ ἔδωσε ὁ Θεός, μιά χάρη πού τόσα πολλὰ μπορεῖ νά κάνει, νά λυπηθῇς τὴν ἄκακη, τὴν χωρὶς τὴν πείρα τῆς κακίας, παιδικὴ ἡλικία, πού τὴ θε-
ρίζει ἀλύπητα ἢ ἀρρώστεια καὶ εἰδικότερα, ἢ «εὐλογία» (ἢ βλογία).

Αὐτοὺς τοὺς Ὑμνους, προσθέτει ὁ ἴδιος αὐτός ἀρτινός θρησκευτικὸς ποιητής – ὕμνογράφος καὶ συνθέτης τους, πού μέ δάκρυα τοὺς προσφέρουμε μπροστὰ στὴ Σε-
πτή σου Εἰκόνα, ἄς τίς δεχτεῖς ὅπως τὰ πολύτιμα δῶρα, ἐκφραση εὐγνωμοσύνης καὶ
εὐχαριστιῶν.

Ὅμως, ἐξόν ἅπ' τὴν παραπάνω ἱκετήρια «Εὐχή» καὶ τοὺς 24 «κατ' ἀλφαριθμητικὴν
ἀκροστοιχίδα» «Χαιρετισίμους Οἴκους», πού περιλαμβάνονται στό βιβλίο τοῦ Ρα-
φαήλου «Ἰαματικὴ Χάρις», βιβλίο «ἀναγκαῖον πρὸς πνευματικὴν ἴασιν καὶ κυρίως,
συντείνειν διὰ τὰς κατὰ καιρὸν λυμαινούσας τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀσθενείας»⁹⁰, τὸ
ὁποῖο ἐκδόθηκε «ἐν καιρῷ καθ' ὃν ἦδη ἀνεφάνησαν δυστυχῶς συμπτώματα τῆς νό-
σου Εὐφλογία»⁹⁰, ὁ συγγραφέας του συνέθεσε, ἐπίσης, διάφορα «Ἐπιγράμματα»,

84) Ὅμηρ. «Ἰλιάς», Α, 23, Μετάφρ. Ν. Καζαντζάκη. –Ι.Θ. Κακριδῆ (1990⁹), Ἀθήνα, σ. 19.

85) Ὅμηρ. «Ἰλιάς», Α, 23, Ἑμμ. Μετάφρ. Ἱ. Πολυλά (1928²), Ἀθήναι, σ. 5.

86) «Ἡ Ἰλιάδα», Μετάφρ. Α. Πάλλη (1930), Ἐν Ἀθήναις, σ. 9.

87) Ὅμηρ. «Ἰλιάς», Α, 23: «καὶ ἀγλαὰ δέχθ' ἅποινα».

88) Ραφαήλου (Ἐκδ. 1868), ὁ.π., σ. 14.

89) Πρβλ. Ἱπποκράτ. «Π. Φυσῶν», Τ.ΣΤ, σσ. 92-93 τῆς ἔκδ. Ε. Littré (ἐπανέκδ. 1979), Amsterdam: «Αὐτί-
κα γὰρ λιμός νοῦσός ἐστιν· ὅ,τι γὰρ ἂν λυπῇ τὸν ἄνθρωπον τοῦτο καλεῖται νόσος» (λυπεῖν: afflict.
λυπέω: ἀρρωσταίνω, βλάπτω, ταράζω, ἐνοχλῶ, καταστρέφω, διαφθείρω, μαστίζω, κάνω τὸν ἄνθρω-
πο νά ὑποφέρει).

90) Χρ. Μούτσου Ἀναγνώστου (1868), ὁ.π., σ. 3.

πού ήδη αναφέραμε, γραμμένα σέ ιαμβικούς καί ἄλλους στίχους, ὅπως καί «*Ηρωε-
λεγεΐα*», ἕνα ἀπό τά ὅποια ἀφιέρωσε στόν συμπατριώτη του (Ἀρτινό) Χριστόφορο
τόν Προδρομίτη, συγγραφέα τοῦ περίφημου «*Κανονικοῦ*»⁹¹ γιά τόν ὁποῖο γράφει:
«*Τεθμῶν* (= Νόμων) *θείων ἔκθετο*, *θέσφατα* (= θεόπεμπτα λόγια) ἢ *δέ ἐφετμάς* (=
ἐντολές). *Τῶν τμάγε μῆκος* (= λιγότεψε τό μῆκος τους) καί *ἔξοχα* *πολλά* *κάμεν* (...) *Χριστόφορον* *καλέουσι*. *Ἐξ Ἄρτης πέλεται*». Δηλαδή: εἶναι ἀπό τήν Ἄρτα, κοινή
πατρίδα τῶν δύο αὐτῶν «ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων» συμπατριωτῶν μας, στά
δύσκολα καί πικρά χρόνια τῆς δουλείας τοῦ Γένους μας.

91) Χριστοφόρου μοναχοῦ (ἔκδ. 1800), «Κανονικόν...», Κωνσταντινούπολις. Σχετική μελέτη μου ὑπό
τόν τίτλο «Χριστόφορος μοναχός ὁ Προδρομίτης [«ἔξ Ἄρτης πέλεται»] καί ὁ βραχὺς ἱατρικός σχο-
λιασμός του στό «Κανονικόν - Ἱεροί Κανόνες»...», θά δημοσιευθεῖ σέ προσεχές τεῦχος τοῦ π.
«Σκουφάς».

ΣΤΡΙΦΤΟ ΣΤΟΝ ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΑ

ΣΤΑΥΡΟΥ ΙΝΤΖΕΓΙΑΝΝΗ

’Αθάνατε Ρωμίε. Μάζεψε την εϊσπραξη ’Αρτα, Πρέβεζα, Γιάννενα καί τήν κατέθεσε σέ μιὰ παρμπουτιέρα σέ κάποιο στενό έξω από τήν γέφυρα!

’Ασσόδυο-ντόρτια-πεντάρες!

Φτού σου άτιμη τύχη καί κοινωνία μοδόρα. Λίγο άκόμα καί θά ’χανε καί τό φορτηγό.

– Εἶσαι κύριος;

– Εἶμαι. ’Ολα γιά όλα.

Εὐτυχῶς ἐκείνη τή στιγμή μπήκε ἡ συμβία του μέ τήν πεθερά του καί τά κάνα-νε... λίμπα!

’Εδῶ παπᾶς, ἐκεῖ παπᾶς, νά ’τος κι’ ὁ παπᾶς κι ἡ παπαδιά. Ποιός εἶδε τόν Θεό καί δέν φοδήθηκε. «’Αχαῖρευτε. ’Ενα δακτυλίδι δέν ἀξιώθηκες νά μοῦ πάρεις καί τοῦ ἀρραβῶνα ψεύτικο ἀπό τό... περίπτερο κι ἐδῶ παίξεις τό μέλλον τῶν παιδιῶν μας».

Τίποτε τό περίεργο. ’Η τύχη ὡς γνωστόν βοηθάει τούς... τυχερούς. Μέ τούς ἄλλους κανεῖς δέν ξέρεי τί γίνεται. Οἱ πῶ ψύχραιμοι τινάζουν τίς τσέπες τους. Οἱ ἀπογοητευμένοι τινάζουν τά μυαλά τους. ’Ολους σωρηδῶν τούς ξετινάζει ἡ μπάνκα!

– Μπαίνετε;

Γιά νά μπεῖ-μπαίνει. Τό πῶς θά βγεῖ εἶναι ἄδηλον, διότι ἀνακατεῦει-κόβει-μοι-ράζει καί ἀπό ἐκεῖ καί ἔπειτα... διεμοιράσαντο τά ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς καί ἐπὶ τόν ἱματισμόν μου ἔβαλον κληρον!

– Τσιπ σάν βουάρ;

’Ορίστε καί τό Γαλλικό μας, καθόσον ἔχει καί ἡ τράπουλα τήν ὁρολογία της: Φλος, κέντα, καρέ τοῦ ἄσσου, χρώμα καί... ταπί!

– Τί θά δάλετε κύριε Τρύφων;

Τί νά δάλει πού ὅτι κι ἄν εἶχε τό ’χασε, γυναῖκα, διός, παιδιά, πού ἔλεγε καί τό ἄσμα πρὸς ἑβδομηκονταετίας.

Δέν εἶναι οὔτε ὁ πρῶτος, οὔτε ὁ τελευταῖος πού χάνει τίς εἰσπράξεις στά ζάρια, στά χαρτιά ἢ σέ κάποια λέσχη κρυφῇ ἢ φανερῇ ἢ άκόμα τό χειρότερο σέ κάποιο κα-ζίνο, στήν Κέρκυρα, στήν Πάτρα ἢ στό Λουτράκι, θυμίζοντας τό γνωστό «’Ο τά πά-ντα παίξας, τά πάντα χάσας, εἰς μίαν ὥραν εἰς τῆς χαρτοπαιξίας τήν χῶραν».

Monsieurs faites vos jeux-rien ne va plus

Σοβαρός, σινιαρισμένος, βαρύς και άτσαλάκωτος ό γκρουπιέρης βλεφαρίζει τά τετραγωνάκια μέ τά μαύρα κόκκινα και τούς αριθμούς.

Βάλτε τώρα πού γυρίζει, διαλαλούσε ό πάλοι ποτέ υπαίθριος λοταριατζής στό Μουχούστη. Πολλά δάξετε-,... λίγα παίρνετε!

Φυσικά άλλο πρᾶμα ή μπαρμπουτιέρα, άλλο ή λοταρία και άλλο τό καζίνο. Ήπισημότητα, γραβάτες, βελούδινα ἔξωμα, μοντελάκια σινιέ και οί φίσες νά σου φεύγουν από τά χέρια νά μή προλαβαίνεις νά δείς ποιός κέρδισε πόσα.

– Πού παίξατε;

– Στό Ρίον.

– Ντε Τζανέιρο;

– "Οχι. Ντέ... Πατράσο!!!

"Εχασε ό σύζυξ χίλια ευρώ και ή... κοντέσσα «Ντε λα Τσίμπιλα» άλλες δύομιση χιλιάδες. Σύνολον τρεισίμισυ. Τούτέστιν κάπου έναμίση ἑκατομμύριο σέ δραχμές μέ τά πουμπουρά και τά κεράσματα για νά ξέρουμε τί λέμε. "Αν ὑπολογίσετε και τήν προηγούμενη χασούρα ή τά χρωστούμενα από τήν προ-προηγούμενη, πού είχαν ξετιναχτεί οίκογενειακώς πάλι ξεπερνούν τά δύο και βάλε μπορεί και τρία ἑκατομμύρια, σέ δραχμές πάντα γιατί μέ τά Εὐρώ δέ βγάζεις ἄκρη!

Κρανίου... τζόγος!

– Και γιατί παίζουν;

– Διότι!

Δέν βρίσκειται στά ἑφτά θανάσιμα ἁμαρτήματα ό τζόγος αλλά δέν αποκλείεται νά εἶναι τό ὄγδοον. Κάθεσαι πλούσιος, σηκώνεσαι φτωχός. Διατηρεῖς βεβαίως τήν ψυχραιμία σου –δέν χάθηκε δρε ἄδερφε ό κόσμος για μισό ή ἕνα ἑκατομμύριο – τρεῖς χιλιάδες Εὐρώ εἶναι αὐτά – αλλά δπως και νά τό κάνεις ἄστεια μέ τά λεφτά; Μόνο κέρδος ή ζωντοχηρίτσα πού καθόνταν δίπλασου και σου χάιδευε μέ τό ἀριστερό τόν σβέρκο. Μέ τό δεξι σούφρωνε τίς φίσες και τίς ἔβαζε στό τσαντάκι της. Τέτοια ώρα!

Πιτσιρικάδες παίζαμε στά μνήματα –πίσω από τόν Παντοκράτορα– στριφτό. "Από τά ... εὐγενέστερα τυχερά του εἶδους. Βάζαμε τήν δραχμή στή παλάμη και... κορώνα-γράμματα;

Βουτάγαμε ὅπου βρίσκαμε φραγκοδίφραγκο μιάμισυ δραχμή εἶχε τό ψωμί στόν φούρνο του Γιαννάκη και τρέχαμε κατευθειαν νά τό πολλαπλασιάσουμε στό στριφτό, μέχρι πού χάναμε και τήν κασετίνα μέ τά μολύδια.

– Πού εἶναι τά αὐγά πού σέ 'στειλα νά ἀγοράσεις στόν κύρ Θανάση τόν 'Αγαθή ἀπέναντι, ἀγρίευε ή μάνα.

– Τί αὐγά ρέ μάνα; 'Εδῶ χάσαμε και τά καλάθια!

Κάπως ἔτσι ἔχασα μάλλον μπαμπέσικα «τά ταξίδια του Γκιούλιβερ» πού τά ἔπαιξα για δύο δίφραγκα. Ἡ ἐπόμενη χασούρα ήταν τό πρόσφορο πού μου εἶχε δώσει ή συχωρεμένη νά τό πάω στόν Παπα-Κώστα στήν ἐκκλησία και τό... κολατοῖσαμε –χαμένο και χαμένο– μέ τόν Γιάννη τόν Κολοδό και τόν Τάκη τόν Τσίγκα συχωρεμένοι και οί δύο από χρόνια - βουτώντας το στό λάδι και τό κρασί πού θά πήγαινα μαζί μέ τή λειτουργιά. "Από τότε ήταν πού δέν ξαναπάτησα στό ἱερό νά βαστήξω

«μανάλι» όχι γιατί φοδήθηκα τή μάνα ή τόν Παπά-Κώστα, αλλά γιατί μου φαινότανε πώς ό Παντοκράτορας – ός τά πανθ' όρᾶ – μέ κοίταζε άπό τόν τρούλο άργιέμενος.: Παλιόπαιδο, δέ φτάνει πού έπαιξες στριφτό τή λειτουργιά μου αλλά συκοφάντησες καί τόν παπᾶ.

– Πώς δέν μνημόνεψε τά όνόματα ό παπᾶς άπόρησε ή μάνα τήν Κυριακή πού δέν τά άκουσε.

– Δέν κατάλαβες μάνα; Τή δρῆκε φρέσκια, καλοζυμωμένη καί τήν έστειλε σπίτι του –μου είπε έμπιστευτικά ό Μήτσος ό Κατσάνος πού ήταν έμπιστός του!!!

“Ημαρτον Κύριε σταυροκοπήθηκε ή μάνα. Πάει χάλασε ό κόσμος. ‘Ακόμα κι’ οί παπάδες...

‘Αρχαία ίστορία τά τυχερά παιγνίδια. ‘Από έπιγραφή πού βρέθηκε στή Θήρα μάθαμε ότι παίζανε πεσσούς. Κάτι σάν ντάμα μέ ώσειδή κόκκαλα – κατ’ άλλους κότσια. Τήν πεσσία.

– Τί είναι ό τζόγος λοιπόν; “Ενα όποιοδήποτε τυχερό παιγνίδι όπου καταθέτεις τήν πᾶσαν έλπίδαν καί εισπράττεις τήν πᾶσαν... άπογοήτευσιν.

Πρό ήμερῶν διαβάζοντας τήν είδηση γιά τά λεφτά πού έχασε ό φορτηγατζής στή μαρμαριμπουτιέρα θυμήθηκε τή συγχωρεμένη τή μάνα μέ τή λειτουργιά καί τά παιδιάστικα καμώματά μας.

“Ετσι, καθώς τό πρώτο πού έχω νά κάνω όταν βρεθῶ στήν “Αρτα είναι νά άνάψω κερί στήν παλιά μου ένορία, σήκωσα ψηλά τό κεφάλι κατά τόν “Αρχοντα Παντοκράτορα στόν τρούλο. ‘Αργιέμενος μου φάνηκε πάλι.

– Δέ μέ συγχώρεσες άκόμη “Αγιε Πατέρα; Παιδιά ήμαστε.

‘Εκείνη τήν ώρα έμπαινε μιᾶ γριούλα μέ ένα πρόσφορο. Μου ‘ρθε νά τῆς πω: «Τό... παίζουμε στριφτό;». Γύρισα πάλι τό κεφάλι ψηλά. Νόμισα ότι μου χαμογέλασε κι έφυγα τρέχοντας πρίν μετανιώσει καί μου άγριέψει πάλι.

ΤΟ ΘΑΥΜΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΝΙΚΟΥ ΧΡ. ΚΑΡΑΒΑΣΙΛΗ

Εἶχε πάει βροχερή ἡ ᾿Ανοιξη ἐκείνη τὴν χρονιά, τότε, τὸ 1924 στὴν ᾿Αρτα καὶ τὰ σπαρτά μολογᾶνε στοιχειώσανε στὰ χωράφια γύρω τὰ ψηλώματα. Ὁψίμισε βέβαια κάπως ἡ σοδιά, μὰ ἐκεῖ στὰ μέσα τοῦ θερτῆ, σάν ἄρχισαν τὰ κάματα τ' Αὐγοῦστου, τὰ λιοπύργια καθὼς λένε, μπῆκε στὸ θέρο ὁ κόσμος καὶ τὰ χωραφάκια γύρω στὰ πλάια κεῖθε τὸν ἀνήφορο κατὰ τὴν ᾿Ανω Πέτρα, ἀπὸ τὴν αὐγούλα τοῦ Θεοῦ γιομίζαν θεριστάδες.

᾿Ανδρες, γυναῖκες, παιδιά μέ τίς τρίτσες καὶ τὰ φακίολια στὸ κεφάλι γιὰ τὸν ἥλιο, θέριζαν. Θεριζανε πότε τραγουδώντας καὶ πότε κουδεντιάζοντας γιομαῖτοι χαρὰ καὶ ἱκανοποίηση γιὰ τὸ μπερεκέτι ὁπόδωκε ὁ Θεὸς ἐκείνη τὴν χρονιά. Χαρὰ μεγάλη γιὰ τὸ σιτάρι τὸ εὐλογημένο πού ταχειὰ σάν γύριζε στὸ σπῖτι γιομαῖτο τὸ σακὶ ἀλεύρι καθάργιο ἀπὸ τὸ μύλο, καὶ τί τάχα δέν θά γινότανε. ᾿Αλλο πλαστάργια ψωμί χάσκο, ἄλλο τραχανᾶς γιὰ τὸ χειμῶνα, ἄλλο λειτουργιγές καὶ καρδελούσιες γιὰ ζωντανούς καὶ πεθαμένους, χώργια μπουγάτσιες γιὰ τὸ γάμο, χώργια πίτες καὶ καρδέλια, μὰ καὶ ὅτι ἄλλο ἤθελε βάλει ὁ νοῦς τῆς νοικοκυρᾶς.

᾿Ομως καθὼς λέγανε οἱ παλαιότεροι, μὰ καὶ καθὼς εἶναι στὴ ζωη, καμιά τοῦ κόσμου χαρὰ δέν μένει καὶ λύπης ἀμέτοχος.

Θέριζε κάποια μέρα τοῦ θερτῆ μῆνα ὁ Γιώργο Φλῶρος σ' ἓνα ἀπὸ τὰ χωράφια του μ' ὅλη του τὴν φαμελιά, κεῖθε στὴν ᾿Ανω Πέτρα, στὸ χωριό τους. Χαρὰ μεγάλη τὰ στάχυα καὶ τὰ χειρόβολα θυμωνιά, ὅμως κάποια στιγμή μολογᾶνε, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ γιόμα ἢ θυγατέρα του ἢ Σταθούλα, κοριτσόπουλο ἀκόμα τότε, μόλις πού κόντευε νά δγάλει τὸ σχολειό, καθὼς θέριζε τὸ καῦμένο ἐκεῖ ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς ἄλλους θεριστάδες, ξάφνου πέταξε κάτω τὸ δρεπάνι καὶ κλαίγοντας κράταγε τὸ χερᾶκι τῆς καὶ φώναζε, φίδι πατέρα, μέ τσίμπησε τὸ φίδι, νά ἐδῶ τὸ δάχτυλο τώρα καθὼς ἤμουν σκυμμένη καὶ θέριζα τὸ εἶδα ἦτανε ἓνα παρδαλό. ᾿Οχιά θά ν' ἀήτανε ἢ σκασμένη, κώθηκε μέσα στὰ στάχυα κι' ἔφυγε πρὸς τὰ ἐκεῖ πέρα.

Μωρὲ τὸ καταραμένο εἶπανε ὁ κόσμος πού δρεθῆκε τέτοια ὥρα δέν τὸ ψόφησε ὁ ἥλιος.

Σῶπα καλιώρα σου μὴν κλαῖς, εἶπανε προσπαθώντας νά παρηγορήσουνε τὸ κοριτσάκι μάνα καὶ πατέρας ἀντάμα. ᾿Ομως τὸ κορίτσι πονοῦσε καὶ ἔκλαιγε. ᾿Εκλαιγε ἀπὸ τὸ φόβο του, μὰ τὸ περισσότερο καθὼς φάνηκε ἦτανε ἀπὸ τὸν πόνο.

Είχε ματώσει τό μεσαίο δάχτυλο από τήν άπάνω μεργιά και ό πόνος, πουθενά νά σταματήσει.

Ή Από κάτι πρακτικά πού ήξερε ό Φλώρος από παλαιά κι' άπ' ότι είχε άκουστά από άλλους χωργιανούς, έθγαλε τό σουγιά από τήν τσέπη του τόν άνοιξε και κέντησε κ'άνα δύο τρείς φορές τό δάχτυλο στό χεράκι τής κορούλας του, τό 'σφίξε μετά γιά νά βγει τό φαρμακωμένο τό αίμα και στερνά τό 'δεσε πρόχειρα μ' ένα μαντήλι. Μήν κλαΐς χαϊδιάρη μου, μήν κλαΐς καλιώρα σου, τήν παρηγορούσε ή μάνα, όπου και νά είναι θά περάσει ό πόνος κάνε ύπομονή.

Τό κοριτσάκι σταμάτησε γιά λίγο μά σάν πέρασε κάμποση ώρα άρχισε ξανά νά πονάει και νά κλαίει.

Τό λύνει ή μάνα γιά νά ξεπάρει λίγο από τό δέσιμο και τί νά είδει, τό χέρι του κοριτσιού άρχισε νά πρήζεται τό δέ δάχτυλο τό δαγκωμένο πήρε νά μελανιάζει και ό πόνος άβάσταχτος.

Κάποια ώρα, περνώντας από σύμπτωση ό άγροφύλακας του χωριού και σάν τούς είδε άναστατωμένους κοντοστάθηκε και ρώτησε, μά σάν έμαθε τό κακό όπόπαθαν ό κόσμος από τό έρπετό, τούς παρακίνησε ν' αφήσουνε τό θέρο και όσο γίνεται γρηγορότερα νά πάρουνε τό κορίτσι και νά τό κατεβάσουνε στην πόλη. Νά τό π'άνε κάτω στην "Αρτα σέ γιατρό.

"Εχουνε πεθάνει, τούς είπε, κόσμος και κοσμάκης, καθώς είχε άκουστά, από δάγκωμα φιδιού και μάλιστα καλοκαίρι μέ ξηρασία και δάγκωμα από όχιά δέν γίνεται και χειρότερο. Φευγάστε γιά νά γλιτώσουμε τήν Σταθούλα, άλλως π'áme χαμένοι όλοι άντάμα.

Κιότεψαν ό κόσμος μ' αυτό πού τούς βρήκε και μ' αυτά όπου άκουσαν από άνθρωπο γνωστικό. Ή Αδεκεί παρατήσαν τά δρεπάνια και τό θέρο άντάμα και τράδηξαν γιά τό χωριό. Ή Εκεί ό πατέρας συντροφιά μ' έναν ξάδερφο και γείτονα τό Λάμπρο τόν Κασελούρη όπουχε ό άνθρωπος κάποιον πάρε-δ'ώσε καλύτερο από τούς παζαρίσιους, βάζουνε τό κοριτσάκι καθάλα στ' άλλογο και ένα και δύο κατεθήκανε στην "Αρτα. Ή Αφήνουνε τό άλλογο στό χάνι και μέ τό κοριτσάκι κλαίγοντας άλλο από φόβο κι' άλλο από τόν πόνο, τραδήξανε ίσια γιά τό σπίτι του δασκάλου, του συμπέθερου καθώς είπανε από ξαδέρφη, δέν είχανε κι' άλλον γνώριμο από τό μακαρίτη τό Βαφιᾶ, έπειτα δάσκαλος και άνθρωπος του παζαριού μέ γνωριμίες και υπόληψη στην πόλη.

Τους καλοδέχτηκε ό κόσμος στό σπίτι τους και όταν έμαθαν και τό τί τρέχει, καλέσανε άμέσως τό γιατρό τό Βαλίνο. Γιατρός μέ τά όλα του καθώς λέγανε, παθολόγος, μέ τ' όνομα εκείνα τά χρόνια πρώτος σέ όλα. Χειρούργος στην "Αρτα δέν είχε έρθει κανένας άκόμα.

Ή Εκείνος όταν είδε τό χέρι του κοριτσιού κούνησε προβληματισμένος τό κεφάλι. Είμαι, τούς είπε, πολύ σοδαρή ή κατάσταση του παιδιού και όπωσδήποτε όσο γίνεται γρηγορότερα θά πρέπει νά γίνει επέμβαση και τό δάχτυλο του κοριτσιού νά κοπεί γιατί μελάνιασε τόσες ώρες από δηλητήριο του φιδιού και όσο πάει θά δηλητηριάσει όλο τό σώμα του κοριτσιού και τότε πιά ή υπόθεση φεύγει από τήν επιστήμη και τραβάει κατά του παπα.

Τώρα... ποιός τάχα θά μπορούσε νά 'χε αντίρρηση άφου ή επιστήμη κατέληγε στό συμπέρασμα πώς άνυπερθέτως μά καί γρήγορα θά πρέπει νά γίνει επέμβαση γιά νά γλιτώσει τό κορίτσι άπό τήν καθολική δηλητηρίαση καί τό θάνατο.

Γιατρέ μου, τοῦ εἶπανε ὁ κόσμος, ἀπ' τό Θεό καί στά χέρια σου. Κάμε ὅτι νομίζεις γιά νά γλιτώσουμε τόν ἄνθρωπο, γιά νά σώσουμε τήν Σταθοῦλα. Τότε μο-λογᾶνε, κι ὁ γιατρός καλοῦ - κακοῦ, μιᾶς καί τό περιστατικό ἦτανε πολύ σοδαρό, γιά περισσότερη ασφάλεια καί λιγότερη εὐθύνη κάλεσε πάραυτα σέ ἰατρικό συμβούλιο καί ἄλλους δυό γιατρούς φημισμένους κι' ἐκείνους γιά τό ἔργο τους, τόν Κομπορόζο καί τόν Κασούκα. "Ολοι τους τώρα μακαρίτες καί ἅγιο νά εἶναι τό χῶμα τους γιατί προσφέρανε πολλά σ' ἐκείνον τόν κόσμο τότε τῆς ἀνέχειας, τῆς ἐλonoσίας, τοῦ χτικιοῦ, τῆς πνευμονίας, τοῦ τύφου μα καί σέ πόσα ἄλλα ἀκόμα μ' ἐκείνες τίς γνώσεις καί μ' ἐκεῖνα τά μέσα.

Ἐνμερωθήκαν γιά τό περιστατικό ἕνας μέ τόν ἄλλον, εἶπε καθένας ἀφου εἶδε τήν ἀσθενή τή γνώμη του καί ἡ ἀπόφαση πού πάρθηκε ἀδεκεῖ ἦτανε καθολική καί ὁμόφωνη «ἂν ὄχι πρὸς τό παρόν τό χέρι ἀπό τόν καρπό, ὅμως ὅπωςδῆποτε καί ἐσπευσμένα τό δάχτυλο τό δηλητηριασμένο τό τσιμπημένο ἀπό τό φίδι, πάραυτα».

Ἐκοινοποιήθη ἡ ἀπόφαση, ἔγινε ἀποδεκτή ἀπ' ὅλους μιᾶς κι' ἄλλος δρόμος γιά τήν επιστήμη δέν ὑπῆρχε, ἀδεκεῖ μολογᾶνε στό Μονοπλίο, στό σπίτι τοῦ κυρίου Βαφιά στήθηκε πάραυτα καί τό χειρουργεῖο.

Μέ ἐντολή τοῦ ἱατροῦ κυρίου Βαλίνου κατέφθασαν ἀπό τό σπίτι του τά κάποια χειρουργικά ἐργαλεῖα, ψαλίδι, νυστέρι, ράματα καί θελόνες, ἄλοιφές ὅπουχε σάν γιατρός γιά ὅποια ἔκτακτα περιστατικά.

Μέ ἐντολή τῶν ἱατρῶν ἡ νοικοκυρά ἡ κυρία Βαφιά καλή τῆς ὥρα γιὰ ἦτανε μολογᾶνε στ' ἀλήθεια ἀρχόντισσα, κυρία μέ τά ὅλα τῆς, ἔβρασε σέ καινούργια καλο-πλυμένη καί καλαλισμένη πρόσφατα κατσαρόλα καί σέ νερό ποταμίσιο γιά μισή ὥρα μέ τό ὠρολόγι στό χέρι, τά χειρουργικά ἐργαλεῖα καί στερνά ἔγινε ἀδεκεῖ ἀπό τούς γιατρούς ἡ επέμβαση.

Τό δάχτυλο τοῦ κοριτσιοῦ ἀφαιρέθηκε γιά σιγουριά ἀπό ρίζα, ἀφήσανε καθῶς μολογᾶνε, γιά λίγο νά τρέξει ἀπό τήν τομή ἀρκετό δηλητηριασμένο αἷμα καί στή συνέχεια μέ θαμβάκια, γάζες, δάματα ἰωδίου καί φάρμακα τῆς ἐποχῆς ἀντισηπτικά, μέ ἄλοιφές καί αἰμοστατικά καθῶς εἶπανε σταμάτησε τό αἷμα, δέσανε τό χέρι τοῦ κοριτσιοῦ πού γιά μιᾶ ἐβδομάδα κάνοντας καί κάποιες ἀλλαγές ἔμεινε φιλοξενούμενη στό σπίτι. Ἐκεῖ στερνά μέ τή φροντίδα τῆς σπιτονοικοκυρᾶς καί τήν ἐπιμελημένη προσπάθεια καθῶς εἶπανε τοῦ γιατροῦ, τό κορίτσι εὐτυχῶς καί μόνο μ' ἓνα δάχτυλο λιγότερο γύρισε ξανά στό χωριό, στό σπίτι του καί στή ζωή.

Ἦτανε μικρή τότε ἡ "Ἀρτα καί λιγοστός ὁ κόσμος καί τό κάθε γεγονός μικρό ἢ μεγάλο χαρούμενο ἢ θλιμμένο, ὥσπου νά βασιλέψει ὁ ἥλιος ἦτανε πιά κοινό μυστικό γιά ὅλους.

Αὐτό ἦτανε μολογᾶνε τό θαῦμα τῆς επιστήμης τότε. Αὐτή ἡ πρώτη χειρουργική επέμβαση πού ἔγινε στή πόλη μας τήν "Ἀρτα καί πού ἔσωσε γκοτζιάμι κοριτοό-πουλο, σωστή νυφούλα ἀπό τό θάνατο πού ὄχι καί λίγοι πατριῶτες μας ἀπό τήν ἴδια αἰτία κάθε χρόνο φεύγανε ἀπό τή ζωή.

Αὐτοί ἦταν οἱ γιατροί, αὐτοί οἱ ἐπιστήμονες πού στερνά μέ θαυμασμό καί εὐλάβεια ὁ κοσμάκης τους σέβονταν καί τούς ὑπολήπτονταν ξέχωρα καί στό δρόμο τους μέ σεβασμό καί σεμνότητα στέκανε παράμερα καί τούς κάνανε πάντα τόπο νά περάσουν.

Τό σήμερα ἐπιστημονικῶς ἔφυγε εὐτυχῶς καί γιά τήν πόλη μας ἀφάνταστα μπροστά ἀπό τό χθές, ἀπό τό τότε. Τό αὔριο εἶθε σέ ὅλα του νά συνοδοιπορεῖ μέ τήν πρόοδο, μέ τήν παγκόσμια πρόοδο καί τή γνώση καί στήν ὑγεία καί στήν ἐπιστήμη καί στήν προκοπή.

Ο ΚΑΛΟΣ ΜΟΥ ΦΙΛΟΣ Ο ΕΡΝΣΤ

ΕΛΠΙΔΟΦΟΡΟΥ ΙΝΤΖΕΜΠΕΛΗ

“Ένα μεσημέρι της ρουτίνας πού δέν διέφερε από τά υπόλοιπα, γύριζα από τόν ηλεκτρικό σταθμό της περιοχής καί θαρρεστημένος έσερνα τά πόδια σάν ένας κουρασμένος ήλικιωμένος.

“Η εὐφορία τῶν δέντρων, τά λουλούδια της ἄνοιξης καί οἱ ὁμορφες κοπέλες πού περνοῦσαν μέ ξεγελοῦσαν ἀπό τήν ἔμμονη σκέψη νά βρῶ ἕνα μέρος νά ξαποστάσω. “Η διαδρομή ἀπό τήν Aidenbachstrasse μέχρι τό σπιτικό μου θά ’χε μικρύνει ἐπειδή ἡ κούραση ἔπρεπε νά φύγει μέ τή σκέψη ὅτι θά ἔχω ὁμορφο ὕπνο. Θά ’μουν στό φανάρι της Hofmanstrasse ὅταν στό ἀπέναντι γηροκομεῖο εἶδα κόσμο γύρω ἀπό τό ἀσθενοφόρο νά περιμένει. “Όταν πέρασα τό φανάρι διέκρινα τοὺς νοσοκόμους πού φόρτωναν τόν ἀσθενή καί τόν μετέφεραν μέ τό φορεῖο. Γύρω τους στέκονταν σέ παράλληλη παράταξη ἡλικιωμένοι πού μέ κατεδασμένα τά κεφάλια παρατηροῦσαν τήν πόρτα τοῦ αὐτοκινήτου, κλείνοντας τήν κουρτίνα της αὐλαίας μιᾶς ζωντανῆς ὑπαρξης πού εἶχε φύγει γιά τό αἰώνιο ταξίδι.

“Όταν τό ἀσθενοφόρο ἔφυγε πλησίασα τόν Γιόρκ καί τόν ρώτησα τί συμβαίνει. “Εκεῖνος ξαφνιάστηκε, πιάστηκε ἐπάνω μου γιά νά μήν πέσει, πήρε μιὰ βαθιά ἀνάσα καί τότε σάν κάτι νά μέ χτύπησε φώναξα: – “Όχι δέν εἶναι δυνατόν. Δέν τό πιστεύω, ὁ “Ερνστ... ὄχι Θεέ μου, εἶπα καί κάθισα σέ ἕνα παγκάκι της αὐλῆς τοῦ κτιρίου γιά νά πάρω κουράγιο.

Τόν “Ερνστ τόν γνώρισα τυχαῖα, καθὼς περνοῦσα ἔξω ἀπό τό Γηροκομεῖο, μέ καλημέρισε εὐχόμενος νά ἔχω μιὰ ὁμορφη μέρα. “Η εὐχάριστη νότα συνεχίστηκε μέ τήν καθημερινή πρωϊνὴ συνάντηση μέ τόν “Ερνστ. Παίρνοντας θάρρος τόν ρώτησα ἀπό ποῦ εἶναι καί τί δουλεῖα κάνει. Μοῦ εἶπε ὅτι μένει στό Γηροκομεῖο καί ὅτι δέν κάνει τίποτα γιατί ἄλλοι δουλεύουν γι’ αὐτόν. Εἶχε ἕνα γιό πού ἦταν ἡθοποιός καί ἔπαιζε σέ ἀμερικάνικες ταινίες καί ἔλειπε πολὺ ἀπὸ τό Μόναχο. “Επειδὴ δέν εἶχε χρόνο νά τόν φροντίσει τόν ἔκλεισε σ’ αὐτὴ τήν πανσιόν τῶν ἡλικιωμένων. “Όταν τελείωσε τό ἱστορικό του ὁ “Ερνστ, ἕνας κόμπος δέθηκε στό λαιμό μου. “Ενωσα τόσο ἄδολα πού ἀπὸ ἀμηχανία τοῦ πρότεινα ἕαν θέλει καμιά φορὰ νά ἔρθει στό σπίτι νά πιοῦμε καφέ. Μέ κοίταξε περίεργα σάν νά μή πολυπίστευε τά λεγόμενά μου. Τόν χαιρέτησα καί προσπάθησα νά εἶμαι πολὺ τυπικός μαζί του. “Όταν τόν συναντοῦσα

δέν πολυέδινα σημασία στά λόγια του. "Ένα πρωινό μου έδωσε μιά πρόσκληση για μιά εκδήλωση του Γηροκομείου. Μου χαμογέλασε καί μου είπε ότι θά τόν ευχαριστοῦσε νά πάω. Εὐτυχῶς ἡ εκδήλωση θά γινόταν τό βράδυ τῆς Παρασκευῆς πού εἶχα ἐλεύθερο χρόνο. Νά πῶ τήν ἀλήθεια ἤμουν περιεργός γιά τό τί θα δῶ. Χίλιες δύο σκέψεις ἔρχονταν στό μυαλό μου. Οἱ μέρες ὅμως πέρασαν γρήγορα καί ἡ περιέργεια ἔφυγε ὅπως ὁ ἀτμός στά τζάμια. Πρέπει νά πῆγα ἀπό τούς πρώτους στή σάλα τῆς αἰθουσας ἐκδηλώσεων πού εἶχε πλημμυρίσει ἀπό ἡλικιωμένους, νέους καί γυναικες. Στό μπροστινό μέρος τῆς σάλας ὑπῆρχε ἕνα θάθρο πάνω στό ὁποῖο κάθονταν ἡλικιωμένοι καί νέοι πού ἔκαναν ἐξάσκηση στά μουσικά ὄργανα.

"Επειτα ἀπό δέκα λεπτά ἐμφανίστηκε ἀπό τό θάθρο τῆς σκηνῆς ὁ "Ερνστ. Ἦταν ντυμένος ὅπως καί οἱ ὑπόλοιποι μουσικοί καί κρατοῦσε μιά μπαγκέτα. Μέ τό ξύλο τῆς μπαγκέτας διεύθυνε μέ μαεστρία τήν μπάντα του. Εἶχε τέτοια ἀρμονία πού ἡ μεταδιδόμενη ἡρεμία του καί ἡ ἐξαιρετική μουσική δεινότητα εἶχαν δημιουργήσει ἔπαρση στό κοινό. "Η εἰκόνα τοῦ "Ερνστ στό πόντιουμ μέ ἐντυπωσίασε τόσο ὥστε οἱ συνειρμοί μου γιά μέρες νά σχετίζονται μέ τήν κλασσική μουσική. Αὐτό τό πετύχαινα ἀκούγοντας τό σταθμό τοῦ ραδιοφώνου Music Radio πού ἔπαιζε καθημερινά τούς κλασσικούς μουσουργούς.

"Η βραδιά μέ τόν "Ερνστ ἦταν τέλεια, ἡ ἐκπληξη πού μου ἐπιφύλαξε μου ἄρεσε πολύ. Τότε εἶναι πού κατάλαβα μέ τί ποιότητας ἄνθρωπο εἶχα νά κάνω. "Ετσι λοιπόν προσπάθησα νά συνοδεύω τόν "Ερνστ ὅποτε εἶχα ἐλεύθερο χρόνο. Τοῦ ἄρεσε νά περπατᾷ στό πάρκο καί νά πηγαίνει στή μυρραρία πού ὑπῆρχε στήν περιοχή μας καί πού εἶχε ζωντανή Βαυαρῆζικη μουσική. Ρουφώντας τό ποτήρι τῆς μαύρης μπύρας σκούπιζε τά χεῖλη του καί κοιτοῦσε στή σκηνή τά ζευγάρια πού χόρευαν, παραδοσιακούς χορούς.

– Νιάτα, ἔλεγε καί σήκωνε τό ποτήρι εὐχόμενος καλύτερες μέρες μέ καλά γεράματα.

Σατύριζε τήν κατάστασή του καί δοξολογοῦσε τό Θεό πού τόν ἔστελνε σ' αὐτή τήν πανσιόν πού τόν ἀφήνουν νά θγαίνει ἔξω γιά νά μή νιώθει σάν κλεισμένο πουλί στό κλουδί πού περιμένει νά πεθάνει.

Δέν ἦρθε ποτέ στό σπίτι μου καί ξοδευόταν στό νά γνωρίζει νέα πράγματα καί νά παρατηρεῖ τόν κόσμο.

– Τί παράξενο, τοῦ εἶπα κάποτε, ἐσύ Γερμανός καί νά μιλάς πολύ μέ τόν κόσμο, δέν εἶναι τρελό; ἐπανέλαβα.

– Καθόλου μου ἀπάντησε μπορεῖ οἱ πρόγονοί μου νά ἦρθαν στήν Ἑλλάδα ἢ νά ἔχω λίγο ἀπό τό μεσογειακό ταμπεραμέντο. Μὴν ξεχνᾷς, βέβαια, ὅτι οἱ Βαυαροί λατρεύουν τήν Ἑλλάδα. Γιά μᾶς ὅτιδήποτε ὠραῖο εἶναι ἑλληνικό.

"Ημουν εὐτυχισμένος ἐπειδὴ πρώτη φορά στό Μόναχο βρῆκα ἕνα πραγματικό φίλο. Περίμενα τήν κάθε φορά πού συναντιόμασταν καί περνοῦσα ὁμορφα μαζί του.

Ἐέχασα ὅμως ὅτι ὁ "Ερνστ εἶχε πατήσει τά ὀδόντα καί τό καντήλι τῆς ζωῆς εἶχε ἀρχίσει νά τρεμοσβῆνει. Φίλε μου "Ερνστ γιά μένα ὑπάρχεις καί θά σέ σκέπτομαι πάντα. Εἶσαι ἕνα μέρος ἀπό τήν ζωή μου, πάντα θά σέ θυμᾶμαι.

Καλό σου ταξίδι ἐκεῖ πού πηγαίνεις.

Ο ΟΡΟΣ «ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ»: ΜΗΠΩΣ ΥΠΟΚΡΥΠΤΕΤΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΗΜΑ;

Β.Ε. ΜΠΑΛΑΣΚΑ

‘Ο όρος «παγκοσμιοποίηση» λαμβάνει τη μορφή slogan και αποτελεί κοινό τόπο αναφοράς στα Μ.Μ.Ε. σχετικά με τις σημερινές συνθήκες, κυρίως μετά την άνατροπή των σοσιαλιστικών καθεστώτων της Ευρώπης, δηλαδή κατά την τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα κ.ε. Οι όροι, όμως, που προϋποθέτει ο όρος είχαν ήδη εμφανιστεί κατά τις προηγούμενες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Έμφανίστηκαν με την υποκατάσταση της ανθρώπινης εργασίας στη βιομηχανική παραγωγή και τις υπηρεσίες από μηχανές, καθώς και με τον διεθνή ανταγωνισμό που προέκυψε από τη διεθνοποίηση των αγορών, της κυκλοφορίας των κεφαλαίων και της παραγωγής.

‘Η τάση της παγκοσμιοποίησης είναι μιά μακράιωνη, άσυνεχής και πολυδιάστατη διαδικασία. Έκδηλώνεται με την συγκρότηση των παραδοσιακών αυτοκρατορικών κρατών. Οι αυτοκρατορίες αυτές συγκροτήθηκαν με την κατάκτηση και την ένσωμάτωση διάφορων λαών. ‘Η διάλυση των αυτοκρατοριών και ή έκβιομηχάνιση έδωσαν νέα ώθηση στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, με τη δημιουργία του κοινωνικο-οικονομικού συστήματος του καπιταλισμού.

‘Ηδη από την αύγή του καπιταλισμού ή τάση για παγκοσμιοποίηση είναι συστατικό στοιχείο του. ‘Ο καπιταλισμός παρουσιάστηκε στήν ιστορία ως ένα σύστημα του όποιου ή έσωτερική λογική είναι έξαρχής, από την εποχή της πρωταρχικής συσσώρευσης και του μερκαντισμού, της άποικιοκρατίας και αργότερα του ίμπεριαλισμού, έπεκτατική, γιατί όχι πλανητική. ‘Η αγορά λειτουργεί ως παγκόσμια δύναμη και τό σύστημα στηρίζεται στη σύλληψη μιάς δυνάμει παγκόσμιας κοινωνίας. Οί φάσεις της προσασίας των έπενδύσεων και του έμπορίου έναλλάσσονται με τίς φάσεις άπελευθέρωσης του και διεθνοποίησης των έπενδύσεων.

‘Η διεθνοποίηση του κεφαλαίου, οί έπενδύσεις στό έξωτερικό και ή παγκοσμιοποίηση του έμπορίου ήταν σαφώς ύψηλότερη πριν από τόν Α΄ παγκόσμιο πόλεμο και περιορίστηκε κατά τό μεσοπόλεμο, ενώ μόνο μετά την κατάρρευση του συστήματος του Bretton Woods (1971) έχουμε μιά άναγέννηση των συνθηκών της πρό του 1914 περιόδου υπό νέους αυτή τη φορά όρους και σέ μιά πολύ μεγαλύτερη κλίμακα. ‘Ο λόγος αυτού του διαλείμματος (1914-1971) στήν έξάπλωση της τάσης της

παγκοσμιοποίησης και οι επιπτώσεις του σχετίζονται άμεσα με τη μεγάλη οικονομική κρίση της δεκαετίας του '30. Η κρίση του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης που αρχίζει με την κατακρήμνιση της αξίας των μετοχών το 1929 και οδηγείται στη μεγαλύτερη οικονομική κρίση του καπιταλισμού, είχε άλυσιδωτές αντιδράσεις σε όλα τα χρηματιστήρια και σε όλες τις οικονομίες των βιομηχανικά ανεπτυγμένων χωρών.

Στην προσπάθεια να απομονώσουν τις έσωτερικές αγορές και να τις προστατεύσουν από την κατάρρευση της διεθνούς οικονομίας οι Κυβερνήσεις των βιομηχανικά ανεπτυγμένων χωρών και όχι μόνον, ενεργοποίησαν διαδικασίες έλεγχου της κυκλοφορίας των κεφαλαίων και άνηγειραν δασμολογικά τείχη, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '30. Τα γεγονότα αυτά εισήγαγαν μιά περίοδο προστατευτισμού και περιορισμού της διεθνοποίησης της οικονομίας, την οποία ενέτεινε η πολιτική κρίση, η πολεμική ατμόσφαιρα και η πορεία προς τον πόλεμο. Μετά το τέλος του 2ου Παγκοσμίου Πολέμου το ζητούμενο ήταν η απαραίτητη ασφάλεια και σταθερότητα (οικονομική και κοινωνική) για να πραγματοποιηθεί η άνοιχοδόμηση των κατεστραμμένων κοινωνιών. Το αποτέλεσμα ήταν η συμφωνία για την ύπαρξη σταθερών ισοτιμιών, ώστε να ελεγχθεί η κυκλοφορία των κεφαλαίων και να επιδιωχθεί η χρήση των οικονομικών πόρων για την άνοιχοδόμηση. Η συμφωνία αυτή ονομάστηκε συμφωνία του Bretton Woods από το όνομα της αμερικάνικης πόλης όπου πραγματοποιήθηκε η διάσκεψη και επικυρώθηκε η συμφωνία. Η διάσκεψη είχε ως αποτέλεσμα την ίδρυση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και της Διεθνούς Τράπεζας για την Ανασυγκρότηση και Ανάπτυξη και έθεσε τις αρχές και τους κανόνες του Διεθνούς νομισματικού συστήματος. Το ουσιαστικότερο όμως είναι οι επιπτώσεις αυτού του συστήματος και του – σχετικού – προστατευτισμού για τις έσωτερικές κοινωνικές ισορροπίες των ανεπτυγμένων χωρών. Ο σχετικός αυτός προστατευτισμός ήταν καθοριστική προϋπόθεση για την δημιουργία του κοινωνικού κράτους και τη δυνατότητα διεύρυνσης των ατομικών δικαιωμάτων μέσω των κοινωνικών δικαιωμάτων. Αποτέλεσμα, δηλαδή, της έμπειρίας της μεγάλης οικονομικής κρίσης και της καταστροφής που προξένησε ο Β' παγκόσμιος πόλεμος ήταν ο έλεγχος της κυκλοφορίας των κεφαλαίων και οι σταθερές ισοτιμίες που διαμόρφωσαν το οικονομικό πλαίσιο, εντός του οποίου κατέστη δυνατή η οικόδομηση του κοινωνικού κράτους, της κείν-σιν ανής συναίνεσης (σοσιαλδημοκρατικό συμβόλαιο) και της παρεμβατικής ρυθμιστικής λειτουργίας του κράτους. Υπήρξαν, μέ άλλα λόγια, οι ιδανικές συνθήκες για την εδραίωση και έμβάθυνση των δικαιωμάτων, της συνεργασίας κεφαλαίου-εργασίας, της κοινωνικο-οικονομικής ισότητας, της ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας, του κοινωνικού κράτους, της εξασφάλισης σχεδόν πλήρους απασχόλησης.

Η κατάρρευση, όμως, του συστήματος του Bretton Woods το 1971 αποτελεί την συνθήκη αφύπνισης και πάλι της παγκόσμιας αγοράς. Οι πιο δυνατές οικονομικά χώρες οι Η.Π.Α. και η –τότε– (Δυτική) Γερμανία, σχεδόν άμέσως σταματούν την λειτουργία των μηχανισμών έλεγχου της ροής του κεφαλαίου. Η Βρετανία ακολουθήσε το 1979, η Ιαπωνία το 1980 και η Γαλλία με την Ιταλία το 1990. Συνοψίζοντας,

λοιπόν, θά μπορούσαμε νά ὑποστηρίξουμε ὅτι τό φαινόμενο τῆς παγκοσμιοποίησης μέ τίς ἐπιπτώσεις τῆς διεθνοποίησης τῆς κυκλοφορίας τῶν κεφαλαίων παρουσιάζεται οὐσιαστικά στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '70, παίρνει σάρκα καί ὀστά στήν δεκαετία τοῦ '80 καί χαρακτηρίζει τήν κατάσταση τῶν πραγμάτων στή δεκαετία τοῦ '90 μέ προοπτικές περαιτέρω ἔντασης στή μετάβαση πρὸς τόν 21ο αἰώνα.

Στό πλαίσιο μάλιστα ἀλλόκοτης ἀλαζονείας, ἡ προωθούμενη ἀπό τοὺς ἰσχυροὺς νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση τῆς οἰκονομίας παρουσιάζεται καί ὡς νομοτέλεια, λες καί θά ἦταν δύσκολο νά ὑποστηριχθεῖ, a contrario, ὅτι δέν πρόκειται οὐσιαστικά γιά τίποτε περισσότερο ἀπό μιά συνειδητή ἐπιλογή τοῦ πολυεθνικοῦ κεφαλαίου πού ὁσμίστηκε τήν ἄμεση δυνατότητα ἀναπαραγωγῆς του μέσω τῶν νέων τεχνολογιῶν καί τῆς ἀνεμπόδιστης διείσδυσής του στίς ἀπανταχοῦ ἀγορές.

Ἡ ἀτομοκεντρική ἀντίληψη τοῦ νεοφιλελεύθερου ὠφελισμοῦ, ἡ συρρίκνωση τῆς κρατικῆς παρέμβασης καί ἡ ἀνεργία, ἀποτέλεσμα τῆς παγκοσμιοποίησης τῆς παραγωγῆς καί τῆς ὑποκατάστασης τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας, ἐξαγριώνουν τίς συνθῆκες κοινωνικῆς ἐπικοινωνίας, περιθωριοποιοῦν τήν ἔννοια τῆς κοινωνικῆς σχέσης καί αἶρουν τήν ἔννοια τῆς ἀνθρώπινης ἀλληλεγγύης πού ἦταν τό κομيدικό σημεῖο τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ συμβολαίου. Ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ἀποδοχή τῆς οἰκονομικῆς ἀνισότητος ὡς φυσικοῦ γεγονότος, ὡς αὐτονόητης κατάστασης πού προκύπτει ἀπό τή μόνη λογική κοινωνική ἰσορροπία, τήν ἰσορροπία ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνεται μέσω τῆς ἀγορᾶς. Ὁ ἀριθμός τῶν φτωχῶν αὐξάνει, ἡ ἀπόσταση μεταξύ τοῦ πλουσιότερου 10% τοῦ πληθυσμοῦ καί τοῦ φτωχότερου 10% αὐξάνει στίς βιομηχανικές χώρες, ἐνῶ ἡ παγκοσμιοποίηση δημιουργεῖ μιά παγκόσμια περιθωριοποίηση, ἕνα παγκόσμιο περιθώριο πού αὐξάνει τή ροή τῶν μεταναστευτικῶν ρευμάτων.

Ἐνῶ, λοιπόν, ἡ παγκοσμιοποίηση θά μπορούσε νά ὁλοκληρώσει τήν ἔννοια τῆς κοινωνίας ὡς παγκόσμιας, οἱ συνθῆκες ὑπὸ τίς ὁποῖες αὐτή πραγματοποιεῖται, ἐπιφέρουν ἕνα νέο διαχωρισμό, μιά νέα μορφή προσδιορισμοῦ τῶν ἀνθρώπων στή δάση τῆς πρόσβασης στά παραγόμενα ἀγαθά: αὐτῶν πού συμμετέχουν στήν παραγωγική διαδικασία καί αὐτῶν πού βρῖσκονται ἔξω ἀπό τίς χωρίς δυνατότητα εἰσόδου. Ἐνα de facto οἰκονομικό Apartheid, τοῦ ὁποίου τά συγκρουσιακά ἀποτελέσματα εἶναι ἀναμενόμενα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Δημήτρης Χαραλάμπης, Δημοκρατία καί παγκοσμιοποίηση, Ἀθήνα 1998.
2. Μύθοι καί πραγματικότητα τήν ἐποχή τῆς παγκοσμιοποίησης, Ἀθήνα 2003.
3. Τόμας Λ. Φρίντμαν, τό Lexus καί ἡ ἐλιά, Ἀθήνα 2000.
4. Β.Ε. Μπαλάσκας, Ὁ ἐκβαρβαρισμός τοῦ ἀνθρώπου; Θέματα παιδείας 2003.

ΕΣΠΕΡΙΝΟΣ

Τό ἀσβεστωμένο κατάρτι
τοῦ φεγγαριοῦ,
ἡ ἀνεμόσκαλα, ὁ κόκκινος οὐρανός.
Ἡ φωτογραφία τῆς νιότης,
ἡ ὅαση τῆς εὐτυχίας,
ὁ μέγας ἐσπερινός.
Τό ἐφήμερο, τό ἐλάχιστο,
τό ἀσήμαντο.
Οἱ μεταμορφώσεις τοῦ δειλινοῦ,
οἱ μαρτυρίες τοῦ Ἥλιου.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ

Ἡ γραμμή τοῦ ὀρίζοντα,
ἡ ἡλιαχτίδα, τό παράθυρο.
Ἡ σκιά τοῦ φωτόδεντρου,
τοῦ δειλινοῦ ἡ ὑπόσχεση,
τά ἴχνη τοῦ φεγγαριοῦ.
Ὁ φανοστάτης, οἱ νύχτες
τοῦ φθινοπώρου
οἱ διαστάσεις τοῦ χώρου,
ὁ χρόνος, ἡ κίνηση.

ΑΝΑΧΩΡΗΣΕΙΣ

Μὴν ἀναζητήσεις τίς χαρές
στὶς ἀποσκευές τῆς θύμησης,
μὴν προσπαθήσεις.
Ἐτσι πού κουρασμένος εἶσαι
μαζὶ σου μείναν στὸ σταθμὸ ἐκεῖ
μέ τίς ἀναχωρήσεις.

«ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΑΣ»

Θάρθω όταν έσύ
 δέν θά μέ περιμένεις
 τό ξάφνιασμα
 στά μάτια σου νά δῶ
 τό λάγκεμα
 νά νιώσω τῆς καρδιᾶς σου
 Εἶναι ἓνα ὄνειρο
 πού τόσο τ' ἀγαπῶ
 Εἶναι ὄνειρο
 ἀγαπημένα ἀκριδῶ.

Μαγιάτικο τριαντάφυλλο
 μοσχοβολιά τοῦ γιασεμιοῦ.
 Τῆς νύχτας ἄστρο λαμπερό
 ὁ αὐγερινός τῆς μέρας
 Δροσοσταλίδα τήν αὐγή
 Ἀγαπημένα εἶσαι ἐσύ.

Ὅσα γιά σένα νιώθω
 στά λόγια δέν χωρᾶνε
 Τά κελαδοῦνε τά πουλιά
 τά τραγουδάει ἡ φλογέρα
 Μαντεύεται μέ τήν καρδιά
 διαδάζεται στά μάτια.

ΛΙΤΣΑΣ ΤΟΛΗ-ΤΑΤΣΙΟΠΟΥΛΟΥ

ΧΡΕΟΣ

Στήν παγκυριαρχία
 τῆς ἐκθετικῆς πτώσης
 τό χρέος περιορίζεται
 στήν αὔξηση
 τοῦ χρόνου ἡμιζωῆς.
 Ἴσως ἐξοικονομήσουμε
 ποσό ἐνέργειας
 μέ τόν ἐξοβελισμό
 τῶν ἐπιφωνημάτων.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΣ ΚΟΚΚΙΝΟΥ

ΚΑΤΑΛΗΞΗ

Τοῦτο τό μείδιμα
 ἐδῶ καί καιρό
 κατασκευάζεται ἀπό παραφίνη.
 Στή μνήμη τοῦ μελισσίου κηρίου
 σαρκάζεις κι' αὐτοσαρκάζεσαι.
 Ἀγαπητέ,
 μηδίσουμε καί μειδιοῦμε.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΣ ΚΟΚΚΙΝΟΥ

ΑΓΑΠΗ

Ἦσουν τοῦ Μάη τό χρυσάνθεμο,
 ἡ ἡλιαχτίδα τῆς θάλασσας,
 ὁ κωπηλάτης τῆς βροχῆς,
 ὁ καθαλλάρης τοῦ δειλινοῦ.

Σέ πρόσμενα,
 στό λιμάνι τῆς ξενητιᾶς,
 στά τραῖνα τῆς ἀγάπης,
 στά λεωφορεῖα τῆς μιζέριας,
 στά φτωχά ξενοδοχεῖα.

Σ' ἀντίκρυσσα,
 στό κάλεσμα τῆς βροχῆς,
 στό παίδεμα τοῦ ἀγέρα,
 στήν ἀστροφεγγιά τοῦ οὐρανοῦ,
 στό ξενύχτι τῆς ἀνάμνησης.

Σέ κράτησα,
 σάν θεά τοῦ Ὀλύμπου,
 σάν ἀπόδροχο ἀνατριχίλας,
 σάν θυμίαμα ψυχῆς,
 σάν ζυγαριὰ αἵματοστόλιστη.

Σέ κουβάλησα,
 σέ μακρινά θαλασσινά ἐξωκκλήσια,
 στ' ἀγριολούλουδα τοῦ δάσους,
 στὸν πόνο τῆς ἡμέρας,
 στό πάλεμα τῆς νύχτας.

Στήν απομόνωση,
 ἤσουν εἰκόνα προσφορᾶς,
 ροδοπέταλο στήν ἐξώπορτα,
 ἀγίασμα στόν θρόνο,
 δάκρυ στο πρόσκέφαλο.

ΝΙΚΗΤΑ ΕΛΩΠΟΥ

ΜΑΓΙΚΗ ΣΤΙΓΜΗ

Αὕτή ἡ ὥρα εἶναι τόσο μαγική
 καθὼς ὁ κόσμος
 ὅλης τῆς γνώσης ἡσυχάζει
 καί ὅπως πέφτει ἡ βροχή
 κι' ὁ ἄνεμος φυσάει,
 ἀπ' τ' ἀκρωτήρι τῆς καρδιᾶς
 τό ὄνειρο πετάει!

ΠΟΛΕΜΟΣ

Ποτέ καμία μάνα
 δέν γέννησε τόν πόλεμο
 οὔτε ἡ ἀρετή
 τόν ἔχει θυζαμένο.
 Γι' αὐτόν ἡ ἀγάπη δέν πονᾷ
 καρδιά δέν λαχταράει.
 Αὐτός εἶναι γυιὸς τοῦ ὀλέθρου
 καί τῆς κακούργας φρίκης
 κακία εἶναι τὰ μάτια του
 καί τέρας ἡ ψυχὴ του.
 Τόν πόνο γύρω του σκορπᾷ
 καί τῇ ζωῇ ματώνει
 στά ὄνειρα δάζει πυρκαγιά
 καί τό καλό πληγώνει.
 Κι' ὅσοι τόν ἀκολούθησαν
 καί πιστά τόν προσκυνοῦνε,
 τό λάθος ἔχουν γιὰ σκοπό
 στό τέλος θά χαθοῦνε!

ΣΩΤΗΡΗΣ ΖΥΓΟΥΡΗΣ

“Ο άδοκτος, ο αιφνίδιος θάνατος του φίλου Σωτήρη Ζυγούρη, έπεσε ως κεραυνός εν αιθρία: έθλιψε θαύτατα όλους όσους τον γνωρίσαμε πρώτα ως άνθρωπο και παράλληλα προς αυτό, ως ποιητή.

“Η απώλεια φίλων είναι οδυνηρή και ό πόνος της απουσίας τους έντεινεται όταν ή έκδημία τους συμβαίνει να είναι πρόωγη, μέ αιώρουμένα έρωτηματικά.

Είναι οξύτατος, άβάσταχτος ό πόνος πού προκλήθηκε στίς ψυχές της συζύγου του, του μονάκριβου παιδιού του, των γονέων του και

του αδελφού του. Δέν μπορεί νά μετρηθεί τό άσήκωτο βάρος αυτής της απώλειας, ούτε άναπληρώνεται μέ όποιοδήποτε άντάλλαγμα.

“Όσοι τον γνωρίσαμε νιώθαμε πώς ύπήρξε ό κατά κύριο λόγο σεμνός και μετριόφρων, ό ευγενής και διακριτικός πού σέ πλησίαζε πάντα μέ την συστολή και αιδημοσύνη μικρού παιδιού.

Στήν ποίηση ήταν ολοκληρωτικά δοσμένος. “Εγραφε ύπακούοντας στην έσω-τατη άνάγκη νά δώσει διέξοδο στό όγκούμενο κύμα των πιό πηγαίων αισθημάτων του γύρω από τό νόημα της ζωής, τίς πικρίες της βιοπάλης, τά άδιέξοδα της σύγχρονης ζωής, την άπελπισία μπροστά στίς κυρίαρχες δυνάμεις του κακού, την έλλειψη άνθρωπιάς, αγάπης και συντροφικότητας. “Εγραψε λιτούς, γεμάτους ένταση και πάθος στίχους. Μελέτησε πολύ τίς σύγχρονες τάσεις της Λογοτεχνίας.

Είναι κρίμα πού ξαφνικά σταμάτησε σφραγίσθηκε στή σιωπή, μιά φωνή σαν του Σωτήρη Ζυγούρη, πού είμαι βέβαιος πώς είχε πολλά νά μάς προσφέρει, άκόμη τελειότερα δείγματα της δουλειάς του. “Ας είναι έλαφρό τό χώμα πού τον σκεπάζει.

“Η ποίησή του θά μάς συντροφεύει γιά πάντα.

Η ΨΥΧΟΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΙΚΟΥ ΒΙΩΜΑΤΟΣ ΣΤΟ «ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΗΣ ΑΔΕΛΦΗΣ» ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΡΙΤΣΟΥ

Δοκίμιο Φαινομενολογικής Ψυχοπαθολογικής ανάλυσης

ΓΙΩΡΓΟΥ Μ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ

Σέ μιά φαινομενολογική όπτική τῆς σχιζοφρενικῆς ψύχωσης, οἱ διαταραχές τοῦ «βιωματικῷ σώματος» ἀποτελοῦν μιά βασική παθογενετική θεώρηση αὐτῆς τῆς ψυχωσικῆς συνδρομῆς.

Σέ ἀντίθεση μέ τίς ὑπόλοιπες προσεγγίσεις (λογουχάρι: ψυχαναλυτική ἢ καί ἄλλες) ἡ φαινομενολογική θεώρηση ἐντοπίζει δλόκληρη τήν παθογενετική προβληματική τῆς στίς διαταραχές τοῦ σωματικοῦ βιώματος ὡς προσπάθεια κατανοητικῆς προσπέλασης τοῦ αἰνιγματικοῦ καί γεμάτου παραδοξότητα χαρακτηριστῆρα τῆς «νόσου» καί ἐξιχνίασης – ὅσο αὐτό εἶναι μπορετό – τοῦ σκοτεινοῦ μυστικοῦ τῆς.

Στήν ἔξοχη ποιητική σύνθεσή του, «*Τό τραγούδι*» γιά τή «*γλυκειά του Λούλα*» («*τό ποίημά του τό πικρό*») ὁ Γιάννης Ρίτσος – ἀπ' τοὺς καλύτερους ποιητές τοῦ καιροῦ μας καί τοῦ τόπου μας – ἐπιχειρεῖ ἓνα παρόμοιο πλησίασμα, ἀνεπίγνωστα, ἴσως, μέ δεδομένη τήν ὅλη κοσμοθεωρητική τοποθέτηση τοῦ ποιητῆ.

Στέκεται «*θρυμματισμένος καί ἀδαής*», μπροστά στόν μυστηριακό, γιά τή συνείδηση τῶν πολλῶν, χαρακτηριστῆρα τῆς «νόσου» («*τό μυστικό τό μαῦρο*» πού «*νύχτωνε τά φρένα*» ὅπως ἔλεγε γι' αὐτήν ὁ Κ. Παλαμᾶς), ἀνήμπορος νά τό ἐξιχνιάσει.

Γράφει ὁ Ρίτσος:

«Πόσες φορές
 τήν ὥρα πού κοιμόσουν
 δέν ἔσκυψα πάνω τους
 [«ἐκεῖ στά μι λίγγια σου» ὅπου
 οἱ λεπτές φλέβες (...) ἔκρουαν
 τόν πυρετό τῶν κλειδωμένων χειλιῶν
 σου»] γιά νά διαβάσω
 τό μυστικό σου...
 Πῶς μ' ἐγκατέλειψες τά μεσάνυχτα
 νά ψάχνω δίχως λύχνο
 ν' ἀνακαλύψω τά ἔχνη
 τῶν ἀπωλεσμένων βημάτων σου;»

Ὁ ποιητής περιγράφει τίς κλινικές ἐκδηλώσεις τῆς «νόσου» ἔτσι πού νά σχετίζονται ἀπόλυτα καί μοναδικά μέ τό «σῶμα», τό ὁποῖο σέ μιά καθαρά φαινομενολογική προοπτική (πού ἡ ἴδια χαρακτηρίστηκε ὡς ἡ ἐπιστροφή τοῦ σώματος στήν Ψυχιατρική καί τῆς ὁποίας ὁ ποιητής φαίνεται νά γίνεται – ἄθελά του ἴσως – ἕνας γνήσιος ἐκφραστής τῆς) θεωρήθηκαν ὡς ἡ σιωπή τοῦ σώματος στή σχιζοφρένεια,

(«Ἡ σιωπή σου μνηοῦσε τά πάντα...
 ἡ μεγάλη Σιωπή θωπεύει τήν κυρτή
 σου ράχη»)

καί εἰδικότερα ὡς ὁ θάνατος τοῦ σώματος στήν ἰδιαίτερη μορφή τῆς, τήν Κατατονία:

«Τίποτε ἄλλο δέ ζεῖ ἔξω ἀπό τόν πένθιμο κύκλο
 πού χαράζουν στήν πλάση τά μάτια σου».

Σημειώνουμε ἀπό τώρα πῶς στήν προκειμένη περίπτωση δέν μιλάμε γιά τό σῶμα στήν ἀνατομική του (τή νατουραλιστική) ἐκδοχή, ἀλλά γιά τό σῶμα ὡς βίωμα, τό «ἴδιον» σῶμα, τό «ἐμψυχο σῶμα», τό σῶμα τοῦ καθενός στή σχεσιακή ἐκδοχή του μέ τόν κόσμο καί ἐκφραστή τῆς ἐγώτητάς μας. Ὁ Ε. Husserl (ὁ ἰδρυτής τῆς φαινομενολογικῆς Φιλοσοφίας, πού δρισκεται στή βάση τῆς ἀπ' ἐδῶ ἀπορρέουσας σύγχρονης φαινομενολογικῆς Ψυχιατρικῆς τοῦ K. Jaspers, ἀλλά καί τῆς φαινομενολογικά θεμελιωμένης Ὑπαρξιακῆς Ἀνάλυσης τοῦ L. Binswanger) μᾶς λέει ὅτι τό σῶμα θά πρέπει νά θεωρηθεῖ ὡς ἐνδιάμεσο ἀνάμεσα στή σφαῖρα τῆς ὑποκειμενικότητος καί τόν ὑπόλοιπο κόσμο. Στόν 5ο ἀπ' τούς «Καρτεσιανούς Στοχασμούς» του ἐπιχειρεῖται μιά σαφής διάκριση ἀνάμεσα στό σῶμα ὡς πρᾶγμα, ὡς ἀντικείμενο, τό ὁργανικό σῶμα τῶν Ἀνατόμων-λογουχάρη- ἀπ' τή μιά (γιά τό ὁποῖο χρησιμοποιεῖ τή γερμανική λέξη Körper), καί τό ἴδιον σῶμα ἀπ' τήν ἄλλη (τό «ἐμψυχο», τό «ζωντανό», τό «κυρίως ἀνθρώπινο» σῶμα, τό σῶμα τοῦ καθενός ξεχωριστά, πού δείχνει τό πῶς ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξη ἐκφράζεται, δρεῖ καί σχετίζεται μέ τόν κόσμο). Γιά τοῦτο τό σῶμα, χρησιμοποιεῖ τή λέξη Leib. Μ'

αυτή πιθανώς, τήν έννοια δικαιολογείται ή περίφημη φράση τοῦ Sartre: «τό σῶμα εἶναι τό κατεξοχήν ψυχικό γεγονός· τό μόνο ψυχικό γεγονός».

Οἱ δύο έννοιες Körper καί Leib συνυπάρχουν καί, ἔτσι, αἱρεται ὁ καρτεσιανός δυϊσμός, δηλ. ή διάκριση μεταξύ σώματος καί ψυχῆς, πού δοῖσκειται στήν δάση τῆς συνεχιζόμενης διαμάχης ανάμεσα σέ ματεριαλιστές καί σπιριτουαλιστές ψυχιάτρους.

Στήν πρώτη περίπτωση, τό σῶμα ἐξομοιώνεται μέ ὁποιοδήποτε ἀντικείμενο τῆς φύσης, ἐνῶ στή δεύτερη εἶναι ἕνα ἰδιότυπο ἀντικείμενο, καί ὡς τέτοιο ἀναφέρεται στή σωματική ἐκφραση τῆς ἐγώ τη τᾶς μας, δηλ. στό πῶς αἰσθάνεται καί ἐκδηλώνεται ὁ καθένας μας σωματικά. Στήν πρώτη περίπτωση μιλάμε γιά μιᾶ σωματολογία νατουραλιστική καί στή δεύτερη γιά μιᾶ σωματολογία φαινομενολογική, στήν ὁποία τό «ἴδιον σῶμα» (τό ἔμψυχο, τό ζωντανό, τό κυρίως ἀνθρώπινο σῶμα στή σχεσιακή ἐκδοχή μέ τόν κόσμο) χαρακτηρίζεται ἀπ’ τήν ἀμφισημία (τήν ἀντινομία καί τήν προβληματική), τοῦ Εἶναι καί Ἔχειν ἕνα σῶμα· δηλ. τοῦ σώματος πού εἶμαι καί τοῦ σώματος πού ἔχω. Σ’ αὐτό τό σῶμα συνυπάρχουν καί συνεργάζονται ή σφαῖρα τοῦ Ἐγώ - Εἶμαι κι’ ή σφαῖρα τοῦ Ἐγώ - Ἔχω. Τό ἴδιο, συνιστᾷ ἕνα εἶδος ὀριανῆς ζώνης ανάμεσα στό Εἶναι καί Ἔχειν κατά τήν ἐκφραση τοῦ G. Marcel, κάτι τό «φαινομενολογικά ἐνιαῖο», πού ἐγγράφεται ανάμεσα στόν ὑπόλοιπο κόσμο καί τήν ὁλότελα ὑποκειμενική σφαῖρα, ὅπως θά ἔλεγε ὁ E. Husserl.

Ἐνα τέτοιο σῶμα φαίνεται νά βλέπει καί ὁ ποιητής στή συγκεκριμένη ψυχωσική συνδρομή, στήν ὁποία καί ἀναφέρεται, γράφοντας:

*«Τά λευκά χέρια σου (...)
σφαδάζουν δεμένα πισθάγκωνα
στό σταυρό τοῦ κορμιοῦ σου...
τό λιγνό σῶμα σου περιτυλίγεται
τόν τεφρό μανδύα τῆς ἄλλοφροσύνης...
Μόνο ή μεγάλη Σιωπή
μ’ ἕνα κρίνο στά χέρια
θωπεύει τήν κυρτή σου ράχη ...*

Στόν ψυχωσικό ἀσθενή αὐτή ή σιωπή (πού εἶναι ή κρίση τῆς ἐπικοινωνίας, ή ἀποτυχία δηλαδή τῆς διὑποκειμενικότητας) ἀποτελεῖ μιᾶ βασική φαινομενολογική ἐμπειρία.

Καί δέν εἶναι μόνο ή λεκτική ἐπικοινωνία (ή ἄρνηση τῆς ὁμιλίας μέσα στή σιωπή ή τήν ἀσυναρτησία) ἀλλά καί ή ἄρνηση τῆς «γλώσσας τοῦ σώματος» (τοῦ διωματικού σώματος), πού στίς περιπτώσεις τῆς κατατονικής καταληψίας φθάνει ἴσαμε τήν ἀπόλυτη σωματική ἀκίνησια.

Στή σχιζοφρενική ψύχωση, ή ἀπώλεια τῆς ἐπικοινωνίας μέ τόν κόσμο διαμέσου τοῦ σώματος, σημαίνει κρίση τοῦ σώματος ὡς δῶματος καί παίρνει τή μορφή μιᾶς ἀδυναμίας γιά ἀνοιχτότητα πρὸς τόν κόσμο καί παραπομπῆς, ἔτσι, σ’ ἕναν ἄλλο ὀρίζοντα, πού δέν εἶναι παρὰ αὐτός τῆς κλειστότητας καί τῆς σιωπῆς.

Ἡ σωματικότητα ή -ἄλλῶς- τό σῶμα ὡς δῶμα, πού κινεῖται στά ὅρια τοῦ ἐγώ καί τοῦ κόσμου καί σημαίνει: ἐκκοσμίκευση τοῦ Ἐγώ καί ἀνθρωποποίηση τοῦ Κό-

σμου, ή σωματικότητα ως όριακή περιοχή πού συνδέει διαλεκτικά τό 'Εγώ μέ τόν Κόσμο καί τόν Κόσμο μέ τό 'Εγώ, παρασύρεται στή δίνη μᾶς ἀποξένωσης πού καταποντίζει –οὐσιαστικά– τό 'Εγώ καί τόν Κόσμο· μᾶς ἀποξένωσης πού εἶναι γεμάτη ἀπ' τή σιωπή τοῦ σώματος.

Ἡ σιωπή τοῦ σώματος συν ο δ ε ύ ε τ α ι ἀπό τή διάλυση τῆς ὁμιλίας (τοῦ λόγου).

Ἡ ἀπώλεια τῆς ἐλευθερίας τῆς κίνησης, πού παίρνει τή μορφή τοῦ ἄρνητισμοῦ ἢ καί τῆς ἠχοπραξίας, συνυπάρχει μέ τήν ἀδυναμία ἐπικοινωνίας, εἴτε ως ἄρνηση τῆς ὁμιλίας [μέ τή σιωπή], εἴτε στήν ἀσυναρτησία [ὅταν «ή σιωπή θραύεται»]:

«*Ἡ σιωπή σου ἐθραύθη*», μᾶς λέει ὁ ποιητής,

*«καί στό μικρό κοχύλι ποῦ κριβες
ἄκουσα τίς κραυγές τοῦ ὠκεανοῦ»
(«τίς σάλπιγγες / των κραυγῶν σου»)
«... ἡ φωνή σου περιτρέχει
τούς διαδρόμους τῆς νύχτας
χτυπώντας τό μακρὺ της ξίφος
πάνω στίς πλάκες...».*

Στόν κλειστό σχιζοφρενικό κόσμο δέν εἶναι πιά δυνατή μιᾶ ὑπαινικτικήν λογουχάρη κίνηση τοῦ χεριοῦ σ' ἕναν οἰκεῖο χαιρετισμό («*τά χέρια πού σφαδάζουν πισθάγκωνα στόν σταυρό τοῦ κορμιοῦ*»). Δέν εἶναι πιά δυνατό ἕνα οἰκεῖο βλέμμα τίς στιγμές πού

*«τ' ἄστρα συγκρούονται
στούς θυθοῦς τῶν ματιῶν σου
(τά «ἔξαλλα μάτια» ἐνός ἄλλου στίχου)
κι' οἱ μάχες τῶν θεῶν
ματώνουν τά σπλάχνα σου».*

Ὁ ἴδιος ἀναφέρεται καί στήν «ἱστορία τῆς ζωῆς» τοῦ σχιζοφρενικοῦ ἀνθρώπου, πού συναρτᾶται καί πάλι μέ τήν ἀπώλεια τῆς ἐπικοινωνίας μέ τόν κόσμο τῶν ἄλλων ἀνθρώπων διά μέσου τοῦ σώματος, τό ὅποιο δέν εἶναι ἕνα ἀπλό ἀντικείμενο (μάζα ἀπό σάρκα καί ὀστά), ἕνα ἀντικείμενο χωρίς χρόνο καί ἱστορία, ἀλλά τό σῶμα ως καί δῖωμα, ἡ ἔμπυχη – μέ μιᾶ λέξη – σωματικότητα, ἰδωμένη στήν *χρονικότητα* καί τήν *ἱστορικότητα* της· τό παρελθόν (ὡς παράδοση, ἔξις ἢ ἰδιαίτερες συνήθειες) καί τό μέλλον (ὡς δυνατότητα τῆς κάθε ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς). Στή σχιζοφρενική ἐμπειρία, αὐτό τό σῶμα δέν εἶναι πλέον φορέας ἐπικοινωνίας καί ὑπέρβασης (δηλ. ἀνοιχτότητα) στόν κόσμο τῶν ἄλλων:

*«Βάδιξες μόνη στό δάσος
νά νοσηλεύσεις
τά γυμνά σπουργίτια
νά ξεστάνεις
τά παγωμένα ἔντομα...».*

Οί διαστάσεις τοῦ χρόνου (πού καθορίζουν τό βιωματικό σῶμα ὡς χρονικότητα καί ἱστορικότητα) περιλαμβάνουν ἐδῶ τό παρελθόν ὡς ἤδη βιωμένη ἐμπειρία καί τό μέλλον ὡς ἀδυναμία (μὴ δυνατότητα) ἀνάπτυξης ἑνός προσωπικοῦ σχεδίου καί μιᾶς προοπτικῆς:

«... ἓνα νέφος ἐσκίαζε πάντοτε
τά βλέφαρά σου.
... Τάιζες τήν καρδιά σου
μέ τά φύλλα τοῦ φθινοπώρου...

.....
... Κι' ὅστερα
οἱ κλεισμένες πόρτες
τά ἀδιάφορα παράθυρα
οἱ γυρισμένες πλάτες...».

Ὁ τελευταῖος αὐτός στίχος ἐκφράζει, μέ μιᾶ εἰκόνα πού ἀφορᾷ καί πάλι σ' ἓνα βιωματικό γεγονός, τήν κοινωνική διάσταση τοῦ θέματος καί πού ὡς τέτοια ἐντάσσεται στήν ὅλη θεώρηση τῆς «νόσου» («ψυχικῆς», ὅπως συνηθίσαμε νά λέμε, «νόσου») ὡς διαταραχῆς τοῦ ἰδίου σώματος («διὰ τήν τοῦ σώματος ἀφροσύνην», ὅπως κατά λέξη γράφει ὁ Πλάτων), τοῦ σώματος πού «περιτυλίγεται τόν τεφρό μανδύα τῆς ἀλλοφροσύνης», στὸν ἐδῶ ἐξοχο στίχο τοῦ Γιάννη Ρίτσου.

Γιὰ τὸν ποιητή, κι' αὐτοὶ ἀκόμα
«οἱ ρεμβασμοὶ τῶν σοφῶν
δέν ἀναρριχήθηκαν ποτέ
ὡς τὰ κράσπεδα
τοῦ σεπτοῦ μεγαλείου σου...»
«Διπλώνω», προσθέτει ὁ ἴδιος, «τά φτερά μου»,
λνγίζω τό σῶμα μου
γιά ν' ἀσπασθῶ
τίς ἄκρες τῶν γυμνῶν ποδιῶν σου...».

ΝΙΚΟΥ ΚΑΡΑΒΑΣΙΛΗ ΣΤΗΝ ΕΛΠΙΔΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΠΟΓΝΩΣΗ ΠΟΙΗΜΑΤΑ, ΑΡΤΑ 2003

Τόν Νίκο Καραβασίλη τόν γνωρίσαμε ως σήμερα κυριότατα ως πεζογράφο μέ χαρακτηριστικά, ιδιότυπα δείγματα γραφής στόν τύπο τής μυθοπλασίας καί τόν σύντομου άφηγήματος ή διηγήματος. Μέ τήν άνωτέρω Συλλογή ποιημάτων του έπισημοποιεί τήν παρουσία του καί στόν χώρο τής ποίησης.

‘Ο Νίκος Καραβασίλης, σέ όποια μορφή λόγου κι’ άν επιδίδεται γίνεται άμέσως αισθητό ότι γράφει από άνάγκη νά δώσει διέξοδο σέ όσα μύρια κυφοροούνται μέσα του: άναμνήσεις, πόνοι καί πόθοι, άγωνία καί πάλη τής καθημερινής ζωής, διώματα τής ύπαίθρου, τής γεννήτρας γής, στιγμές είρηνικές καί όδύνες τοῦ πολέμου. Γενικότερα: ό,τι συσώρεσε μέσα στήν ψυχή του ή άγωνία τοῦ χθες καί ή προσδοκία τοῦ αύριο-έξ οὔ καί ό τίτλος τής Συλλογής.

“Ο,τι προέχει μέσα του εἶναι καρπός έμπειρίας, ενδιαφέροντος γιά τήν τύχη τής έρημης αὐτῆς πατρίδας, πού τό πεπρωμένο της νιώθει ότι θαράνει ως εὐθύνη καί στους δικούς του ώμους. ‘Ο Λόγος του δέν έχει καμία σχέση μέ τήν ασύστολη, προσβλητική γιά τήν έννοια τοῦ ανθρώπου, ήδονοθηρική, σαρκολατρική παραλογοτεχνία τών ήμερών μας. ‘Απευθύνεται στόν μή διαδρωμένο άναγνώστη από τίς τρέχουσες άξίες πού έρημώνουν τήν ψυχή τοῦ νέου κυρίως ανθρώπου.

Πιστεύω ακόμη ότι τήν ποίησή του θά τήν κατανοήσουν όσοι φυλάγουν κάπου στά φυλλοκάρδια τους εἰκόνας ζωής κυριότατα τοῦ ύπαίθρου, δεμένες όλες μέσα στήν ακλόνητη παράδοσή μας, πού τό πνεῦμα της κρατήθηκε άσβεστο μέσα στοῦ Δημωτικό μας Τραγούδι, μήτρα τής ζωής μας.

“Ηδη από τό πρώτο ποίημα τής Συλλογής: «Ήταν λουλούδια» άναπηδᾷ ό τόνος τής μελαγχολίας γιά τό χθές. Λέει:

– “Ήταν λουλούδια κάποτε, τά βρήκα πεταμένα

κι’ έσκυψα καί τά μάζεψα. Εἶχαν μοσχοβολία παράξενη.

Τά λουλούδια, ή άνθοβολία τοῦ παρελθόντος, ποδοπατημένα από τόν όδοστρωτήρα τής άδηφάγου ζωής...

Γιατί μελαγχολεῖ αλήθεια ό κόσμος τοῦ δημοτικοῦ μας τραγουδιοῦ; ‘Επειδή, μαγεμένος από τά κάλλη τοῦ φυσικοῦ μας περιγυρου, αἰσθάνεται προσωρινός ιδιοκτήτης.

“Όπως εὔστοχα σημείωσε κάποτε ὁ Ἀγγελος Τερζάκης:

– Τό φῶς τό ἄδυσώπητο φῶς, δέν κάνει τήν ζωή εὐτράπελη.

Κάνει ἴσως τόν κόσμο πύο περιπόθητο καί γι’ αὐτό τήν συνείδηση τῆς ἐφήμερης ζωῆς μας πύο πικραμένη.

Γι’ αὐτό καί ὁ Νίκος Καραθασίλης ψάχνει νά βρεῖ ἓνα στέρεο μετερίζι. Στό ποίημά του «Ἀθάνατοι» διακρίνουμε πρὸς τά πού ἀνηφορίζει ἡ λαχτάρα του.

Λέει:

– Τό μονοπάτι τό τραχύ τ’ ἀνώνυμου Σουλιώτη ἄς ἀνέδω
τ’ ἀπόβραδο, νά πιάσω μετερίζι...

Ἦ Ὁχι τόν πλατύ τοῦ Πήλιου Γούσιου δρόμο...

Ἐδέστε, ἀκόμη τήν ἀναλλοίωτη εἰκόνα πού ζωγραφίζεται στό ποίημά του μέ τίτλο: «Στήν Ἀπόγνωση». Λέει:

– Τοῦ ταπεινοῦ σπιτιοῦ σου τό πεζοῦλι βωμός ἀγνάντια στ’ οὐρανοῦ τό θόλο.
Ἀγκάλιασε τόν κόσμο ὅλο κι’ εὐωδίασε μέ τῆς ψυχῆς τό θυμιατήρι...

Λιτός ὁ στίχος τοῦ Ν. Καραθασίλη, ἀνοίγει τά παράθυρα τῆς ψυχῆς μας πρὸς εἰκόνες οἰκεῖες ὅπως στό ποίημα «Δροσοσταλίδες», πού ἀρχίζει μέ τούς στίχους:

– Θάλασσ’ ἀπόψε οἱ χαρές κι’ ὁ κόσμος πανηγύρι καλόκαρδ’ εἶναι ἡ ζωή κι’ ὁ πόθος τρεχαντήρι.

Ἦ, ὅπως συνιστᾷ μέ τό ποίημά του «Τ’ αὐριανά τριαντάφυλλα»:

– Χόρτασ’ ἀπόψε τῇ ζωῇ, κλάψε, τραγοῦδι τώρα. Αὐριο θά ῥθουν ἄλλοι γιά νά χαροῦν τά κάλλη τοῦ κήπου τῆς ζωῆς.

Συλλογίζομαι παρεπιμπτόντως. Γιατί ὁ νεοέλληνας τραγουδᾷ τόσο συχνά μέ τήν παρέα του τό «Συννεφιασμένη Κυριακή».

Ἰδοῦ, τέλος κι’ ἓνα δεῖγμα ἀπό τό ἀχνό, ἀδρό, ἐρωτικό ὄνειρο πού στολίζει τό ποίημα: «Ψευδαίσθηση».

– Σ’ ἀντάμωσα θυμᾶμαι σ’ ἓνα ὄνειρο, μά Ἀνοιξιὰτικη τῆς νιότης μας
βραδιά, κι’ ἦσουν τ’ Ἀπρίλη φίλημα, τοῦ Μάη ἡλιαχτίδα.

Αὐτήν τήν ἀστόλιστη γλῶσσα χρησιμοποιοῖ ὁ Νίκος Καραθασίλης, προσιτή στῶν κοινῶν ἀνθρώπων τό αἶσθημα. Μήπως δέν εἶχε δίκαιο ὁ Γ. Σεφέρης, ὅταν στηλίτευε τό βαρυφόρτωμα τῆς ποίησης μέ περιττά στολίδια λέγοντας:

Δέν θέλω τίποτε ἄλλο παρὰ νά μιλήσω ἁπλά, νά μοῦ δοθεῖ ἐτούτη ἡ χάρη. Γιατί καί τό τραγοῦδι τό φορτώσαμε μέ τόσες μουσικές πού σιγά-σιγά βουλιάζει.

Ὁ γράφων δέν κάνει κριτική παρουσίαση βιβλίου κατὰ παραγγελίαν, συνήθεια εὐτελῆς τῶν ἡμερῶν μας.

Συνιστῶ τήν Συλλογή τοῦ Ν. Καραθασίλη σέ ὅσους αἰσθάνονται τήν ἀνάγκη νά ξαναβαφτισθοῦν στά ἀμόλυντα νερά τῆς Ρωμοσύνης, τῆς ψυχῆς τῆς λαϊκῆς, πού στέκει ἀφοπλιστικά ἀγνή, ὅπως οἱ καταρράκτες τῶν ὀρεινῶν ὄγκων τῆς πατρίδας μας, οἱ ἡλιόλουστες δουνοπλαγιές μας μέ τά ἔρημα στήν ἐγκατάλειψη ξωκκλήσια μας.

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Βασίλης Μάργαρης

“Αν και τα λογοτεχνικά περιοδικά στη χώρα μας δέν βρίσκονται, πιά, από πλευράς επιπέδου στίς παλιές ευτυχισμένες στιγμές τους (θυμηθείτε, φερειπείν, τίς κορυφώσεις των δεκαετιών ’60 και ’70 και ’80 και τό επίπεδο πού κατέκτησαν μέ τή σιδαρότητα και τό περιεχόμενό τους, τό σχεδόν πάντα άψογο, περιοδικά καθώς ή «Έπιθεώρηση Τέχνης» και ή «Νέα Έστία» των Άθηνών ή ή μακρόδια «Έπειρωτική Έστία» και ή «Ένδοχώρα» τής πόλης μας), ώστόσο και σήμερα ή παρουσία τους κι’ εκείνων τής πρωτεύουσας κι’ αυτών πού εκδίδονται στήν περιφέρεια, εΐναι άπολύτως χρήσιμη ώς καταλύτης και γονιμοποιός ζύμη, πυξίδα και μοχλός θεμελιώδης των λογοτεχνικών μας πραγμάτων - ένα ύποδοσάζον έρεισμα τής καρποφορίας του αισθητικού λόγου. Παρακάτω, κάποια ένδιαφέροντα, λογοτεχνικά και λαογραφικά περιοδικά από τά τελευταία πού έφτασαν στήν στήλη.

ΠΟΡΦΥΡΑΣ (τριμηνιαίο περιοδικό), τομ. ΚΓ’, 103-106, Κέρκυρα, Ίανουάριος - Μάρτιος 2003). Άπό τά περιεχόμενα: Θαν. Μαρκόπουλος, «Μανώλης Άναγνωστάκης». Γιάννης Έφαντής, Ντίνα Καραβίτη, Λιάνα Πέτσα: ποιήματα. Josef Muhiberger, «Ό κουβαλητής στεφανιών» (μεταφρ. Φ. Πιομπίνος) Michel Deon, «Άναζητώντας τόν Όδυσσέα» (μετ. Δ. Φίλιας), Κων/να Γογγάκη «Η άγωνιστική νίκη ώς άξία στίς πινδαρικές ώδες». «Περίπλους»: σχόλια, έπισημάνσεις κ.λπ.

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΕΨΗ (διμηνιαίο περιοδική έκδοση γραμμάτων και Καλών Τεχνών, έτος 27ο, Μάιος-Ίούνιος 2003, Άθήνα). Άπό τά περιεχόμενα: Ν. Μακρής, «Στά όρια τής σκέψης», Διον. Κωστίδης, «Επίκαιρα και διαχρονικά: ή έποχή τής άπραξίας, μοντέρνο, μεταμοντέρνο, ή υπέρβαση». Μονάχος Μ. Άγιορίτης, «Μπροστά στήν παγκοσμιοποίηση - ή έλληνορθόδοξη παράδοση». Λεωνίδας Κοδάτης, «Άπόψεις: Λόγος και γλώσσα, Τέχνη και κάλλος, περί του τραγικού». Γ.Ν. Παπαγεωργίου, «Βυζαντινοί άπόηχοι. Τό Βυζάντιο «πρόσφορο» στόν ευρωπαϊκό πολιτισμό». Κριτική θέατρον, εικαστικών τεχνών, βιβλιοπαρουσίαση, καινούργια βιβλία κ.λπ.

ΕΘΝΙΚΗ ΚΑΙ ΛΑΪΚΗ ΑΥΤΟΑΜΥΝΑ (Μηνιαία περιοδική έκδοση προβληματισμού, μελέτης και άγώνα για τήν πολιτική κ.λπ. άνόρθωση - νέα περίοδος, αρτ. 5 (19), Ίούλιος - Αύγουστος 2003, Ζάκυνθος). Άπό τά περιεχόμενα: Γιάννης Μάρ-

γαρης, «Ἀναφορά - καταγγελία - διαμαρτυρία κατά κατοχικῶν καὶ χουντικῶν». Γιάννης Καλαμδρέζας, «Ἀρθρογραφικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὴν Ε.Λ.Α.». Κώστας Ἰωάννου, «Ἐνημερωτικὸ σημεῖωμα σχετικὸ μὲ τὴν πλαστογραφημένη ἱστορία τῆς ἀντίστασης ποὺ καταχωρεῖται σὲ σχολικὸ βιβλίον». Γιάννης Μάργαρης, «ἀπάντηση στὸ Ριχάρδου Σωμερίτη γιὰ τὸ θέμα τοῦ ρατσισμοῦ». Ἐπιστολές, ἐπικαιρὰ κ.λπ.

ΣΚΟΥΦΑΣ (Ἱστορία - Λαογραφία - Λογοτεχνία, Ἔτος ΜΣΤ, τομ. ΙΒ' τεῦχος 95, Ἄρτα 2003). Ἀπὸ τὰ περιεχόμενα: Ἐλευθ. Λ. Βέτσιος, «Τὸ ἐμπόριο στὴν περιοχὴ τῆς Ἄρτας τὸν 18ο αἰῶνα». Τάκης Βαφιάς, «Τὸ λαθρεμπόριο στὴν Ἄρτα (1887-1913)». Μιχ. Περάνθης, «Γεώργιος Ζαλοκώστας (1805-1858)». Μαρίζα Τσιπαλιῆ, «Τὸ ἐμπόριο Ἀνατολῆς - Δύσης στοὺς πρώιμους Βυζαντινοὺς χρόνους». Ν. Καραβασιλῆς, «Προδομένη νοσταλγία». Σπύρος Ν. Παπακώστας, «Ὁ Ἀνδρέας Κάλδος καὶ ὁ Διονύσιος Σολωμός», βιβλιοκριτικές, ἐκδηλώσεις κ.λπ.

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΙ ΑΝΤΙΛΑΛΟΙ (τριμηνιαῖο περιοδικό, χρόνος 17ος, τεῦχος 70, Ἀπρίλιος - Ἰούνιος 2003, Πάτρα. Ἀπὸ τὰ περιεχόμενα: Ἀλέξανδρος Χάιδας, «Νέοι: οἱ σκλάβοι τῶν ὀνείρων». Βασίλης Ἀγγελόπουλος, «Χρονογράφημα». Παναγιώτης Φωτίου, «Ἡπειρώτες δημιουργοί: Βασίλης Γκουρογιάννης», Κώστας Κωνῆς, «Νομὸς Πρέβεζας: προβλήματα καὶ προοπτικές». «Βιβλιοπαρουσίαση» κ.ἄ.

ΑΡΤΗΝΗ ΕΥΘΥΝΗ (ἀδέσμευτη μηνιαία ἐφημερίδα, περίοδος Γ', Χρόνος 19ος, τεῦχος 139, Ἰούνιος 2003, Ἄρτα). Ἀπὸ τὰ περιεχόμενα: Κώστας Βαῖτσης, «Ἀρτηνὸ σημειωματάριο». Χάρης Μαυρομάτης, «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀσώτου». Μιχάλης Σακκάς, «Τὸ μεγαλεῖο τοῦ ἀσήμαντου» (τεχνοκριτική). Νικ. Χρ. Καραβασιλῆς, «ἀγῶνας γιὰ δικαίωση, γιὰ λευτεριά καὶ προκοπὴ». Βιβλιοπαρουσίαση, «ἀπὸ μῆνα σὲ μῆνα» κ.λπ.

ΤΖΟΥΜΕΡΚΙΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ (Δελτίο τῆς «Ἱστορικῆς καὶ Λαογραφικῆς Ἑταιρείας Τζουμέρκων», Ἔτος 4ον, τεῦχος 4ον, Μάιος 2003, Θεσσαλονίκη. Ἀπὸ τὰ περιεχόμενα: Λαμπρινή Αρ. Στάμου, «Ἥλιος ἢ βροχή» (λαογραφικό). Νίκος Καρατζένης, «Βόσκοντας χίλια πρόβατα στίς ἀετοκορφές τῆς Πίνδου». Γιώργος Φλώρος, «Οἱ μυλωνάδες». Στέφανος Μ. Φίλιος, «Οἱ ἀντιστασιακές ὁργανώσεις στὰ Τζουμέρκα». Βαγγέλης Βλ. Ντόκας, «Κηπίνα: τὸ μοναστήρι τοῦ οὐρανοῦ», Κώστας Μπαρμπουτής, «Ἀθανάσιος Τσιμούρης: ὁ θρυλικὸς καλαρρυτινὸς ἀρχιχρυσοχόος». Ἐλένη Παπαβασιλείου, «Ἐντοπισμένες ἀρχαιολογικὲς θέσεις τῶν Μολοσσῶν στὸ ἀνατολικὸ Ξεροδούνη» κ.λπ.

«Ὁ Σκουφᾶς» μὲ πνευματικὸ πλοῦτο

Τὸ πανελλήνιο –καὶ ὄχι μόνο– γνωστὸ περιοδικό τῆς Ἄρτας, «Σκουφᾶς», ἐνυκλοφόρησε, πρόσφατα, τὸ νέο του τεῦχος, μὲ πλούσια καὶ ὅπως πάντοτε, ἐνδιαφέρονσα ὕλη, ποὺ καλύπτει τίς ἑκατὸν πενήντα σελίδες του. Ἡ ἱστορία, ἡ λαογραφία καὶ ἡ λογοτεχνία κυριαρχοῦν τοῦ κορμοῦ τῶν θεμάτων, ποὺ ἐπελέγησαν ἀπὸ τὸ διοικητικὸ συμβούλιο καὶ δημοσιεύονται καὶ μὲ ἰδιαίτερη πνευματικὴ καὶ τεχνικὴ φροντίδα.

Ὅπως κάθε φορὰ, οἱ ἐκδότες τοῦ «Σκουφᾶ» ἐμερίμνησαν, μὲ ἐμφανὲς ἐνδιαφέρον, ὥστε τὰ κείμενα τῶν συνεργατῶν, νὰ ἄπτονται τοῦ μορφωτικοῦ καὶ πολιτιστι-

κοῦ στόχου, πού δικαίως ἀπέσπασε, τό 1975, τήν βράβευση τῶν «Ἀθανάτων» μελῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Καί πράγματι ὁ ἀναχέρας «Σκουφᾶς» φιλοξενεῖ καί τώρα, περιεχόμενα, ὅπως «Ὁ θρύλος τοῦ Γιοφυριοῦ τῆς Ἰστρού», πού ἐνεπνεύσθη καί ἀπέδωσε, μέ δραματική, ὅσο καί τεχνουργική, θεατρική δομή, ὁ ἀείμνηστος Παντελής Χόρν. Ἀλλά καί τά τόσα ἄλλα κεφάλαια, πού παρελαύνουν πρό τῆς παρατηρητικότητος τοῦ ἀναγνώστη-μελετητή, φέρουν τήν σφραγίδα ἄξιων ἐρευνητῶν καί γλαφυρῶν λογοτεχνῶν. Τό «ἐμπόριο» τό «λαθρεμπόριο» πού ἤκμασαν, ἀπό τό 1881 ἕως τό 1913, στήν περιοχή τῆς Ἡπείρου, ἀξιολογοῦνται μέ τῆς περιέργειας τόν ἐρεθισμό. Καί μήπως μπορεῖς ν' ἀντιπαρέλθεις τήν κατάθεση τῆς Μαρίζας Τσιάπαλη γιά «Τό ἐμπόριο Ἀνατολῆς - Δύσης στούς πρῶτους Βυζαντινοὺς χρόνους»; «Ἡ προδομένη νοσταλγία» τοῦ Νικ. Καραβασίλη προσφέρει τό χρῶμα του... πίνακα, πού «χάθηκε» στῆς καταιγίδας τήν ἀγριότητα! Ὁ Πέτρος Σκουτέλας συνεισφέρει στή λαογραφία τόν «φτερωτό κόσμο τῶν βουνῶν».

Δέν ἀπουσιάζουν καί οἱ σύγχρονες καταγραφές γιά τήν «παγκοσμιοποίηση καί τήν ἠλεκτρονική κοινωνία». Ἡ γραφίδα τοῦ Μιχάλη Σακκά ἀποτυπώνει τά ἐνεστώτα, μέ τά θετικά καί ἀρνητικά τους στοιχεῖα. Ὁ Σπ. Ν. Παπακώστας δέν... παραμελεῖ τοὺς Ἀνδρέα Κάλδο καί Διονύσιο Σολωμό, τῶν ὁποίων τό ἀνάστημα προσπάθησαν νά μειώσουν οἱ πολέμοι τῆς γλωσσολογικῆς προόδου, μέ στίχους εὐνοουμένων ἐκείνου τοῦ καιροῦ, ὅπως: «Ὁ Κάλδος καί ὁ Σολωμός, ὁδοποιοὶ μεγάλοι / μεγάλως παραμέλησαν τῆς γλώσσης μας τά κάλλη / ἄλλα εἶναι ἰδέαι ὑψηλαί, πτωχὰ ἐνδεδυμένα, / δέν εἶναι δι' αἰώνιον ζωὴν προορισμένα»!

Στόν «Σκουφᾶ» τοῦ Αὐγούστου πολλοί εἶναι οἱ πνευματικοὶ δημιουργοί, πού συνεργάζονται καί συνθέτουν τόν πολύχρωμο μπαξέ, μέ εὖοσμο περιεχόμενο. Ὁ ἔπαινος τῆς ἀντικειμενικότητος ἀνήκει σέ ὅλους.

Ἰδιαίτερα σημαντικὸ τό ἄρθρο τοῦ κ. Γιάννη Βουλδῆ, πού δημοσιεύτηκε στήν ἐφημερίδα «Πελοπόννησος» στίς 6-9-2003, φανερώνει ὅτι ἡ δραστηριότητα τοῦ συλλόγου, ἐκτιμᾶται περισσότερο ἐκτός ὁρίων τῆς Ἰστροῦ μέ ἀποτέλεσμα νά ὑπάρχουν σέ πολλὰ καί σημαντικά φύλλα τῆς χώρας μας, ἀνάλογες δημοσιεύσεις.

Ὁ κ. Γιάννης Βουλδῆς, εἶναι συνταξιούχος δημοσιογράφος καί διετέλεσε διευθυντῆς στήν ἐφημερίδα «Πελοπόννησος» Πατρῶν γιά πολλὰ ἔτη, ἐνῶ διετέλεσε καί πρόεδρος στήν Ἑνώση Συντακτῶν Πελοποννήσου, Ἡπείρου καί Νήσων.

Γιά μᾶς ἡ ἐνασχόλησή του μέ τήν δραστηριότητα τοῦ Συλλόγου «Σκουφᾶς» εἶναι σημαντικό γεγονός καί γιά τό λόγο αὐτό τό κείμενό του, ἀναδημοσιεύεται ὁλόκληρο.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟΝ Γ. ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ

Ἐπιμέλεια τῆς ὅλης σειρᾶς: Γ.Μ.Κ.

ΜΕΡΟΣ ΣΤ'

Εἰκ. 29 Ὑσταμάτης Λαζάρου. Καραϊσκάκης, Πωρόλιθος

«Νόθος υἱός μοναχῆς ὁ Καραϊσκάκης ἐγεννήθη κατὰ τὸ 1782 εἰς Σκουληκαρὺν Ἀρτῆς».

«Μεγάλη Στρατιωτικὴ καὶ Ναυτικὴ Ἑγκυκλοπαίδεια – Λεξικόν» (1929), Ἀθῆναι, Τ. 4ος, σ. 576 (Λῆμμα: Καραϊσκάκης Γεώργιος).

Επιτροπὴ Συντάξεως:

Ἐπίτιμοι Πρόεδροι:

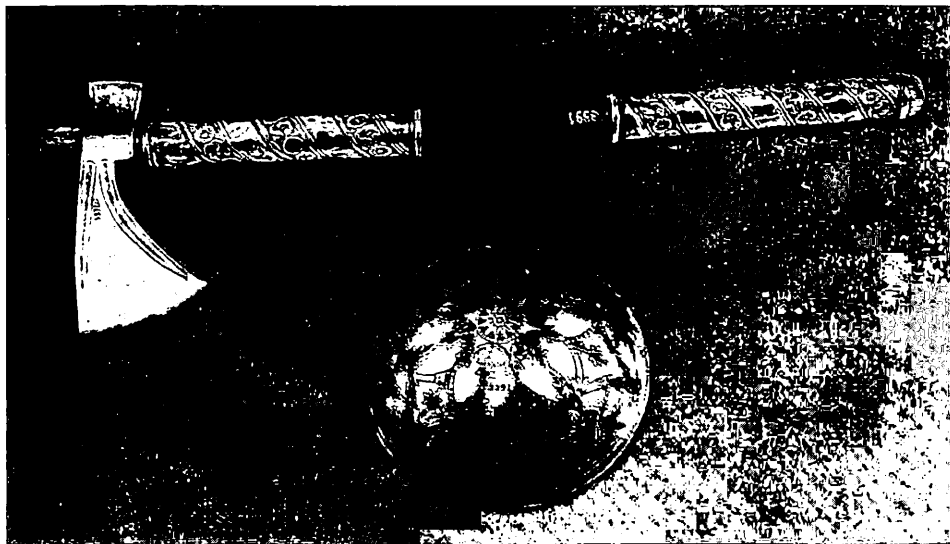
Θεμ. Σοφούλης: Ὑπουργός τῶν Στρατιωτικῶν

Δημ. Μπότσαρης: Ὑπουργός τῶν Ναυτικῶν

Ἐπιμελεῖται ὅλης:

Γενικόν Ἐπιτελεῖον Στρατοῦ

Γενικόν Ἐπιτελεῖον Ναυτικοῦ

Εἰκ. 30 «Πέλεκυς καί κύπελλο τοῦ Γ. Καραϊσκάκη» Ἐθνικὸ Ἱστορικὸ Μουσεῖο

«Ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης ἐγεννήθη κατὰ τὸ ἔτος 1782 εἰς ἓν χωρίον τῆς ᾽Αρτης, τὴν Σκουλικαριάν».

᾽Αλ. Ψύλλα (1924) «Ἱστορία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος», Ἐν Ἀθήναις [᾽Εκδ. Ἰ.Ν. Σιδέρη] σ. 86.

Εἰκ. 32 «Λεπτομέρεια» ἀπὸ τὸν πίνακα τοῦ Θ. Βρυζάκη.
«Τὸ στρατόπεδο τοῦ Καραϊσκάκη στὴν Καστέλλα».

«Ὁ Στρατάρχης Καραϊσκάκης»
«ὁ ταχύς τὴν σύλληψιν καὶ ταχύτερος τὴν ἐκτέλεσιν Ἑπαιρώτης...».

Ἐθναϊκὸ Περιοδικὸ «Ἡ Νίκη» Ἔτ. Α' ἀρ. φύλ. 3
(2-5-1921). (Ἔκδ. στὴν περίοδο τῆς Μικρασιατικῆς
Ἐκστρατείας).

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ τοῦ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΣΚΟΥΦΑΣ»

ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

20-5-03

Ὁ Σύλλογος «Σκουφᾶς» διοργάνωσε ἔκθεση ζωγραφικῆς τῆς κ. Ἰωάννας Φρυδά.

11-6-03

Ὁ «Σκουφᾶς» διοργάνωσε ὁμιλία-διάλεξη μέ τήν κ. Ἀλτάνη συγγραφέα-ἐρευνήτρια μέ θέμα «Μυθολογία καί Ἀλφάβητο».

Ἡ Ἱστορική καί Ἐθνολογική Ἐταιρεία τῆς Ἑλλάδος μᾶς ἀπέστειλε τό τρίτομο ἔργο «Ἀρχεῖο Ἐμμανουήλ Ἐάνθου» πρός ἐμπλουτισμό τῆς Βιβλιοθήκης.

27-6-03

Ὁ «Σκουφᾶς» διοργάνωσε στό θέατρο Κάστρου τῆς πόλης μας τό Πανελλήνιο Φεστιβάλ Παραδοσιακῶν Χορῶν (Παράδοση - Χορός - Τραγοῦδι) γιά ὄγδοη συνεχῆ χρονιά. Τήν πρώτη ἡμέρα ἔγινε συναυλία Παραδοσιακῆς Μουσικῆς μέ τραγοῦδια ἀπ' τήν Θράκη, τή Μικρά Ἀσία καί ἄλλες περιοχές, στήν ὁποία ἐκτός τῶν ἄλλων καλλιτεχνῶν συμμετεῖχε καί ὁ μέγας κορυφαῖος Θρακιώτης Τραγουδιστής κ. Χρόνης Ἀηδονίδης πού τιμήθηκε ἀπό τό «Σκουφᾶ» γιά τά 50 χρόνια προσφοράς στό Δημοτικό Τραγοῦδι.

Τή δεύτερη ἡμέρα παρουσίασαν πρό-

γραμμα χορευτικά συγκροτήματα ἀπό τό Πολιτιστικό Σύλλογο «ΓΙΑΣΟΥΜΕΙΑ» Δάσους Ἀχνας Ἀμμοχώστου Κύπρου, Πνευματικό-Πολιτιστικό Ὁργανισμό Δήμου Νικαίας Λάρισας, Πολιτιστικό καί Μορφωτικό Σύλλογο «Τό Αἰτωλικό», Ἀδελφότητα Ποντίων καί Μικρασιατῶν Ἡπείρου, καί ὁ Σύλλογος «Σκουφᾶς» Ἀρτας.

Τήν Τρίτη ἡμέρα ὁ Σκουφᾶς παρουσίασε πρόγραμμα μέ παραδοσιακοῦς χορούς καί τραγοῦδια τῆς Πατρίδας μας.

16-7-03

Τό χορευτικό τμήμα τοῦ «Σκουφᾶ» παρουσίασε πρόγραμμα στήν Κύπρο ἀφοῦ ἦταν προσκεκλημένο ἀπό τόν Πολιτιστικό Ὁμιλο «ΓΙΑΣΟΥΜΕΙΑ» Δάσους Ἀχνας Ἀμμοχώστου Κύπρου μέ φιλοξενία πέντε ἡμερῶν.

23-12-2003

Ὁ Σκουφᾶς - Ὁ Σύλλογος Φιλολόγων καί ἡ χορωδία Βυζαντινῆς Μουσικῆς «Πέτρος Λαμπαδάριος» διοργάνωσαν τιμητική ἐκδήλωση γιά τόν Παπαδιαμάντη.

— Ὁ Σκουφᾶς ἀνέθεσε τήν κατασκευή τῆς προτομῆς τοῦ μεγάλου εὐεργέτη του, Βασιλείου Αγραφιώτη, στόν γλύπτη Δημήτρη Τσιρογιάννη.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ
ΠΡΟΣ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Τάκης Βαφιάς	50,00 ευρώ
Σπυρίδων Παπαγεωργίου	42,00 ευρώ
Δημήτριος Παππᾶς Ἱερεὺς	25,00 ευρώ
Χριστίνα Παπακώστα	20,00 ευρώ
Χρήστος Σιμόπουλος	64,00 ευρώ
Κων/νος Παπαγεωργίου	20,00 ευρώ
Λένα Γιαννακοπούλου	30,00 ευρώ
Ἡλίας Καρανίκας	50,00 ευρώ
Πέτρος Τόλης	
Κων/νος Τόλης εἰς μνήμην Ἀθανασίου καὶ Βούλας Παλαιοδήμου	
Νικόλαος Τόλης	200,00 ευρώ
Βασ. Ματσούκας	100,00 ευρώ εἰς μνήμην Γεωργίου Ματσούκα
Δημήτριος Σκούρας	30,00 ευρώ εἰς μνήμην τῶν διδασκάλων του Δημητρ. Γαλάξιου-Νίκ. Ἀποστόλη
Νικολέτα Κατσαντᾶ	500,00 ευρώ εἰς μνήμην του συζύγου της Νικολάου

*

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ
ΠΡΟΣ ΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ὑπ. Παιδείας	1.200,00 ευρώ
Ὑπ. Παιδείας	800,00 ευρώ

*

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ
ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΣΤΕΓΗ

Πνευματικὴ Στέγη Νομαρχιακὴ	
Αὐτοδιοίκηση Ἀρτας	3.700,00 ευρώ

*

ΔΩΡΕΕΣ

- Ὁ κ. Νικόλαος Παπαδημητρίου δώρησε στὸ Σύλλογο μία ἡλεκτρικὴ σκούπα, καὶ μοκέτα γιὰ τὸ γραφεῖο γραμματείας.
- Ὁ κ. Ἰωάννης Κουτσούμπας δώρησε σειρὰ βιβλίων γιὰ τὴ Βιβλιοθήκη.
- Ὁ κ. Ἐπαμεινώνδας Πάνου δώρησε σειρὰ ξε-νόγλωσσων βιβλίων γιὰ τὴ Βιβλιοθήκη.
- Ὁ κ. Κων/νος Τσακτοίρας παλαίμαχος δημοσιογράφος δώρησε τὸ ἀρχεῖο τῆς ἐφημερίδος «Ἠχώ τῆς Ἀρτας».

«ΣΚΟΥΦΑΣ»

Περιοδική Ἑκδοση τοῦ Μ/Φ Συλλόγου Ἑρτας «Ὁ Σκουφᾶς»
Διεύθυνση: Πρὸς τὸν Σύλλογο «Ὁ Σκουφᾶς» - Ἑρτα,
Πλατεία Ἑθν. Ἀντιστάσεως - 471 00

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΣΚΟΥΦΑΣ»

Ἐκδίδεται ἐπὶ μισὸν αἰῶνα
μέ τις ἐνισχύσεις τῶν συνδρομητῶν
καὶ τῶν φίλων του.

Δέν ἐπιδαρύνει
οὔτε τὸν δημοτικόν, οὔτε τὸν κρατικόν
προϋπολογισμό.

Ἐνισχύστε τὸν «Σκουφᾶ».

ΣΤΑ ΓΡΑΦΕΙΑ ΤΟΥ «ΣΚΟΥΦΑ»

Πλατεία Ἑθν. Ἀντιστάσεως, Ἑρτα Τ.Κ. 471 00
(τηλέφωνα: 26810/27767, 28171, fax: 74767)

ΠΩΛΟΥΝΤΑΙ

- Τό «Δοκίμιον Ἱστορικόν περὶ Ἑρτης καὶ Πρεβέζης»
τοῦ Σεραφεὶμ Ξενοπούλου, Μητροπολίτου ἄλλοτε Ἑρτης.
- Ἡ «Ἀμβρακία» τῆς Χρυσ. Τζουδάρ-Σούλη.
- Ἡ «Ὀλυμπιάς» τοῦ Πέτρου Γαρουφαλιά.
- Τά «Πρακτικά Διεθνoῦς Συμποσίου γιὰ τὸ Δεσποτᾶτο τῆς Ἡπείρου».
- Τό ἔργο τοῦ Γιάννη Μόραλη «Ἀναμονή» σέ offset, 0.40X0.50.
- ΠΥΡΡΟΣ «Ὁ Βασιλιάς τῆς Ἡπείρου»

Παρακαλοῦνται οἱ συνεργάτες τοῦ περιοδικoῦ μας νὰ στέλνουν μόνο ἀδημοσίευτη ἐργασία τους. Νὰ εἶναι δέ δακτυλογραφημένη ἀπὸ τῆ-
μιά ὀψη τοῦ χαρτιοῦ. Οἱ χειρόγραφες ἐργασίες δέν θὰ δημοσιεύο-
νται, γιατί προκύπτουν πολλὰ προβλήματα μέ τὰ τυπογραφεῖα.
Διεύθυνση γιὰ ἀποστολὴ συνεργασίας: Σύλλογο «Σκουφᾶ» Ἑρτας
(γιὰ τὸ περιοδικὸ «Σκουφᾶς», Ἑρτα, Πλατεία Ἑθνικῆς Ἀντιστάσε-
ως - 471 00).

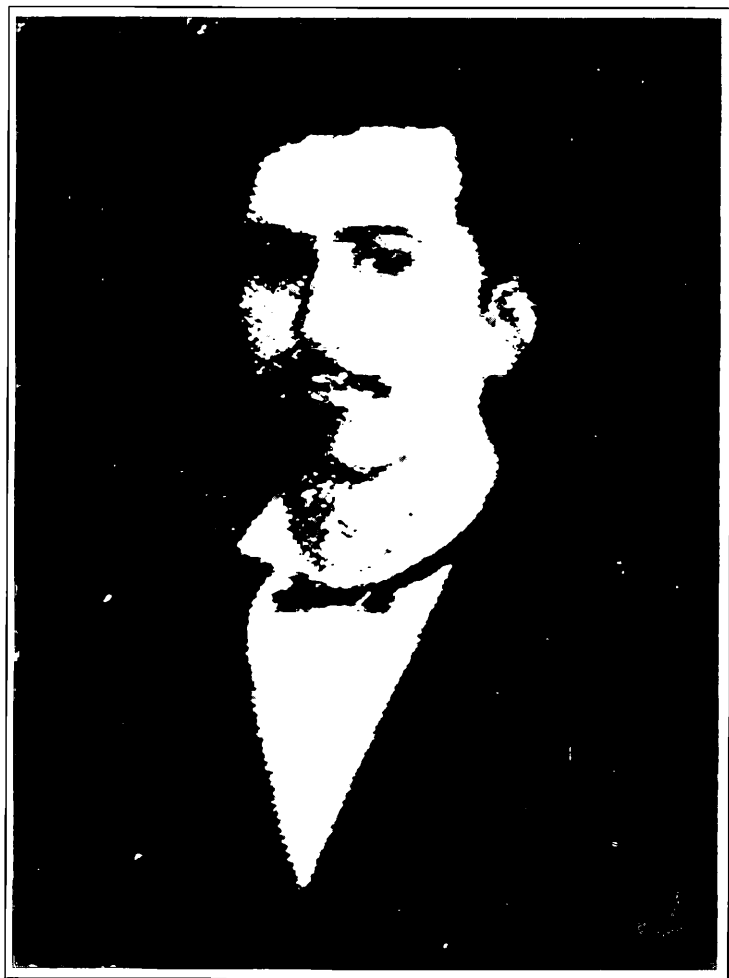
Γέφυρα Άρτας

Pont d'Arta (Epire)

Η ΑΡΤΑ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ. 15

Έπιμέλεια: Γ.Μ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ

Ο ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ ΚΑΙ Η ΑΡΤΑ

«Έλαιογραφία επί οθόνης» (έργο ένυπόγραφο του Πολυχρόνη Λεμπέση (1848-1913) Ἐθνικὴ Πινακοθήκη (0,70 X 0,50)

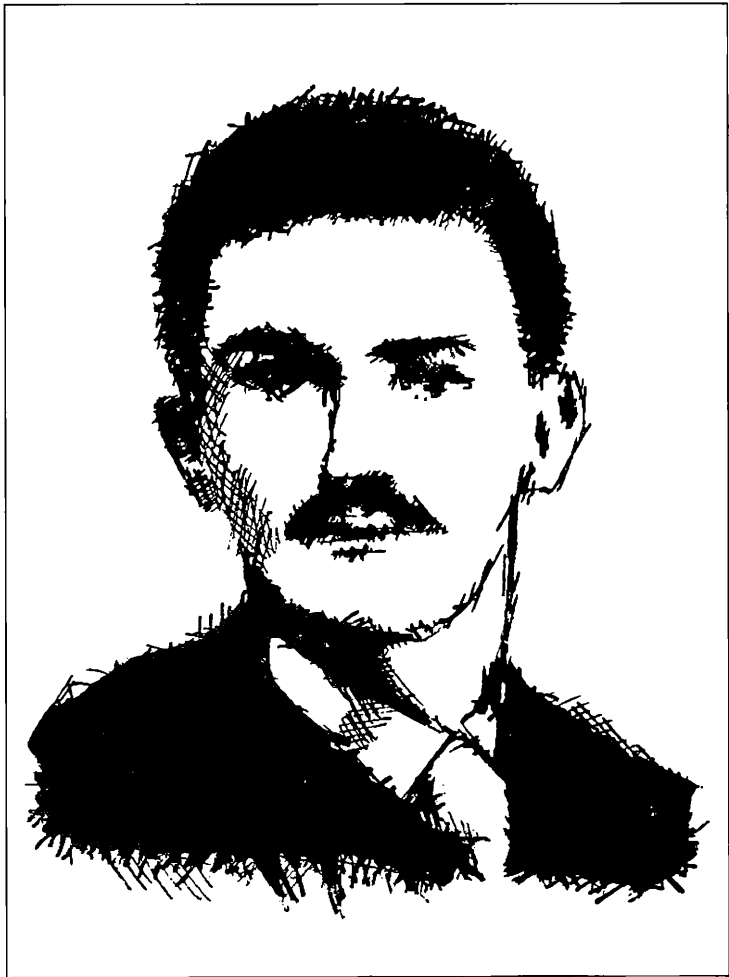

Σκίτσο τοῦ Κ. Κρυστάλλη μέ βάση τήν ἑγχρωμη ἐλαιογραφία τοῦ Π. Λεμπέση. Στό Β.Δ. Ἀναγνωστοπούλου - Κ. Φωτάκη (2000) «Λεξικό συγγραφέων», ἐκδ. Πατάκη, Ἀθήνα, σ. 131.

ΕΔΩ ΠΕΘΑΝΕ Ο ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ
ΣΤΙΣ 22 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1894

Μαρμαρένια πλάκα τοποθετημένη στο σπίτι της "Αρτας όπου πέθανε ο ποιητής. Γιά την κατασκευή της φρόντισε ο νομάρχης "Αρτης Γ. Μαραγκόπουλος, χορηγία Σ. Μπιτσίου.
(Από τό διδύλιο τοῦ Μ.Λ. Ροδά, 1930, «Ἡ ζωή καί τό ἔργο τοῦ Κώστα Κρυστάλλη», Ἀλεξάνδρεια / Ἀθῆναι [Τροποπ.]).

᾽Από τό βιβλίο τοῦ Γ.Μ. Πολιτάρχη (1968), «Ποιητικές μορφές»,
᾽Αθήνα.

ΓΙΑΝΝΗ ΑΝΔΡΙΚΟΠΟΥΛΟΥ

«ΤΟ ΤΣΟΠΑΝΟΠΟΥΛΟ ΤΟΥ ΣΥΡΡΑΚΟΥ»

Ο μαρασμός του κάμπου, ή ξενιτιά κι ή μζέρια του σκαφταν σιγά σιγά την υγεία του, και τη Μεγάλη Πέμπτη, 22^η Απριλίου του '94 τό φως των νοσταλγικών ματιών του θασίλεψε μιά για πάντα πίσω απ' τό δουνό του θανάτου. Τ' αγαπημένο της Μούσας τσοπανόπουλο είχε σθύσει στην "Αρτα σάν την πνοή των πορτοκαλανθίων της. Ή φτωχή, λιγερόφωνη φλογέρα του τρυφερού τραγουδιστή είχε σπάσει και δέν πρόκειται ν' άκουστεί ξανά τό τραγούδι της.

Πίσω απ' τό ταπεινό κοιμητήρι του χωριού του, ύψώνεται ένας μικρός λοφίσκος. Στην πίσω πλευρά μιά χαράδρα μένει μ' άνοιχτό τό πελώριο στόμα, ένώ απ' τό βάθος ακούγονται τά νερά του

Άράχθου πού πηδάνε στά κοτρώνια. Έκεί ήταν ό τόπος των όνειροπολήσεών του, των έμπνεύσεων.

«Αί σκιαι του Άδου, ήταν έτοιμες (...) κι' ένα άπόγιομα τρεΐς τουρκαλάδες γύρεψαν στην Σχολή τόν Κρυστάλλη. (...) τό ίδιο δρόμο ντυμένος πιστικός δγήκε μαζί μέ τόν παργιό (...) και μαζί του πέρνει τό δρόμο της ξενιτιάς.

Δυό μέρες κράτησε ή κουραστική πορεία μές τά χιονισμένα λαγκαδια και τίς άπότομες δουνοπλαγιές της Ήπειρου. Την δεύτερη μέρα μέ τό λιόγεσμα είδαν από μακριά την "Αρτα. Σ' ένα μικρό ξύλινο γιοφυράκι χωρίστηκαν. Ό ποιητής έξριξε μιά στερνή ματιά πνιγμένη στά δάκρυα στην αγαπημένη του χώρα, κι' άργά έσκυψε πρός τή γή. Σκύβοντας πήρε μέ τή φούχτα του λίγο χώμα και τό φίλησε. Μά σέ λίγο έγινε πηλός. Οί δρύσες των ματιών του τρέχαν δίχως σταματημό, κι' ένα αναφιλητό τόν παίδεψε άρκετή ώρα. Οί καμπάνες της "Αρτας και οί χαρούμενες παιδιάστικες φωνές πού λέγαν τά κάλαντα τόν έκαμαν νά συνέλθει. Σφούγγισε τά δάκρυα απ' τά μεγάλα νοσταλγικά του μάτια και μπήκε στην "Αρτα.

Την άλλη μέρα, άνήμερα Χριστούγεννα, ένώ ό κόσμος γιορτινός και χαρούμενος πήγαινε στίς έκκλησιές, αυτός σέρνοντας τ' άδυνατισμένα πόδια του στους δρόμους της πόλης όπου έμελλε νά πεθάνει, σιγοτραγουδούσε μέ γλυκειά ραγισμένη φωνή:

«Διώξε με μάννα μ' διώξε με...»

Δέκα μέρες έμεινε στην "Αρτα περιμένοντας τό καράβι της γραμμής για τόν Πειραιά. Και μιά μέρα του Γενάρη, ένα ισχνό και χλωμιασμένο τσοπανόπουλο μέ δλάχικο πανωφόρι και μιά γκλίτσα άνηφόριζε στην όδό Έρμου [στην Αθήνα].

Γιαν. Ανδρικόπουλος

ΜΙΧΑΛΗ ΠΕΡΑΝΘΗ

Ο ΤΣΕΛΙΓΚΑΣ*

Βουνά και παραβούνια άπλώνει ξερβόδεξα ό γερο-Πίνδος. Σέ δύο άπ' αυτά είναι σκαρφαλωμένα τό Συρράκο και οί Καλαρύτες. Άνάμεσά τους θαθαίνει φαράγγι άπατο, όπου μονγκρίζει σπάζοντας τά νερά του ό Χρούσιας.

.....
....Πάνε τετρακόσια χρόνια σωστά από τότε πού τούρκεψε τό Συράκο (...). Τό 'γδυσαν και τό 'καψαν τά λεφούσια, κι οί χωριανοί σκόρπισαν μέ λίγο στάρι θρασμένο στόν ντρουδά τους κι' έφυγαν νά σωθούν στά Τζουμερέκα, καταπώς τό 'χε προφητέψει ό πάτερ Κοσμάς ή σ' άλλα βουνά βορεινά. Οί Κρουστάλληδες είχαν

πάει στό Χαλίκι.....

'Η φαμίλια του κύρ Δημήτρη [Κρουστάλλη] κρατούσε από τούς τσελιγκάδες (...). 'Ο ίδιος όμως πήδησε στους καποτάδες, μιά και ρίχτηκε από μικρός στό έμπόριο.....

Οί προξενίες του 'ρχονταν άπανωτές κι' από τά Γιάννενα μέσα, κι' από τό Μέτσοβο, κι' άπ' τήν 'Αρτα (...). Άλλά αυτός διάλεξε άπ' τό χωριό του. Πήρε τή Γιαννούλα του Γάκη Ψαλλίδα (...), τόν άλλο χρόνο έκαμαν τό πρώτο παιδί τους, άρσενικό, πού του 'δωσαν τό όνομα του παππού. Τόν έβγαλαν Κώστα...

....Οί «Σκιές» είχαν πιά τελειώσει όταν ήρθε άπ' τά Γιάννενα ή γραφή του πατέρα. Τή φορά όμως αυτή δέν του όριζε νά φύγει γιά κάτω (...). Δυό καλοκαίρια είναι πού γκιζεράει στά βουνά, μέ άστροφεγγιά και μέ ήλιο ... Γνωρίζει τά παρακλάδια τής Πίνδου...

— Γιά τήν καμπάνα τή βενετσιάνικη, θειά-Στάμω, θυμάσαι τίποτε;

— 'Ηταν, παιδί μου, μεγάλη καμπάνα. Και άκριβή. Είχε πολλά μέταλλα λειωμένα. Άλλά τό περισσότερο ήταν άσήμι. Τήν έστειλε από τή Βενετία ένας χωριανός μας...

— Τόν θυμάσαι έσύ θειά-Στάμω;

— "Οχι παιδί μου...

— Κι' ή καμπάνα πώς χάθηκε;

— Μέ τόν ξεσηκωμό. Στά είκοσιένα...

.....
— Και καλά, μέ τέτοιο κακό και θολούρα άκουγόταν ή καμπάνα;

— Ού! "Οχι στό χωριό παρά και στό Τζουμέρκο άπάνω άκουγόταν, και τά Πράμαντα. 'Ηταν μεγάλη καμπάνα, βαριά.

ΣΥΡΡΑΚΟ

* (Μυθιστορηματική βιογραφία. Κ. Κρουστάλλης) 'Αθήνα, 1982⁴, σ.σ. 30, 33-35, 122, 143, 146, 154-155, 157-164, 170-175, 320-322. — Βλ. και τήν α' έκδοση του 1943 (μέ τό φιλολογικό ψευδώνυμο "Ολμος Περάντης) άπ' όπου και οί δύο έδώ παρατιθέμενες 3 έξοχες ξυλογραφίες του Σπύρου Βασιλείου.

.....
 – Κι είχε κι' άσήμι καί τήν έκλειψαν;...
 – *Οχι. Έσού λές τ' "Αι-Λιός. Τή θειά-Στάμω νά ρωτήσεις γι' αὐτήν. Αὐτή ἦταν δανε-
 τσιάνικη. Έτούτη ἐδῶ, τ' "Αγ-Γιωργοῦ, τήν εἶχαν φερμένη ἀπό τή Ρουσία.

Η ΔΡΑΠΕΤΕΣΗ ΑΠ' ΤΑ ΒΟΥΝΑ [Τζουμέρκα]

Ήταν 13 Δεκεμβρίου. Μόλις εἶχε ντυθῇ (...) ὅταν ἀκούστηκαν στήν πόρτα τους δυ-
 νατό χτύπημα (...) Γι' αὐτόν θά 'ναι... Τά ποιήματα... κάποιος τά πρόδωσε στὸν τούρκο
 καί...

‘Ο Κύρ Δημήτρης ὄρθιος στό κεφαλόσκαλο: – ‘Ο Κώστας ἔφυγε... Δέν εἶν' ἐδῶ...
 Πῆγε στό σχολειό του...

– “Εφυγε... πάει στό σχολειό του... ἀκούει μέσ' ἀπ' τό δωμάτιο ἀδύναμη τή φωνή τοῦ
 πατέρα. Ξέρει ποῦ ὁ πατέρας θά τοὺς χασομερήσει, ὡς νά κρυφτεῖ.

.....
 Κάτω ἀπ' τή μάντρα πού χώριζε τίς δύο αὐλές ἀνοίγονταν ἓνα πηγάδι, ἀπό μισό στό
 κάθε σπίτι (...) ὁ Κώστας δγῆκε στήν πίσω αὐλή (...) καί πάλι, καλοῦ κακοῦ, δέν δγῆκαν
 ἀπ' τήν πόρτα. Πήδηξαν τό ξεροτοίχι τῆς αὐλῆς κι' ἔπεσαν παραπίσω, σ' ἓνα ξέφραγο
 οἰκόπεδο. ‘Απ' ἐκεῖ χώθηκαν στά στενά, ἔστριψαν καί ξανάστριψαν καλντερίμια καί στε-
 νοσόκακα κι' ἔφθασαν στ' ‘Αρχιμαντρεῖό, στό μαντηλάδικο τοῦ Μέρτσα. ‘Εκεῖ κρύφτηκε.

Τήν ἴδια ὥρα πέντε τσουχαντάρηδες ἔφθασαν στή Ζωσιμαία (...) Στή διεύθυνση τῆς
 ἀστυνομίας τόν κύρ Δημήτρη τόν ἔκλεισαν σ' ἓνα ἄδειο γραφεῖο (...) “Ενας τσαντάρης
 τόν πῆρε καί τόν πάει μέσ' στό γραφεῖο
 τοῦ ἴδιου τοῦ Χιδόη-πασά. ‘Ο κύρ Δη-
 μῆτρης ἔσκυψε τό κεφάλι κι' ἄφησε νά
 ξεσπάσει ἀπάνω του ὅλη ἡ ὀργή τοῦ
 πασά. (...) “Εκανε θαυό τεμενά, συμφω-
 νώντας κι' ἔφυγε...

ΓΙΑΝΝΕΝΑ

....Τό παιδί πρέπει νά φύγει ἀπ' τό
 τούρκικο, νά κρυφτεῖ στό ἑλληνικό, στίς
 Καλαρύτες ἢ ποιός ξέρει, θά δοῦμε...

– Γιώργη, κλεῖσε τό μαγαζί καί τρά-
 βα ἴσια στὸν Κουραμπά, στὸν Χρηστάκη
 (...) ‘Ανάγκη πάσα πές του, θέλω νά τόν
 δῶ...

Γύρισε σπίτι ἀργά (...) Τά πράματα ἦταν πὸ σκοῦρα ἀπ' ὅ, τι φαντάστηκε στήν ἀρχή.
 ‘Ο Χιδόη-πασάς τό 'χε πάρει ἀπ' τήν ἀνάποδη. ‘Εκεῖνο τό διδλίο ἔδριζε τήν τουρκιά...

Τό ἀπόγευμα πῆγε ὁ Χρηστάκης στό μαγαζί (...) Θ' ἄφηνε γυναίκα καί μαγαζί γιά
 νά ξεβγάλει τό παιδί ὡς τό σύνορο...

.....Λέει στό Γιώργη: Μόνο, τό 'πα στὸν Χρηστάκη, τό λέω καί σέ σένα. Φθάνοντας
 στήν “Α ρ τ α, νά μοῦ στείλει γράμμα καί νά μέ δριζέι. Νά φαινόμαστε μαλωμένοι, πῶς τόν
 ξέγραφα ἀπό παιδί μου. Καληνυχτίστηκαν... Τό δράδυ, λίγο πρὶν δοῦνε στοὺς δρό-
 μους τὰ καρακόλια, δυό τσοπαναραῖοι ξεγλίστησαν ἀπὸ τό μαντηλάδικο τοῦ Μέρτσα.
 ‘Ο μεγαλύτερος εἶχε στὸν ὦμο του κρεμασμένο θαυό δισάκι. ‘Ο μικρότερος τυλιγμένος σέ
 μιὰ μπρούτσα, κρατοῦσε στό χέρι του ἀψηλή γκλίτσα (...) Πρὶν φέξει ὁ Θεός τήν μέρα,
 κίνησαν τόν ἀνήφορο...

“Εχουν φθάσει στό ἔβγα τῆς λαγκαδιᾶς, κατάφωτο ἀπὸ ἥλιο. Εἶναι κι' αὐτό ἀφύλα-
 χτο ἀπὸ τούρκους, κι' ἀνοίγεται πρὸς τὰ σύνορα, κατὰ τόν “Α ρ α χ θ ο. Νά, ἀντίκρα χωμέ-
 να μέσ' στά δουνά τῶν Κατσανοχωριῶν καί τῶν Χουλιαράδων, δρῖσκονται τὰ στενά

τοῦ Ἀρχθοῦ. Ἀμα τὰ διαδοῦνε κι' αὐτὰ, φτάνουν στὴν Πλάκα μπαίνουν στοῦ ἑλληνικό.

- Ἀς κάτσουμε νὰ λιαστοῦμε μιά ψίχα λέει ὁ Χρηστάκης καὶ ξεκρεμαίει τὸ δισάκι του.
- Καλὰ τὸ λές ξεπαγιάσαμε...

ΤΖΟΥΜΕΡΚΑ

ντας, φθάνουν λίγο λίγο στ' ἄπατα τοῦ γκρεμοῦ, δίπλα στὰ νερὰ πού σπᾶνε ὅλο πάταγο κι' ἀφρίζουν χτυπώντας στοὺς βράχους κι' ἄλλου πλημμυρᾶνε δρέχοντας ὁλόγυρα τοὺς πελώριους κορμούς, ἄλλου βουλιᾶνε σ' ἀνοίγματα ἄξαφνα καὶ χαστικά ἢ λιμνάζουν γιὰ μιὰ στιγμή σὲ λάκκους καὶ σάδια καὶ ἡσυχάζουν σάν στέρνα, γιὰ νὰ γκρεμιστοῦν πάλι ὄλο δύναμη καὶ βουή...

Τὰ πλατάνια ἐδῶ κάτω εἶναι πυκνά καὶ ἄσωστα, σ' ὅλο τὸ μᾶκρος τῆς λαγκαδιᾶς. Τὰ κλαριά τους μπλέκονται ἀκανόνιστα κι οἱ βέργες τους φτιάχνουν ψηλὰ ἕνα ἀξειδιάλυτο δίχτυ, σκεπασμένο ἀπὸ φύλλα πράσινα, χαλκοπράσινα, κίτρινα, ἔτοιμα νὰ λυθοῦν κι αὐτὰ, νὰ πέσουν στοῦ παχύ ξερὸ στρώμα πού τρίζει κάτω ἀπὸ τὰ τσαρούχια τους καθὼς περπατοῦν. Ἄν δέν ἦταν κι αὐτὰ τὰ ξερόφυλλα, μαζί μὲ τὸ ἀκίνητο κρῦο πού κατακάθεται στοῦ θαμπό σκιόφωτο, δέ θά ἔλεγες πὼς εἶναι χειμῶνας. Γιατί ὅλα τ' ἄλλα, ἀνάμεσα στὰ πλατάνια καὶ πάνω ἀπ' αὐτὰ, εἶναι πράσινα ἔλατα, δάφνες, φράξοι, πουρνάρια, ἀγριελιές. Ἄλλου πράσινο σκοῦρο, βαθύ, κι ἄλλου γλυκότερο, ἀνοιχτό. Εἶναι μιὰ δλάσση πού ἀρχίζει ἀπάνω, ἀπὸ τίς κορφές, καὶ φτάνει κάτω, ὡς τὰ ρεῖθρα τοῦ ποταμοῦ, πυκνή, ὀργιῶδης, ἀμάραντη, μοσκομυρίζοντας χλωρασιά. Οἱ κλιματσίδες κρέμονται ἀπὸ τοὺς κλάδους ἀνάερα, βρῦα ντύνουν τοὺς βράχους, κισσοὶ φράζουν τίς σπηλιές, ἄφθονα πολυτρίχια δρέχονται στὰ νερὰ τῶν πηγῶν, πού ἀναδύζονται κι αὐτὰ στοῦ κάθε σου βῆμα, πότε μέσ' ἀπ' τὰ βρῦα καὶ πότε κάτω ἀπ' τίς ρίζες τῶν βράχων. Ἄλλα νερὰ κατεβαίνουν ψηλότερα, ἀπὸ τὰ χιόνια· διαυγῇ καὶ κατάνερα, ἄλλου ἀσημίζουν σὲ κορδέλες διάφανες κι ἄλλου σὲ αὐλάκια πού κελαρῦζουν. Παρακάτω διχάζονται σὲ λεπτά νάματα, χώνονται στὴν ξερὴ στρώση τῶν φύλλων καὶ πάλι ξαναθαίνουν πιὸ πέρα, ἐδῶ ραντίζοντας μὲ ὑγρὰ διαμάντια τὴ χλόη, ἐκεῖ σχεδιάζοντας μικρογραφίες καταρρακτῶν ἢ, φτάνοντας στο χεῖλος μιᾶς ἀποτομῆς, διαλύονται σὲ μιὰ χορευτικὴ ἐκσπενδόνη ἀπὸ σταγόνες. Ὅλη αὐτὴ ἡ παιγνιώδης διασπορὰ ἀναδίνει μιὰ δική της χαμηλὴ μουσικὴ, μικροὺς ὑδάτινους ἤχους, πού κατεβαίνοντας χαμηλὰ σμίγουν καὶ γίνονται ἕνα μὲ τὴν ὀρητικὴ μελωδία τοῦ ποταμοῦ πού βογκάει ἀγριος κι ἀχαλίνωτος...

Τρέμοντας μήπως τὸ θέαμα χαθεῖ παρακάτω, κοντοστέκεται θιαμαίνοντας. Ἐδῶ εἶναι σάν ἡ ἀνοιξὴ νὰ μὴν τελειώνει ποτέ. Μιὰ αἰώνια ἀνοιξή, ἀνέγγιχτη κι ἀγνωστη, λησμονημένη ἀκόμα κι ἀπ' τοὺς φυσικούς νόμους. Θέλει νὰ χορτάσει τὸ δῆμμα του μὲ τὴ φρεσκάδα τῆς νὰ γλυκάνει τὴν ἀσκή του μὲ τὴν ἀπόκοσμη μουσικὴ τῆς νὰ ποτισεῖ ὁλόκληρος μὲ τὴν ὁμορφιά τῆς. Τί ὄνειρα δροσιᾶς θὰ μπορούσες νὰ γευτεῖς ἐδῶ, καλοκαίρι! Τί χρυσήγητα ιδεώδη! τί μαγικούς ἴσκιους... νὰ σὲ φλομώνει ἡ χλωρασιά καὶ τὸ ἄρω-

– Ε, τί λές, τοῦ δίνουμε τώρα;

– Καίρὸς εἶναι...

....Περπατοῦν ἀπ' τὴν πλαγιά τῶν Κατοσανοχωριῶν. Ἀντίκρου τους κατεβαίνει ἡ ἄλλη πλευρά. Εἶναι κι οἱ δύο ἀπότομες, μέ γκρεμούς καὶ σπηλιές καὶ πυκνὰ δάσα ὡς χαμηλά, κι ἐνώνονται στοῦ ἄπατο βάθος, ἐκεῖ ὅπου κυλάει ὁ πρῶτος Ἀρχθος. Τὰ νερὰ του γίνονται ἄφαντα κάτω ἀπὸ τὴ δλάσση. Μόνο τὴ βουή καὶ τὸ ρόχθο τὸν ἀκοῦνε.

Λοξεύοντας ὁλοένα κατηφορίζο-

μα... νά σέ δροσίζει ή μουσική τῶν νερῶν... καί νά κρατᾶς ἀπ' τό χέρι ἐκείνη πού...

Κοντοστεκέται κι ὁ Χρηστάκης, πού πήγαινε μπροστά, καί γυρίζει νά ἰδεῖ.

– "Ὁχι ἐδῶ, λέει. Παρακάτω.

– Τί παρακάτω;

– Γιά νά περάσουμε ἀντίκρου. "Ἐχει ἕναν πόρο στενό, βολικό...

– "Ἀμ δέν στάθηκα γι' αὐτό! Νά! Θιαμαίνομαι τόν τόπο. Τήρα πυκνές πού 'ναι οἱ λόγ-
μες, καί πῶς μοσκοβολοῦν. Κι ἂν κοιτάξεις ἀπάνω, μονάχω ἐδῶ ἐκεῖ βλέπεις κανένα κομ-
μάτι οὐρανό...

Γυρνάει κι ὁ Χρηστάκης τό κεφάλι του κατά πάνω.

– Μόνο γιά μιάν ὥρα τό γιόμα φέγγει ἀπάνω ὁ ἥλιος, πληροφορεῖ ἀδιάφορα. "Ὁ κύρ
Δημήτρης ἤξερε τί πέρασμα διάλεγε...

"Ὁ Κώστας χαμογελαί. "Ἀνθρωπος πρακτικός, ὁ Χρηστάκης, πού τά 'χε χορτάσει τό
μάτι του τέτοια φαράγγια ἔριχνε ὅλη τήν ἀξία τοῦ τοπίου στήν κάλυψη πού τούς πρό-
σφερε. Χαμογελαί, ἀλλά μετανιώνει, καί ντρέπεται. Εἶχε τήν εὐθύνη του ὁ ἄνθρωπος,
νά τόν περάσει ἄβλαδον· δέν ἤρθε χειμωνιάτικα νά θαμᾶξει τή χλωρασιά. Οὔτε ἦταν
ὄνειροπαρμένος σάν καί τοῦτον...

Σηκώνοντας τό κεφάλι, νά ἰδεῖ ἂν κοντεῦει ὁ ἥλιος, ξεχωρίζει ψηλά τό πέρασμα ἑνός
σταυραετοῦ. Ποιός ξέρει τώρα ἂν θά ξαναῖδεῖ σταυραετό. Ποιός ξέρει ἂν θά ματαπατή-
σει ἐδῶ μέσα.

.....
Τά στενά εἶχαν τελειώσει. Ὁ τόπος ἀντίκρου ξεδιπλωνόταν ἀνοιχτός. Καί στὸν ἀκρινό
λόφο φαίνονταν οἱ εὐζῶνοι τοῦ ἑλληνικοῦ φυλακίου. Κατά κεί ἀνηφόριζαν καί τά πέντε
παιδόπουλα, νά ψάλουν τά κάλαντα στούς εὐζῶνους.

"Ἀνάσανε. "Ἐνωσε ξάφνου ἀλαφρός, σάν νά 'χε βγάλει μυλόπετρα ἀπό τά στήθια του.
Καί μαζί ἔνωσε νά τόν λυγαί ἕνα παράπονο. Κοιτάζονται πρῶτα μέ τόν Χρηστάκη κι
ἔστερα πέφτουν στήν ἀγκαλιά ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου καί φιλοῦνται.

– "Ὅταν φτάσεις στή ν " Ἀ ρ τ α μὴν ξαστοχήσεις νά στείλεις τό γράμμα στὸν πατέρα
σου. Καί νά τόν θρίζεις...

Γράψει κι ἀπ' τήν "Ἀθήνα, ὅτι ἔφτασες, νά ἡσυχάσει... "Ἐγὼ πιά, δέ χρειάζομαι
ἄλλο...

.....
Ξεκινάει πρώτη Μαρτίου. Βροχή φοβερή στήν Πάτρα. Τρικυμισμένο τό "Ιόνιο. Φτά-
νει στήν Κέρκυρα ἀλαλιασμένος. «Κάθομαι στό Hotel Charles, στέλνει σημεῖωμα στό
Μῆτρο. Εἶμαι πολύ ἀδύνατος ἀκόμη ἐξ ἀσθενείας. "Ἐλα νά μέ θρεῖς».

"Ἡ ζωὴ δέν διαφέρει σέ τίποτε ἀπ' τό ξενοδοχεῖο τῆς "Ἀθήνας. Τό γκαρσόνι τοῦ ἀνε-
δάξει τό φαγητό μέ τήν ἴδια προφύλαξη καί ἀποστρόφῃ. Κάθε δευτέρα μέρα περνáει καί
τοῦ παίρνει τὸν πυρετό ὁ γιατρός "Αρ ι σ τ εῖ δ η ς "Α ρ α β α ν τ ῖ ν ο ς. Πότε ὁ Μῆτρος, πότε ὁ Σιά-
μος κάθονται καί τοῦ κρατοῦν λίγο συντροφιά. Οἱ ποιηταί τῆς Κέρκυρας οὔτε ξέρουν
πῶς βρίσκεται στό νησί τους κι οὔτε θέλει νά μάθουν, στά χάλια πού βρίσκεται. Οἱ συ-
ντροφίες πού φαντάζονταν στήν "Ἀθήνα, δέν ὑπάρχουν. Οἱ ρεμβασμοὶ ὅπου θά δίνονταν
χαζεύοντας ἀπ' τό τζάμι του τ' ἀντικρινά ἡπειρωτοδούνια, οὔτε αὐτοὶ ὑπάρχουν. Τό ξε-
νοδοχεῖο του δέν εἶναι στήν πλατεία. Τά ξενοδοχεῖα τῆς πλατείας ἦταν ὅλα γεμάτα, δέν
δρῆκαν δωμάτιο. Οὔτε καταλαβαίνει ἂν βρίσκεται στήν Κέρκυρα, ἔτσι κλεισμένος πού
μένει. Μιά φορὰ ὅλο κι ὅλο ἐπιχειρήσε νά βγεῖ ὡς τήν Σπιανάδα. «"Από τό σπίτι ὡς τό
Μεσοχώρι, ἀδερφέ μου, μοῦ κόβονται τά ἔρμα ποδάρια». Κι οὔτε ἤλιον εἶδε ἀκόμα, οὔτε
δουνά. Πότε βροχή, πότε συννεφιά, τόν μούχλιασε ἡ ὑγρασία. Βελτίωση καμιά. Κι ὁ πυ-
ρετός ἅπαυτος, ὅλον τὸν Μάρτη. Καλύτερα θά 'ναι στή ν " Ἀ ρ τ α , κ á τ ω á π ' τ á
β ο υ ν á τ ο υ μέ τή Μαρία τήν ἀδερφή του πλάι του. "Ἀν φύγει αὔριο, δυό τ' "Απριλιοῦ
βρίσκεται κοντά της. «"Ὅλας μου τás ἐλπίδας τás ἔχω στήν ἄνοιξιν...

....Πάλι τόν έπιασε ή θάλασσα, ώς τήν Κ ό π ρ α ι ν α . "Αν δέν τόν βαστοῦσαν δυό, οὔτε θά τά κατάφερνε νά μπει κι αὐτός μέσ στή δάρκα. Τά ἴδια ώς νά τόν ἀνεβάσουν στ' ἀμάξι. Εἶχε λιώσει ἀπό τήν ἐξάντληση καί τόν πυρετό. "Ωσπου ἔφτασε πιά στήν "Αρτα κι ἔπεσε στοῦ στρώμα, σ' ἓνα χαμόσπιτο πρός τήν "Αγία Θεοδώρα. Τοῦ 'φεραν γιατρό, τοῦ ἀγόρασαν φάρμακα, μέρα καί νύχτα ή Μαρία νά μήν ξεκολλάει ἀπ' τό προσκεφάλι του. Καλυτέρευε κι ὁ καιρός, ἐνιωθες μιὰ μοσκοβολιά ὥρες ὥρες ἀπ' τά νερατζάνθια, "Απρίλης μήνας· μόνο αὐτός δέν ἔλεε νά πάει στοῦ καλύτερο. "Ολο κι ὅλο πού μίλαγε ἦταν νά μήν ἀφήνει τό παιδί της νά τόν ζυγώνει. Καί νά 'χει χώρια τό πιάτο καί τό ποτήρι του, κι ὅταν τοῦ δίνει τά γιατρικά, νά πλένει ὕστερα μέ σπέρτο τά χέρια της.

Τίς τελευταῖες δύο μέρες εἶχε πέσει σέ λήθαργο. "Οταν ξυπνοῦσε ἔψαχνε γύρω του ἄν ἦρθε ὁ πατέρας. «"Οπου νά 'ναι Κωστάκη μου, ἔρχεται. Τοῦ γράψαμε πάλι προχτές, τῶν Βαίων». "Υστερα, οὔτε αὐτό δέν ρωτοῦσε πιά. Μεγάλη Τετάρτη μόνο σάλεψαν μιὰ φορά τά χεῖλια του.

– Κι αὐτός ὁ πατέρας, πόσο ἀργεῖ...

"Αλλάξε πλευρό, βούλιαξε πάλι στόν ὕπνο κι ἀπό αὐτόν, ξημερώνοντας ή Μεγάλη Πέμπτη, 22 τοῦ "Απρίλη, πέρασε στοῦ μεγάλο ὕπνο, τόν ἀξῶπνητο. Τόν ἔθαψαν τή Μεγάλη Παρασκευή.

.....

Γ. ΚΟΤΖΙΟΥΛΑ

ΣΤ' ΑΧΝΑΡΙΑ ΤΟΥ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ*

(Ώδοιπορικές ἀναμνήσεις)

Σύνορο γιὰ τὴν ὁροθετικὴ γραμμὴ ποὺ χαράχθηκε μεταξύ τῶν δύο κρατῶν τὸ 1881 χρησίμευσε τὸ ποτάμι τῆς Ἀρτας, ὁ Ἀράχθος, μὲ τὸν τρίκλωνο σχηματισμὸ του. Κατὰ ἓναν περιέργου τρόπο, χωρίστηκαν καὶ τὰ διδυμὰ κεφαλολοχώρια Σιράκο - Κολαρίτες ἀπ' ἀναμεταξύ τους, ἐξαιτίας εἴτε τοῦ φοβεροῦ γκρεμοῦ που μεσολαβεῖ εἴτε τοῦ παραπόμενου Χρούσια, ἐνός ἀπ' τὰ πολλὰ παρακλάδια τοῦ Ἀράχθου ἢ Μέγα ὅπως τὸν ἔλεγαν οἱ παλιοί.

Σ' ὅλη αὐτὴ τὴν ἑκταση, ἴσαμε τὸ Μέτσοβο ψηλά, οἱ Τούρκοι δὲν εἶχαν παρὰ μόνο δυὸ μόνιμες στρατιωτικὲς φρουρὲς γιὰ νὰ ἐπιτηροῦν τὸ πέρασμα τοῦ ποταμοῦ μιά στο Κοντοθράκι, τέσσερες ὥρες ἔξω ἀπ' τὰ Γιάννενα καὶ ἄλλη μιά χαμηλότερα, σὲ ἀπόσταση πέντε ὥρων ἀπὸ κεῖ, στο Καλέντζι, κοντὰ

στὴ γέφυρα τῆς Πλάκας, ὅπου εἶχε δώσει ἓνα ἀλησμόνητο μάθημα ὁ Μάρκος Μπότσαρης στὰ σουλτανικά στίφη κατὰ τὴ μεγάλη Ἐπανάσταση. Οἱ δικοί μας εἶχαν σταθμούς ἀπέναντι ἐκεῖ ὅπου ὁ Ἀράχθος ἐνώνεται στὴν ἀριστερὴ του ὄχθη μὲ τὸ παραπόμενο Τσίμποβο, ποὺ σχηματίζεται ἀπ' τοὺς χειμάρρους τῶν χωριῶν Σιράκο, Κολαρίτες, Ματσούκι καὶ Μελισσουργοί. Ἐκεῖ εἶναι τὰ στενά τοῦ Ἀράχθου, ποὺ σχηματίζονται ἀπὸ τοὺς ὄρεινους ὄγκους τῶν Κατσανοχωριῶν καὶ τῶν Χουλαριάδων, καθὼς τοὺς κόβει ἀπὸτομα περνώντας κάτωθι τους τὸ ποτάμι.

Ἀπέναντί τους θρίσκεται τὸ Σκλοῦπο (τώρα Ἀμπελοχώρι) «ἐπὶ κωνοειδοῦς θράχου κεκαλυμμένου ὑπὸ δάσους εἰς ἔδαφος ἐλεύθερον» γιὰ τὸν ποιητὴ....

Φεύγοντας λοιπὸν κρυφὰ ὁ Κρυστάλλης ἀπ' τὰ Γιάννενα γιὰ νὰ μὴν τὸν πιάσουν οἱ Τούρκοι καὶ τὸν καταδικάσουν (ὅπως τὸν καταδίκασαν), κυνηγημένος γιὰ τίς πατριωτικὲς ιδέες του ἀπὸ μαθητὴς γυμνασίου ἀκόμα, πέρασε νύχτα μὲ δάρκα στο Μπαρκμάδι (γιὰ νὰ μὴ διαβεῖ ἀπ' τὸ «κουμέρι», φυλάκιο ἀπ' αὐτὰ ποὺ ἦταν ἐγκατεστημένα στὶς εἰσόδους τῆς πόλης καὶ γίνονταν ἔρευνες τῶν περαστικῶν ἀπὸ ὄργανα τῆς ἐξουσίας) κι ἔπειτ' ἀπὸ μιά περιπέτεια τοῦ ἐκεῖ μὲ ἀγνώστους βοσκούς τραῦξε γιὰ τὰ ψηλά βουνά.

Μπροστὰ τὸ ἐμπιστο βλαχόπουλο, ποὺ ὁπωσδήποτε θά-ξερε καλὰ τὸν τόπο, πίσω ὁ εἰκοσάχρονος γιὸς τοῦ Κρυστάλλη ποὺ θά δόξαζε μιά μέρα τὸ Σιράκο καὶ τὴν Ἠπειρο, γεννητάτοι πεζοπόροι κι οἱ δύο τους – ὅπως ἄλλως τε κάθε

Κώστας Κρυστάλλης

χωριάτης, τῶν ὀρεινῶν τοῦλάχιστο μερῶν – περπατοῦσαν ἀκούραστοι. Τό τσουχτερό κρῦο, ἀλλά πιό πολύ ἢ ἀνησυχία του μήν τόν πιάσουν, ἢ συγκίνησή του πού θά ξενιτεῦνταν γιά καιρό, ἴσως γιά πάντα, δέν ἄφηναν στό νεαρό ποιητή τή διάθεση νά θαυμάσει, ὅπως ἄλλοτε, τή γύρω του φύση μέ τό πρωτόγονο μεγαλεῖο της πού ἄγγιζε τίς χορδές τῆς ψυχῆς του. Τό μόνο πού πρόσχεε μέ τό σύντροφό του ἦταν νά μή χάσουν τό δρόμο, προπαντός νά μή πέσουν σέ κανένα κακό συναπάντημα. Πέρασαν ἀνήφορους, δουνοπλαγιές, λακώματα. Βρήκαν μιά θρύση. "Ἐφαγαν ἐκεῖ κι' ἀποκοιμήθηκαν, τυλιγμένοι στά κοντοκάπια τους βέβαια. Περίμεναν νά νυχτώσει. "Ἡ προοπáθεια τῆς ὀριστικῆς διαφυγῆς θά γινόταν πάλι μέ τήν προστασία τοῦ σκοταδιοῦ.

Φτάνοντας στό τούρκικο φυλάκιο, ἐπειδή τό γεφύρι τό φύλαγαν Τούρκοι, διάβηκαν τό ποτάμι παραπάνω, μέσα στό νερό, ὡς τή μέση. Συνέχισαν τό δρόμο τους μέσ στίς ἐρημιές. Κάτι ἀγριογούρουνα ἔσκαβαν τό χιόνι γιά νάβρουν τροφή. "Ο τραγουδιστής τοῦ χωριοῦ ἀποθήκευε, ἀσυναίσθητα στό μυαλό του εἰκόνες ἀπ' τό ἀθάνατο ὑπαιθρο. Κάπου κάπου ἔσφιγγε στόν κόρφο του τό μικρό κόνισμα τοῦ Νεομάρτυρα τῶν Ἰωαννίνων, «ἀκριβό δῶρο τῆς ὁμορφῆς κι ἀγαθῆς κόρης», αὐτός ὁ δῆθεν ἀνερώτευτος (διάβαζε: ἄξεστος) τῶν προκομμένων γραμματολόγων μας.

Ἐπιτέλους ἔφτασαν ἐκεῖ πού ἤθελαν, στά σύνορα, ὅπου τρεμόλαμπε ἀπό μακριά «κόνκινο καί μικρό σάν ἀστέρι» τό φῶς τοῦ ἐλληνικοῦ σταθμοῦ, ἀντίκρουα ἀπ' τά «ξακουσμένα κλεφτοδοῦνια», δηλαδή τά Τζο υ μέ ρ κ α, πού οἱ κορφές τους «ἦταν γεμάτες μπόρες καί σὺννεφα καί πού τά χιόνια ἔφθαναν ὡς τή ρίζα τους» ἐκείνον τόν καιρό. Ξημέρωνε πιά. Κι ἦταν πρωί τῶν Χριστουγεννίων. Ἀπό μιά χιονισμένη ραχοῦλα ἔφτανε ὁ γλυκός ἦχος μιᾶς κομπάνας μοναστηριοῦ πού καλοῦσε στόν ὄρθρο τοὺς χριστιανούς τοὺς ἄμειρους ραγιάδες. Ἐκεῖ θάγινε κι ὁ χωρισμός μέ τόν πολῦτιμο ὁδηγό, ὕστερ' ἀπ' τήν ἐκπλήρωση τῆς δύσκολης, τῆς λεπτῆς ἐντολῆς. Ἡ φυγάδευση εἶχε πετύχει. "Ο ποιητής κέρδιζε τή λευτεριά του.

"Ας δώσουμε τώρα τό λόγο στόν ἴδιον: «Ἀναστέναξα μιά φορά βαριά-βαριά σάν νάβγαζα μέσ ἀπ' τά στήθια μου καμιά μυλόπετρα πού ἐπλάκωνε τήν ἐρημ μου τήν καρδιά. Ξαλάφρωσα. Ἐγειρα γονατισμένος κατά τό μέρος πού ἐρχόταν ὁ ἀντίλαλος τῆς καμπάνας κι ἔκαμα τό σταυρό μου μέ τέτοιο ράγισμα καρδιάς, ὅπου ποτέ ἄλλη φορά δέν τό αἰσθάνθηκα μέσα μου. Ἐσκυψα ὕστερα καταγῆς κι ἐφίλησα μέ πόνο τό ἐλεύθερο, τ' ἁγιασμένο χώμα καί τό πότισα μέ ποτάμια ἀπό δάκρυα. "Ολο ἐκεῖνο τό ράγισμα τῆς καρδιάς κι ὅλα τά δάκρυα ἦταν γιά μένα ἕνα ἁγίασμα, μιά μεταλαβιά, πού μοῦδιναν καινούργια δύναμη, πλατύτερη καρδιά γιά νά βασιτάξω τήν πίκρα καί τήν καταφρόνια τῆς ξενιτιάς, τή στέρηση τῆς κατακαημένης πατρίδας μου...»

"Ο Κρυστάλλης, ἀφοῦ ἔγινε δεχτός Χριστουγεννιάτικα στόν ἐλληνικό σταθμό (τοῦ Σκλούπου ἄραγε;) πήρε τόν πικρό δρόμο τοῦ ξενιτεμένου. Τράβηξε γιά τήν Ἀρτα ἀκολουθώντας τήν δημοσιά τήν παράλληλη τοῦ Ἀράχθου, ἀπ' τήν ἀριστερή πλευρά του, δυτικά τῶν Τζο υ μέ ρ κ ω ν, κι ὅχι τό ἄλλο ντερβένι ἀπ' τά δικά μας χωριά, στίς ἀνατολικές ὑπώρειες τοῦ Ξεροδοβονιοῦ, πού παίρνουν ἀπ' τήν ἀπελευθέρωση καί δώθε τά «πράματα τά σαρακιώτικα» ἀνεβαίνοντας ἀπ' τό παζάρι ἤ ἀπ' τά χειμαδιά. Δηλαδή αὐτὸς κατηφόρισε Ἄγναντα - Κρυονέρι - Καλεντίνη. Κι ὅταν ἔφτασε στήν πρωτεύουσα τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, ξέρουσε πόσο καλά τόν περιποιήθηκαν οἱ ἐκεῖ παλιολλαδίτες τύπου Μυστριώτη μαζί μέ τοὺς ἀποκαταστημένους συντοπίτες του, ἅς μήν πῶ ὀνόματα. Πῆγε ὁ ἄνθρωπος νά πάρει ἕνα χαρτί, ἔστω καί τοῦ γυμνασίου, νά δγάλει τίμια ἕνα κομμάτι ψωμί. Ἀλλά δέν τοῦ δώσαν οὐτ' αὐτό, παρά τόν ἔκαμαν ἄθελά του μάρτυρα τῆς βιοπάλης. Ἀναδείχτηκε ὁμως μέ τήν ἀξιοσύνη του καί ἥρωας τῆς τέχνης: σ' αὐτό δε μποροῦσαν νά τόν ἐμποδίσουν οἱ κάθε λογῆς ἀντίπαλοί του, πού τόν μάχονταν ἀκόμα καί νεκρόν.

Γ. Κεφαλέ

«ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ»

Τόν Κρυστάλλη τόν διάβασα καί τόν αγάπησα από μικρός. Μέ τήν καθάρια του ἀπλότητα καί τή γλυκόλαλη ἐμπνευσή του ἐμπαινε κατάβαθα στήν ψυχή μου. Τόν αγάπησα πιά πολύ γιά τίς ἀτυχίες τῆς ζωῆς του, γιατί πέθανε καί θάφτηκε στή δικιά μου ἰδιαίτερη πατρίδα, στήν Ἀρτα. Ἐκεῖ οὐόστηκε ἡ στερνή πνοή του, πέρα σ' ἓνα χαμόσπιτο κατά τή συνοικία τῆς Ἀγίας Θεοδώρας, πού ὑπάρχει καί μιά σχετική πλάκα ἐντειχισμένη.

Εἶχα πάει, θυμᾶμαι, γιά πρώτη φορά, μόνος μου νά βρῶ τό σπίτι πού πέθανε ὁ ποιητής. Περιπλανήθηκα ὁμως ἄσκοπα. Δέν μπορούσα νά τό βρῶ. Στή θέση πού ὑπολόγιζα πώς ἔπρεπε νά βρισκεται, ὑπῆρχε μόνο μιά ἀποθήκη μ' ἑληές. Πρόσεξα καλύτερα καί τότε εἶδα πώς ἡ ἀποθήκη ἔφερνε ἐντειχισμένη τή μαρμαρίνη πλάκα «**Ἐδῶ πέθανε ὁ Κώστας Κρυστάλλης**». Ἀλήθεια; ἀναρωτήθηκα. Μέσα ἐδῶ πέθανε ὁ Κρυστάλλης; Μιά ὑγρή μυρουδιά ἀναδινόταν, νερά-ξεπλύματα ἦταν χυμένα, σκοτάδι, κρουάδα. Ἐδῶ λοιπόν ὁ τραγουδιστής τοῦ χωριοῦ καί τῆς σιάνης πέρασε τίς βασανιστικές μέρες τῆς οὐνόμενης ζωῆς του; Ὁχι! Γιατί ἐδῶ τότε ἦταν ἓνα σπιτάκι, φτωχικό ἴσως καί κρυό, σπιτάκι ὁμως. Κι' ὄχι σάν τώρα μιά βρώμικη ἀποθήκη. Θάπρεπε λοιπόν ἡ ἐντειχισμένη πλάκα νά βγῇ καί στή θέση τῆς καθῶς ὑποστηρίχτηκε ἀργότερα, νά μπῇ μιά ἄλλη πού νά λήη: «Ἐδῶ ὑπῆρχε σπίτι ὅπου ἀπέθανε ὁ Κώστας Κρυστάλλης».

.....
Τόν καιρό αὐτό, σάν εἰρωνεῖα τῆς τύχης κερδίζει στό λαχεῖο τῶν ἀρχαιοτήτων ἓνα ποσόν δυόμισι χιλιάδων τοῦ καιροῦ ἐκείνου. Μ' αὐτά πέρασε τόν τελευταῖο καιρό, πού ἦταν ἄνεργος κι' ἀδέκαρος. Ἀπ' αὐτά μάλιστα ξόδεψε καί τετρακόσιες δραχμές γιά νά δγάλη τά «πεξογραφήματά» του. Ἀγόρασε καί γιατρικά καί μετώκησε στό ξενοδοχεῖο «Ἀπόλλων» στήν Ὀμόνοια. Γιά λίγο ὁμως. Ἡ κατάστασή του εἶχε χειροτερέψει κι' ἀποφασίζει, μέ τή δοήθεια καί τῶν φίλων του, νά φύγῃ στήν Κέρκυρα... Ἐλπιζε πώς ἴσως ἐκεῖ βρεῖ γιατρεία.

Ἀπ' τόν καιρό πού εἶχε ἐρθῇ στήν Ἀθήνα, μόνο μιά φορά ξανάχε ταξιδέψει ὁ Κώστας Κρυστάλλης. Ἦταν τόν καιρό πού εἶχε τή θέση στούς σιδηροδρόμους κι' ἔφυγε γιά τρεῖς ἡμέρες μέ ἄδεια στήν Ἀρκαδία. Ἡ ἡπειρωτική παροιμία τόν ὑποδέχτηκε τιμητικά κι' ἔμεινε σχεδόν ὁλόκληρη ἐβδομάδα. Τίς ἐντυπώσεις του μάλιστα δημοσίεψε τότε στή «Φωνή τῆς Ἠπείρου».

Στήν Κέρκυρα ὁ ποιητής δέν ἔμεινε πολύ. Βοῆκε βέβαια κι' ἐκεῖ καλοῦς φίλους – λυτρωμό μόνο δέν βρῆκε. Οἱ γιατροί καμμία δέν τοῦδιναν ἐλπίδα. Κι' ἔφυγε νά πεθάνῃ στ' ἀγαπημένο του χωριό. Περνάει ἀπ' τήν Ἀρτα, ὅπου ἔμενε ἡ ἀδερφή του, νά τή δῇ κι' αὕτη.

* (Λυρική βιογραφία καί κριτική ἀνασκόπηση μέ ἀνέκδοτη ἐργασία τοῦ ποιητῆ) Ἀθήνα, 1936, σσ. 9, 84-89

Ἐδῶ ὁμως σταμάτησε. Δέν ἄντεχε τ' ἄσαρκο κορμί του γιά πιότερο δρόμο. Τ' ἀντικρινά βουνά πού ἐκρυβαν ζηλότυπα τά σπίτια τοῦ χωριοῦ του τᾶδλεπε μέ κρυφή λαχτάρα. Τά τραγουδάει, μά δέν μπορεί νά τά φτάσει:

Ῥοές βολές κινάω ναρθῶ, βουνό, νά σάπολάω
 μέσ ἀπ' τοῦ χαμηλόκαμπου τά βαρετά τά πλάτια
 τά βαρετά καί τᾶδροσα, τά λιοπυροκαμμένα,
 ὁ εὐωδερὸς ἀγέρας σου κι' ὁ μοσκοβολισμένος
 μοῦ ροβολαίει καί μῶρχεται νά μέ συναπαντήση
 καί μέσα μου νέα ὕπατα, νέα δύναμη μοῦ δίνει.
 Νά ξεκαμπίσω τά ἱσκιερά, νά φτάσω τά ριζά σου.
 Καί φτάνω ὁχ τήν ἀγάπη μου θερμός καί ξανακαμμένος,
 καί σοῦ ἀγκαλιάζω τοῦ κορμιοῦ τὰ σύγκριτα τά κάλλη,
 μέ τή θερμή κι' ἀδύναμη κι' ἀνέτολμη ματιά μου...

... Γιατί δέν φτάνει ἡ ἀγκαλιά, δέν φτάνουν μου τά χέρια!

Πῶς θάθελε νά πετάξῃ κεῖ ἀπάνω! Μά δέν εἶχε φτερά, δέν εἶχε κλαπατάρια! Καί τυραγνιόταν, πόναγε, κι' ἐσθυνε νύχτα-μέρα. Ἐσθυνε! Τό χρῶμα τῆς καταραμένης ἀρρώστειας ὅλο καί ἀπλωνόταν στό πρόσωπό του. Ὅλο κι' ἐνοιωθε τῇ δυνάμει του τήν ἐσώτερη νά τόν ἀφήνῃ. Καί μόνο ἡ ψυχική του ρώμη γιγάντευε κατά διαστήματα, σάν τό τρεμάμενο φῶς μᾶς καντήλας πού παίρνει νά σβύσῃ. Καί τότε –λένε– κατάφερνε νά βγῇ ὅξω καί ν' ἀνταμώσῃ πατριῶτες του ἀγωνιάτες σέ κάποιο τῆς Ἀρτας φτωχομαγειριό. Ἰσως τοὺς ρῶταγε γιά ζητήματα τοῦ χωριοῦ, ἴσως καί κεῖνοι μέ λόγια παρήγορα πού ὑπέθαλπαν τό στοιχειωμένο πόθο τοῦ γυρισμοῦ, ἀνιστορώντας του τίς ὁμορφιές τοῦ χωριοῦ τώρα πού ἡ ἀνοιξή εἶχε σκορπίσει τίς γλύκες της. Μά οἱ σιγ-μέσ ὅλο καί λιγότευαν. Δέκα μέρες κι' ὅλας εἶχαν περάσει. Τώρα δέν ξανάχε φανεῖ. Ὁ ἴδιος πάντα ἀπόφευγε. Κατάκοιτος στό κρεβάτι τοῦ πόνου περίμενε τό λευτέρωμα τῆς ψυχῆς του. Τήν ἐποχή ἐκεῖνη βρισκόταν στήν Ἀρτα δευτεροετῆς τῆς Φιλολογίας, ὁ γυμνασιάρχης τώρα καί συγγραφεύς κ. Κ. Μόραλης. Ἐκεῖνες λοιπόν τίς μέρες (ἦταν Μεγ. Ἑβδομάδα) ἔλαβε ἀπ' τήν Ἀθήνα ἕνα γράμμα τοῦ κ. Γάγαρη τοῦ ὁποίου ἦταν ἀνταποκριτῆς στή «Φωνή τῆς Ἡλείρου», στήν ὁποία συνεργαζόταν κι' ὁ Κρυστάλλης, ὅπου τοῦ ἔλεγε νά ἐπισκεφθῇ ἐκ μέρους του τόν ἔρρωστο ποιητή. Καί πραγματικά ὁ κ. Μόραλης δέν ἄρνησε. Ἦταν Μεγάλη Τετάρτη. Ὁ ἄρρωστος ἔμεινε στό σπίτι τοῦ γαμπροῦ του Βασσιώτη, στή συνοικία Ἀγίας Θεοδώρας. Ἐνα σπίτι ὄχι πολύ ψηλό, περιποιημένο ὁμως (πού ἀργότερα ἔγινε ἀποθήκη). Ὁ ἄρρωστος ἦταν στό δωμάτιο πού εἶχαν γιά σαλόνι, ἕνα δωμάτιο πού ἔδλεπε πρὸς τό δρόμο. Τό κρεβάτι του τοποθετημένο πρὸς τή Β.Α. πλευρά καί σκεπασμένος ὅλος μέ μιά σκοῦρα δελντζα. Μόνο τό κεφάλι του φαινόταν λίγο.

Ὁ κ. Μόραλης μαζί μέ τ' ἄλλα, τόν ρώτησε τέλος:

- Κώστα, ὁ κ. Γάγαρης μοῦ γράψε νά σ' ἐρωτήσω ἂν θές τίποτε... Λεπτά μήπως...
- Αὐτά πού ἔχω μέ φτάνουν...

Καί πραγματικά τόν ἔφταναν καί τοῦ περισσεύαν. Γιατί ἡ ζωὴ του δέν ἦταν παρά μέχρι τήν ἄλλη μέρα... Μεγάλη Πέμπτη ἀπόγευμα, μαζί μέ τό φῶς τῆς ἡμέρας, ἐσθυνε κι' ὁ τραγικός ποιητής, πάνω στήν ἀνθισθ τῶν 26 του χρόνων. Ἡ τραγωδία τῆς ζωῆς του τελείωσε. Ἡ ψυχὴ του, ἐλεύτερη πιά, πετοῦσε μέ φτερά σταυραετοῦ κατά τό χωριό, τίς στάνες, τά ρουμάνια.

Κοντά του βρέθηκαν ὁ πατέρας του, πού ἦρθε τήν τελευταία στιγμή, ὁ γαμπρός του, ἡ ἀδερφή του. Τήν ἄλλη μέρα –Μεγάλη Παρασκευή– κατά τό μεσημέρι (γιά νά γίνῃ πρῶτα ἡ ἀποκαθίστασις τοῦ Κυρίου) ἔγινε φτωχικιά, πενιχρή, ἡ κηδεῖα τοῦ ποιητῆ.

Οἱ πατριῶτες του τῆς Συρρακιώτικης καί Καλαρρυτιώτικης συνοικίας, οἱ δικοὶ του, φοιτητὲς τῶν νομικῶν καί τῆς γιατρικῆς, λίγοι δικηγόροι καί κάποιοι δάσκαλοι παρακολούθησαν τήν κηδεῖα του.

Στήν "Αρτα ὁ Κρυστάλλης δέν ἦταν ὁλότελα ἄγνωστος. "Οχι τόσο δέδαια γιατί εἶχαν ὅλα ἀκριβῆ συναίσθηση τῆς φιλολογικῆς του ἀξίας. Ἀλλά γιατί ὁ πατέρας του συχνά κατέβαινε στήν "Αρτα γιά ἐμπορικές του δουλειές, θούτυρα, μαλλιά κ.λπ. κι' εἶχε ἕναν μεγάλο κύκλο ἀπό γνώριμους καί συνεργάτες, πού ἤξεραν φυσικά καί τό γυιό. "Ἐπειτα ἡ καταδίκη τοῦ Κώστα ἀπ' τούς τούρκους γιά λόγους πατριωτικούς εἶχε κάνει γνωστό τ' ὄνομά του σ' ὅλη τήν "Ἡπειρο. Γιατί ἦταν μέγας τότε καθέννας πού δούλευε ἐνάντια στή σκλαβιά καί ρουφιῶταν ἀπληστα τά πατριωτικά τραγούδια. "Ο Κρυστάλλης εἶχε ἀκόμα στήν "Αρτα ἕναν μεγάλο κύκλο συνδρομητῶν γιά τά βιβλία του, κι' ἄλλοι πάλι τόν ἤξεραν ἀπ' τό ἄρθρο τῆς «Ἀκροπόλεως» πού κυκλοφοροῦσε καί κεῖ. Ἐχτός ὅμως ἀπ' αὐτά, τό ἄγγελμα πῶς ἕνας νέος πέθανε ἀπό χτικιό, τόν ἔκανε συμπαθητικό, πιά πολύ πού ὁ νέος αὐτός ἦταν γυιός τοῦ Κρυστάλλη τοῦ ἔμπορα πού εἶχε κάνει τόσα καλά. Οἱ ἄλλοι, γιά τούς ὁποίους τυχόν ἦταν ἄγνωστος, ἀνῆξεροι ρωτοῦσαν:

- Ποιός πέθανε;
- Κάποιος ποιητής, λένε...
- Γυιός τοῦ Κρυστάλλη...
- Καί πάει νηός, ὁ κακότηχος...
- Θεός σ' χωρέστον...

Ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία ψάλλθηκε στό ἐκκλησάκι τοῦ νεκροταφείου ὅπου μέ λόγια συγκινητικά τόν ἀποχαίρετσε ὁ κ. Μόραλης. Καθώς μάλιστα μοῦ διηγήθηκε ὁ ἴδιος, ἦταν ἡ πρώτη φορά πού ἐπιχειροῦσε δημόσια λόγο, γι' αὐτό εἶχε φροντίσει νά τόν ποι-κίλει μέ διαλεκτά ἀπανθίσματα ἀπό ἕνα ἄρθρο πού εἶχε τότε διαβάσει γιά τόν Σενιέ.

Μίλησε κατόπι παραστατικά καί σέ δημοτική γλῶσσα ὁ φοιτητής τῆς γιατρικῆς Γκορτσᾶς, ἀπ' τούς φιλολογούντας νέους τῆς ἐποχῆς, (πού εἶχε ἐκδώσει ἀργότερα α' ἕνα του μυθιστόρημα: «Βάσσω ἡ θαλαντωμένη»).

Τέλος ἐπιτάφιο ἐξεφώνησε ὁ Γιαννιώτης διευθυντής τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου τῆς "Αρτας κ. Κασσούμης προδοδίζοντας τόν τραγουδιστή τοῦ χωριοῦ καί τῆς στάνης ὡς τήν τελευταία του κατοικία (Ἐσφαλμένα γράφτηκε στό ἄρθρο τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαίδειας πῶς ὁ Κρυστάλλης πέθανε καί θάφτηκε στήν Κηφισιά).

Μικρά παιδιά ἀκόμα, σάν τύχαινε νά θρεθοῦμε στό κοιμητήρι, βλέπαμε τό φτωχικό του μνήμα. Μᾶς ἔκανε ἐντύπωση μιά παράξενη πέτρα, σέ σχῆμα κώνου, πού ἦταν στήν κορυφή τοῦ θαμνόφραχτου τάφου του... Μιά πέτρα θαθεῖα σταχτόχρωμη, θλιδερή, πού διατηροῦσε χαραγμένο τό ὄνομα τοῦ ποιητῆ. Καί μέσ ἀπ' τό πράσινο τῶν δεντρολίβανων καί μέσ ἀπ' τά δροσοδόλα ἀγριολούλουδα πού τή σκέπαζαν, ἀγωνιζόμαστε νά συλλαβί-σωμε τ' ὄνομα: Κώ-στας Κρυ-στά-λης.

- Κρυστάλλης!

Ποιός νάταν ἀλήθεια αὐτός; Καί ρωτούσαμε... Καί μάθαμε.

(Τό κείμενο πρωτοδημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Παιδικός Κόσμος» μέ τό ψευδώνυμο «Ἀδωνις». Βλ. ἀπόσπασμα τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου καί σ' αὐτό ἐδῶ τό τεῦχος τοῦ π. «Σκουφᾶς» [πιά κάτω]).

Ἡ πραγματική τοποθεσία πού θάψανε τόν Κώστα Κρυστάλλη, λίγο καιρό μετά τό θάνατό του, ξεχάστηκε, γιατί οὔτε σταυρός, οὔτε λιθάρι δέν εἶχε τοποθετηθῇ. Ἐτοι ὅταν ἔπειτα ἀπό δύο χρόνια (1896) πέρασε ἀπ' τήν "Αρτα ὁ Κώστας Πασαγιάννης φίλος παληός καί θαυμαστής τοῦ Κρυστάλλη, πού μαζί περάσανε ἄμορφες στιγμές ἀπάνω στή Δεξαμενή καί θέλησε νά ἰδῇ τόν τάφο τοῦ φίλου του, στάθηκε ἀδύνατο νά τόν βρῇ. "Ο Πασαγιάννης «ὑπέμνησε μέ κάποιαν δικαιολογημένην αὐστηρότητα» ποιόν ἔνδοξο καί μεγάλο ποιητῆ κρύβουν καί τότε ἐγινε μιά σχετική κίνηση ἀπό κείνους πού εἶχαν παρα-κολουθήσει τήν κηδεῖα του καί ὁ τάφος τοῦ ποιητῆ βρέθηκε. Ἐκεῖ ὁ Κώστας Πασα-γιάννης ἔβαλε μέ ἑξοδά του ἕνα σταυρό. (Βλ. Ἡ "Αρτα στή Νεοελληνική Λογοτεχνία Ἀρ. 11, Περ. «Σκουφᾶς», "Ἐτ.. Ὀ'. 1993/2-1994/1, τχ. 82-83, σσ. 76-78).

Φαίνεται όμως πώς ό σταυρός αυτός παραπετάχθηκε... Γιατί όταν οί φοιτηταί μέ τόν «Φοιτητικό Όμιλο» θέλυσαν νά διοργανώσουν τό Α΄ Φιλολογικό Μνημόσυνο στόν τάφο τοῦ Κρυστάλλη, δρέθηκαν σέ δύσκολη θέση ώς πρός τήν ἀληθινή τοποθεσία τοῦ τάφου... Ἐπεκαλέστηκαν τότε τή μνήμη μερικῶν παλιῶν Ἀρτηνῶν κι' ἄλλων Συρρακιωτῶν κι' ό τάφος ξαναδρέθηκε. Ἐκεῖ ἔστησαν καί οί φοιτητές ἓνα δικό τους σταυρουδάκι. Ὑστερα δέ ἀπό καιρό ό τότε νομάρχης παρήγγειλε καί στήθηκε ἐκεῖ μιά γκριζα χοντροκομμένη πέτρα, πού λέει Κώστας Κρυστάλλης, 1868-1894. Κι' ἐπειδή θεωρήθηκε πώς δέν ἔπρεπε νά μένουν ἐκεῖ ό δρόχος αὐτός καί τό σταυρουδάκι τῶν φοιτητῶν μαζί, ἔδγαλαν οί φοιτητές τό σταυρουδάκι τους – ἢ καλύτερα τό δρῆκαν παραπεταμένο πλάι στόν τάφο – καί τό φύλαξαν κάπου ἄλλοῦ...

Μά ό τάφος τοῦ Κρυστάλλη θάπρεπε, νομίζω, νά προσεχτῇ ξέχωρα. Νά φροντιστῇ τό μνημα του, κι' ἀπάνω, καθώς εἶπε κι' ό Παλαμᾶς, νά σκαλιστοῦν τά ἐπιγραμματικά τοῦτα λόγια τοῦ Ψυχάρη:

«Λίγα χρόνια ἔζησε κι' ὥστόσο ἄνοιξε δρόμο καί πρῶτος ἔνοιωσε καί πρῶτος μάς εἶπε τήν ὁμορφιά τοῦ χωριοῦ καί τῆς στάνης».

Ἄλλά καί χωρίς αὐτά, δέν ξεχνιέται ποτές ό φυσιολάτρης ὑμνητής τῆς ἡπειρωτικῆς ὁμορφιάς:

– “Όπου κορφή, πουλιά, στοιχειά, τόν λένε καί τόν κλαῖνε!...

“ὅτῃ Πύκτω

«ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ»

Αρχίζω από τό θάνατο τοῦ Κώστα Κρυστάλλη, γιά νά φτάσω στή ζωή του. Ἕνας ποιητής τοῦ δουνου καί τῆς λαγκαδιάς, τοῦ χιονιοῦ καί τῆς μπόρας, τῆς στάνης καί τῆς γλυκόλαλης φλογέρας, ποῦ γεννήθηκε στό Ἑπειρωτικό δουνό καί δροσίστηκε στά παιδικά του χρόνια ἀπό τόν καθαρό ἀέρα, μοιραῖο ἦτανε νά τόν φάει ὁ κάμπος καί ἡ πειό σκληρή, ἡ πειό βαρειά ἀρρώστεια, καί νά τόν θάψουνε λίγοι Συρρακιῶτες πατριῶτες του στό νεκροταφεῖο τῆς Ἀρτας.

Ὁ Κώστας Κρυστάλλης ἀπάνω στά εἴκοσι τέσσερά του χρόνια στίς 22 τοῦ Ἀπρίλη 1894 ἔκλεισε τά μάτια καί ἀναπαύτηκε παντοτείνᾳ.

Ὁ ποιητής γεννήθηκε – ἀληθινά γεννήθηκε δέν ἔγινε στά 1870 στό Συρράκο τῆς Ἑπείρου δίπλα στίς πολυτραγουδισμένες κορφές τῆς Πίνδου [τῶν Τζουμέρων].

Ἀπό τήν προπαγάνδα τοῦ Μαργαρίτη οἱ Τοῦρκοι μαθαίνουν ὅτι ὁ νέος Κρυστάλλης εἶναι ἐπικίνδυνος ἐχθρός ἐπειδή γράφει ποιήματα πατριωτικά καί ὅτι πρέπει νά τόν πιάσουν....

Πολιορκοῦν ἑξαφνα τό σπίτι του. Ὁ Κρυστάλλης κρύβεται (...) περνάει στό διπλανό φιλικό του σπίτι (...) Ὁ Ἀρχιμανδρίτης τῆς Μητρόπολης τόν μεταμορφώνει σέ χωρικό, τόν σκεπάζει μέ μιά θλάχικη κάπα καί μέ τή συντροφιά τοῦ ξαδέλφου του Μήτσου Κρυστάλλη τόν φευγατίζει γιά τό Συρράκο (...). Κρύβονται σέ σπηλιές, σέ ρεματιές καί σέ ἀπατητους λόγκους (...) Ἡ ἀδελφή του Μαρία (...) ἀναγκάζεται νά τόν στείλῃ στίς Καλαρρυτές [τῆς Ἀρτας τότε], κι' ἀπ' ἐκεῖ στή ν Ἀρτα (...) φθάνει στή ν Ἀρτα ἔπειτα ἀπό τρεῖς μέρες ταξεῖδι, κρυολογημένος καί ἀρρωστος καί ἀπό τότε ἀρχινάει ἡ μαρτυρική ζωή τοῦ Κρυστάλλη. Ἀποφασίζει καί φεύγει ἀπ' ἐκεῖ καί ἔρχεται στάς Ἀθήνας...

Ἕνα κρυολόγημα χειροτερεύει τήν ὑγεία του καί οἱ σύγχρονοί του διηγοῦνται ὅτι στό καφενεῖο ὁ «Γαμβέτας» ποῦ πῆγαιναν οἱ φοιτητές ἔκαμε τήν πρώτη μεγάλη αἱμοπτυσία. Ἀπ' ἐκεῖ τόν πῆραν καί τόν πῆγαν στό δωμάτιό του ποῦ ἦτανε στήν ὁδό Πινακωτῶν – σήμερα Χαριλάου Τρικούπη – κάπου ἐκεῖ τριγύρω ποῦ εἶναι χτισμένη τώρα ἡ κλινική τοῦ Γερουλάνου. Σ' ἕνα φτωχό καί ταπεινό δωμάτιο χριστιανικά στολισμένο μέ βιβλία, χειρόγραφα, εἰκόνες, τήν ποιμενική ἀγκλίτσα καί τήν φλογέρα του.

Τό τραγοῦδι, ἡ μεγάλη ἰδέα καί ἡ τέχνη ἀλλάζουν τίς μορφές καί μεγαλώνουν τ' ἀναστήματα. Μά ἡ μοῖρα, ὁ φυσικός νόμος, δουλεῦει ἀμείλιχτα. Ἐπειτα ἀπό τήν προσβολή στό καφενεῖο τοῦ Γαμβέτα ἔμεινε κάμποσες μέρες στό κρεβάτι καί ὅταν ἀνέλαβε κάπως, ἀποφάσισε νά πάῃ στή ν Ἀρτα καί στούς Καλαρρυτές καί νά μείνῃ λίγο καιρό.

* Στό βιβλίο του «Κ. Κρυστάλλης, Λ. Μαβίλης, Δ. Ροδοκανάκης», Ἀθήνα, 1940², σσ. 9-12, 52-53 καί 58-60.

Ἐπῆγε κι' ὅπως μοῦ εἶπε ἡ ἀδελφή του Μαρία, ἔμεινε καμμιὰ εἰκοσαριά μέρες, κι' ἔπειτα ἀποφάσισε νά ξαναγυρίσῃ στήν Ἀθήνα. Τό ταξίδι τόν ὠφέλησε κάπως...

Τότε, γιά πρώτη φορά, τοῦ χαμογελάει ἡ μοῖρα. Σέ μιὰ κλήρωσι τοῦ λαχείου τῶν Ἀρχαιοτήτων, δίνει μιὰ πεντάρρα ποῦ τοῦ εἶχε μείνει, παίρνει ἓνα παράρτημα, διαβάζει καί δλέπει νά κερδίξῃ ἓναν ἀριθμό μέ 2 1/2 χιλιάδες δραχμές καί μ' αὐτές ἀποφασίζει νά πάῃ στήν Κέρκυρα νά μείνῃ καί νά ξεχειμωνιάσῃ. Φεύγει γιά πάντα ἀπό τās Ἀθήνας καί φτάνει στήν Κέρκυρα. Ἐκεῖ πιάνει δωμάτιο σ' ἓνα μικρό λαϊκό ξενοδοχεῖο. Ἡ μόνη του παρηγοριά εἶναι ἡ στοργική συντροφιά τοῦ Χρήστου Καίσαρη. Καί τώρα ἄς ἀφίσουμε τήν ἀδελφή του Μαρία Βασιώτη, ποῦ ἔμεινε τήν ἐποχὴ ἐκεῖνη στήν Ἀρτα καί τώρα στόν Πειραιᾶ, νά μᾶς πῇ τίς τελευταῖες ἡμέρες τοῦ ποιητῆ:

«Ὅταν μάθαμε ὅτι ὁ Κώστας πῆγε στήν Κέρκυρα, τηλεγραφοῦσαμε καί ξανατηλεγραφοῦσαμε σέ πατριῶτες μας νά μάθουμε τί γίνεται. Μᾶς ἔγραψε ἓνα-δύο φορές καί μᾶς ἔλεγε ὅτι πάει πάντα στά χειρότερα. Τότε τοῦγραψα καί τόν παρακάλεσα ν' ἄρθῃ στήν Ἀρτα νά τόν περιποιηθῶ. Μᾶς ἀπάντησε ὅτι ἔρχεται καί νά πᾶμε στήν Κόπραινα νά τον παραλάβουμε. Ἐπῆγα στό λιμάνι καί μέ ἀγωνία περιμένα τόν ἐρχομό του. Ἦρθε τό βαπόρι καί οἱ ἐπιβάτες κατέβαιναν. Μά ὁ Κώστας δέν φαινόταν πούθενά. Τότε ἕνας ἀξιωματικός μοῦ λέει:

– Ζητᾶς κανένα ἄρρωστο;

– Naί τοῦ ἀπάντησα.

– Μέσα εἶναι στήν κουκέτα. Ἄν δέν τόν δοθῇσῃ εἶναι ἀδύνατο νά κατέβῃ μοναχός του.

Ἀνεδαίνω –λέει ἡ ἀδελφή του – στό βαπόρι, ψάχνω παντοῦ μά δέν τόν βρίσκω, δέν ἔδλεπα τῇ θωριά του. Καμμιὰ φορά κυττάζω πεῖο προσεχτικά σέ μιὰ κουκέτα καί τόν δλέπω μισοκοιμισμένο, ἀδύνατο, χλωμό, πετοῖ καί κόκκαλα, ἀγνώριστο. Πηγαίνω κοντά του, τόν χαϊδεύω, τοῦ λέγω λόγια παρηγορητικά καί σιγά-σιγά τόν κατεβάζω ἀπό τό βαπόρι, τόν δγάνω στήν παραλία καί ἄπ' ἐκεῖ τον φέρνω στήν Ἀρτα. Φέραμε γιαιτρούς, τοῦ πῆραμε φάρμακα, μά ἡ ἀρρώστεια του προχωροῦσε. Τῆς λίγες μέρες ποῦ ἔζησε δέν ἔδειχνε καμμιὰ ἀνησυχία. Μονάχα μοῦλεγε νά πλένω τά χέρια μου ὅταν τοῦ δίνω τά γιαιτρικά καί νά μὴν ἀφίνω τά παιδιὰ νά τόν πλησιάζουν. Τίς δύο τελευταῖες ἡμέρες ρωτοῦσε μέ κάποια στενοχώρια, γιαιτὶ δέν ἔρχεται ὁ πατέρας ἀπό τό χωριό.

– Κι' αὐτός ὁ πατέρας, ἔλεγε, ἀργεῖ.

Τόν εἶχα εἰδοποιήσει καί ἦρθε καί μετὰ τόν ἐρχομό του ὁ Κώστας μας ξεψύχησε τήν αὐγῇ, στίς 22 τοῦ Ἀπρίλη.

Σχετικά μέ τόν θάνατο τοῦ Κρυστάλλη ὁ Μόραλης, φοιτητῆς τήν ἐποχὴ ἐκεῖνη καί ἀργότερα γυμνασιάρχης στήν Πρέβεζα, μοῦ δίνει τῆς ἀκόλουθες πληροφορίες:

«Ὁ ποιητῆς ἀπέθανε εἰς τās 22 Ἀπριλίου 1894 εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Γκατζόγια, ὅπου κατῶκει ἡ ἀδελφή του Μαρία. Ἡ οἰκία αὕτη εὐρίσκεται εἰς τόν σημερινόν δρόμον, ὁ ὁποῖος ἔχει τό ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου Καραπάνου. Καθ' ὃν χρόνον ὁ ποιητῆς κατέκειτο ἐν Ἀρτη, ἔτυχε, τās παραμονάς τοῦ Πάσχα τοῦ ἔτους 1894, νά εὐρίσκωμαι πλησίον τῆς οἰκογενείας μου. Ἐλαβον ἐντολήν παρὰ τοῦ κ. Γάγαρη νά ἐπισκεφθῶ τόν ποιητὴν ἐκ μέρους τοῦ διὰ νά μέ πληροφορήσῃ περὶ τῆς καταστάσεώς του καί περὶ οἰασδῆποτε ἄλλης ἀνάγκης τὴν ὁποίαν θά ἦτο πρόθυμος ὁ φίλος καί συνεργάτης του νά ἐκπληρώσῃ. Κατέκειτο ὁ ποιητῆς ἐπὶ κλίνης ὅλως ἀπλῆς καί ἀπερίττου. Κατακίτρινος καί λιπόσαρκος, ὅλως ἀπαθῶς διήρχετο τās τελευταῖας στιγμὰς τοῦ βίου του, δῆχων ἐνίστε καί προκαλὼν τὴν στοργικὴν φροντίδα τῆς ἀφοσιωμένης του ἀδελφῆς. Ἐγνωρίσθημεν. Ἐλαβε γνῶσιν τῆς ἀποστολῆς μου, καί ἡ ἀπάντησίς του, ἐνδεικτικὴ τοῦ μεγέθους τῆς ψυχῆς του: «Εὐχαριστῶ· δέν εἶναι ἀνάγκη πλέον...».

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐξέπνεεν, ἔκρινε δέ καλὸν τὴν ἡμέραν τῆς κηδείας του νά ἐκφω-

νήσω εἰς τόν Ναόν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὅπου ἐψάλη ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία, μέ τό μέτρον τῶν τότε δυνάμεών μου, τόν ἐπικήδειον».

Ὁ πατέρας, ἡ ἀδελφή καί οἱ λίγοι Συρρακιῶτες πατριῶτες τοῦ τόν πῆγαν στήν ἐκκλησιά τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, μίλησε ἐκεῖ ὁ Μόραλης, ὅπως μᾶς λέει, κι' ἔπειτα τόν θάψανε στό νεκροταφεῖο τῆς Ἀρτας. Ὁ θάνατός του μαθεύτηκε στάς Ἀθήνας, καί τότε ἐφημερίδες καί περιοδικά ἐδημοσίευσαν λεπτομέρειες ἀπ' τήν μαρτυρική ζωή καί ποιήματά του. Μιά γενική φωνή ἀκούστηκε «ποῦ εἶναι ὁ Κρυστάλλης;» Ἀλλ' ὁ Κρυστάλλης «οὐκ' ἔστιν ὧδε, ἀλλ' ἐγείρεται». Πρέπει νά πεθάνῃ κανένας γιά νά ζήσῃ, ν' ἀναζητηθῇ. Καί τόν Κρυστάλλῃ ἀρχίζουν νά τόν ἀναζητοῦν παντοῦ....

Στήν Ἀρτα ποῦ εἶναι ἐνταφιασμένος δέν εἶχαν φροντίσει ἕως τά 1896 νά τοῦ δάλουν οὔτε ἕνα σταυρό. Οἱ Ἀρτινοί δέν εἶχαν νιώσει ἀκόμη τόν μεγάλο νεκρό των. Ἀπό τήν ἀγνοια τοῦ ἐδῶλε ὁ Κώστας Πασαγιάννης, ὁ ὁποῖος εἶχε περάσει ἀπ' ἐκεῖ τήν ἐποχή ἐκείνη ὡς συνεργάτης τῆς «Ἀκροπόλεως». Μέ τή βοήθεια τοῦ δημάρχου Γαρουφαλιά καί τοῦ φοιτητῆ τῆς φιλολογίας Μόραλη, θρῆκε τόν τάφο του, τοῦδαλε ἕνα σταυρό, ὀργάνωσε μιὰ διάλεξι καί μίλησε γιά τή ζωή καί τό ἔργο τοῦ Κώστα Κρυστάλλῃ. Οἱ Ἀρτινοί φωτισμένοι ἀπ' τή διάλεξι τοῦ Πασαγιάννη, ἔδωσαν τόν λόγο τους ὅτι θά φτιάξουν ἕνα μνημεῖο μαρμάρينو καί θά τό στήσουν στόν τάφο τοῦ ποιητῆ. Ὁσυχος καί ἱκανοποιημένος ἔφυγε ὁ Πασαγιάννης ἀπό τήν Ἀρτα μέ τήν πεποίθησι, ὅτι θά κρατήσουν τό λόγο τους, μά ἕως τά σήμερα γιά χίλιες δυό αἰτίες καί ἀναβολές δέν τοῦ ἔρριξαν οὔτε ἕνα λουλούδι, ποῦ λέει ὁ λόγος, στόν τάφο του. Στά Γιάννενα μονάχα ἔδωσαν τό 1917 σ' ἕνα μικρό δρόμο τό ὄνομα τοῦ Κρυστάλλῃ καί ὁ Σύλλογος τῶν Συρρακιωτῶν ἐδῶλε ἕνα περιοδικό γιά νά ὑποστηρίξῃ τά συμφέροντά του μέ τόν τίτλον «Κρυστάλλης».

Ὅχι μονάχα οἱ Ἀρτινοί μά καί οἱ Γιαννιώτες εἶχανε ἐρεή καί ἐθνική ὑποχρέωσι νά στήσουν τό ἄγαλμα τοῦ Κρυστάλλῃ στήν κεντρική πλατεία των. Καί ὅπως ἔμαθα, ὁ Ἄνδρος Ἰωαννίνων ἐψήφισε τό πρῶτο χρηματικό ποσό 10 χιλ. δραχμές γιά τό ἄγαλμα τοῦ Κρυστάλλῃ καί ἀπεφάσισε νά δώσῃ σέ μιὰ νέα πλατεία τό ὄνομά του. Μά ὅτι δέν ἔκαμαν οἱ παλαιότεροι Ἀρτινοί, ἀπεφάσισαν νά τό κάμουν τά νεώτερα παιδιά που διάδασαν καί ἀγάπησαν τόν Κρυστάλλῃ. Ἡ δεσποινίς Μυλωνᾶ ἔγραψε καί μίλησε γιά τό ἔργο τοῦ Κρυστάλλῃ καί παρακινούσε τοὺς συμπατριῶτες τῆς νά κάμουν τό καθήκον των. Ὁ Λευτέρης Κοτσαρίδας, μαθητής στήν Ἀρτα καί τώρα ἐκλεκτός συνάδελφος τοῦ «Ἐλευθέρου Βήματος» ἔγραψε στό «Ἐμπρός» καί ζητοῦσε δημοσίᾳ ἀπό τόν Κωστή Παλαμᾶ νά ἐνισχύσῃ μέ ἄρθρα του τήν ἰδέα τῆς κατασκευῆς μιᾶς προτομῆς τοῦ Συρρακιώτῃ ποιητῆ. Ὁ Παλαμᾶς πρόθυμα ἔγραψε καί ξαναθύμισε τή μεγάλη ἀπώλεια τῆς πνευματικῆς Ἑλλάδος μέ τόν πρόωρο καί μαρτυρικό θάνατο τοῦ Κρυστάλλῃ.

Ἡ προπαγάνδα αὐτή εἶχε τό ἀποτέλεσμά της. Ἀργότερα ὁ Σύλλογος τῶν Ἀρτινῶν «Σκουφᾶς» ὀργάνωσε μιὰ ἐσπερίδα καί τίς εἰσπράξεις ποῦ ἔφθασαν σέ ὀκτώ χιλιάδες δραχμές, ἀποφάσισε νά τίς διαθέσῃ γιά τό ἄγαλμα τοῦ Κρυστάλλῃ. Ὅταν πρὸ ἐτῶν κι' ἐγὼ πέρασα ἀπ' ἐκεῖ, εἶπα στοὺς Ἀρτινοὺς, ὅτι εἶναι ἀδίκημα γιά τήν πόλι των νά μὴν ἔχουν δάλη σέ κάποιο κεντρικό μέρος τό ἄγαλμα τοῦ Κρυστάλλῃ. Ἐγραψα μέ τό πνεῦμα αὐτό καί στό «Ἐλευθερο Βῆμα» ἕνα δίστηλο ἄρθρο κι' ἔρριξα τήν ἰδέα νά δοθῇ τῇ «Πανηπειρωτικῇ Ἀδελφότητι» τῶν Ἀθηνῶν τοὺς Ἀρτινοὺς γιά νά πραγματοποιηθῇ μιὰ ὥρα ταχύτερα ὁ ἅγιος σκοπός μας. Ἡ «Πανηπειρωτικῇ Ἀδελφότητι» χωρίς δισταγμοὺς δέχθηκε τήν πρότασί μου. Μαζεύτηκαν ἀρκετά χρήματα καί ἀνέλαβε καί κατεσκεύασε τό ἄγαλμα ὁ καλλιτέχνης τοῦ μαρμάρου καί καθηγητῆς στῇ Σχολῇ Καλῶν Τεχνῶν κ. Θωμᾶς Θωμόπουλος, χωρίς νά πληρωθῇ γιά τήν δουλειά καί τοὺς κόπους του. Ἐχεῖ θρονιασμένο τόν ποιητῆ ἀπάνω στά φτερά τοῦ Σταυρατοῦ μέ τήν ἀγωνία ποῦ μᾶς λέει τό τραγοῦδι του «νά τόν πάρῃ ἀπάνω στό βουνό, γιατί θά τόν φάῃ ὁ κάμπος».

Ὁ Νομάρχης Ἀρτας, Νομάρχης πρὸ ἀρκετῶν ἐτῶν, καί παλαιός ἀγωνιστῆς στῇ δημοσιογραφίᾳ κ. Γ. Μαργακόπουλος, μᾶς βοήθησε πολὺ γιά τήν ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ

μας. Κι' ἔκαμε κάτι περισσότερο. Μὲ ἕναν ἔρανο στοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους μάζεψε μερικά χρήματα κι' ἔβαλε ἀπάνω στὸν τάφο τοῦ Κρυστάλλη ἕνα μαρμάρينو ὀδελίσκο, καὶ στὸ σπῆτι ποὺ πέθανε μιά μαρμαρένια πλάκα μὲ τὴν χρηματικὴ συνδρομὴ τοῦ Ἑπειρώτη ἐμπόρου στὴν Αἴγυπτο Σ. Μπιτοῦ. Ἔπειτα ἀπὸ πολλοὺς κόπους καὶ μόχθους ἐστῆθη κε τὸ ἄγαλμα τοῦ Κρυστάλλη στὴν πλατεῖα τῆς Ἀρτας. Ἐνα ἄγαλμα ἄσπρο, σὰν τὴν μεγάλη ἰδέα του, ἀλύγιστο ὅπως τὸ τραγοῦδι του. Τὸ Ἑπειρώτικο ἀγέρι τὸ χαϊδεύει κάθε αὐγὴ καὶ κάθε δρόδυ. Τὰ νερά τοῦ Ἀράχθου, ποῦρχονται ἀπ' τὰ βουνά τοῦ Πίνδου, τὸν νανουρίζουν μὲ τὴ κατεδασιὰ καὶ τὸ βούισμά των. Ἐστήθηκε τὸ ἄγαλμα τοῦ Κρυστάλλη στὴν πλατεῖα τῆς Ἀρτας. Ἀπὸ τὰ χειμαδιὰ φεύγουν τὴν ἄνοιξι καὶ περνᾶνε ἀπὸ τὸν δρόμο τῆς Ἀρτας καὶ μπροστὰ ἀπὸ τὸ ἄγαλμα τοῦ Κρυστάλλη τὰ Ἑπειρωτικὰ καραβάνια τῶν τσελιγκάδων, Γιαννιώτικα, Σουλιώτικα, Πρεβεζιάνικα, καραβάνια ποιμενικά, καθάλλα στίς καλοθερμεμένες φοράδες τους καὶ στὰ βαρδάτα ἄτια. Περνᾶνε σὲ μιά γραμμὴ ἀτέλειωτη τὰ στέρφα καὶ τὰ γαλάρια μὲ τ' ἄσσημοκούδουνα, τὰ τσοπανόπουλα ποὺ μοιάζουν πότε σὰν λιοντάρια καὶ πότε σὰν χαρωποὶ στρατιῶτες ποὺ προστατεύουν ἀνθρώπους καὶ γιδοπρόδατα, οἱ μπιστικοὶ καὶ οἱ τσαρουχοφορεμένες δλαχοποῦλες, τὰ τσοπανόπουλα, τὰ νιόβγαλτα ἄρνια ποὺ βελάζουν καὶ σηκώνουν κουρνιαχτό μὲ τὰ παιχνιδιάρικα τρεξίματά των. Ἐρχονται ἀπὸ τὸν κάμπο σὰν μιά στρατιὰ εἰρηνικὴ καὶ πηγαίνουν στὰ δροσερὰ βουνά.

Καὶ ὁ μαρμαρωμένος ποιητὴς τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης, τοῦ βουνοῦ καὶ τοῦ λόγκου, φαίνεται σὰν νὰ θέλῃ νὰ ξαναζωντανέψῃ καὶ σπαραχτικὰ νὰ δροντοφωνήσῃ στοὺς τσελιγκάδες του, στὰ γιδοπρόδατά του:

— Ἀχ, ἄς μπορούσα νὰ ξαναπαίξω τὴν φλογέρα μου καὶ νὰ σᾶς γλυκοτραγουδήσω στὸν χαρούμενό σας δρόμο, νὰ χαιρετίσω τὸ τσοπάνικο πανηγύρι καὶ τ' ἀνεδάσματά σας στὰ δροσερὰ βουνά...

ἀτμοσφαίρα ἐγέμιζεν ἀπὸ τὰς εὐωδίας, τῆς ἀνοιξέως καὶ τῆς ἀηδόνος τὸ ἄσμα ἐβαυκάλιζε τὸ τελευταῖον ὄνειρόν του.....

Σκουφάς

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

«ΛΟΓΟΣ ΕΠΙΜΝΗΜΟΣΥΝΟΣ ΕΙΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΝ»

(Ἀνεγνώσθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς ἱερᾶς μονῆς τῶν Ἀσωμάτων)

«... Ἡ ποιητικὴ εἰκὼν τῆς δουλευούσης πατρίδος, τὸ ὄνειρον τῆς ἀπολυτρώσεως αὐτῆς καὶ ἡ ὁσμὴ τοῦ θύμου τῶν θουνῶν διετήρησαν ἐν μέσῳ τῆς κακουχίας μετεωριζόμενον ἀπαγές ἐκεῖνο σῶμα, τὸ ὅπερ ἔμελλε τέλος νὰ ρίψῃ εἰς τὸν κράββατον τοῦ θανάτου νόσος φθινάς. Ἀπέθανεν ἀκόμῃ νέος καὶ ἀκμαῖος ἐν μέσῳ τῆς περὶ αὐτῶν ἀναθαλλούσης φύσεως...

...Ἐπὶ τῆς ἐρημικῆς του κλίνης ἡδύνατο, ἀνασκοπῶν τὸ βραχὺ του παρελθόν, νὰ ἐλπίσῃ εἰς τὸ μέλλον τῶν ἰδεῶν, ὧν παρέστη ὑπέρμαχος, διὰ νὰ χαιρετίσῃ τὴν ἤδη ἐπελθοῦσαν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἔθνους νίκην τῆς σημασίας, ὅψ' ἦν ἐτάχθη, τῆς σημασίας τῆς ζωῆς τῆς ἀληθοῦς τῆς ἐθνικῆς ποιήσεως ἀδιαφόρως τοῦ γλωσσικοῦ τύπου, ὃν αὕτη περιβάλλεται, κατ'

ἀντίθεσιν πρὸς τὴν στιχουργίαν τὴν ἐπιμυθιωμένην καὶ νεκρογενῇ, ἣν δέν δύναται νὰ σώσῃ τῆς ἀρχαίας γλώσσης ἡ ψευδὴς ἀλουργίς, οὐτε τοῦ νέου ἰδιώματος ἡ ἀπροσδιόνυστος περιβολή...

...Κεῖται νεκρὸς τώρα ἐν φίλῃ Ἡπειρωτικῇ γῇ, ἥτις ἐκήδευσεν εὐλαδῆς τὸν κοιμηθέντα εἰς τοὺς κόλπους της (...) Ἐπὶ τοῦ τάφου του ἐπαγλύψατε ἀντὶ πάσης ἄλλης εἰκόνης καὶ πάσης ἐπιγραφῆς τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν Ποίησιν δεξιουμένας ἀλλήλας. Ἡ χειραψία θά λέγῃ τὸ ἄγραφον ὄνομα τοῦ νεκροῦ, ὅστις θά ἀναπαύεται ὑπὸ τὸ ἀνάγλυφον ἐκεῖνο: Κώστας Κρυστάλλης».

Σπυρίδων

Κ. ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

«ΠΡΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝΑ ΛΑΜΠΡΟΝ»*

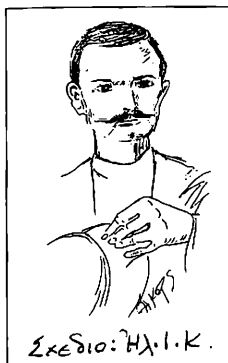
Ἀθήναι, 27 Ἰανουαρίου 1889

Ἐξιότιμε κ. Σπ. Λάμπρε

... μικρὰν ὑποτροφίαν ζητῶ, ὀλίγα χρήματα, ἵνα ἐξακολουθήσω τὰς σπουδὰς μου, τὰ γράμματά μου... Ἄν οὐχὶ ἐδῶ, εἰς τὰς πολυδαπάνους Ἀθήνας, ἐν Ἐρτη** τουλάχιστον ἢ ἀλλαχοῦ, ἕως ὅτου τελειώσω τὸ Γυμνάσιον».

Ὅχι, μοὶ ἀπαντοῦν ὅσοι καταδέχονται νὰ μέ ἀκούσουν καὶ νὰ μοι ὁμιλῶσι...

Σὰς προσκυνῶ καὶ διατελῶ μετὰ σεβασμοῦ, ὅπως ὑμέτερος.

K. D. Krystallini

ΜΙΧ. ΜΗΤΣΑΚΗ

«Φιλολογικὴ κίνησις.
Κρυστάλλη Ἀγροτικά»***

«... Κ' ἐπειδὴ τὸ παιδί [Κ. Κρυστάλλης] ἐτύπωσεν ἓνα τομίδιον (...) Εὐτυχῶς ἡ οἰκογένειά του εἰδοποιήθη, καὶ διὰ τῶν ὁρέων τῶν Τζουμέρκων, νύκτωρ, μέσω βαράθρων καὶ χειμάρρων ἐφυγάδευσεν εἰς Ἀρταν... Ἀπὸ τὴν Ἀρταν ὁ νέος ἦλθεν ἐδωπέρα».

Mich. Metzakis

* Στό: Κρυστάλλη «Ἀπαντα», ἐκδ. Γ. Βαλέτα [Ἀναστήλωσε Γ. Βαλέτας] 1959, Ἀθήναι, Τ.Β', σ. 698.

** Γιά τὴν Ἀρτα στό ἔργο τοῦ Κ. Κρυστάλλης, δές τὸ ἔνθετο «Ἡ Ἀρτα στή Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία», Ἀρ. 5 τοῦ π. «Σκουφᾶς».

*** Στό π. «Νέα Ζωή» Ἀλεξανδρείας, Αὐγ.-Σεπτ. 1912, σ. 17.

ΑΡΙΣΤΟΥ ΚΑΜΠΑΝΗ

«ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ»

«... Ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν 26 ἐτῶν εἰς τὴν Ἀρταν ὅπου εἶχε μεταβεῖ ἐξ Ἀθηνῶν, ὅπου ἐπαύθη ἀπὸ τὴν θέσιν του ὡς σιδηροδρομικοῦ ὑπαλλήλου –διὰ τὴν ἀπαιτήσιν ὑγείαν ἀπὸ τὴν Ἡπειρον καὶ στοργὴν ἀπὸ τοὺς οἰκείους του – Φθισικός... Πλούτισε τὸ δημοτικὸ τραγούδι «μέ τὴν πονεμένην εὐαισθησίαν ἑνὸς *degariné*. Ἐτραγούδησε ἐκ τῆς νοσταλγίας του καὶ ἀπέθανεν ἐπίσης ἐκ τῆς νοσταλγίας του».

ΜΙΧ. ΠΕΡΑΝΘΗ

«ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ»

Ἐν Ἀθήναις, 1952, σσ. 10-11, 16-17, 76-78.

Γοητευτικά πρωτόλεια τὸν κρατοῦσαν ἀγρυπνο τὶς νύχτες ἢ τὸν ἔκαναν ν' ἀφαιρῆται, τὴν ἄλλη μέρα, στοὺς σχολεῖο του. Ὡσπου πῆρε τὴ μεγάλην ἀπόφαση. Νά συνθέσῃ ἓνα ἔπος, ἓνα μεγάλο καὶ συνταρακτικὸ ἔπος: τὶς «Σκιές τοῦ ἄδου».

Ποτέ πρωτόλειο ἑλληνικὸ δέν προκάλεσε τραγικότερες συνέπειες. Ἀτεχνό, πολὺλόλογο, μακρηγορικόν. Ἐκρυβε ὥστόσο μέσα του ἓνα ἀκατάλυτο μίσος ἐναντίον τοῦ τυράννου – τὰ Γιάννενα ἦταν ἀκόμα τούρκικα...

Ἕνας ἐχθρὸς του, Μαργαρίτης, πράκτορας τῆς Ρουμανικῆς προπαγάνδας, ἀφοῦ ἀπέτυχε νὰ τὸν προσηλυτίσῃ, νόμισε τώρα πρόσφορὴ τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκδικηθῇ. Παρουσιάστηκε στοὺς στρατιωτικὸ διοικητὴ τῶν Ἰωαννίνων, τὸν Χιζλήπασα (Εἰκ.)* καὶ κατέδωσε τὸ φυλλάδιο καὶ τὸν μαθητὴ συγγραφέα του. Ὁ Κρυστάλλης ἀνακηρύχθηκεν ἐπικίνδυνος στὴν ἀσφάλειαν μιᾶς ὁλόκληρης αὐτοκρατορίας. Τούρκικοι χωροφύλακες, «τσαντάρηδες», τὸν ζήτησαν στοὺς σχολεῖο.

...Ἕνας παραγιὸς τοὺς ἔρχεται τότε καὶ τὸν παίρνει. Κατεβαίνουν ξυπόλυτοι στὴν αὐλὴ καὶ ἀπὸ τὸ ἀνοιγμα ἑνὸς πηγαδιοῦ, στὴ μέση τῆς μάντρας, πού χωρίζει τὰ δύο σπιτία, περνᾶνε μὲ προφύλαξιν καὶ πατοῦν στὴν αὐλὴ τοῦ γείτονα. Ἐκεῖ ντύθηκαν μπιστικοὶ καὶ βγήκαν ἔξω ἀγνωρίζοντες, πηγαίνοντας κατὰ τὸ μαντηλάδικο τοῦ Μέρτσα.

Ὅσῳ μέρες ἔμεινε κρυμμένος ἐδῶ ὁ νεαρὸς ποιητής. Τὸ δράδου τῆς 22 Δεκεμβρίου 1888 ὁ παραγιὸς ξανάρθε. Ἐφερε ἓνα δισάκι μὲ τροφίμα, μιὰ γκλίτσα, μιὰ φλογέρα, ἓνα πιστόλι, λίγα λεφτά. Ἡ δραπετεύση ἔχει ἀποφασιστεῖ...

Ἡ νύχτα εἶναι κρύα καὶ σκοτεινὴ. Τὰ τσακάλια οὐρλιάζουν. Τὰ μαντρόσκυλα τοὺς κυνηγοῦν. Δραγάτες καὶ τζομπανόπουλα τοὺς νομίζουν γιὰ κλέφτες καὶ τοὺς πυροβολοῦν. Ἡ κοῦ-

* Στὴν ἐφημερίδα τοῦ (γεννημένου στὴν Ἀρταν) Γεωργίου Βεντήρη «Νέα Ἑλλάς», Ἔτ. Α', ἀρ. 214, 13-4-1914, σ. 3 καὶ 20/4/1914, ἀρ. 221, σ. 4 («Ἐπιφυλλίς τῆς Κυριακῆς»).

ραση τούς τσακίζει και τὰ χιόνια τῆς προηγούμενης τούς στήνουν παγίδες κάθε λίγα δῆματα. Ἀλλά προχωροῦν. Ἐπέρασαν ξυπόλητοι κατεβαμένους χειμάρρους, ἐκρύνθησαν τὴ μέρα ἀπὸ περιεργὰ δλέμματα. Ἐφτασαν ὅμως. Ἀπέναντί τους ἔβλεπαν τούς τσολιάδες τοῦ ἑλληνικοῦ φυλακείου νά κοῦνε τὰ κάλαντα ἀπὸ μικρὴ ὁμάδα χωριατόπουλων. Φιλήθηκαν μὲ τὸν παραγιό – αὐτὸς θὰ ἐπέστρεφε στὰ Γιάννενα – εὐχήθηκαν ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου καὶ ὁ ποιητὴς ἐγκατέλειπε πιά τὸ γενέθλιο ἔδαφος, ἐγκατέλειπε τὴ λατρεμένη του Ἡπειρο, πού δὲν ἦταν γραμμένο νὰ τὴν ξαναδῇ ζωντανός.

Ὁ πατέρας του ἔκανε στὴ μητρόπολη τῶν Ἰωαννίνων ὁλονύκτιο ἀγρυπνία γιὰ τὴ διάσωση τοῦ παιδιοῦ του. Ἀλλά οἱ Τοῦρκοι ἐπίασαν τὸν ἴδιο. Τὸν ἔκλεισαν στὴ φυλακὴ ἀρκετές μέρες. Στὸ τέλος, ἀφοῦ ἀπελπίστηκαν πὼς μποροῦσαν νὰ συλλάβουν τὸ μικρὸ φυγάδα,

δὲν τὸν δίκασαν ἐρήμην στὸ στρατιωτικὸ δικαστήριό καὶ τὸν καταδίκασαν εἰκοσιπέντε χρόνια ἐξορία στὸ Φεζάν.

Ἡ περίπτωση τοῦ φαίνεται πὼς συγκίνησε τούς προξενικούς κύκλους τῶν Ἰωαννίνων. Τόσον ὁ Ἕλληνας πρόξενος, ὅσο καὶ ὁ Γάλλος, ἔστειλαν σχετικές ἐκθέσεις στὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν καὶ παρακαλοῦσαν τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση νὰ προστατέψῃ τὸν ἀτυχο ποιητὴ, πού εἶχε δραπετεῦσε στὴν Ἀθήνα, ζητώντας ἀσφάλεια καὶ δόξα.

Ἡ Ἀθήνα ἐδέχθηκε τὸν Κρυστάλλη ἕνα γεναριάτικο πρωῒνὸ τοῦ 1889...

Κατέφυγε σ' ἕνα πενιχρὸ δωμάτιο, στὸ ξενοδοχεῖο «Ἀπόλλων», στὴν Ὀμόνοια. Ἐνα γκαρσόνι ἔμπαινε τὸ μεσημέρι μ' ἕνα πιάτο ζουμί. Τὸ ἄφηνε φοβισμένα, προφυλακτικά, μὲ ἀποστορφοί, καλύτερα μὲ ἀηδία, σὰ νὰ φοβόταν μὴ μολυνθῇ.

Τὶ μποροῦσε νὰ πῇ ὁ ποιητὴς; Ἐσφίγγε τὰ δόντια του καὶ ὅταν τὸ γκαρσόνι ξανάκλεινε τὴν πόρτα, ξεθύμαινε:

– Ἀειντε, μωρὴ σκύλα ξενητεία!

Μιά συγκαταβική εὐνοία τῆς τύχης, ἐδώρισε στὸν Κρυστάλλη ἕνα κέρδος 2.500 δρχ. τοῦ λαχείου τῶν ἀρχαιοτήτων. Ὅσα τοῦ ἔλειπαν νὰ συντηρηθῇ ὡς τὴν ἡμέρα τοῦ θανάτου του. Τέλη Φεβρουαρίου τοῦ 1894 ἔφυγε γιὰ τὴν Κέρκυρα, γιὰ ἀνάρρωση, δρῆκε ἕνα λαϊκὸ ξενοδοχεῖο μὲ 200 δραχμές τὸ μῆνα, φαί καὶ ὕπνο. Ἀλλά δὲν ἔμεινε πολὺ. Ἡ κατάστασή του χειροτέρευε ὁλοένα καὶ περισσότερο. Ἡ ἀδερφή του, παντρεμένη στὴν Ἀρτα, τοῦ ἔγραφε καθημέρα νὰ πάῃ ἐκεῖ, νὰ τὸν περιποιῇται ἡ ἴδια. Πῆγε. Ἦταν περὶ τὰ μέσα Ἀπριλίου. Ἐμεινε καὶ ἐκεῖ μιά βδομάδα... Ὑστερα ἔφυγε πάλι. Ἀλλ' αὐτὴ τὴ φορὰ γιὰ τὸ ταξίδι πού δὲν ἔχει ἐπιστροφὴ...

Ὁ τάφος τοῦ Κρυστάλλη στὸ κοιμητήριό τῆς Ἀρτας, βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὸ ἱερό τοῦ ναΐσκου. Τὰ δεντρολίβανα πού τὸν τυλίγουν εἶναι τόσο πυκνά, ὥστε μόλις μπορεῖς νὰ ξεχωρίσῃς κάποια γλυπτά τῆς πλάκας. Ἐκεῖ, μικροὶ μαθητές, ἀγωνιζόμεστε νὰ συλλαβίσουμε τ' ὄνομα Κώ-στας Κρυ-στά-λης... Κι ἀπὸ κάτω μιά χρονολογία πού δὲν μᾶς ἔλεγε τίποτα. Ποιὸς ἦταν; Ἀπὸ τότε ρωτήσαμε καὶ ξαίραμε γιὰ ἕναν ἀρρωστο ποιητὴ πού τραγουδοῦσε τίς ξωθιές καὶ τὰ πρόδατα καὶ πού τὸ φῶς βασίλευε στὰ μάτια του καθὼς ἀνέβαινε νοσταλγὸς τίς παρυφές πού ὀδηγοῦσαν στὸ πατρογονικὸ του.

Λένε πὼς ὁ Κρυστάλλης ἦταν ὁ πρῶτος ἢ ὁ δεῦτερος πού ἐγκαίνιασε τὸ ἀρτηνὸ νεκροταφεῖο. Μά οὔτε σταυρὸς οὔτε πέτρα ἐστήθηκε καὶ ὁ τάφος πολὺ γρήγορα λησμονήθηκε. Ἔτσι, ὅταν τὸ 1896 ὁ Κώστας Πασαγιάνης, περαστικός σέ δημοσιογραφικὸ περίπατο, ζήτησε νὰ προσκυνήσῃ τὸν τάφο τοῦ συνορταστοῦ τῆς Δεξαμενῆς, κανεῖς δὲν ἤξαιρε νὰ τὸν ὀδηγήσῃ. Τούς «ὑπέμνησε τότε μὲ κάποιαν δικαιολογημένην αὐστηρότητα» ποῖα δόξα ἐκάλυπταν τὰ χρώματά τους καὶ μὲ τὴ βοήθεια ἐκείνων πού εἶχαν ἄλλοτε παρασταθεῖ στὴ κηδεῖα, ὁ τάφος εὑρέθη καὶ τοποθετήθηκε ὁ πρῶτος ἐνεπίγραφος σταυρὸς. Ἐνα ὄνομα καὶ μιά χρονολογία. Οὔτε τὰ λόγια τοῦ Ψυχάρη μήτε ἡ ποιητικὴ σύλληψη τοῦ Λάμπρου: «Ἐπὶ τοῦ τάφου του ἐπι-

* Ἡ φωτογραφία πάρθηκε –καὶ προστέθηκε ἐδῶ– ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο «Δωδώνη», Τ.Α. (1896).

γλύψατε ἀντί εἰκόνας πάσης ἄλλης καὶ πάσης ἐπιγραφῆς τὴν Ποίησιν καὶ τὴν Ἡπειρον δεξιούμενας ἀλλήλας. Ἡ χειραψία των θά λέγῃ τό ἄγραφον ὄνομα τοῦ νεκροῦ, ὅστις θά ἀναπαύεται ὑπὸ τό ἀνάγλυφον ἐκεῖνον».

Πάντως τό πρῶτο καλλιτεχνικό σωματεῖο τῆς Ἀρτας, ὁ μουσικοαθλητικός σύλλογος «Σκουφᾶς» ἐφρόντισε ἀπό τότε νά τιμῇ τὴ μνήμη του. Γράφει στήν «Ἀκρόπολη», σέ ἀνταπόκρισὴ του μέ τόν τίτλο «Ἀρτα καὶ Ἀρτηνοί» (7.5.96) ὁ Πασαγιάννης:

«Ὁ Σκουφᾶς, χάρις εἰς τόν θαυμάσιον πρόεδρό του πάντοτε – ἀνέλαβε καὶ τὴν ἀνέγερσιν μνημείου εἰς τὸν Τραγουδιστὴν τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης, τὸν δύσμοιρον καὶ ἀλυσμόνητον Κρυστάλλη. Τὴν 22 Ἀπριλίου προχθὲς συνεπληροῦτο διετία ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ ποιητοῦ. Καὶ ἐτετέσθη πολιτικὸν μνημόσυνον εἰς τὴν ὥραίαν αἴθουσαν τοῦ συλλόγου καὶ ὁ σύλλογος ἐν σώματι προσῆλθεν εἰς τὸν τάφον τοῦ ποιητοῦ καὶ ἐτέλεσε θρησκευτικὸν μνημόσυνον καὶ ἔσπευε διὰ δαφνίνου στεφάνου τὸν ἀφανῆ τοῦ Κρυστάλλη τάφον. Εὐγε εἰς τὸν Σκουφᾶν! Εὐγε εἰς τὰ ἐνθουσιώδη μέλη του!».

Τὴν πρώτη προσπάθεια τοῦ συλλόγου νά στήσῃ τὴν προτομὴ τοῦ τραγουδιστῆ, ἐνίσχυσε, σάν ἔμαθε, καὶ ὁ κύρ-Δημήτριος Κρυστάλλης. Ἔστειλε ὅσα διβλία εἶχε τοῦ γιοῦ του, νά πουληθοῦν καὶ ναῦγατίσῃ τό ποσό. Τὸν ἄλλο χρόνο ἡ περιπέτεια τοῦ '97 τὰ σταμάτησεν ὅλα.

Ἡ Ἀρτα ἐδείξε κατὰ καιροὺς τὴν ἐκτίμησὴ τῆς στῆ μνήμῃ τῆς δόξας πού ἔθαψε. Ἐντείχισε πλάκα στό σπῖτι ὅπου πέθανε, χάρισε σέ δρόμο καὶ πλατεία τ' ὄνομά του, περιποιήθηκε μέ τίς ἐνέργειες τοῦ «Φοιτητικοῦ Ὀμίλου» τῆς τὸ μνημα του, καὶ ἄρχισε, μέ τίς φροντίδες τῶν μαθητῶν τῆς, ἐράνους γιὰ νά στηθῇ προτομὴ. Ἀργότερα ἡ φροντίδα ἀπὸ τὰ χέρια τῶν μικρῶν πέρασε στοὺς μεγάλους, πού μαζεύτηκαν στό σύλλογο «Οἱ Φίλοι τοῦ Κρυστάλλη» γιὰ νά μαζέψουν κάθε λειψανο ἐκεῖνον καὶ νά κάνουν τό σπῖτι τοῦ μισμοῦ του μουσεῖο τῆς δόξας του. Μά ὁ καιρὸς ἐσκόρπισε τὰ θυμητικά καὶ ἔτσι δέν μπόρεσε νά γραφθῇ πλάκα οὔτε σάν ἐκεῖνη τοῦ πανδοχείου τῆς Βαϊμάρης, «Ἐδῶ παρὰ λίγο θά δειπνοῦσε ὁ Γκαῖτε».

Μέ τίς ἐνέργειες τοῦ συλλόγου αὐτοῦ καὶ τοῦ «Μικροῦ Ὀμίλου» ἐσπῆθηκε στὰ 1930 ἡ προτομὴ τοῦ Κρυστάλλη σέ τοποθεσίᾳ πού ἔμεινε μέ τὸνομά του. Σ' ἓνα φύλλο τοῦ «Ἡπειρωτικοῦ Βήματος» τῆς Ἀρτας, ἀφιερωμένο ὁλόκληρο στόν Κρυστάλλη, δρίσκουμε τίς λεπτομέρειες τῆς τελετῆς πού πῆρε τὴ μορφὴ συγκινητικοῦ λαϊκοῦ προσκυνήματος, μέ μικροὺς καὶ μεγάλους, ἐπαγγελματίες καὶ ἐπιστήμονες, συλλόγους καὶ μαθητές, μέ στεφάνια, λουλούδια, ἀπαγγελίες, ἀφιερῶματα.

«Ἀγαπημένε μας ποιητῇ, γλυκὲ Κρυστάλλη – εἶπε ἓνας μαθητάκος τοῦ δημοτικοῦ. Μέ λίγα ἀγριολούλουδα πού μαζέψαμε στίς πλαγιές τοῦ βουνοῦ πού τραγούδησες, ἤρθαμε μεις οἱ μαθηταὶ τῶν δημοτικῶν σχολείων νά ράνωμε τὴν προτομὴ σου. Στὴν ψυχὴ σου ἡ ψυχὴ μας εἶναι. Κρυστάλλη, ἀγριολούλουδο, πάντα συντροφιὰ μας θάσαι. Δέξου καὶ ἀπὸ μᾶς τοὺς μικροὺς τὰ λουλούδια αὐτά, πού ἀμάραντα ἡ δόξα σου τὰ κάνει».

Ἀπὸ τοὺς λόγους τῶν μεγάλων χαρακτηριστικὴ ἡ περικοπὴ, ὅπου τοῦ λένε πῶς τὸν στήσανε δίπλα στόν Ἀραχθό, ἀντίκρια στόν Πίνδο καὶ τὰ Σουλιωτοδοῦνια «γιὰ νά βλέπῃ πρὸς τίς κορφές τῆς κακοτράχαλης τῶν Τζουμέρκων καὶ τοῦ Πίνδου ν' ἀκούῃ τὰ βελάσματα τῆς στάνης, τὰ βουϊσμάτα τῶν λαγκαδιῶν καὶ τὰ θροῖσματα τῶν ἐλάτων, νά ρουφάῃ σάν τό διψασμένο πλατάνι τό μοσκόβολο ἄερί τοῦ βουνοῦ. Καὶ ν' ἀγαλλιᾷ» ἡ ψυχὴ του κοιτάζοντας ἐλεύθερη τὴν Ἡπειρο πού τὴν ἀφήκε μιά τρομερὴ νύχτα ὕστερα ἀπὸ τίς «Σκιές τοῦ Ἀδου» γιὰ νὰ ρηθῇ στὴν ἐλεύθερη γῇ, ὅπου βρῆκε τό σαράκι τῆς ἀρρώστιας καὶ τῆς καταφρόνιας πού τὸν ξάπλωσε σκέλεθρο πιά στίς ποδιές τῆς Περάνθης».

Μετά τὴν Ἀρτα ἡ σειρὰ καὶ ἄλλων πόλεων νά μαρμαρώσουν τὸν τραγουδιστὴ.....

ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΗΜΑ

ΜΗΓΑΛΗ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΑΡΧΗΓ. ΣΤΕΛ. Κ. - 22-10-1900 ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΣ: Β. ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Γ. Α. ΑΝΤΩΝΙΟΥΔΗΣ ΓΡΑΦΕΙΑ: 1008 ΕΚΔΑΡΔΙΣ 25 ΑΠΡ. 1 ΤΗΛ. 11-12-13 ΚΑΙ 14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34-35-36-37-38-39-40-41-42-43-44-45-46-47-48-49-50-51-52-53-54-55-56-57-58-59-60-61-62-63-64-65-66-67-68-69-70-71-72-73-74-75-76-77-78-79-80-81-82-83-84-85-86-87-88-89-90-91-92-93-94-95-96-97-98-99-100

ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΣ	ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
ΣΤΕΛ. Κ. - 22-10-1900	7
ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΣ	ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
ΣΤΕΛ. Κ. - 22-10-1900	7
ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΣ	ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
ΣΤΕΛ. Κ. - 22-10-1900	7

Ἡ ἔθνικὴ μας ἐπωπολῆα

..... *Περνώντας*

ἰὰ μαῦρα χαλάσματα

Τὸ σωίτι τοῦ ποιητοῦ Κρυστάλλη

Τοῦ συνεργάτου μας

κ. Βασ. Ἡλιάδου

Οί λευκές ἄχνες τῶν Τζουμέρκων πρὸς τὸ δάθος πυκνώνονται καὶ μαυρίζουν ὁλοένα. Ἀντάρες στὴν ἀρχὴ γίνονται σύννεφα μαῦρα κάποτε, καὶ μᾶς ἀπειλοῦν. Εἶναι ἡ αἰώνια ἀπειλὴ τῆς μπόρας πού πλανᾶται ἐπάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια μας σέ ὅλη σχεδὸν τὴν ἀνηφορικὴ διαδρομῇ.

.....Καμμιὰ ἀνθσις ἐδῶ. Πέτρες, πέτρες. Σειρὰ ἀβύσσων, δεξιὰ μας καὶ ὑψηλότερα μόνον κορυφές βουνῶν μέ ἐναλλαγές χρωμάτων διάφορες. Τὰ ἄλογά μας ἔχουν βραδύνη τὰ πατήματά τους καὶ προχωροῦν μέ μιὰ θαθεῖα σκέψη. Ἡ χαίτες τους ἀχνίζουν ἀπὸ ἀγωνία. Ὀλίγα ἀσυλλόγιστα δῆματα θα ἐγκρέμιζαν ζωὴ καὶ ἀναβάτη, εἰς τὴν ἄβυσσο. Ὁ ἀγωγιάτης μᾶς εἰδοποιεῖ νὰ κατεβούμε γιὰ εἶνε ἀδύνατο τὸ ἄλογο νὰ περάσῃ τὸ δρόμο τῶν χαλασμάτων. Περνᾶμε τὰ χαλάσματα πεζοποροῦντες. Καὶ σὺ πέρασμά μας αὐτὸ τὸ Κρυστάλλη ἀρχίζει νὰ γεμίζει τὴν σκέψι καὶ τὴν ψυχὴ μας. Ἀριστερὰ ἀπ' ἐπάνω μας τεράστιοι ὄγκοι καὶ ὁ δρόμος τῶν χαλασμάτων πού ἀκολουθοῦμε στενὸ μονοπάτι μέ πέτρες καὶ κοτρώνια ὡσάν πραγματικά γκρεμίσματα σπιτιοῦ.

.....Εὐγενικὴ κυρία καὶ συνοδοιπόρος εὐχάριστος ἡ ἀδελφὴ τοῦ ποιητοῦ μᾶς ἀκολουθεῖ σὺ τὸ ἀνηφόρισμά μας αὐτὸ μέ ζωερὴ συγκίνησι. "Υστερα ἀπὸ εἴκοσι ἐπτὰ χρόνια ξενητευμένη ἀπὸ τὴ πατρίδα της τὸ Συρράκο ξαναγυρίζει τὴν ἡμέρα αὐτὴ γεμάτη ἀπὸ νοσταλγίες καὶ συγκινήσεις. Ἡ ἀναμνήσεις της εἶνε ζωερές, ὅπως καὶ ἡ συγκινήσεις της. Ὡσάν χθές ἀκόμη νὰ εἶχε περάσῃ τὰ χαλάσματα, φεύγοντας μικρὸ κοριτσάκι ἀπὸ τὴν πατρίδα της. Τίποτε δὲν ἄλλαξε ἔκτοτε.... Οἱ συνοδοιπόροι μας ἀνεβαίνουν στὰ ἄλογά τους καὶ μονάχα ἐγὼ καὶ ἡ ἀδελφὴ τοῦ ποιητοῦ ἐξακολουθοῦμε τὴν πεζοπορίαν. Ἡ ἀδελφὴ τοῦ Κρυστάλλη ξεδιπλώνει τὸ διβλίο τῶν ἀναμνήσεων της. Ὁραματίζεται τὸ πατριόκο της σπίτι σὺ τὸ Συρράκο πού θὰ ἀντικρίσῃ σέ λίγες ὥρες καὶ πάλιν καὶ φέρει στὴν μνήμη της στιγμές γεγονότα καὶ πράγματα, ὅλα συνδυασμένα με τὴν ζωὴν τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ της τοῦ ποιητῆ. Μᾶς διηγεῖται πῶς ἐπροδόθηκε ἡ ὑπαρξὶς τῶν ἐθνικῶν ποιημάτων τοῦ Κρυστάλλη ἀπὸ ἀντιζηλία ἐπαγγελματικὴ πρὸς τὸν ἔμπορο Κρυστάλλη τὸν πατέρα τους. Καὶ ὕστερα εἰς τὴν σκέψι της περνᾷ ζωντανὴ ἡ σκηνὴ τῆς κυκλώσεως τοῦ σπιτιοῦ τους στὰ Ἰωάννινα ἀπὸ σουδαρηδες, τὸ κρύψιμο τοῦ ποιητοῦ, τὸ τέχνασμα τοῦ πατέρα καὶ τὴν φυγὴ κατόπιν τοῦ Κρυστάλλη μεταμφιεσμένου σέ γυναῖκα (sic) ἀνάμεσα ἀπὸ πηγὰδια μέσα εἰς τὰ ὅποια εἶχε καταστραφῇ καὶ μέγα μέρος τῶν συναλλαγμάτων τοῦ ἐμπόρου πατέρα του πού τὰ εἶχε πάρῃ ὁ ποιητὴς φεύγοντας.

Καί εξακολουθεῖ ἡ ἀδελφή τοῦ Κρυστάλλη νά φέρνῃ στό νοῦ της τήν ἀγωνία τοῦ σπιτιοῦ των μέχρις ὅτου σωθῇ εἰς τό ἐλληνικό ἔδαφος ὁ ποιητής καί τήν φυλάκισι τοῦ πατέρα ἀπό τοὺς Τούρκους γιά νά μαρτυρήσῃ τό κρυσφήγετον τοῦ παιδιοῦ του. “Ὅλες οἱ ἀφηγήσεις αὐτῆς τῆς περιπέτειας τοῦ ποιητοῦ μᾶς γεμίζουν κάτι ἀπό τόν ἐσωτερικό κόσμο τοῦ Κρυστάλλη καί κάτι ἀπό τό ἄρωμα τῆς λεπτῆς, εὐγενικῆς, ἡρωϊκῆς, καλλιτεχνικῆς ψυχῆς του. Οἱ ἀετοί πού ἀντικρύζουμε διαρκῶς νά πετοῦν στήν διαδρομή μας παίρνουν γιά μιὰ στιγμή στή σκέψι καί τήν συνείδησή μας τή μορφή τοῦ συμβόλου. Εἶναι οἱ σταυραετοί, αὐτούς πού ἐτραγούδησε ὁ ποιητής τῆς στάνης καί τοῦ χωριοῦ καί ὁ ὀραματιστής τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας.

..... Ἀνηφορίζουμε πρὸς τό λόφο τοῦ χωριοῦ. Ἀπό τό σημεῖο αὐτό ἀντικρύζουμε ἄγριες χαράδες καί ἀκοῦμε τό ῥόχθο τοῦ Ἀράχθου φοβερώτερο καί φοβερώτερο τὰ γκρεμίσματα τῶν μικρῶν καταρρακτῶν μέσα στόν ποταμό.

Οἱ Καλαρρύτες ἀντικρύ μας. Ἀκοῦμε τόν ἀρχισέλιγκα τῶν Καλαρρυτῶν, πού ἦλθε στά ἐορτάς τοῦ Συρράκου νά μᾶς διηγῆται γιά τόν ποιητή τῆς στάνης. “Ένας ὠραῖος τύπος Ἕλληνας ὁ ἀρχισέλιγκας τῶν Καλαρρυτῶν. Πάνω ἀπό ἐξήκοντα ὀκτώ χρονῶν. “Ὅταν ὁ Κρυστάλλης φεύγοντας τήν τουρκική δίωξι ἔφθασε στίς Καλαρρύτες, ἦταν νέος αὐτός. Ἡ Καλαρρύτες ἐλληνικό χωριό, γειτονεῦον μέ τό Συρράκο τουρκικό τελευταῖο χωριό τῆς Ἡπείρου...

ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ

«ΒΙΖΥΗΝΟΣ ΚΑΙ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ»

(«Διάλεξις γενομένη εἰς τόν Φιλολογικόν Σύλλογον «Παρνασσός» τό 1916, Ἄρ. 16). Ἔκδ. 1917, Ἐν Ἀθήναις σ. 10. Βλ. καί «Ἀπαντα» Κ. Παλαμά Ἐκδ. Μπίρη (χ.χ.), Τ. 8ος, σσ. 319-320.

«Δύο χρόνια προτέτερα, ἕναν ἄλλον Ἀπρίλη, τόν Ἀπρίλη τοῦ 1894, ὕστερ' ἀπό ζωή βασανισμένη εἰκοσιέξι μόνον Ἀπρίληδων, ἔσθηνε στήν ἀγγαλιά πατέρα καί ἀδερφιῶν, λαβωμένος ἀγιά-τρευντ' ἀπ' τήν ἀρρώστια, ὁ ἄλλος, ὁ Κρυστάλλης. Ἡ Κέρκυρα, ὅπου τόν ἔστειλαν μέ τήν ἐλπίδα νά καλυτερέψῃ στόν ἥρεμο καλοπρόσδεχτο κλῖμα τῆς, τήν ἀρμόνησε τή στερνή πνοή του μέ τόν πλημμυρισμένον ἀπό τά τραγοῦδια τῶν ποιητῶν ἄερα τῆς. Ἡ Ἀρτα, μονάκριβη τότε ἀπό τήν Ἡπειρο λυτρωμένη γωνιά, κράτησε τό λείψανο τοῦ ἡπειρώτη πατριδοψάλτη· ἐκεῖ μεταφερτός ἦνρε μνήμα. Μά νομίζω πῶς καί στό θάνατό του στάθηκε λιγότερο τυχερός ἀπό τόν ἄλλο [Βιζυηνό]. Κανείς δέν φρόντισε γιά νά κρατηθῇ τό μνήμα του, πού θά ἔπρεπε ἐπάνω του νά σκαλιστοῦν τά ἐπιγραμματικώτατα λόγια αὐτά τοῦ μεγάλου μας

Ψυχάρη γιά τόν ἴδιο εἰπωμένα: «Λίγα χρόνια ἔζησε κι ὥστόσο ἄνοιξε δρόμο καί πρῶτος ἔνωσε καί πρῶτος μᾶς εἶπε τήν ὁμορφιά τοῦ χωριοῦ καί τῆς σπάνης». Μέσα στό κοιμητήρι τῆς Ἀρτας –καθώς κάπου διάβασα τώρα– δέν ἀπομένει σημάδι τῆς γῆς πού τόν ἔκλεισε.»

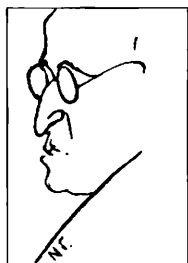
Κωστή Παλαμά

ΦΩΤΟΥ ΓΙΟΦΥΛΛΗ

«ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ»

Στό π. «Ἐβδομάς» Ἔτ. Ε, 1932, σ. 530

«Ὁ Κρυστάλλης ἀρρωστος ἄσχημα, ἀποφάσισε νά πεθάνῃ ὅσο μποροῦσε κοντά στήν πατρίδα του. Δέν μποροῦσε νά περάσει στήν Ἡπειρο γιατί ἐφοβεῖτο τήν καταδίωξη τῶν Τούρκων. Καί πῆγε νά πεθάνῃ στά [τότε] σύνορά τῆς, στήν Ἀρτα [...]. Ἐκεῖ πού πέθανε, τώρα πρόκειται νά στηθῇ καί ἡ προτομή του, ἔργο τοῦ κ. Θ. Θωμοπούλου.»

Φωτός Γιοφύλλης
(ἐπ. Μωυσιάδης)

ΑΛΚΗ ΘΡΥΛΟΥ

«Κ. ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ 1864-1894»

Στό π. «Νέα Ἑστία», Ἔτ. ΣΤ, Τ. 11, τχ. 122 (15-1-1932), σ. 67.

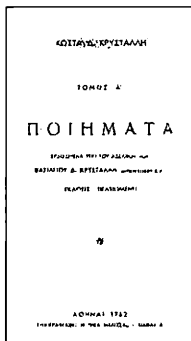
Ἡ φθίσις πού ὑπολάνθανε μέσα του, ἐκδηλώθηκε. Μερικοί στενοί κι' ἀφοσιωμένοι του φίλοι καί συμπατριῶτες του συγκινήθηκαν τότε βαθειά καί τόν ἔστειλαν στήν Κέρκυρα γιά νά συνέρθῃ. Ἀλλ' ἦταν πιά ἀργά. Ὁ ταλαιπωρημένος, σκαμμένος του ὁργανισμός δέν μπόρεσε νά ἀνταπεξέλθῃ στήν ἀρρώστεια, καί ὕστερα ἀπό λίγους μήνες, τό 1896, 30 μόλις ἐτῶν, πέθανε.

Τόν ἔθαψαν στήν Ἀρτα στή μόνη σχεδόν τότε ἐλεύθερη γωνιά τῆς Ἡπειροῦ...

Ἄλκη Θρύλου

ΒΑΣΙΑ Δ. ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ

Πρόλογος στήν ἔκδοση τοῦ 1952
(Ἀθήναι, Τ.Α., σ. κγ) τῶν ποιημάτων
τοῦ ἀδελφοῦ του Κ. Κρυστάλλη

Ἡ τύχη εἰς τό τέλος τῆς ζωῆς του τόν εἰρωνεύθη νά κερδίσῃ λαχεῖον ἐκ 2.500 δραχ. μέ τās ὁποίας λόγῳ τῆς ἡμέρα τῇ ἡμέρα ἐπιδεινώσεως τῆς καταστάσεώς του ἔταξίδευσεν εἰς Κέρκυραν τήν 1ην Μαρτίου 1894 καταλύσας εἰς τό «Hotel Charles».

Στήν Κέρκυρα δέν ἔμεινε πολλές ἡμέρας λόγῳ τῆς χειροτερεύσεως τῆς ὑγείας του καί ἤλθε μέσῳ Κοπραινῆς ὅπου τόν παρέλαβεν ἡ ἀδελφή μου Μαρία «μισοκοιμισμένον, ἀδύνατον, χλωμόν, πετσί καί κόκκαλο, ἀγνῶριστον, μὴ δυνάμενον νά ἀποδιδασθῇ τοῦ πλοίου καί τόν ἔφερεν εἰς Ἀρταν ὅπου παρ' ὅλας τās φροντίδας τῶν ἱατρῶν τήν 9 καί 30' τῆς 23 Ἀπριλίου 1894 ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν μόλις 26 ἐτῶν εἰς αἰώνιον αἴσχος τῶν τότε Κυβερνώντων καί τῶν δυναμένων νά τόν προστατεύσωσιν εὐπόρων Ἡπειρωτῶν.

Βασίλειος

Ι. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

«Τό πρόδλημα τοῦ Κρυστάλλη»

Στό π. «Τό νέον κράτος», Ἔτ. Γ Φεβρ. 1939, τχ 18, σ. 1656

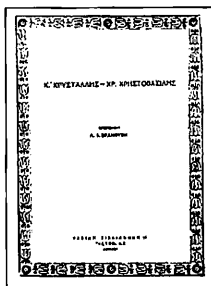
«... Ὁ Κρυστάλλης πέρασε μιά σύντομη ἀλλά πλουσιώτατη σέ ταλαιπωρίες ζωή. Μαθητής ἀκόμη στά Γιάννινα, τύπωσε τίς «Σκιές τοῦ Ἀδου» πού προκάλεσαν τήν ὀργή τῆς διοικήσεως. Τόν κινήγησαν μιά κατώρθωσε νά ξεφύγει καί νά φθάσει ὕστερ' ἀπό κοπιαστικές περιπέτειες στό χῶμα τῆς ἐλεύθερης πατρίδας. Στό ἀναμεταξύ καταδικάστηκε «ἐρήμην» σέ πολύχρονη ἐξορία στή Βαγδάτη, τό «Βαγδάτιον» καθώς γράφει. Στήν Ἀθήνα ἔκαμε τήν ἐντύπωση ἑνός ἀγρίου, ἀξεστοῦ, ἀτίθασσου θάμνου πού ξεφύτρωσε ξαφνικά στήν ἀσφαλτο τῆς ὁδοῦ Σταδίου (...). Ἡ φθίση δούλεψε μέσα του (...)

Πῆγε στήν Κέρκυρα γιά νά ξαναβρεῖ στήν ἡμερή καί λυσιπὼνη φύση τῆς γῆς τῶν Φαίᾶκων, τῇ χαμένη ὑγείᾳ του. Μά ἦταν ἀργά, πολὺ ἀργά πιά. Πέρασε στήν Ἀρτα ὅπου τόν περίμενε ἡ στοργικὴ ἀδερφή, καί ξεψύχησε κοντὰ τῆς, στό σπίτι Γκατζόνια στή σημερινή ὁδὸ Κωνσταντίνου Καραπάνου στὶς 22 τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1894 (...) Ἀκολούθησαν μνημόσυνα, λόγοι, ἀργὰ ὅμως, πολὺ ἀργὰ (ὅπως ἔγραφεν ὁ Λάμπρος Ἀστέρης). (...) Ὡς τὴν τελευταία του στιγμή ἔζησε μέ τὰ μάτια γεμάτα ἀπ' τὰ ὁράματα τῆς «μεγαλόπρεπης» πατρίδας του καὶ ἀπὸ τὰ ἀκούσματα τῶν δασῶν καὶ τῶν κοπαδιῶν καὶ τῶν κελαρυστῶν νερῶν, πού ντύνουν μέ τὴν εἰδυλλιακὴ τους ὁμορφιά τὴ γῆ τῆς Ἠπείρου».

Λ. Ι. ΒΡΑΝΟΥΣΗ

«ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ»

Στό: «Κ. Κρυστάλλης - Χρ. Χρηστοδασίλης» Ἔκδ. Ἐπιμ. Λ.Ι. Βρανόυση, Ἀθήναι, «Ἀετός» (Βασικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀρ. 19), 1954 σ. ια καὶ ιδ.

«Σκαρφωλῶμένο στά πιά δυσκολοπρόσιτα βουνὰ τῆς Δυτικῆς Πίνδου, πάνω ἀπ' τίς ἄγριες χαράδες τοῦ Ἀρχθοῦ καὶ τῶν παραποτάμων του θοῖσκει τό Σιράκο, ἕνα ἀπὸ τὰ ὀνομαστά χωριά τῆς Ἠπείρου (...) Ἡ οἰκογένειά του ἔτοιμη νά προσφέρει τὰ πάντα στά μέλη τῆς διεθνoῦς ἐπιτροπῆς, πού πέρασε ἀπὸ 'κεῖ γιά νά χαράξει τὰ σύνορα τοῦ 1881. Μάταιες θυσίες. Ἡ ὀροθετικὴ γραμμὴ τοῦ Ἀρχθοῦ πέρασε ἀκριβῶς στήν ἀβυσσαλέα χαράδρα, πού χωρὶς τό Σιράκο ἀπ' τοὺς Καλαρῖτες καὶ ἄφησε στήν Τουρκία τὴν πατρίδα τοῦ Κωλέττη καὶ τοῦ Ζαλοκώστα (...) Καταζητούμενος ἀπὸ τίς τουρκικὲς ἀρχὲς τὸν Δεκεμβρὸν τοῦ 1888, ἐγκαταλείπει τὰ Γιάννινα καὶ τὴν τουρκοκρατούμενη Ἠπειρο, περνάει τὰ σύ-

νορα και μπαίνει στο ρωμείο. (Τήν περιπέτεια τής φυγής του τήν περιγράφει αργότερα στο διήγημα «Τό φυλαχτό»). Τό φυσικότερον ήτο νά μείνη στήν "Αρτα, στους δικούς του και στους πολλούς συμπατριώτες του, πού παραχειμάζουν συνήθως εκεί. Αυτή ήταν ασφαλώς και τοῦ πατέρα του και τῶν ἄλλων συγγενῶν του ἡ συμβουλή...

Σκουφάς

ΜΑΝ. ΘΡ. ΡΟΥΝΗ

«ΜΝΗΜΟΣΥΝΟ ΣΤΟΝ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ»

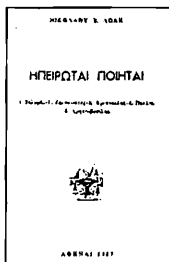
Στό π. «Ο Φυσιολάτρης» Μάιος 1954, "Ετ. 8, "Αρ. δελτ. 65, σ. 83.

[Μαθαίνει από τόν Μιχ. Μητσάκη] γιά τόν κατατρεγμό και τή φυλάκιση τοῦ πατέρα και γιά τόν ἴδιο τήν καταδικαστική ἀπόφαση τοῦ στρατοδικείου εἰκοσιπέντε χρόνια ἐξορία στό ἀφρικανικό Φεζάν...

Και νά μιά χαρά – λίγη χαρά ξαφνικά και ἀπρόσμενα: – Τά φκιαγαν ἐκεῖνες τίς μέρες νά παντρέψουν τήν ἀδελφή σου τή Μαρία μέ κάποιον Βασιώτη ἀπό τήν "Αρτα. Ἡ ἀδελφική καρδιά φτερούγισε στή χαρούμενη εἰδηση – "Ωρα σου καλή κι' εὐλογημένη, ἀδελφοῦλα.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΛΩΛΗ

Κ. ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ

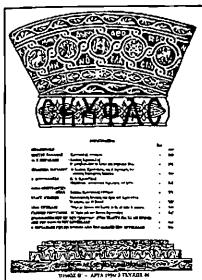
Στό βιβλίο του «Ἡπειρώται ποιηταί, 1967, "Αθήναι, σ. 20.

«Ο Κρυστάλλης, ὁ πιό ἀγαπημένος ποιητής τής χώρας μας γεννήθηκε στό Συρράκο τής Ἡπείρου τό 1868 και ἀνήμερα τή Μεγάλη Πέμπτη, 22 Ἀπριλίου τοῦ 1894 ἔκλεινε γιά πάντα τό τόσο μαρτυρικό βιβλίο τής ζωῆς του. Καί τήν ἄλλη μέρα, Μεγάλη Παρασκευή, μαζί μέ τόν πατέρα του και τίς ἀδελφές του, ὁ λαός τής "Αρτας, ἐπειτα ἀπό μιά ὁμίλια τοῦ Μόραλη, συνόδεψε τό ξόδι τοῦ ποιητῆ ὡς τό κοιμητήρι τής μικρῆς Ἡπειρωτικῆς πόλης. Ὁ Κρυστάλλης πιά δέν ὑπῆρχε....

ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΦΩΤΙΑΔΟΥ

«Ο Κώστας Κρουστάλλης και ὁ περίγυρός του.
Κάποιες ἐσφαλμένες ἀπόψεις»

Στό π. «Σκουφᾶς» Τ.Θ., 1994/2, τχ. 84, σ. 513

«Πέθανε, ξεψύχησε εἶναι ἡ κυριολεξία, στήν "Αρτα". Ὑστερα ἀπό τήν ἐπιμονή τῆς ἀδελφῆς του Μαρίας Βασιώτη, ξεκίνησε γιά τήν "Αρτα". Μά τό χτικιό τοῦ εἶχε φάει τά σωθικά. Ὅταν ἐφθασαν στήν Κόπραινα, ἡ ἀδελφή του καί ἡ ἐκ μητρός γιαγιά μου Μαρία Κ. Αὐδίκου περιμέναν στήν ἀποδόθρα. Οἱ ἐπιβάτες βγήκαν κι ὁ Κώστας πουθενά. Τίς πλησίασε ἕνας ναύτης – ἄν γυρεῦτε ἕνα νέο, εἶναι πολύ ἄρρωστος, δέν μπορεῖ νά βγεῖ. Τόν βρῆκαν καί τόν πῆγαν στή "Αρτα" στό σπίτι, μά ὄχι τό δικό της, εἶχε παιδιὰ καί ἡ ἄρρωστεια τοῦ Κώστα ἦταν ἐπικίνδυνη γιά τούς ἄλλους».

Ερ Φωτιάδης

Γ.Μ. ΠΟΛΙΤΑΡΧΗ

«ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΤΟΥ ΚΩΣΤΑ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ»

«Ποιητικές μορφές», Ἀθήνα, 1968, σσ. 28-29.

....Μακρὺ καί κοπιαστικό τό ταξίδι γιά τήν Κόπραινα, ὅπου τόν περιμένει ἡ ἀδελφή του Μαρία.

Τόν βρίσκει ἀνθρώπινο κουρέλι, τόν ὥραϊο ἐφηβο πού ἦταν ἀδελφός της. Τυλιγμένος στή χοντρή γιαννιώτικη βελέντζα καθόταν στόν κατὰστρομα τοῦ καρδιοῦ, πνιγμένος στόν πυρετό, ἀνίκανος νά σηκωθεί, κοίταζε μέ ἄχρωμο βλέμμα τούς ἀνθρώπους καί περιέμενε. Κεραυνοβολημένος ἀπό τόν θάνατο πού τόν πρόλαβε στή στροφή τοῦ δρόμου ὕστερα ἀπό ἕνα ἀσθματικό κυνηγητό πού δάσταξε χρόνια.

Ἡ ἀδελφή του τόν παίρνει στό σπίτι της. Ἡ στοργή της τοῦ δίνει ζωή. Εἶχε μεγάλη ἀνάγκη ἀπό στοργή. Θέλει τόν πατέρα του.

- Πόσο ἄργεῖ αὐτός ὁ πατέρας. Δέ θά μέ προλάβει.
- Σῶπα, εἶσαι καλά.

Ὁ πατέρας Κρουστάλλης, ὁ ἄφοδος ἔμπορος πού δέ δεχόταν συμβιβασμούς ἦρθε. Κοίταξε τό γιό του στά μάτια καί τά θυμήθηκε ὅλα τά παλιά. Ποῦ νά γνωρίζει τόν Κώστα του τόν ὅλο ζωὴ ἄλλοτε «τόν τσέλιγγα» ὅπως τόν ὀνομάτισε, κατὰ τήν ἐπιθυμία τοῦ ποιητῆ ὁ Μιχάλης Περάνης. Πῶς νά φαντα-

στεί πώς τά θολά μάτια πού τόν αγνάντευαν ἦταν τά φωτεινά μάτια τοῦ γιου του πού μαθητή, ντυμένο σέ ροῦχα ἀγρότη, τόν φυγάδεψε ἕνα θράδυ γιά νά μήν τόν πιάσουν οἱ Τοῦρκοι; Ἐπιασε τό χέρι τοῦ μελλοθάνατου καί τόν εἶδε νά κλείνει τά μάτια, σάν νά ἐπιθυμοῦσε νά μή χάσει ποτέ πιά τήν εἰκόνα τοῦ πατέρα του.

Σέ λίγην ὥρα ξεψύχισε.

Ἦταν πρωί τοῦ Ἀπρίλη. Ἀρωματισμένες ἀνάσες ἔμπαιναν ἀπό τό ἀνοιχτό παράθυρο. Στήν ἐξοχή ζωντάνευαν καί τά ἄψυχα ἀκόμη.

«Ἐξω ἀνθίζ' ἡ ἀγράφμελῃ κι' ἀπλώνει τά κλαδιά της.»

Μέσα στό σπίτι ἐξεσποῦσε τό βαρὺ ἡπειρώτικο μοιρολόγι.

Μά ἄς γυρίσουμε πίσω στό ἔργο του.

Ὅταν ὁ Κρυστάλλης γύρισε στή Ἀρτα ἄρρωστος εἶχε μαζί του κι ἕνα μπαούλο μέ τό ἀρχεῖο του. Αὐτό τό μπαούλο, καί κοντά σ' αὐτό κι ἄλλα χαρτιά τοῦ ποιητῆ τά ἔκαψαν γιά νά μή μεταδώσουν τήν ἀρρώστεια του. Ὁ Γ. Γάγαρης διάσωσε λίγα χειρόγραφα.

Ἄν (πόσα ἄν;) δέν ἐκαίγονταν τό ἀρχεῖο του, τότε, ἴσως θά εἴχαμε ἕνα ἄλλο ἔργο, καί ἡ τύχη τοῦ γνωστοῦ θά ἦταν ἄλλη. Σήμερα ἡ κριτική ἀποφαίνεται σ' ὅ,τι ὑπάρχει καί θγάζει τά συμπεράσματά της.....

Σπ. Γαγάρης

Β. ΚΡΑΨΙΤΗ

«ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ»

Στό διβλίο του «Ἠπειρώτες λυρικοί» 1969/3 σσ. 141 καί 151-152.

Στά Γιάννινα ἦταν ὀνομαστός ἔμπορος ὁ πατέρας τοῦ ποιητῆ, ὁ Δημήτριος Κρυστάλλης. Φλογερός πατριώτης συντηρεῖ μέ δικά του ἔξοδα ἐπαναστατικό σῶμα. Ἀπό τή συνθήκη τοῦ Βερολίνου περιομίνει τή λευτεριά τῆς Ἠπείρου. Ὅταν οἱ ἐλπίδες σβήνουν πασχίζει γιά τήν ἀπελευθέρωση τοῦ χωριοῦ του μέ τό νά χαρακτεῖ ἡ συνοριακή γραμμή στόν αὐχένα Ἀγιοι Ἀπόστολοι – Γέφυρα – Παπαστάθη – Ἀραχθός ποταμός. Φιλοξενεῖ στό ἀρχοντικό του στό Συρράκο τήν Ἐπιτροπή καί προσφέρει κρυφά στόν Ἀντιπρόσωπο τῆς Αὐστρίας, μαζί μέ τό φίλο του Νίκα, 20.000 χρυσές λίρες. Μά δέν κατορθώνει τίποτε.

Δοκιμάζει ἕνα ὀλιγοήμερο ταξίδι τό καλοκαίρι τοῦ 1893, στή λεύτερη Ἠπειρο [Ἀρτα]. «Εἶδα ἐκ τοῦ πλησίον τήν πατρίδα μου, τά βουνά καί ἀνεγεννήθη» ἔγραφε (...) Μά ἡ ὑγεία του εἶχε χαθεῖ πιά. Συγκινεῖται ἀπό τίς παρακλήσεις τῆς παντρεμένης στήν Ἀρτα ἀδελφῆς του νά πάει ἐκεῖ νά τόν περιποιεῖται αὐτή, καί στά μέσα τ' Ἀπρίλη, ὅταν ὅλα στάζουν δροσιά καί φῶς, ὁ ποιητής φτάνει στήν Ἀρτα, σωστό ἐρείπιο γιά νά σδήση σέ μία βδομάδα».

Σπ. Γαγάρης

ΣΤ. ΚΑΡΡΑ

«ΚΩΣΤΑ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ Ο ΤΡΑΓΟΥΔΙΣΤΗΣ ΤΟΥ ΒΟΥΝΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΤΑΝΗΣ»

Στό: «Λογοτεχνικά Πορτραίτα» Ἀθήνα, 1967, σ. 161.

Ἀντικρύζει στή ν Ἀρτα τ' ἀγαπημένα του βουνά, πάνω
στήν καλύτερή τους ὥρα: Τήν ἀνοιξιὰτικη. Ἀνθοῦν τά λουλού-
δια, ἡ πλάση ὅλη μοσχολοῶ, τό τραγούδι τῶν πουλιῶν εἶναι
αὐτόχρημα ὕμνος στή ζωή. Μά αὐτός, πού τόσο εἶχε τραγουδή-
σει αὐτή τήν ὁμορφιά, δέν μπορεῖ πιά νά τή χαρεῖ. Βρίσκεται στό
κρεβάτι κατάκοιτος. Ψυχομαχάει. Μέσα στόν πυρετό του, ἀπο-
ζητᾷ τόν πατέρα του. Ἐκεῖνος ἀργεῖ νά φτάσει ἀπό τά Γιάννενα.
Καί φτάνοντας, δέ βρίσκει, παρά τόν τάφο.

Ὁ ποιητής ξεψύχησε Ἀπριλίου 22 τοῦ 1894, Μεγαλοδρόμο-
δο. Τό σημαδιακό ἀστέρι, πού τόσα πολλά ἀκόμα ὑποσχόταν στή
δημοτική μας ποίηση, ἔσθλησε μέσα στό σκοτάδι τῆς αἰώνιας νύ-
χτας μόλις στά εἰκοσιέξι του χρόνια. Κηδεύτηκε Μεγάλη Παρα-
σκευή, ἀμέσως μετά τόν Ἐπιτάφιο. Καί σίγουρα, θά σκυθρῶπια-
σαν κείνη τήν ὥρα ὁλόγυρα τά ἡπειρώτικα βουνά, βλέποντας νά κατεδάξουν στόν τάφο
τόν λυράρη τους. Χορό ἀρχαίας τραγωδίας θά σχηματίσαν μέσα στά φαράγγια τους οἱ
νεράιδες. Καί τά πετούμενα, πού πλατάγιζαν τά φτερά τους στίς πανήψυλες βουνοκορ-
φές, θάκαμαν τό τερέτισμά τους θρῆνο σπαρακτικό.

«ὦ γλυκύ μου ἔαρ, γλυκύτάτόν μου τέκνον πού ἔδω σου τό κάλλος...»

ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΗΜΑ

7-9-1925

«Μᾶς γράφουν ἀπό τήν Ἀρτα, ὅτι, πρωτοβουλία τῆς ἐκεῖ φοιτητικῆς συντροφιάς,
ἐτελέσθη τήν 1ην Σεπτεμβρίου ἕνα ὠραῖο φιλολογικόν μνημόσυνο στόν τάφο τοῦ ποιητοῦ
Κώστα Κρυστάλλη. Ὁ τάφος τοῦ ποιητοῦ εὐρίσκεται, ὡς γνωστόν, εἰς τό νεκροταφεῖον
τῆς Ἀρτης ἐγκαταλελειμμένος, ἄγνωστος καί πενιχρός. Εἶχε γίνει πρό τετραετίας κά-
ποτε κίνησις ἐκ μέρους τῶν τότε μαθητῶν τοῦ γυμνασίου Ἀρτης πρὸς συλλογήν ἐράνων
διά τόν καλλωπισμόν τοῦ τάφου τοῦ ποιητοῦ ἀλλά τό συγκεντρωθέν ποσόν ἦτο ἀνεπαρ-
κές, παρά τό θερμόν ἐνδιαφέρον πού ἔδειξαν οἱ διανοοῦμενοι καί ἰδιαιτέρως ὁ κ. Κ.
Παλαμάς. Τώρα οἱ καλοὶ νέοι τῆς Ἀρτης συνεχίζοντας τήν προσπάθειαν τῶν προ-
κατόχων των ἀνέλαβαν νά φέρουν εἰς πέρας ὅ,τι ἐκεῖνοι δέν κατώρθωσαν. Καί ἔκαμαν
τήν ἑναρξιν μέ μίαν ὠραίαν καί τιμητικὴν πρᾶξιν· συνεκεντρώθησαν περὶ τόν τάφον τοῦ
Κρυστάλλη καί ἐτέλεσαν φιλολογικόν μνημόσυνον ἀποτίοντες φόρον τιμῆς καί θαυμα-
σμοῦ πρὸς τόν ποιητήν. Ἀς ἐλπίσουμε ὅτι θά ἐπιτύχουν».

ΕΛΕΥΘ. ΚΟΤΣΑΡΙΔΑ

ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΔΙΑ ΤΟΝ ΤΑΦΟΝ ΤΟΥ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ

Ἐφημ. «Ἐμπρός», Ἐτ. 25, Ἀρ. 8685, 17-12-1920. σ.1.

Ἐλαβα πρὸ τινός καιροῦ ἀπὸ τὴν Ἀρταν τὴν ἑξῆς ἐπιστολήν:

«Ἀξιότιμε κύριε.

Ὀλίγο μακριὰ ἀπὸ τὴν πόλιν μας, στὰ κράσπεδα τοῦ ξηροῦ δουνουῦ τῆς Περιάνθης, σὲ μίαν ἀπόμερη γωνιά τοῦ τόπου τῆς λήθης καὶ τοῦ πένθους, τῆς μαύρης πόλεως τῶν νεκρῶν, κάτω ἀπὸ τὰς ρίζας μαραμέννης τριανταφυλλιάς, εἶναι ὁ τάφος τοῦ Κώστα Κρυστάλλη.

Δέν καίει καμμιὰ νεκρική κανδήλα, δέν ἀπλώνει τοὺς μεταξωτοὺς του φιλόγκους καὶ ἀνέμωτον στεφάνιν· καὶ εἰς τὸ κεφάλιν τοῦ τάφου κανένα σημάδι, οὔτ' ἕνας ξύλινος σταυρὸς δέν δείχνει πῶς κεῖτ' ἐκεῖ ἕνας Χριστιανός.

Σιγαλὰ τὸ ποτάμιν ποῦ κυλάει παρέκει τοῦ χαρίζει κάποιον μυστικὸν μυρολόιν, ὁ ἄχαρις Γκιωνῆς ἀπὸ τὰ μαῦρα δέντρα τοῦ Ψιθυρίζει κάποιον βαρὺ παράπονον, καὶ τὸ φεγγάρι θὰ φιλή ἴσως τὸν τάφον του, καὶ βωδῶ μέ τὰ χλωμά καὶ κρύα χέρια του θ' ἀγκαλιάζῃ τὸ μεγάλο Νεκρό.

Στοὺς ἄλλους εἶναι ἄγνωστος ὁ τάφος. Σύντροφός του ἀχώριστος, στεφάνιν τῆς δόξης του, δραβεῖο τῆς Μούσης του μένει μονάχα ἡ μαραμένη τριανταφυλλιά ποῦ τόσες ἀνοιξεις τὸν ἔβρανε μέ τὰ ὁμορφὰ τῆς ἄνθη καὶ τοῦ χάρισε στεφάνια ἀπὸ τὰ μαργαριτάρια τῆς πρωΐνης δροσίδας.

Ὁ μαραμένος λεβέντης, ὁ Κρυστάλλης, διάδθηκε ἀπὸ τὴ ζωὴ ἀφίνοντας μεγάλα διαμάντια στὴν ἑλληνικὴ Μοῦσα, ποῦ ἐθαυμάσθησαν καὶ ἀνεγνώσθησαν.

Κανέναν ὅμως πλούσιον δέν ἀνοίξε φιλάνθρωπον χέριν, κανέναν μορφωμένον δέν ἐφρόντισε γιὰ τὸ λησμονημένο τάφον του.

Κ' ἔτσι παραλείπεται στοιχειῶδες χρέος ἀπὸ τὸ μέρος τῶν ἀνθρώπων ποῦ ζοῦνε καὶ διανοητικά. Μέ τὴ συνειδήσει τῆς θλιδερῆς αὐτῆς λησμοσύνης πολλοὶ εὐγενικοὶ νέοι τῆς πόλεως μας συγκροτήσαν ἕνα Σύλλογον. Σκοπὸς τοῦ Συλλόγου, νὰ στήσῃ ἕνα μνημεῖον σὸ χῶμα ποῦ σκεπάζει τὸν Κρυστάλλη, ἕνα τέτοιο ποιητὴ.

Ἐδῶ στὴν πόλιν μας ἡ ἐμπνευσμένη αὐτὴ προσπάθεια ἤρρε πολλοὺς καὶ πρόθυμους ὑποστηρικτάς. Ἀλλὰ πρέπει νὰ γίνῃ γνωστὴ σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα.

Γι' αὐτὸ προτρέχουμε σ' ἐσᾶς ποῦ τόσον ἐκτιμᾶτε τὸ ἔργον τοῦ Κρυστάλλη. Σᾶς παρακαλοῦμε, ὑψώστε μιά φωνὴν γιὰ τὸ Σύλλογον τοῦτο.

Ἐνα σας σημείωμα σὸ «Ἐμπρός» ποῦ θὰ κινήσῃ τὴν προσοχὴν καὶ τὴν συμπάθειαν σὸ ἔργον τοῦ Συλλόγου, ἐλπίζουμε πῶς θὰ τὸν αὐξήσῃ πολὺ τὸν ἀριθμὸν τῶν μελῶν του, καὶ πῶς μίαν σας σύστασιν θὰ πλουτίσῃ ὑπερβολικὰ τὸ ταμεῖον του.

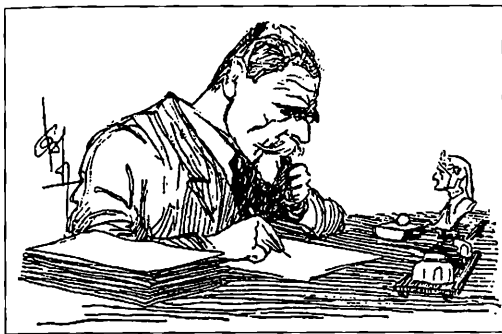
Σᾶς παρακαλοῦμε λοιπὸν πολὺ νὰ μᾶς βοηθήσετε. Φθάνει νὰ ἔχουμε τὴν ἰδικὴν σας ὑποστήριξιν, καὶ θὰ προχωρήσουμε σὸ ἔργον μας μέ νέα ζωὴ καὶ δύναμιν.

Μέ τὴ μεγαλειτέρα ἐκτίμησιν. Ἐλ. Κοτσαρίδας μαθητῆς τῆς Διαιτάξεως τοῦ Γυμνασίου.»

Κ. ΠΑΛΑΜΑ (W)

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΠΑΝΩ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

«Εμπρός», "Ετ. 25, 'Αρ. 8685, 17-12-1920, σ.1.

Τό γράμμ' αὐτό δέν ἐπιδέχεται σχόλια. Εἶναι ὠραῖον, καί εἰς τήν οὐσίαν του καί εἰς τήν μορφή του ἀντάξιον τῆς ιδέας τῆς ὁποίας ὑπερμαχεῖ. Καί μόνον τό εὐγενικόν του ξεχώρισμα, εἰς τοὺς καιροὺς τούτους τῶν εὐκόλων πατριωτικῶν κηρυγμάτων καί τοῦ λυσσώδους ἀλληλοφαγωμοῦ, πού μᾶς ἐνθυμίζει ὅτι ὑπάρχουν νέοι, ἀντί νά κατατρίβωνται εἰς πολιτικές διαμάχας, μέ συνθηματικές καί τετριμμένες φράσεις, συγκινούμενοι ἀπό τήν ἐγκατάλειψιν ἑνός τάφου, κάτω ἀπό τόν ὁποῖον ἀναπαύεται

εἷς ποιητής, ἀξίζει νά κινήσῃ τό ἐνδιαφέρον καί τόν ἐνθουσιασμόν ἀκόμη νά ἐξυπνήσῃ. Ἄπευθύνομαι πρὸς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι πολὺ καλά γνωρίζουν ὅποιαν ὑψηλὴν σκοπιμότητα, πρακτική, καί μέ ὅλην τῆς τήν ὑπερνέφελον συχνά ἰδανικότητα, ἀντιπροσωπεύει ἡ ποίησις εἰς τόν δῖον τῶν ἐθνῶν. Τοσούτῳ δέ μᾶλλον ἀξίζει νά ἐνισχυθῇ τό αἶσθημα τοῦτο, προκειμένου περὶ ποιητοῦ ὁποῖος ὁ Κρυστάλλης.

Κωστή Παλαμά

W

ΑΔΩΝΙΔΟΣ

(Λογοτεχν. Ψευδών. τοῦ Μιχ. Παπαδόπουλου [Μιχ. Περάνθη])

Η ΣΕΛΙΔΑ ΜΑΣ

Στό π. «Παιδικὸς Κόσμος», 'Αρ. φ. 11 (171) 15-3-1935, σ. 5.

Μικρά παιδιά ἀκόμη, πηγαίναμε στό φτωχικὸ του μνημα, στό ερημικὸ κοιμητήρι τῆς Ἱερᾶς... Μᾶς ἔκανε ἐντύπωση μιὰ παράξενη πέτρα, σέ σχῆμα κώνου, πού ἦταν στήν κορυφή τοῦ θαμνοφραχτοῦ τάφου... Μιὰ πέτρα βαθιά σταχτοχρωμή, θλιβερή, πού διατηροῦσε χαραγμένο τό ὄνομα τοῦ ποιητῆ... Καί μέσ' ἀπὸ τό ὄνομα τοῦ ποιητῆ... Καί μέσ' ἀπὸ τό πράσινο τῶν δεντρολίδανων – καί μέσ' ἀπ' τὰ μυροβόλα ἀνθάκια ἑνὸς ἀγιοκλήματος πού τὴ σκέπαζαν

– αγωνιζόμαστε νά συλλαβίσουμε τό όνομα... Κώστας Κρυ...υστά...Κρυστάλλης...

– Κρυστάλλης!...

Ποιός νάταν ἀλήθεια αὐτός;... Καί ρωτούσαμε... Καί μάθαμε... Καί ξέραμε πώς ἦταν ἓνας λεβέντης τῶν βουνῶν, ἓνας τραγουδιστής τοῦ χωριοῦ καί τῆς στάνης, πού σμίλευε στίχους γιά ξωθιές καί νεραίδες, πού ἔψελνε τά ρουμάνια καί τίς βοσκές, πού τραγουδοῦσε τά ἡλιοδοσιλέματα καί τήν ἀνθισμένη ἀγρόμπελη... Κι αὐτός ὁ ποιητής μιά μέρα κατασπαράχτηκε ἀπό τ' ἀγρίμι τῆς ἀρρώστειας... Κι αὐτός ὁ ποιητής μιά νύχτα ἔκλεισε τὰ μάτια παντοτεινά... καί τὰ χεῖλια του, ἀσάλευτα δέν ξανατραγουδῆσαν ἀγαπημένους σκοπούς!...

Β. Δ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ - Κ. ΦΩΤΑΚΗ

ΛΕΞΙΚΟ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ Ἀθήνα, 2000, σ. 131

«Κ. ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ»

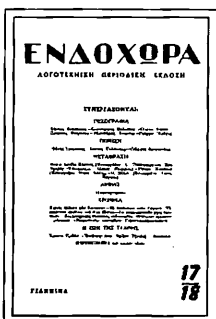
«... Τήν ἐπόμενη χρονιά [1894] ἀφοῦ ἐκδόσει σέ ἓναν τόμο μέ τίτλο «πεζογραφήματα» τά διηγήματα πού εἶχε γράψει μέχρι τότε, πηγαίνει στήν Κέρκυρα γιά ἀνάρρωση. Ὅμως οὔτε ἐκεῖ βρίσκει γιатρεία. Ἡ κατάσταση τῆς ὑγείας του τώρα εἶναι πολύ χειρότερα ἀπό πρῖν. Γιά νά βρεῖ λίγη θαλπωρή στά στερνά του, πηγαίνει στήν Ἀρτα, ὅπου ζοῦσε ἡ ἀδερφή του. Ἐκεῖ πεθαίνει σέ ἡλικία εἴκοσι ἑξί ἐτῶν.»

ΕΛ. ΧΩΡΙΤΗ

«ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ»

(Μιά ἀναθεώρηση σέ style ὁδοιπορικοῦ)»

Στό π. «Ἐνδοχώρα», Χρ. Γ. τχ 17-18, σσ. 973-975.

.....
 Ὁ δρόμος τώρα μέ φέρνει στήν Ἀρτα.

Μιά πολιτεία στριμωγμένη μέσ στήν κρύα θηλιά τοῦ Ἀρχάτου. Ὁ ἄθλιος συννοικισμός τῆς Γέφυρας, λασπωμένοι, πορτοκαλεῶνες, χάνια μέ νυσταγμένα ἄλογα, τ' ἀνηφορικά σπίτια τῆς Παριορίτσας, ὁ ἄερας πού σφυρίζει στούς Ταμπιακιάδες πῶ πάνω, βραχνάς ὁ ὄγκος τοῦ Κάστρου. Τουρκόσπιτα καί στενοσόκκακα πού τραγουδᾷ ἀκόμα καί τώρα κάτω ἀπ' τό πόδι τοῦ περαιοτικοῦ τό γκαλντερίμι. Τίς Πέμπτες ἡ λαϊκή ἀγορά τοῦ Μονοπωλιοῦ μέ τούς καμπίσους καί τούς ὀρεσίβιους τῶν Τζουμέρκων μετά τό ξεπούλημα τῶν καρπῶν τούς

ἀδέξιους κι ἀναποφάσιτους, νά τούς τραβᾷ στά χαμηλοτάβανα μαγαζιά του ὁ Ἑβραῖος. Πρίν φτάσεις στό Ρολόι μέ μιὰ ἀδιόρατη νεκρή ζώνη χωρισμένα ἀπό τά Χριστιανοπάιδα τά παιδιά τῶν Ἑβραίων. Ἀκοῦς δυό γλώσσες, τήν παχιά προφορά τοῦ βορ ιδιώματος κι ὄχι σπάνια τά ἑλαχικά. Κι ἀκριβῶς ἀνάμεσα σ' ὅλα αὐτά καί πολύ μέσα τους ἕνας λοξός δρομάκος σέ σταματᾷ. Μιά ἐπιγραφή ἐκεῖ πού σήμερα εἶναι μιὰ ἀποθήκη: «Ἐδῶ πέθανε στίς 26 Ἀπριλίου 1894 κ.τ.λ. κ.τ.λ.».

Ὁ Κρυστάλλης, ὁ ὥραιολόγος ἰδανιστής, θά μπορούσε ποτέ νά δεῖ καί νά τραγουδήσει, ἄν ζοῦσε τούτη τή μαγεία τῆς χοντρῆς ἐκτάδην ἀπλωμένης ζωῆς; Ἀμφιβάλλω – ἀπλῶς ἔμελλε νά τό δοκιμάσει μέ τήν κατάσαρκα, ἄχαρη νοσταλγία του ὁ πονεμένος καί ὀπωσδήποτε γνήσιος Κοτζιούλας. Κι ὅμως ὑπάρχει κι ἄλλη παράδοση γιά τούς σημερινούς ἢ αὐριανούς ἐπιδόξους τοῦ ποιητικοῦ λόγου. Ὁ θρύλος τοῦ Πρωτομάστορα, λεία τοῦ νεοϊδεαλισμοῦ τοῦ Καλομοίρη, τῆς θεατομαγίας τοῦ Θεοτοκά. Κι ἀκόμη πιό βαθιά, μέσ' στήν παλιά λάσπη, ὑπάρχει περισσότερος σπόρος. Ἐδῶ συλλογίζομαι, ὕψωσε τό χέρι του κι ὀρκίστηκε ὁ Μακρυγιάννης. Εἶναι σά νά χαλκεύτηκε κι ἐδῶ, βαθύσυρτα, ὑπομονετικά, ἕνα μέρος τοῦ '21. Κι ὄχι σάν καπηλεία καί σάν φιλαρέσκεια τοῦ φυλετικοῦ ριζικοῦ μας, ἀλλά συγκλονιστικά, συχνά μ' ἐκρηκτικές ἢ δραματικές διεργασίες. (Πῶς νά ξεχάσεις λ.χ. πῶς ὁ ἴδιος ὁ στρατηγός διηγεῖται τή φυλάκισή του μαζί μ' ἄλλους σ' ἕνα μπουντροῦμι τοῦ Κάστρου κι ἀπό τήν πολλή ἀσφυξία τοῦ βρωμισμένου χώρου ἔβαξε ὁ καθένας τό πιό ζωώδη ρουθούνια του γιά λίγη ἀναπνοή, ὥσπου νά τόν τραβήξει ὁ ἐπόμενος ἀπό τήν κλειδαρότρυπα! Πῶς ἐκεῖ εἶπε, πρίν ἀπό τό ξεσπάθωμα τοῦ Μπακόλα καί τοῦ Καραϊσκάκη καί πολύ πρίν ἀπό τή θυσία τοῦ Πέτα τή σημαδιακή φράση: «Ὁ Τοῦρκος βόδι θεοτικόν καί παντήχαινε θά μοῦ βγεῖ ἡ ψυχή μου, δέν ἤξερε ὅτι ἦταν βαθιά!»)

Ἀλλά ὁ ἴδιος δρόμος τοῦ «Ἐδῶ πέθανε κ.τ.λ. κ.τ.λ.» μᾶς ὀδηγεῖ ἐπίσης στή πύλη τῶν Ἀγγελοκομνηνῶν. Εἶναι μιὰ ἄλλη παράδοση τούτη, ἡ ἀτιμόσυλλα διά μᾶς καταναγάζεται ἀπό μιὰ θαρύνητη φωταψία. Ἡ συνειδησὴ μας δαραίνει ἀπό τήν παρουσία ἐνός ἄλλου πολιτικοῦ, ἀπό τήν εὐγένεια ἐνός παρελθόντος πού τά λείψανά του ἐπιμένουν ἀκόμη στούς τρούλους τῆς Παρηγορήτριας τῆς Ἀγίας Θεοδώρας καί τῆς Κάτω Παναγίας.

Ὁ Κρυστάλλης πού εἶναι; Καταλαβαίνω πῶς δέν μ' ἀκολούθησε, στάθηκε καρφωμένος στήν ἐπιγραφή του (...) Πηγαίνω λοιπόν νά τόν συναντήσω ἀλλοῦ. (...) στήν τελευταία κατοικία του, ἐκεῖ ἔξω δίπλα στήν σκοποβολή τῶν στρατιωτῶν (...) Κάτω ἀπ' τὰ ριζιμιά βοῦν ἄ, δίπλα στήν ὑποὺλη κοίτη τοῦ Ἀράχθου ἐκεῖνος κακόγοστος ἀγαλματένιος, μέ τό ἀφελές σύμπλεγμα: μιὰ φλογέρα, ἡ καρδιά κι' ἐπάνω ἕνα πουλί, προφανῶς ὁ σταυραετός του)...

«ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ

Τό πονεμένο, τ' άγνό παιδί τής Πίνδου»

Γιάννινα, χ.χ., Β' Έκδοση, σσ. 7-10, 12, 17-18, 24, 53-56, 116-117.

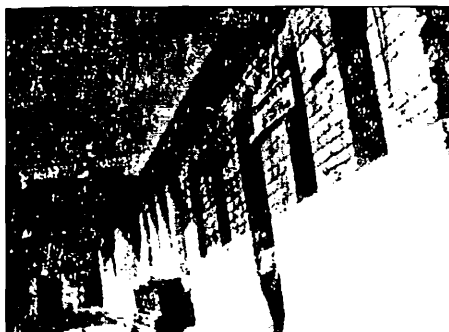
«[Συρράκο, ή Πατρίδα του Κρυστάλλη]: ... Άπέναντί μας ή κορυφή των Τζουμέρκων, έπιβλητική και πανύψηλη. Καθημερινά μέ την όψη της χαιρετά τά Γιάννινα (...) Μπροστά μας ή Άθαμανική κορυφή στην κυριαρχία των αιθέρων. Αυτά τά δουνά τής Ήπειρου, Τζουμέρκα και Περιστερί, αντικρυστοί γίγαντες, νιώθεις νά σ' άγκαλιάζουν. Σου στέλνουν από τή στεριόσύνη τους, μήνυμα αισιοδοξίας. Έκει αποθεώνεις τή διδλική γαλήνη και σέ οδηγεί στην έκσταση του ύψωμου, τό άδιατάραχτο των άλπικών τοπίων, πότε μέσα από ιριδισμένες αποχρώσεις και πότε από διαύγινα άνάερα ριντό.

Σάν βασιλεύει ό ήλιος μά ρόδινη άνταύγεια στίς κατωφέρεις και τίς κορυφογραμμές πηχτή ή φωτοχυσία, στέλνει φιλιά τίς άκτίνες ενώ τό πρώτο πλάνο του χαμηλού ύψώματος – παρθενόκορη λέτε – καρτερεί κι' αυτό τή λαμπερή πανδεσία, χαμηλοβλέποντας μέ σκιρτήματα τό φοίδο, πού μέ χάρες παιγνιδισμένες θά τό στολίσει στον όλόφωτο άσπασμό του (...) Σέ μεγαλειώδη έμφάνιση προβάλλουν τήν όρεινή τους φυσιολογία τά δυο δίδυμα παιδιά του Λάκμωνα, φαλιασμένα στοργικά στίς πλαγιές του. Τό Συρράκο άριστερά και μπροστά μας οί Καλαρρύτες. Και τά δύο, ιστορικά άρχοντοχώρια. Και τά δυο στά φρύδια γκρεμών χωρισμένα από τον ποταμό Χρούσια (...) Συρράκο (...) Κάτωθέ μας χαράδρα κατακόρυφη και στην κοίτη δεσμευμένα άφρίζοντα τά Άράχθινα νερά του Χρούσια (...).

Ό πατέρας του τόν φέρνει δωδεκάχρονο, γιά νά μείνει όχτώ χρόνια, στά Γιάννινα (...) Έλεύθερος από τά δουνά του Λάκμωνα, σκλάβος στή θρυλική πόλη, ό άμούστακος ραγιάς...

Φεύγουν (...) Ή φυγή, στην καρδιά τής χειμωνιάς συνεχίζεται. Τελευταία πορεία προς τήν λευτεριά... Δυό μέρες σέ χαράδρες σκαρφαλώνει και σέ χάνη κατηφορίζει, διαβαίνει ποταμούς μ' άγριοδρόμει και χονιά και με ύπνο στό ύπαιθρο. Ξημερώνοντας Χριστούγεννα, άκούει κάλαντα παιδιών πού πηγαίνουν κι' αυτά και τουτοι στο έλληνικό φυλάκιο. Πατούν στην Καλαρρύτεκη περιοχή, χώμα έλληνικό κι' άπ' έδω και πέρα τή διαδρομή του φαντάζεται όνειρική, πνιγμένη στό φώς του λυτρωμού. Φθάνει στήν Άρτα όπου μένει 10 μέρες. Ταχυδρομεί ένα ύδριστικότατο γράμμα στον πατέρα του έπίτηδες, γιά νά τό δείξει στό Δικαστήριο....

...Άρχή του τέλους. Άλλάζει στέκι, πηγαίνοντας σ' ένα ξενοδοχείο στά Χαντεία κοντά. Λυπητερή προαίσθηση στην όψη, κυνηγιέται μέ τό μαράζωμα. Ένα γκαρσόνι δλοσυρό, άξεστο και δάνασο, τ' άφήνει τροχάδην λίγη σούπα και φεύγει μ' άποστροφή, μή τυχόν κολλήσει χτικιό. Κάθεται μόνος ό καημένος πολύπαθος ποιητής μέ τά χέρια στά μάγουλα και στά γόνατα. Τή στερνή άπαντοχή του τή σέρνει ό πυρετός στά μολεμένα στήθια. Και ή Ουρανία, ή κόρη τής σπιτονοικοκυράς, μέ τά πόσα θερμά γράμματά της, τήν άγάπη γι' αυτόν, στέκεται άνάξια ήγερία, άνάξια νά σταθεί σωτήρας του, συντροφισό του κι άς του έγραφε μέ τή γυναικεία ύποκριτικότητα «πιστή μέχρι τάφου» και ότι «θά αυτοκτονήσω γιά σένα»....

ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ ΣΤΗΝ ΑΡΤΑ.

Λίγες μέρες ζει σ' αυτό. Τό σπίτι αυτό είναι
γυφτοσιδεράτικο αντί νά γίνει μουσείο...

(Από έγχρωμη διαφάνεια Γ. Βρέλλη)

‘Ο Κώστας Κρυστάλλης διψᾷ νά σωθεῖ
καί νά ζήσει. Πηγαίνει στήν Κέρκυρα (2-3-
1894) γιά ἕνα μῆνα, ν’ ἀλλάξει κλίμα.

«Νᾶξερεις πῶς μέ χτικιάζει αὐτή ἡ ἀνα-
γέννησι τῆς φύσεως μέ τήν ἀνοιξι.....

«Φεύγω Σάβδατον δι’ Ἄρτα ν καί
ἐκείθεν τό καλοκαίρι στά θουνά, ἄν ζήσω».

‘Αλλά δέν ἔζησε. Μέ τό πλοῖο φτάνει στό
ἐπίνειο τῆς Ἄρτας, τήν Κόπραινα.
Τόν καρτερεῖ ἡ ἀδελφή του Μαρία.

«Ζητᾷς κανέναν ἄρρωστο;» τῆς λέει ὁ
ἀξιωματικός.

«Μέσα εἶναι στήν κουκέτα, ἄν δέν τόν
βοηθήσης εἶναι ἀδύνατο νά κατέβῃ μοναχός
του».

Νά πῶς μᾶς ἀφηγεῖται τή σκηνή αὐτή ἡ
Μαρία Βασιώτη:

«Ανεδαίνω, ψάχνω παντοῦ, μά δέν τόν βρίσκω, δέν ἔδλεπα τή θωριά του. Καμμίᾳ φο-
ρά κυττάζω πιό προσεχτικά σέ μιά κουκέτα καί τόν βλέπω μισοκοιμισμένο, ἀδύνατο,
χλωμό, πετσί καί κόκκαλο, ἀγνώριστο. Πηγαίνω κοντά του, τόν χαϊδεύω. Τοῦ λέγω λόγια
παρηγορητικά καί σιγά-σιγά τόν κατεβάζω ἀπό τό βαπόρι, τόν βγάνω στήν παραλία καί
ἀπ’ ἐκεῖ τόν φέρνω στήν Ἄρτα».

Τό σπίτι εἶναι κοντά στήν Ἀγία Θεοδώρα, τήν προστάτιδα τῆς πόλης. Λίγες μέρες ζεῖ.
Λέει στήν ἀδερφή του νά πλένει τά χέρια, ὅταν τοῦ δίνει φάρμακα καί νά μὴν ἀφήνει τά
παιδιά νά τόν πλησιάζουν. Ἡ ἀδερφή του τοῦ γλυκαίνει τίς ὕστατες στιγμές.....

22 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1894. Μεγάλη Πέμπτη. Κλείνει τό δράμα του, μέ τραγικό ἐπίλογο, ὁ
ἀγαπημένος τῆς Μούσας. Στίς 9.30 σδῆνει τό φῶς τοῦ τοσπανόπουλου, γιά νά χαθεῖ στό
σκοτάδι τοῦ θανάτου...

[Γιά «τό σπίτι τοῦ βουκολικοῦ τραγουδιστῆ τοῦ δάρδου τῆς στάνης καί τοῦ χωριοῦ
Κ. Κρυστάλλη» στό Συρράκο]: ...Τίποτε ἄλλο παρά ὄψη ἐρήμωσης. Καημένη Κρυστάλλη!
“Ὅλα τά τραγούδησες ἐσύ. Χάλια τό σπίτι πού εἶδες τό φῶς, χάλια κι’ ἐκεῖ πού ἐοδησες.
Τό σπίτι σου αὐτό πού γεννήθηκαν δέν θυμίζει τό δικό σου. Τό σπίτι πού πέθανες στήν
Ἄρτα φυματικός, σιδεράδικο εἶναι ἀκόμη».

Κ. Κρυστάλλης

Σχέδιο του αίγυπτιώτη ζωγράφου Ἀπ. Κυρίτη (Στό μικρό – αφιερωματικό βιβλίο του Χ.Α. Γιαννουλοπούλου, 1968, «Στά 100 χρόνια του Κ. Κρυστάλλη», Ἀθήνα).

Κ. ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ «ΣΤΟ ΣΤΑΥΡΑΕΤΟ»

«... Παρακαλῶ σέ σταυραητέ, γιά χαμηλώσου ὀλίγο καί δός μου τίς φτεροῦγες σου καί πάρε με μαζί σου, πάρεμε ἀπάνω στά δουνά [τά Τζουμέρκα] τί θά μέ φάει ὁ κάμπος.

Κ. Κρυστάλλης

Η ΠΡΟΤΟΜΗ ΤΟΥ Κ. ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ ΣΤΗΝ ΑΡΤΑ

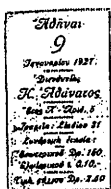
Πηγή: Έφημ. «Κυριακή του Έλευθέρου Βήματος», 9-1-1927, σ. 8.

Θωμάς Θωμοπούλος

ΘΩΜΑΣ ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ (σέ σκίτσο καμωμένο από τόν
ἴδιο)

Καθηγητής τῆς Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν – Ἀκαδημαϊκός
Ὁ Γλύπτης πού φιλοτέχνησε τήν προτομή τοῦ Κ. Κρυστάλ-
λη, ἡ ὁποία στήθηκε στήν Ἀρτα.

Η Κυριακή του "Θηροδρόμου Βήματος",

ΑΝΩΝΥΜΩΣ

Η ΔΟΞΑ ΜΕΤΑ ΘΑΝΑΤΟΝ

«Θέλω, μά δέν ἔχω φτερά, δέν ἔχω κλαπατάρια,
Καί τυραννιέμαι, καί πονῶ, καί σδιέμαι νύχτα μέρα.
Παρακαλῶ σέ σταυραητέ, γιά χαμηλώσου ὀλίγο.
Καί δός μου τίς φτεροῦγες σου καί πάρε με μαζί σου.
Πάρε με ἀπάνου στά βουνά, τί θα μέ φάει ὁ κάμπος».

Η ΠΡΟΤΟΜΗ ΤΟΥ Κ. ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ ΜΕΤΑΦΕΡΕΤΑΙ ΔΙΑ ΝΑ ΣΤΗΘΗ ΕΙΣ ΑΡΤΑΝ

Ἦται τόν ἐφαντάσθη τόν ἀλησμόνητον ποιητήν ὁ
καλλιτέχνης γλύπτης καί καθηγητής τῆς σχολῆς τῶν
Καλῶν Τεχνῶν κ. Θωμᾶς Θωμόπουλος ἐπάνω εἰς τίς
φτεροῦγες ἑνός σταυραετοῦ πού τόν παίρνει ψηλά στά
βουνά. Ἐκεῖνο πού ἐπόθεσεν ὁ Κώστας Κρυστάλλης
καί τόσον τραγικά καί συμβολικά ἐτραγούδησε, τό
ἔνοιωσε θατιά ὁ μοναδικός μας γλύπτης, καί ἐσμίλευσε
τήν προτομή του.

Ἡ προτομή αὐτή τοῦ Κώστα Κρυστάλλη ἔχει τήν ἱστορίαν της.

Ἐχρειάσθηκε νά γίνη σταυροφορία ἐράνων καί διαλέξεων γιά νά συγκεντρωθῇ τό πο-
σόν πού θά ἀπαιτοῦσε ἡ κατασκευή τῆς προτομῆς τοῦ ποιητοῦ.

Ἡ πρώτη ἐνέργεια ἐγίνε πρό πέντε ἐτῶν στήν Ἀρτα. Εἶχε συγκροτηθῇ τότε ἐκεῖ ἕνας
«μαθητικός σύλλογος» ἀπό μαθητάς τοῦ γυμνασίου, ὁ ὁποῖος μέ διαλέξεις, θεατρικές πα-
ραστάσεις κ.λπ. κατέρωθεσε νά συγκεντρώσῃ ἕνα μικρό χρηματικόν ποσόν διά τόν σκο-
πόν αὐτόν. Ὁ σύλλογος ἀπηυθύνθη εἰς τοὺς πλουσίους Ἡπειρώτας καί τοὺς λογίους.
Καί πρόειπε νά ὁμολογηθῇ ὅτι εὖρε θερμὴν ὑποστήριξιν ἀπὸ ὅσους ἐζήτησε τὸν ὁβολόν
των ἡ τῆν ἡθικὴν των ἐνίσχυσιν. Ἰδιαιτέρως ἐνδιεφέρθη ὁ κ. Κωστής Παλαμᾶς ὁ ὁποῖος
ἔγραψε καί θερμότατον χρονογράφημα προσκαλὼν τοὺς μαθητάς εἰς τήν καλὴν των προ-
σπάθειαν. Ἐπίσης καί ὁ ἱστορικός κ. Τάκης Κανδυλῶρος δέν ὑστέρησεν εἰς ἐνδιαφέρον.

Ἀργότερα ἐγίνε εἰς τήν Ἀρταν ἕνας «ὄμιλος φίλων τοῦ Κρυστάλλη» ἀπὸ ἐπιστήμο-
νας καί φοιτητάς, ὁ ὁποῖος ἄρχισε νά ἐργάζεται συστηματικώτερα διά τήν ἐπιτυχίαν τοῦ

σκοποῦ. Τόν ἐδοθήθησαν ἰδιαίτερος εἰς τὰς προσπάθειας του ὁ νομάρχης Ὑ. Ἀρτης κ. Μα-
ραγκόπουλος παλαιὸς δημοσιογράφος καὶ ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διαμένων ἡπειρώτης κ.
Μπίτσος. Εἰς τὰς ἐνεργείας τῶν φιλοπροόδων αὐτῶν ἀνθρώπων ὀφείλεται καὶ τὸ ὅτι ἐνε-
τειχίσθη μιὰ ἀναμνηστικὴ πλάξ εἰς τὸ σπίτι πού πέθανε ὁ ποιητής.

Σοβαρὰν ὥθησιν εἰς τὸ ζήτημα ἔδωκεν ἡ μετάδασις πέρυσιν εἰς τὴν Ὑ. Ἀρτα τοῦ συνερ-
γάτου μας κ. Μιχ. Ροδᾶ, περιοδεύοντος τότε ἀνά τὴν Ἑλλάδα. Ὁ κ. Ροδᾶς ἐνεστερνίσθη
εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὸ ζήτημα καὶ τὸ παρηκολούθησε μέ φλογερὸν ἐνθουσιασμόν μέχρι τέ-
λους. Ἐγραψε ἄρθρα καὶ ἔκαμε καὶ μίαν ὥραιαν διάλεξιν εἰς τὸ θέατρον Κοτοπούλη, διὰ
τὸ ἔργον τοῦ Κρυστάλλη, εἰς τὰς 8 Μαΐου. Ἡ διάλεξις αὐτὴ ὁργανωθείσα ἀπὸ τὴν «Πα-
νηπειρωτικὴν ἀδελφότητα» ἔχει μοναδικὴν ἐπιτυχίαν. Ὁ κ. Ροδᾶς ἐχειρίσθη τὸ θέμα του
μέ ἐξαιρετικὴν τέχνην καὶ ἔφερε εἰς φῶς πλεῖστα ἀγνωστα σημεῖα τῆς ζωῆς τοῦ Κρυστάλ-
λη, ἀνάγνωσε δέ καὶ διάφορα αὐτόγραφα τοῦ ποιητοῦ, ὅπως εἶνε ἡ ἐπιστολὴ του πρὸς
τὸν κ. Ἰ. Δαμβέργην διὰ τῆς ὁποίας ὁ Κρυστάλλης ἐζητοῦσε μιὰ θεσοῦλα γιὰ νὰ μὴ πε-
θάνῃ ἀπὸ τὴν πείναν καὶ τὴν φθίσιν. Ἐδιάβασε ἐπίσης καὶ τὸ πολύκροτον ἄρθρον τοῦ
Γαβριηλίδη. Τῆς 10ης Μαρτίου 1893, τὸ ὅποιον ἐμαστίγωνε μίαν κριτικὴν ἐπιτροπὴν πού
ἐχαρακτήρισε ὡς ἀναξίαν λόγου τὴν παραγωγὴν τοῦ Κρυστάλλη.

Μέ ὅλας αὐτάς τὰς προσπάθειας συνεκεντρώθη ἓνα μικρὸν χρηματικὸν ποσὸν τὸ
ὅποιον παρεδόθη εἰς τὸν γλύπτην κ. Θ. Θωμόπουλον διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς προτομῆς
τοῦ ποιητοῦ. Ἡ προτομὴ εἶνε ἤδη σχεδὸν ἐτοίμη καὶ μεταφέρεται αὐτὰς τὰς ἡμέρας εἰς
τὴν Ὑ. Ἀρταν ὅπου καὶ θὰ στηθῇ.

Πρόκειται περὶ ἔργου ἀνατέρας ἐμπνεύσεως καὶ ὄχι περὶ μιᾶς ἀπλῆς προτομῆς. Ὁ κ.
Θωμόπουλος εἰσέδυσε θαυτάτα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀλησμονήτου ψάλτου τῆς στάνης καὶ
τοῦ χωριοῦ καὶ «ἐδημιούργησεν» ἀληθινὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ποιημάτων του. Ἐχει προ-
σλάβει τὸ ψυχρὸν μάρμαρον ὅλην τὴν ἔκφρασιν τῆς βουλήσεως γαλήνης εἰς ἓνα εἰδυλίου-
κὸν σύμπλεγμα μέ φλογέρες καὶ ἀγκλίσεις, πού καθὼς θὰ στηθῇ εἰς τὴν ἐπαρχίαν τὴν
διατρουσαν ἀκόμη τόσῃν γραφικότητι ἀπὸ τὴν παλαιὰν ἑλληνικὴν ζωὴν, θὰ θυμίσῃ
καὶ ἀρχαῖον πᾶνα εἰς ἓνα αἰσθητικῶς καὶ ἱστορικῶς ἄρτιον ἑλληνικὸν συμβολισμόν.

Ἡ κατασκευὴ τῆς προτομῆς νεωτέρων ποιητῶν μας εἶνε παρήγορος ἐνθάρρυνσις διὰ
τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ μετὰ τὸν Σολωμόν, τὸν Βαλαωρίτην, τὸν Μαβίλην καὶ τὸν
Κρυστάλλον, θὰ ἔπρεπε ἀσφαλῶς νὰ συνεχισθῇ. Εἶνε ἄλλως τε τόσο εὐκόλον. Ὅταν
ἓνας-δύο θερμοὶ πρωτεργαταὶ ὑψώσουν τὴν σημαίαν τοῦ ἐνθουσιασμοῦ των, τὸ πλῆθος
πάντοτε πρόθυμον ἀκολουθεῖ. Προσφέρει εὐχαρίστως τὸν ὁδολόν του, ἀφοῦ ἄλλως τε καὶ
οἱ καλλιτέχναι μας δέν εἶνε διατεθειμένοι νὰ προσπορισθοῦν ὑλικά κέρδη ἐξ αὐτῶν πλη-
ροῦντες ἀνατέραν ἀποστολήν. Ἀμα γνωρίσωμεν τοὺς ποιητάς μας θ' ἀγαπήσωμεν πε-
ρισσότερον τὴν Ἑλλάδα μας. Καὶ αἱ προτομαὶ θὰ μᾶς τοὺς παρουσιάζουν διαρκῶς.

Κρυστάλλης (Στό Περ. «Ἐκδρομικά» Νοέμβ. - Δεκεμβ. 1930, σ. 5 [Μιμ. Παπαδημητρίου])

ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΗΜΑ

11-4-1926, σ. 3

MIX. ΡΟΔΑ

**Ο ΕΡΑΝΟΣ ΤΩΝ ΑΡΤΙΝΩΝ ΔΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΤΟΜΗΝ ΤΟΥ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ
ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΟΥ, Η ΜΑΡΤΥΡΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ
ΠΑΡΗΓΕΤΑΝ Η ΠΡΟΤΟΜΗ ΤΟΥ ΕΙΣ ΤΟΝ ΚΑΛΑΙΤΕΧΝΗΝ κ. Θ. ΘΟΜΟΠΟΥΛΟΥ**

ΑΡΤΑ. – Εἰς τό νεκροταφεῖον τῶν Ἀρτινῶν ἀναπαύεται ἀπὸ τῆς 22ας Ἀπριλίου 1894 ὁ Συρρακιώτης ποιητῆς Κωνσταντῖνος Κρυστάλλης. Ἀρχίζω ἀπὸ τὸν θάνατόν του διὰ νὰ φθάσω εἰς τὴν δραματικὴν ζωὴν του. Ἡ πρωτοβουλία τοῦ ἱατροῦ κ. Παπακώστα καὶ τοῦ δικηγόρου κ. Ξεν. Κοτσαρίδα διὰ τὴν συλλογὴν ἐράνων πρὸς κατασκευὴν τῆς προτομῆς τοῦ ποιητοῦ μᾶς ἐπαναφέρουν τὸν τραγουδιστὴν τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης ὀλοζώντανον εἰς τὴν μνήμην καὶ τὸν βλέπουν μέ τὰ μάτια τῆς ψυχῆς των ὅσοι τὸν ἐγνώρισαν νὰ δέρνεται στοὺς ἡπειρωτικούς δρόμους, στὰ πλακόστρωτα τῶν Ἀθηνῶν, στὴ Σπιανάδα τῆς Κερκύρας καὶ τέλος εἰς τὴν Ἄρτα νὰ λυγίζεται μιά Ἀπριλιάτικη αὐγὴ, νὰ πέφτῃ μαραμμένο φύλλο, λαβωμένο πουλί ἀπὸ τῆς μοῖρας τ' ἄγρια κτυπήματα.

Γέννημα καὶ θρέμμα ὀλοκάθαρο τῶν ἡπειρωτικῶν βουνῶν ἀνέπνευσε τὸν ἀέρα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς χωριάτικης ἀγάπης εἰς τό Συρράκον.

Μέ τὰ χρήματα τοῦ λαχείου [ποῦ κέρδισε] καὶ τῇ βοήθειᾳ τῶν φίλων του καὶ συμπατριωτῶν του ἀπεστάλη εἰς τὴν Κέρκυραν χάριν τῆς ὑγείας του διὰ νὰ μὴ ἐπανεέλθῃ ποτέ πλέον εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἐκεῖ ἐπεδεινώθη ἡ κατάστασις του καὶ ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν Ἄρταν διὰ νὰ τὸν περιποιηθῇ ἡ ἀδελφή του.

Ἀλλὰ τό σαράκι εἶχε προχωρήσῃ βαθεῖα εἰς τὰς σάρκας του καὶ τὴν 22αν Ἀπριλίου 1894 ἡ τραγῳδία τῆς ζωῆς του ἐτερματίσθη.

‘Ο Συρρακιώτης ‘Απόστολος ‘Αλίδερτης, τόν ὁποῖον συνήντησα ἐνταῦθα, μοῦ διηγείται ὅτι ὁ Κρυστάλλης τόν τελευταῖον καιρόν τῆς βασανισμένης ζωῆς του διέμενε εἰς τήν συνοικίαν Λαϊνάτικα, εἰς μίαν ἐτοιμόρροπον οἰκίαν. ‘Ητο τότε δήμαρχος ‘Αρτης ὁ ‘Ιωάννης ‘Αντωνόπουλος, ἡ κηδεῖα του δέ ἐγένετο δι’ ἐράνων καί μέ μίαν τραγικήν πενιχρότητα. Τήν παρηκολούθησαν – ὅπως διηγείται ὁ ‘Αλίδερτης – ὀλίγοι Συρρακιώτες διότι εἰς τούς κατοίκους τῆς πόλεως ἦτο ἄγνωστος ὁ μέγας ποιητής.

‘Η νεκρώσιμος ἀκολουθία ἐψάλη εἰς τόν ναόν τοῦ ἁγίου Γεωργίου καί ὁ ἐνταφιασμός του ἐγένετο εἰς τό νεκροταφεῖον τῆς ‘Αρτης, ὀπισθεν τοῦ ἱεροῦ τῆς ἐκκλησίας, πλησίον τοῦ τάφου τοῦ γυμνασιάρχου ‘Αντωνιάδου. ‘Από τοῦ 1894 μέχρι τοῦ 1896 δέν ἐγένετο λόγος καί δέν ἀπεδόθη καμμία σημασία εἰς τόν θάνατον τοῦ Συρρακιώτη. ‘Ελησημονήθη ἀκόμη καί ἡ τοποθέτησις ἐπὶ τοῦ τάφου του ἐνός σταυροῦ.

Τήν ἐποχὴν ἐκείνην –1896– ἐπεσεκέφθη τήν ‘Αρταν ὁ ποιητής Κώστας Πασαγιάννης, φίλος τοῦ Κρυστάλλη, ὡς ἀνταποκριτῆς τῆς «‘Ακροπόλεως» καί ἐξήτησε νά μάθῃ πού ἀκριδῶς ἔχουν ἐνταφιάσῃ τόν ποιητήν. ‘Αλλά κανέννας ἀπό τούς ἐπισήμους ἢ τούς ἀρχοντας τοῦ τόπου δέν μποροῦσε νά τοῦ δώσῃ θετικές πληροφορίες.

‘Ο Πασαγιάννης ὑπέμνησε μέ κάποιαν δικαιολογημένην αὐστηρότητα ὅτι εἰς τό νεκροταφεῖον των κρύβουν ἕνα ἔνδοξον καί μέγαν ποιητήν. Τότε ἐτέθησαν ὅλοι εἰς κίνησιν, ὁ σημερινός γυμνασιάρχης Πρεβέζης κ. Μόραλης, ὁ ὁποῖος ἦτο τότε μαθητῆς τοῦ γυμνασίου, ὁ δήμαρχος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Εὐάγγελος Γαρουφαλιάς, μερικοὶ Συρρακιώτες πού παρηκολούθησαν τήν κηδεῖαν τοῦ Κρυστάλλη, καί ὁ τάφος του ἀνευρέθη.

‘Επέρασαν ἀπό τότε τριάντα ὁλόκληρα χρόνια καί ὁ σταυρός τοῦ Πασαγιάννη ἀντέχει ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Κρυστάλλη. Οἱ ‘Αρτινοὶ ἀπεφάσισαν νά στήσουν τήν προτομὴν τοῦ ποιητοῦ εἰς τήν πλατεῖαν Σκουφᾶ καί ἀπό ἕνα χορόν καί ἕνα ἔρανον συνεκέντρωσαν τό ποσόν τῶν 6.000 δραχμῶν. ‘Η πρωτοβουλία τῶν κ. Παπακώστα καί Κοτσαρίδα ἐπιδοκίμαζεται ἀπό ὅλους καί ὁ δῆμος ‘Αρτης προσφέρει 2.000 διὰ τήν προτομὴν τοῦ μεγάλου ποιητοῦ.

‘Ο ποιητής φαίνεται ὅτι μετὰ τόν θάνατόν του, ἔστω καί μετὰ τριάντα χρόνια, ἔχει καλὴν τύχην, διότι πρὸ μηνῶν ἀπὸ τό Μεσολόγγι μετετέθη εἰς τήν ‘Αρταν ὁ νομάρχης κ. Γ. Μαραγκόπουλος, ὁ ὁποῖος μόλις ἐπληροφορήθη τὰ «κατὰ Κρυστάλλη» ἐπεδοκίμασε ὁλοτελῶς καί συνεκινήθη ἀπὸ τὰς ἐνεργείας τῶν ‘Αρτινῶν καί συνέστησε ὅπως ἡ προτομὴ παραγγελθῇ τό ταχύτερον. Μήπως εἰς τόν ἐνθουσιασμόν τοῦ κ. Μαραγκοπούλου δέν ὀφείλεται ἡ τοποθέτησις τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Μαβίλλη, εἰς τήν ἀκτὴν τῆς λίμνης τῶν ‘Ιωαννίνων;

Καί τώρα μπορεῖ ν’ ἀναγγελθῇ ὅτι ἡ κατασκευὴ τῆς προτομῆς τοῦ Κρυστάλλη ἀνετέθη ἀπὸ τούς ‘Αρτινοὺς εἰς τόν καθηγητὴν καλλιτέχνην γλύπτην κ. Θωμᾶν Θωμόπουλον. Διὰ τήν προτομὴν καί τό δάθρο τῆς θά δαπανηθοῦν 25.000 δραχμῶν. ‘Επὶ τοῦ παρόντος ὑπάρχουν μόνον 8.000. ‘Αλλ’ ἀδιάφορον, τό ἔργον παρηγγέλθη καί τό ὑπόλοιπον ποσόν θά ἐξευρεθῇ.

Εἶμαι βέβαιος ὅτι θά εὐρεθοῦν ἡπειρωταὶ νά τό συμπληρώσουν. Μοῦ φαίνεται μάλιστα ὅτι ὁ ἐν ‘Αθήναις ἡπειρωτικὸς σύλλογος ἡδύνατο νά τό συμπληρώσῃ μέ τήν ὀργάνωσιν μιᾶς διαλέξεως περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Κρυστάλλη. Θά εἶνε ἐξαιρετικὴ τιμὴ διὰ τούς ‘Ηπειρώτας νά ἐνισχύσουν τήν ὥραϊαν ἰδέαν τῶν ‘Αρτινῶν. Εἶνε ἱερὸν καθήκον των πρὸς τόν ἀλησημόνητον καί πολυδασανισμένον ποιητήν.

Διάλεξις περί Κρυστάλλη

Τό προσεχές Σάββατον ὥραν 6 1/2 ἀκριβῶς εἰς τὸ θέατρον τῆς κ. Κοτοπούλης θά γίνη διάλεξις ὑπὸ τὴν προεστίαν τῆς πανηπειρωτικῆς ἀδελφότητος περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ ποιητοῦ Κρυστάλλη μέ ὁμηλὴν τὸν κ. Μιχ. Ροδᾶν, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ τελευταῖον ταξιδιὸν του εἰς τὴν Ἑπειρον συνέλεξε νέα καὶ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα περὶ τῶν περιπετειῶν καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Συρρακιώτη τραγουδιστῆ.

Ἡ διάλεξις αὕτη ὁργανοῦται μέ τὸν σκοπὸν ὅπως ἐνισχυθῇ ὁ ἔρανος τῶν Ἀρτινῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπεφάσισαν νὰ κατασκευάσουν τὸ ἀγάλμα τοῦ ἀειμνήστου ποιητοῦ καὶ νὰ τὸ στήσουν εἰς ἓνα ἐκ τῶν κεντρικῶν μερῶν τῆς πόλεώς των.

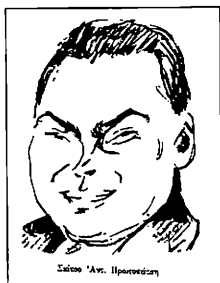
Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς διαλέξεως ἡ δις Κοτσάλη (Εἰκ.) τοῦ θεάτρου τῆς κ. Κοτοπούλης θ' ἀπαγγεῖλῃ μερικά ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Κρυστάλλη. Ὁ ὁμηλητής, μεταξὺ ἄλλων λεπτομερειῶν τῆς ζωῆς τοῦ ποιητοῦ, θ' ἀναγνώσῃ καὶ μίαν ἄγνωστον μέχρι σήμερον ἐπιστολὴν του χρονολογουμένην ἀπὸ τῆς 25 Φεβρουαρίου 1891. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ἱστορικὴ διὰ τὸν ποιητὴν, ἀπηυθύνετο πρὸς τὸν κ. Ι. Δαμβέργην, διευθυντὴν τότε τοῦ φιλολογικοῦ περιοδικοῦ «Ἐβδομάς».

Αἱ τιμαὶ τῶν εἰσιτηρίων ὠρίσθησαν πρὸς 20 δραχμ., διὰ δέ τοὺς φοιτητάς καὶ τοὺς μαθητάς δραχ. 10.

ΚΩΣΤΑ ΑΘΑΝΑΤΟΥ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΗΜΑ 8/5/1926

Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΤΟΥ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ

Συναγερμὸς διὰ τὴν προτομὴν ἐνὸς ποιητοῦ. Μιά παρήγορος καὶ ἀνακουφιστικὴ παραφωνία μέσα εἰς τὴν ἀθλίαν ὁρχήστραν τῆς καθημερινῆς μας ζωῆς. Καὶ ἐνὸς ποιητοῦ μάλιστα πού δέν εἶχε τὰ «μέσα» οὔτε μετὰ θάνατον. Ἐνὸς λησμονημένου ἀπὸ τὴν μὸδον. Σήμερα βλέπεις οἱ ἄνθρωποι διαδίδουν τὸν Μαρσέλ Πρὺστ. Πάλι καλὰ ὅτι εὐρέθηκε ἓνας χριστιανὸς νὰ θυμῇ τὸν Κ. Κρυστάλλη. «Ένας Ἕλλην θά ἔλεγα. Ἄς μὴν ἀπελπιζώμεθα, λοιπόν. Τῶξερα γὼ ὅτι ἡ ἀκαδημία δέν θά κατορθώσῃ νὰ μᾶς μαράνῃ τὸν ἐνθουσιασμόν. Θά βρῖσκεται πάντα ἓνας Ροδάς, διαδάτης ἀπὸ τὴν Ἀρταν» ἀνακαλύπτῃ ἀνάμεσα στὰ φτωχικὰ μνήματα τοῦ νεκροταφείου τὴν δόξαν κάτω ἀπὸ ἓναν ἀνεπίγραφον σταυρόν.

Καὶ τὸ πλῆθος θά συρρῇ νὰ κατακλύξῃ ἓνα ἀπόγευμα τὴν πλατεῖαν ἐνὸς θεάτρου, ν' ἀνυμνῇ τὸ ἔργον τοῦ ποιητοῦ εἰς ἓνα συγκινητικὸν μνημόσυνον καὶ νὰ προσφέρῃ τὸ ὑστέρημά του νὰ τοῦ κάμῃ τὸ μαρμάρινον ἀγάλμα.

Τί εἶνε ὁ Κρυστάλλης διὰ τὴν Ἑλλάδα; Ὁ ἐθνικός ψάλτης της. Ἐτραγούδησε τὴν φύσιν της, ὅπως ὁ Σολωμός τὴν ἐλευθερίαν της. Ἀλλὰ τὸν ἀγνοήσαμε καὶ αὐτόν, ὅπως καὶ τὴν ἑλληνικὴν φύσιν τὴν ἀγνοήσαμε. Ὁ πρόωρος καὶ πληθωρικός οὐρμπανισμός, ἡ διαστικὴ τάσις μας πρὸς τοὺς ὑδροκεφάλους τῶν πόλεων, μᾶς ἀπεμάκρυνε ἀπὸ τὴν κανονικὴν μας ἀνάπτυξιν. Μᾶς κατέστησε καχεκτικούς ψυχικῶς. Ἡ στρουγγα, ἡ στάνη, τὸ κιπρί, ἡ ἀγκλίτσα, ἡ φλογέρα συνθλίβονται μέσα μας καὶ διαβάζομεν τὸν Μαρσέλ Πρὺστ. Ψυχικῶς καὶ σωματικῶς λεθαντινίζομεν συρόμενοι μέ θήματα μοντέρνων χορῶν σάν τοὺς στραδοὺς στὸν ἄδη πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῆς δύσεως καὶ αἰσθανόμενοι τὰ πάντα μηχανικῶς.

Ὁ Κρυστάλλης ἔκλεισε τὴν Ἑλλάδα μέσα του καὶ ἀπέθανε μέ τὸ δικό της παράπονο, παραγνωρισμένος καὶ δυστυχῆς φθισικός εἰς ἡλικίαν εἴκοσι τεσσάρων ἐτῶν, ἐνῶ ὕψωνε τὸ δροσερό, τὸ πηγαῖο τραγοῦδι πρὸς τὸν φτερωμένον ἀετὸν τῶν πόθων του:

Πάρε με λίγο στὰ βουνά,
τί θά μέ φάη ὁ κάμπος...

Ὁ κάμπος τὸν ἔφαγε πράγματι. Τὸν κατεξέσχισε μέ σαδισμόν νά κορέσῃ τὴν μαϊνίαν του. Τὸν εὐρῆκε τρυφερόν καὶ παρθένον καὶ ἄδολον τσοπάνον μέ τὰς εὐγενικὰς ἐμπνεύσεις του καὶ τὸν παρέσυρε ὀλοταχῶς πρὸς τὸν μαρασμόν. Ὁ Κρυστάλλης ἀνέπνεε στοῦ θυμάρι, καὶ οἱ ονομπισταὶ κριταὶ τῆς ἐποχῆς του εὕρισκαν ὅτι τοῦ λείπουν «αἱ ιδέαι». Ἀλησμόνητε Γαβριηλίδη. Τὸν Κρυστάλλην τὸν ἐπρόσεξε μόνον αὐτός. Τὸν ἀνεκάλυψε τυπογράφον νυχτοδουλετὴν σ' ἓνα ὑπόγειο καὶ τὸν ἐπῆρε μέ τὴν πέννα του καὶ τὸν ἀνέδασε στὸν ἔβδομον οὐρανόν. «Ἰδέας θέλετε; Ἐχουν ὁ Νίτσε καὶ ὁ Σοπενάουερ· τὰς τρώγετε καὶ ἀποθνήσκετε» – ἔγραφε μέ μίαν ἔκρηξιν ὀλυμπίας ὀργῆς.

Ἀλλὰ τὰ μεγάλα καὶ τὰ ἀληθινὰ δέν πεθαίνουν ποτέ. Μετὰ τριάντα πέντε ὀλόκληρα χρόνια νεκρικῆς σιωπῆς, ὁ ποιητὴς ἀνασταίνεται. Ἡ χλωμὴ φυσιολογία του θερμαίνει τὴν σμίλην νά χαράξῃ τὸ μνημεῖον διὰ τὴν αἰωνιότητα. Ἡ προτομὴ τοῦ Κρυστάλλη θά γίνη ἀπὸ τὸν παλμόν τῶν τύψεων ὅλων ἐκείνων ὅσοι τὸν παρεγνώρισαν. Καὶ θά στηθῇ ἐκεῖ ἀπάνω πάλλευκη στὰ βοσκοτόπια μόνη, μακριὰ ἀπὸ τὴν μολυσμένην μας ἀτμόσφαιραν, ν' ἀκούῃ τὰ κοπάδια πού θά τὰ σαλαγᾶνε οἱ τσελιγγάδες τὸ πουρνό:

*Ἦθελα νᾶμουν τσέλιγγας...

Εἶχε τραγουδήσῃ σάν ἓνα «ἄχ» τὸν καιρόν τοῦ πόνου του. Ἀς τοῦ κάμουμε ἔστω καὶ τώρα αὐτὸ τὸ χατῆρι, ἀφοῦ δέν μᾶς ζητεῖ νά γίνη οὔτε ἑκατομμυριοῦχος, οὔτε ὑπουργός. Καὶ ἂς πάρουμε ἀπὸ τὴν ἄφθονη δροσιὰ τῶν στίχων του ν' ἀπαλλαγούμε ἀπὸ τὸ βραχνᾶ τοῦ Μαρσέλ Πρὺστ...

Μ. Α. Ο' Δανου

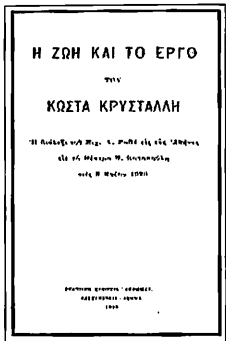
ΣΗΜ. Εἰς τὰς 6 1/2 ἀκριβῶς σήμερον τὸ ἀπόγευμα εἰς τὸ θέατρον Κοτοπούλου θά γίνη ἡ προαγγελθεῖσα διάλεξις τοῦ κ. Μιχ. Ροδᾶ περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Κ. Κρυστάλλη ὀργανουμένη ὑπὸ τῆς ἡπειρωτικῆς ἐνώσεως πρὸς ἀνέγερσιν προτομῆς τοῦ ποιητοῦ. Τὸ θέατρον τιμῆς ἔνεκεν παρεχωρήθη δωρεάν. Ἡ καλλιτέχνις δεσποινὶς Κοτσάλη θ' ἀπαγγείλῃ τὰ καλλίτερα ποιήματα τοῦ ἀλησμονήτου ποιητοῦ.

ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΗΜΑ 21/5/1926

Η ΠΡΟΤΟΜΗ ΤΟΥ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ

‘Ο ἐν Λονδίνῳ συνεργάτης μας κ. Χρ. Καίσαρης ἀπέστειλε εἰς τὸν κ. Μιχ. Ροδᾶν δραχμὰς 500 ὅπως τὰς χρησιμοποίησῃ εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ ἐράνου διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς προτομῆς τοῦ ποιητοῦ Κώστα Κρυστάλλη.

Ἐπίσης ὁ κ. Ὅδ. Κάκκαβος μὴ δυνηθεὶς νὰ παρευρεθῇ εἰς τὴν γενομένην διάλεξιν λόγῳ ἀπουσίας τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν ἀπέστειλε δραχμὰς διακοσίας.

ΕΛΕΥΘΕΡΟΝ ΒΗΜΑ 3/6/1930, σ.2

«Η ΠΡΟΤΟΜΗ ΤΟΥ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ»

Εἰς τὸ τελευταῖον τῆς ἡ «Νέα Ἑστία» τοῦ κ. Ξενοπούλου δημοσιεύει ποίημα τοῦ Κωστή Παλαμᾶ ἀφιερωμένον εἰς τὸν Κρυστάλλη ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν γινομένων ἀποκαλυπτηρίων τῆς προτομῆς του εἰς Ἀρταν.

.....
Τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ποιήματος προτάσσεται ἐκ μέρους τοῦ περιοδικοῦ ὁ κατωτέρω πρόλογος. [Δημοσιεύεται πρὸ κάτω].

“Ὅπως θὰ ἐνθυμοῦνται οἱ ἀναγνώσται μας διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς προτομῆς τοῦ Κρυστάλλη εἶχε πρωτοστατήσῃ καὶ ὁ συνεργάτης μας κ. Μιχ. Ροδᾶς, ὁ ὁποῖος ἔδωκε μίαν διάλεξιν πρὸ τριετίας περίπου εἰς τὸ θέατρον Κοτοπούλη. Ἐκ τῆς διαλέξεως αὐτῆς [τυπώθηκε καὶ σὲ διδύλιον] ἡ ἐνταῦθα πανηπειρωτικὴ ἀδελφότης εἰσέπραξε ἀρκετάς χιλιάδας δραχμῶν, τὰς ὁποίας κατέθεσεν εἰς τὸν γλύπτην κ. Θωμόπουλον διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν ἐξόδων τοῦ μαρμαρου. Ἡ συμβολὴ αὕτη τοῦ κ. Ροδᾶ ὑπῆρξε ἀρκετὰ σημαντικὴ καὶ εἶνε ἀπορίας ἄξιον πῶς ἡ «Νέα Ἑστία» οὔτε κἂν τὴν ἐνεθυμήθη. Σημειοῦμεν ἀπλῶς τὸ γεγονός διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς προτομῆς τοῦ Ἡπειρώτου ποιητοῦ.

ΓΡΗΓ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΥ

«ΔΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΤΟΜΗΝ ΤΟΥ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ»

«Ἐλεύθερον Βῆμα», 4-6-1930, σ. 2.

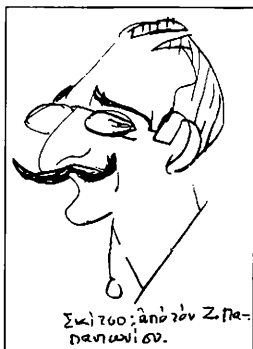
Κε Διευθυντά,

Εἶνε πολύ γνωστόν ὅτι ὁ ἀγαπητός μου κ. Μιχ. Ροδάς συνετέλεσεν εἴπερ τις καὶ ἄλλος εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς προτομῆς τοῦ Κρυστάλλη, καὶ ἡ «Νέα Ἑστία» μάλιστα τὸ ἔγραψε κάποτε. Ἀλλ' ἂν ἐλησμόνησε νὰ τὸ ἀναφέρῃ καὶ προχθές, μέ τὴν δημοσίευσιν τοῦ ποιήματος τοῦ Παλαμᾶ, εἶνε διότι τὸ ἐλησμόνησε καὶ ἡ ἡπειρωτικὴ ἐφημερίς ἀπὸ τὴν ὁποία παρέλαβε καὶ συνόψισε τὸ ἱστορικόν τῆς ἰδρύσεως καὶ τῶν ἀποκαλυπτηρίων. Καὶ αὐτὸ δέδαια δέν ἔγινε σκοπίμως οὔτε, πολὺ ὀλιγώτερον, ἀπὸ τὴν «Νέαν Ἑστίαν» τῆς ὁποίας τὸσον πολὺτιμος φίλος εἶνε ὁ κ. Ροδάς. Εἶνε παρατηρημένον ὅτι εἰς τοιαύτας περιπτώσεις συχνὰ λησμονεῖ κανεὶς τὰ πρῶτα πού ἔπρεπε νὰ θυμηθῇ.

Μέ τιμὴν

Γρ. Ξενόπουλος

Διευθυντὴς τῆς «Νέας Ἑστίας»

ΕΤΟΣ Δ' 1930

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΕΤΟΣ Δ' 1930

ΑΘΗΝΑΙ, 1 ΙΟΥΝΙΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 83

ΓΡΗΓ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΥ

«ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ»

Στό π. «Νέα Ἑστία», 1930, Ἔτ. Δ, τχ. 83, σ. 563.

Στὴν Ἀρτα τὴν Τρίτη τοῦ Πάσχα (22 Ἀπριλίου), ἔγιναν μ' ὅλη τὴν ἐπισημότητα καὶ τὴ σεμνότητα τὰποκαλυπτήρια τῆς προτομῆς τοῦ Κώστα Κρυστάλλη. Οἱ πρῶτοι, ὡς γνωστό, πού σκέφθηκαν νὰ τιμῇσουν μ' ἓνα μνημεῖο τὸν μεγάλο ἡπειρωτὴ ποιητὴ, ἦταν

οί μαθηταί τοῦ Γυμνασίου ῥ' Αρτας, τό 1920, πού διοργάνωσαν μιάν ἐορτή καί μάζεψαν τά πρῶτα χρήματα. Τήν εὐγενική τους ιδέα ἀγκάλιασαν κατόπι ὁ «Φοιτητικός ῥ' Ομιλος», ῥ' Αθηνῶν, οἱ «Φίλοι τοῦ Κρυστάλλη» καί ὁ «Μικρός ῥ' Ομιλος» τῆς ῥ' Αρτας, (μέ τόν ὁποῖον ἔχουν συγχωνευθεῖ τώρα κι' οἱ «Φίλοι»). ῥ' Η προτομή ἔγινε ἀπό τόν κ. Θ. Θωμόπουλο καί στήθηκε στή θέση «ῥ' Ἅγιοι Θεόδωροι». ῥ' Ο πρόεδρος τοῦ «Μικροῦ ῥ' Ομίλου» κ. Νικόλαος Καλέλλης τήν ἀποκάλυψε μέ μιὰ ὥραία προσφώνηση καί τήν παρέδωσε στόν Δῆμο ῥ' Αρταίων. ῥ' Ο δημαρχῶν κ. Γ. Νικάκης τήν παρέλαβε, στεφανώνοντας κι' αὐτός καί προσφωνώντας καταλλήλως. ῥ' Ακολουθήσαν ἄπειρες καταθέσεις στεφάνων μέ προσφωνήσεις, ἀπαγγελίας ποιημάτων τοῦ Κρυστάλλη, καί στό τέλος μίλησε γιά τή ζωή καί τό ἔργο τοῦ ποιητοῦ ὁ καθηγητής κ. Πᾶνος Β. Παπασπύρου. ῥ' Ἀνάμεσα στούς στεφάνους, ἕνας, ἀπό δάφνη, ἦταν τοῦ Κωστή Παλαμᾶ, προέδρου τῆς ῥ' Ακαδημίας ῥ' Αθηνῶν. Τόν κατέθεσε ἐκ μέρους του μέ πολύ ὥραϊα λόγια, ὁ διευθυντής τῆς ἐφημερίδος «ῥ' Ἡπειρωτικό Βῆμα» κ. ῥ' Ἰω. Παπαθασιλείου. Κατόπι δέ ὁ ἀρχισυντάκτης του κ. Χρυσόστομος Μάγγος ἀπήγγειλε τό κατωτέρω ἀνέκδοτο ποίημα τοῦ Παλαμᾶ.

(ῥ' Ακολουθεῖ το γνωστό ποίημα τοῦ Κ. Παλαμᾶ «Κρυστάλλη» [φέρεται καί ὑπό τόν τίτλο «Στή δόξα τοῦ Κρυστάλλη»].

«Η ΠΡΟΤΟΜΗ ΤΟΥ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ»

Στό π. «Νέα Έστία», 1928, Έτ. Β, τχ. 21, σ. 995.

Φίλε κ. Ξερόπουλε,

Εἰς τό τελευταῖον τεῦχος τῆς «Ν. Έστίας» δημοσιεύεται ἐπιστολή ἀπό τήν Ἄρτα εἰς τήν ὁποίαν ἀναφέρονται διάφορες πληροφορίες σχετικές μέ τήν κατασκευή τῆς προτομῆς τοῦ Κρυστάλλη. Ὁ ἐπιστολογράφος ὅμως παρέλειψε νά σημειώσῃ τήν κυριώτερη ἐργασία πού ἔγινε μέ τήν κατασκευή τῆς προτομῆς, καί γι' αὐτό ὄχι γιά μένα, ἀλλά χάριν τῆς ἰδέας ἐπιθυμῶ νά πληροφορήσω τοὺς ἀναγνώστας τῆς «Νέας Έστίας» πῶς ἐφθασα στό ἀποτέλεσμα νά πραγματοποιηθῇ ὁ πόθος τῶν Ἡπειρωτῶν καί τῶν θαυμαστῶν τοῦ ἀλησμόνητου ποιητῆ.

Πρό δύο ἐτῶν, ἐξετάζοντας διάφορα ζητήματα τῆς Ἄρτας καί τῆς Ἡπείρου, ἔγραψα ἓνα ἄρθρο στό «Ελευθερο Βῆμα» ἐπὶ τῇ βάσει τῶν στοιχείων πού μάζεψα περὶ τῆς ζωῆς καί τοῦ ἔργου τοῦ Κρυστάλλη. Καί κατέληξα νά ἀποδείξω ὅτι ὑποχρέωση ὄλων μας εἶναι νά γίνῃ ἡ προτομή τοῦ ποιητῆ καί νά στηθῇ σέ μιὰ πλατεῖα στήν Ἄρτα, ἐκεῖ κοντά πού εἶναι ἐνταφιασμένος ὁ Συρρακιώτης τραγουδιστής τοῦ «Χωριοῦ καί τῆς Στάνης».

Μετά τήν δημοσίευση τοῦ ἄρθρου, μέ ἀντάμωσε ὁ φίλος, καλλιτέχνης τοῦ μαρμαρῶν Θωμᾶς Θωμόπουλος, ὁ ὁποῖος μοῦ ἐδήλωσε μ' ἐνθουσιασμό ὅτι ἀναλαμβάνει τήν κατασκευή τῆς προτομῆς μέ πληρωμή μόνον τῶν ὑλικῶν.

Ὑπῆρχε, ὅπως εἶχα μάθῃ, στήν Ἄρτα ἓνα ποσόν ἑπτὰ ἢ ὀκτώ χιλιάδων δραχμῶν, συγκεντρωμένο ἀπό τοὺς «Φίλους τοῦ Κρυστάλλη», ἀλλὰ δέν ἀρκοῦσε γιά τήν κατασκευή τῆς προτομῆς. Ἀποφάσισα τότε νά κάμω μιὰ διάλεξη μέ εἴσοδο, μέ τήν ἐλπίδα ὅτι οἱ θαυμασταί τοῦ ποιητῆ θά ἐνισχύσουν τό ἔργο μας.

Ὅταν ἔγινε γνωστή ἡ ἀπόφασί μου, προσεφέρθη ἡ «Ἡπειρωτική Ἀδελφότης» τῶν Ἀθηνῶν καί Πειραιῶς ν' ἀναλάβῃ τήν διάλεξη ὑπὸ τήν προστασία της. Ἀπό τήν καλλιτέχνηδα καί τήν τραγωδὸ κ. Μαρίκα Κοτοπούλη ζητήσα τό θεατρὸ της, καί μᾶς τό παρέχωρησε δωρεάν μέ ἐνθουσιασμό καί συγκίνηση.

Αὐτὴ ἡ διάλεξη στίς 8 Μαΐου 1926 καί τίς εἰσπράξεις τίς πῆρε ὁ ταμίας τῆς Ἀδελφότητας καί τίς κατέθεσε στὸν κ. Θωμόπουλο ὁ ὁποῖος εἶχε ἀρχίσῃ τήν προτομή.

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἱστορία τῆς κατασκευῆς τῆς προτομῆς τοῦ Κρυστάλλη, γιά τήν ὁποία δέν γίνεται κανένας λόγος ἀπὸ τὸν ἐπιστολογράφο σας.

Μέ τήν εὐκαιρία αὐτὴ, θά ἤθελα νά πληροφορήσω τοὺς ἀναγνώστας τῆς «Νέας Έστίας» ὅτι ἡ διάλεξί μου, μέ αὐτόγραφο γράμμα τοῦ ποιητῆ, μέ τό ἱστορικό ἄρθρο τοῦ Βλάση Γαβριηλίδη, δημοσιευμένο στήν «Ἀκρόπολη» στίς 10 Μαρτίου 1893, καί εἰκόνες τοῦ Κρυστάλλη πού μοῦ παρεχώρησε ἡ ἀδελφή του, ἐξεδόθη στήν Ἀλεξάνδρεια ἀπὸ τήν ἐκδοτικὴ ἐταιρεία «Γράμματα» τοῦ κ. Στεφ. Πάργα, καί θά κυκλοφορήσῃ σέ λίγο. Μέ ἀγάπη καί φιλία.

ΤΙΜΗ ΒΥΛΑΟΥ ΔΡΑΧ. ΜΙΑ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΣΤΕΦ. Γ. ΠΕΜΑΖΟΓΛΟΥ ΓΡΑΦΕΙΑ: 15 ΛΕΩΦ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ 101, ΠΛ. ΠΑΝ. ΠΑΝ. 105 15 ΛΕΩΦ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ 101, ΠΛ. ΠΑΝ. ΠΑΝ. 105 15 ΛΕΩΦ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ 101, ΠΛ. ΠΑΝ. ΠΑΝ. 105 15 ΛΕΩΦ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ 101, ΠΛ. ΠΑΝ. ΠΑΝ. 105 15 ΛΕΩΦ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ 101, ΠΛ. ΠΑΝ. ΠΑΝ. 105	Η ΠΡΩΪΑ	ΑΘΗΝΑΙ, ΕΤΟΣ Α'. ΑΡ. 355 ΠΕΜΠΤΗ 28 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1926 Ο ΚΑΙΡΟΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟΝ ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟΝ ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟΝ ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟΝ ΓΡΑΦΕΙΟΝ
--	------------------	---

Γ.Δ.Π(ΑΠΑΚΩΣΤΑ)

ΟΙ ΑΡΤΙΝΟΙ ΔΙΑ ΤΟΝ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ

ΑΡΤΑ (Ταχ. άν/σις) – Κάποτε ἐλέχθη ὅτι «ἐχειράσθηκε ἕνας Χριστιανὸς διαδάτης ἀπὸ τὴν Ἄρτα διὰ ν' ἀνακαλύψῃ ἀνάμεσα εἰς τὰ πτωχικά μνήματα τοῦ νεκροταφείου τὴν δόξαν κάτω ἀπὸ ἕνα ἀνεπίγραφον σταυρόν...»! Ἐπρόκειτο διὰ τὸν τάφον τοῦ ποιητοῦ Κρυστάλλη. Ὡς παραγέμισμα χρονολογήματος ἢ φράσις αὕτη μπορεῖ νά πέρασε ἀπαράτητος, ἀλλὰ διὰ τὴν Ἄρτα εἶνε μιά ὕβρις. Ὁ τάφος τοῦ Κρυστάλλη δέν ἦτο διόλου ἄγνωστος εἰς τοὺς Ἀρτινοὺς, οὔτε καὶ ἀνεπίγραφος. Τό ὄνομά του ἦτο πάντοτε καθαρά γραμμένο εἰς ἕνα σιδηρένιο κι' ἔπειτα σ' ἕναν ἄλλο γαλάζιο σταυρὸ καὶ πρὸ παντός ἦτο χαραγμένο εἰς τὰς καρδίας ἐκείνων ποὺ μέ δάκρυα παρηκολούθησαν τὴν κηδείαν τοῦ ποιητοῦ καὶ μέ εὐλάβειαν κατόπιν ἐπεσκέπτοντο τὸν ἀπέριττον τάφον του. Οἱ Ἀρτινοὶ παρημέλησαν, εἶναι ἀληθές, ἀλλὰ δέν ἠγνόησαν ὅτι κάποιος θησαυρὸς εὐρίσκεται θαμμένος εἰς τό πτωχικὸ των νεκροταφεῖο. ἤξευραν τί τιμὴ διὰ τὸν τόπον των ἦτο ἕνα τέτοιο μεγάλο ὄνομα καὶ ποῖαν ὑποχρέωσιν εἶχαν ἀπέναντί του. Πολλὲς φορὲς προσεπάθησαν νά ἐκπληρώσουν αὐτὴν τὴν ὑποχρέωσιν. Ὁ τρόπος ὅμως μέ τὸν ὁποῖον ἤθελαν νά τιμῇσουν τὴν μνήμη τοῦ ποιητοῦ ἦτο πολὺ δυσανάλογος μέ τὰ ὀλίγα μέσα ποὺ ἤμποροῦσαν νά διαθέσουν. Ἀλλὰ ἀπὸ δύο ἐτῶν τό πῆρσαν πλέον ἀπόφασιν ν' ἀνεγείρουν, ἂν ὅχι ἀνδριάντα ποὺ ὄνειροπολοῦσαν, –καὶ ἀνδριάς ἤρμοζεν εἰς τὸν νέον Θεόκριτον, τοῦλάχιστον προτομῇν.

Καὶ δι' αὐτὸ πρὸ δύο ἐτῶν συνεστήθη ἐν Ἄρτῃ ὑπὸ τό ὄνομα «Οἱ φίλοι τοῦ Κρυστάλλη» σύλλογος ἀνεγνωρισμένος μέ τὸν κύριον σκοπὸν τὴν ἐξοικονόμησιν τοῦ ἀναγκαίου ποσοῦ διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῆς προτομῆς τοῦ ποιητοῦ. Μέ ἐορτὰς καὶ ἐράνους κατῴρθωσε νά συγκεντρώσῃ τὸν πρῶτον πυρῆνα ἐκ δραχμῶν ὀκτὼ χιλιάδων καὶ ἀπηυθύνθη εἰς τὸν καλλιτέχνην κ. Θ. Θωμόπουλον, ἐνθερμον θαυμαστήν τοῦ Κρυστάλλη, ὅστις ἀνέλαβε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ὅλου ἔργου ἀντί ποσοῦ 40.000 δραχμῶν. «Οἱ φίλοι τοῦ Κρυστάλλη» ἐξακολουθοῦν τὰς ἐνεργείας των πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἀπαιτουμένου ποσοῦ. Πρὸ ἡμερῶν δέ ἔστειλαν εἰς τὸν κ. Θωμόπουλον καὶ ἄλλας 6 χιλιάδας δραχμὰς τὰς ὁποίας εἰσέπραξαν ἀπὸ μίαν συναυλίαν καὶ ἀπὸ τὴν συλλογὴν ἐράνου εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα τοῦ Ἡπειρώτου ποιητοῦ, τό χωρίον Συρράκων. Προσεχῶς δέ θά δυνηθοῦν νά ἀποστείλουν καὶ ἄλλο σημαντικὸν ποσὸν προερχόμενον ἀπὸ ἔρανον τὸν ὁποῖον «οἱ φίλοι τοῦ Κρυστάλλη» ὀργανώνουν μέ τὴν εὐγενῆ συνεργασίαν τοῦ κ. Νομάρχου Τρικάλων καὶ τοῦ ἐκεῖ Ἡπειρωτικοῦ Συλλόγου.

«Οἱ φίλοι τοῦ Κρυστάλλη» ἀντιπροσωπεύονται εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀπὸ τριμελὲς ἐπιτροπὴν ἢ ὁποία ἔχει τὴν ἔδραν τῆς εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν γνωστὸν ὁμογενῆ κ. Σ. Μπίτζιον, τὸν ἱατρόν κ. Τσατσάνην καὶ τὸν διευθυντὴν τοῦ περιοδικοῦ «Γράμματα». Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη ἐργάζεται μέ ἐνθουσιασμόν καὶ τὰ ἀποτελέσματά της εἶναι ἀντάξια τῶν ἐνεργειῶν τῆς. Πρὸ ἡμερῶν ἐστάλησαν ἐκεῖθεν δύο ἐπιταγαὶ ἢ μία ἐκ δεκαῆς καὶ ἡ ἄλλη ἐκ δεκαοκτὼ λιρῶν. Προσεχῶς θά κάμουν καὶ νέον ἔμβλημα. Ὑπολείπονται ἀκόμη ὀκτὼ περίπου χιλιάδες διὰ νά συμπληρωθοῦν αἱ 40 χιλιάδες. Χρειάζονται

έπειτα 20.000 δραχ. περίπου διά τήν μεταφοράν καί τοποθέτησιν τοῦ ἀγάλματος καθῶς καί δι’ ἕν καλλιτεχνικόν σιδηροῦν κιγκλίδωμα.

«Οἱ φίλοι τοῦ Κρυστάλλη» οἱ ὅποιοι ἐργάζονται ἄθορύβως διά νά ἐπιτύχουν τόν ἱερὸν σκοπὸν τῶν ἀπέφυγον κάθε ρεκλάμαν ἢ ὅποια θά ἐξυπηρετεῖ μικροφιλοδοξίας μόνον καί θά συνετελέσει εἰς προσωπικὰς ἐκμεταλλεύσεις τῆς μνήμης τοῦ μεγάλου ποιητοῦ. Καί ἀπευθύνονται σήμερον εἰς ὅλους ὅσους συγκινεῖ τό ὄνομα τοῦ Κρυστάλλη καί ζητοῦν τήν ἠθικὴν καί ὕλικήν συνδρομήν των, διά νά φέρουν εἰς πέρας τό ἔργον, ποῦ ἀνέλαβον καί ἔτσι νά ἐκπληρωθῇ ἡ ὑποχρέωσις ὧν μας πρὸς τόν τραγουδιστὴ τῶν ἡπειρωτικῶν βουνῶν, τόν ποιητὴ τῆς ἐλληνικῆς φύσεως.

ΦΩΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

«ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ»

Στήν ἐφ. «Πρωΐα», 7-10-1931.

«... Ὁ φίλος μου κ. Μιχ. Λ. Ροδάς μᾶς ξαναθυμίζει τόν Κ. Κρυστάλλη, τὴ μαρτυρικὴ ζωὴ του καί τό ἔργο του. Ὁ ἀπό τόν Ἐκδοτικό Οἶκο «Γράμματα» τῆς Ἀλεξανδρείας βγήκε σέ διβλίο μιά διάλεξι του γιὰ τόν Ἡπειρώτη ποιητὴ, ποῦ τὴν εἶχε κάνει στὰ 1926. Ἐπρόκειτο νά συναχθοῦν τότε χρήματα γιὰ νά στηθῇ στήν Ἀρτα ἡ προτομὴ τοῦ τραγουδιστοῦ τοῦ χωριοῦ καί τῆς στάνης κ’ ἔτσι ἡ διάλεξι τοῦ ἀγαπητοῦ συναδέλφου ἔχει κατ’ ἀνάγκην πανηγυρικὸ χαρακτήρα. Ὡς τόσο ὁ κ. Ροδάς δέν ἐκδηλώνει ὅ,τι δέν πιστεύει. Τοῦναντίον, ἂν ἔκαμε τὴν διάλεξι του εἶναι γιὰτὶ ἀγαπᾷ τόν Ἡπειρώτη ποιητὴ...»

κ. Μιχ

ΓΙΑΝΝΗ ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

«Ο ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ ΚΑΙ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ»

Στό π. «Νέα Έστία», 1928, Έτ. Β, τχ. 20, σ. 950.

Ἀγαπητὴ «Νέα Έστία»

ῴστερ' ἀπὸ λίγες ἡμέρες στήνεται σέ μιὰ ὥραία τοποθεσία τῆς Ἀρτας ἡ προτομὴ τοῦ ἀλησμόνητου τραγουδιστοῦ τῆς Στάνης καὶ τοῦ Χωριοῦ, τοῦ Κώστα Κρυστάλλη. Ὡς γνωστόν, τό ἔργο ἐγίνε ἀπ' τόν γλύπτη Θωμᾶ Θωμόπουλο. Προσπάθειες τεσσάρων χρόνων πραγματοποιοῦνται πιά καὶ ἡ Ἀρτα ἀποκτᾷ ἓνα διαλεχτὸ κόσμημα. Οἱ Ἀρτινοὶ πρέπει νᾶναι ἱκανοποιημένοι, καθὼς καὶ ὅλοι οἱ Ἡπειρώτες πού ἐδοθήσαν ὁπωσδήποτε γιὰ νά γίνη τό ἔργο. Ἰδιαιτέρα πρέπει νά συγχαροῦμε τό Σύλλογο «οἱ Φίλοι τοῦ Κρυστάλλη».

Τά ἀποκαλυπτήρια τῆς προτομῆς θά γίνουν πανηγυρικά καὶ θά κληθοῦν νά ἀντιπροσωπευθοῦν τό κράτος καὶ οἱ ἄνθρωποι τῆς τέχνης καὶ τῶν γραμμάτων. Μεταξὺ τῶν ἐκλεκτῶν θά κληθοῦν οἱ κ.κ. Κωστής Παλαμᾶς καὶ Γρηγόριος Ξενόπουλος, ὅπως παραστοῦν εἰς αὐτὴν τὴν Ἡπειρωτικὴν ἑορτὴν.

Εἰς προσωπικὴν μου πρὸ μηνὸς πρόσκλησιν πρὸς τόν κ. Παλαμᾶν, μέ τόν ὁποῖον παλαιὰ γνωριμία μέ συνδέει, ὁ Ποιητὴς ἀπήντησε εὐγενέστατα. Μοῦ ἀπέστειλε ἐκτενέστατο ποιήμα του, γραμμένο ἐπίτηδες γιὰ τὰ ἀποκαλυπτήρια μέ τίτλο «Κρυστάλλης» τό ὁποῖον θά ἀπαγγελθῇ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν ἀποκαλυπτηρίων μετὰ τόν πανηγυρικόν. Τό ποίημα συνώδευσε ὁ ποιητὴς μέ ὥραϊαν ἐπιστολήν. Θά σοῦ τό ἔσ텔να ἀπὸ τώρα γιὰ τίς στήλες σου, ἂν δέν ἤμουν δεσμευμένος ἀπὸ τόν ποιητὴ νά μὴ τό φέρω στή δημοσιότητα πρὶν ἀπαγγελθῇ. Ὡστε εὐθύς μετὰ τὴν ἀπαγγελία του θά τό ἔχῃς.

Εἶναι ἀριστουργηματικό-Παλαμικό. Ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς μοῦ γράφει σχετικῶς: «Τό εἶχα στό νοῦ μου ἀπὸ καιρό, ἔγραψα τοὺς πρώτους στίχους δύσκολα, ἐνέσκηψεν ὁ Δάγγειος, μ' ἔρριξε στό στρῶμα ἡμέρες. Στὴν ἀνάρρωση, ξετυλίχτηκε μέσα μου καὶ δουλεύτηκε ὁ στίχος προσεκτικά. Τό προτιμῶ ἀπὸ μιὰ ὁμίλια· μίλησα ἐπανειλημένως γιὰ τόν ποιητὴ· σὰ νά εἶχα ἀντιπάθεια νά ξαναγυρίσω πεζογραφικά στό θέμα μου. Ὁ στίχος τὰ περιλαμβάνει στὴν ἐντέλεια – ὅσον ἐπιτρέπεται – καὶ περιεκτικά καὶ τὰ δύο στοιχεῖα· ποίηση καὶ κριτική...».

Σ' ἓνα του τελευταῖο τετράστιχο, ἀπ' τό ἀνέκδοτο αὐτό ποίημα, ἔτσι χαιρετάει ὁ Παλαμᾶς τόν ἄτυχο τραγουδιστὴ τῆς Ἡπείρου:

Κελαῖδημένε ἀντίλαε, κελαῖδιστὴ τεχνίτη,
δόξα σοι, Νίκα βοσκέ-λαέ, Δάφνη θεϊκὴ ἐρημίτη,
καταραμένε τῆς ζωῆς, τῆς φύσης χαϊδεμένε,
ὅπου κορφὴ, πουλιά, στοιχεῖα σέ κλαῖνε καὶ σέ λένε.

Ποιὸς ἄλλος ἐκτός ἀπ' τόν Παλαμᾶ, μποροῦσε νά αἰσθανθῇ
καὶ νά τραγουδήσῃ φυσικώτερα καὶ ποικτικώτερα τόν Κρυστάλλη μας;

Μέ ἀγάπη

Ἀρτα 27 Σεπτεμβρίου 1928.

ΜΙΛΤ. ΜΑΛΑΚΑΣΗ

«Ο ΠΟΙΗΤΗΣ Κ. ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ»

Στό π. «Φιλολογική Πρωτοχρονιά», 1943 σ. 29.

«... Ἡ διπλή προτομή του, ἡ μιά στήν Ἄρτα, ἡ ἄλλη στήν Πεντέλη θά μᾶς θυμίζουν πάντα τόν ἥρωα αὐτόν καί τά ἔργα του θά μᾶς συγκινοῦν καί θά μᾶς καταθέλγουν».

ΚΩΣΤΑ ΚΑΙΡΟΦΥΛΛΑ

«ΚΑΙ ΠΑΛΙΝ ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟΝ ΤΟΥ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ»

Στό π. «Νέα Ἑστία», Ἔτ. Β, 15-11-1928, τχ. 22, σ. 1045

Φίλε κ. Γρ. Ξενοπούλε,

Ἐδίδαβα εἰς προηγούμενον φύλλον περί ἐπικειμένων ἀποκαλυπτηρίων τῆς προτομῆς τοῦ ποιητοῦ Κ. Κρυστάλλη εἰς τήν Ἄρταν. Πραγματικῶς ἡ προτομή ἐφθασεν ἤδη, ἀλλά τά ἀποκαλυπτήρια δέν θά γίνουν, παρὰ τήν προσεχῆ ἄνοιξιν. Διότι προηγουμένως θά κατασκευασθῇ τό δάθρον καί τά θεμέλιά του, τῶν ὁποίων τώρα μόλις ἤρχισεν ἡ ἐργασία. Ὅταν θά ἔχῃ τελειώσει αὕτη καί θά τοποθετηθῇ ἡ προτομή, θά εὐρισκώμεθα ἤδη εἰς τήν καρδιάν τοῦ χειμῶνος, καί ἐπομένως δέν ἐθεωρήθη κατάλληλον ἀπό τήν ἐπιτροπήν ὅπως ἡ τελετή τῶν ἀποκαλυπτηρίων γίνη κατὰ τήν ἐποχὴν, κατὰ τήν ὁποίαν δέν εἶναι δυνατόν νά ἔλθουν ξένοι διὰ νά τιμήσουν τήν μνήμην τοῦ ἀλησμονήτου ποιητοῦ. Καί

ἔτσι ἀνεδλήθη πλέον ὀριστικῶς διὰ τήν ἄνοιξιν.

Ὅσον ἀφορᾷ τήν τοποθέτησιν τῆς προτομῆς, ἐγώ, ὡς Νομάρχης Ἄρτης ἐξέφρασα τήν γνώμην ὅτι ἡ θέσις ἡ ἤδη ἐκλεγείσα δέν εἶναι ἡ καταλληλοτέρα, διότι τοποθετεῖται ἔξω ἀπό τήν Ἄρταν καί εἰς σημεῖον παράμερον, ἐνῶ θά ἦδύνατο νά τοποθετηθῇ εἰς τήν πλατείαν, ἡ ὁποία εἶναι πλησίον τοῦ περικλήμου βυζαντινοῦ ναοῦ τῆς Παρηγορητίσης. Ἀλλ' ἡ ἐπιτροπή ἀντέταξεν εἰς τήν γνώμην μου δύο ἐπιχειρήματα· πρῶτον, ἡ πλατεία ἐκείνη ἔφερε τό ὄνομα ενός ἄλλου ἐξόχου τέκνου τῆς Ἠπείρου, τοῦ Σκουφᾶ, μέλους τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας· καί δεύτερον, τό ὕψηλόν ἐκεῖνο μέρος εἶναι σχηματισμένον δι' ἐπιχωματώσεως καί θά ἐχρειάζοντο θεμέλια ἐπτά μέτρων, δηλαδή δαπάνη πολλῶν χι-

λιάδων δραχμῶν, τὰς ὁποίας ἡ ἐπιτροπὴ δέν διαθέτει. Ὁμολογῶ ὅτι τὸ δευτέρον ἐπιχειρημα μέ ἐπεισε κάπως. Ὅπωςδὴποτε ὁ γλυκὺς εἰδυλλιακὸς ποιητὴς, καὶ ἀπὸ τὴν θέσιν ὅπου τοποθετεῖται ἡ προτομὴ του, θὰ ἀντικρῦζῃ τὰ Τξουμέρικα καὶ τὸ βλέμμα του θὰ ἀπλώνεται ἐπάνω εἰς τὰ βουνὰ τῆς πατρίδας του, τὰ ὁποῖα μέ τόσον πάθος καὶ λυρισμόν ὕμνησεν εἰς τὰ ὑπέροχα ποιήματά του.

Θὰ ἤθελα νά σας στείλω καὶ τὴν φωτογραφίαν τῆς οἰκίας ὅπου ἀπέθανεν ὁ ποιητὴς. Ἀλλὰ δυστυχῶς δέν εἶναι δυνατόν. Καὶ εἶναι μέν ἀληθές ὅτι εἰς μίαν ἀποθήκην τῆς Ἀρτης ὑπάρχει μιὰ ἐπιγραφὴ λέγουσα ὅτι «Ἐδῶ πέθανε ὁ Κώστας Κρυστάλλης» ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἔχει κάπως διαφορετικά. Διότι δέν ἦτο δυνατόν οἱ εὐγενεῖς Ἀρτινοὶ νὰ ἄφηναν τὸν ποιητὴν των νὰ πεθάνῃ μέσα εἰς μίαν ἀποθήκην ὅπου τοποθετοῦνται συνήθως ἐλαῖαι! Τὶ συνέβη λοιπόν; Ἐκεῖ ἄλλοτε, κατὰ τὴν ἐποχὴν πού ὁ Κρυστάλλης φθισικός, ἦλθε νὰ πεθάνῃ εἰς τὴν ἀγαπημένην του πατρίδα, ὑπῆρχε ἓνα μικρὸ σπιτάκι, τὸ ὁποῖον ἐφιλοξένησε τὸν ποιητὴν, ὁ ὁποῖος καὶ ἐξέπνευσεν ἐκεῖ-μέσα. Κάποιος Νομάρχης κατόπιν, θιάστικός καὶ μὴ θέλων νὰ ἀκούσῃ τὰς διαμαρτυρίας φιλομούσων Ἀρτινῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, παρήγγειλε, καὶ ἐτοποθέτησε τὴν ἐπιγραφὴν αὐτὴν, τὴν ὁποίαν ἐλπίζομεν ὅτι ὁ Δῆμος Ἀρταίων θὰ θελήσῃ νὰ ἀντικαταστήσῃ μέ μίαν ἄλλην, ἡ ὁποία νὰ λέγῃ τὸ πραγματικόν γεγονός: «Ἐδῶ ὑπῆρχε οἰκία, ὅπου ἀπέθανεν ὁ Κ. Κρυστάλλης» ὥστε, ὅταν, κατὰ τὴν ἀνοιξιν, θὰ συγκεντρωθοῦν εἰς τὴν Ἀρταν οἱ θαυμασταὶ τοῦ Κρυστάλλη διὰ τὰ ἀποκαλυπτήρια τῆς προτομῆς, νὰ μὴ ἀποδώσουν κατὰ τῶν Ἀρτινῶν μομφὴν ἄδικον ἐπὶ ἐγκαταλείψει καὶ περιφρονήσει τοῦ ἐξόχου συμπολίτου των.

Ἀρτα, 27 Ὀκτωβρίου 1928

ΤΟ ΦΥΛΛΟΝ ΤΟΥΤΟ ΑΦΙΕΡΩΝΕΤΑΙ ΣΤΟΝ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ ΗΠΕΙΡΟΤΙΚΟΝ ΒΗΜΑ

ΤΕΤΑΡΤΗ
30
ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1930

ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΤΗΣ ΔΕΛΦΙΝΟΤΑΤΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣ ΤΩΝ ΑΝΤΑΓΩΓΩΝ ΑΡΤΙΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΤΩΝ

ΑΡΤΑ ΕΤΟΣ Β' - ΑΡ ΦΥΛ. 85

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Γραφεία: "Οδός Καραϊσκάκη

"Ελευθερίας" ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΓΡΑΦΩΤΗΣ

Δ' ΕΒΔΟΜΗ Τετάρτη: "Οδός Καραϊσκάκη 10

Αρχισυντάκτης: ΑΡΤΙΣΤΟΤΟΜΟΣ Γ. ΜΑΓΓΟΣ

Ι. ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΑ ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΗΡΙΑ

"Ενα αὐθόρμητο καὶ συγκινητικό παλλαϊκὸ προσκύνημα μπροστὰ στὴν προτομὴ ἑνὸς Ποιητῆ. Πόσο ἐξευγενισμένος καὶ πολιτισμένος λαὸς πρέπει νὰν αὐτός ὁ λαὸς ποὺ ἔρχεται μὲ ψυχὴ καὶ μὲ καρδιά νὰ προσκυνήσῃ "Ἡρώα καὶ ἕναν Ποιητὴ! Στεφάνια καὶ λουλούδια κρατοῦσανε στὰ χέρια μεγάλοι καὶ μικροὶ τὸ ἀπόγευμα τῆς 22ας Ἀπριλίου 1930 καὶ πήγανε κ' ἀναστήσανε τὴ μνήμη τοῦ Κώστα Κρυστάλλη, τοῦ φυσιολάτρη τραγουδιστῆ τῆς Ἡπειρωτικῆς ὁμορφιάς, καὶ τὸν ἐστεφάνωσαν καὶ τὸν ἔραναν καὶ τὸν ὕμνησαν. Γύρω ἀπὸ τὴ μαρμάρινη προτομὴ τοῦ εἶχαν συγκεντρωθῇ ἐπίσημοι καὶ ἀνεπίσημοι, πλούσιοι καὶ φτωχοὶ, ἀγόρια καὶ κορίτσια, παιδιά τοῦ Σχολείου, παιδιά τῆς δουλειᾶς, γυναῖκες τῆς λεγόμενης ἀριστοκρατίας καὶ γυναῖκες τοῦ λαοῦ. "Ενα πλήθος ποικίλο σὲ σύνθεση μὲ μιὰ ὅμως ψυχὴ εἶχε μαζευτῇ γύρω ἀπὸ τὴν προτομὴ τοῦ Συρρακιώτη "Ἡρώα καὶ Ποιητῆ καὶ μὲ συγκίνηση καὶ μὲ ἀγάπη ἐτέλεσε τὰ Ἀποκαλυπτῆρια.

Τιμὴ μεγάλη γιὰ τὸν Λαὸ τῆς "Αρτας ἀποτελεῖ τὸ προσκύνημά τοῦ αὐτὸ στον ἐκλεκτὸ Τραγουδιστὴ τῆς Στάνης καὶ τοῦ Χωριοῦ. Πρῶτα γιὰ τὸ λαὸ μας εἶνε αὐτὸ τιμὴ μεγάλη κ' ὕστερα γιὰ τὸν Ποιητὴ. Οἱ μεγάλοι νεκροὶ καὶ χωρὶς μνημόσυνα καὶ χωρὶς τελετὲς πάντα μεγάλοι θάναι βέβαια στὴν κρίση καὶ τὴ συνείδηση καὶ τὴν ψυχὴ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι τοὺς ἐπρόσεξαν, τοὺς ἐμελέτησαν, τοὺς ἀγάπησαν.

'Αλλ' ὅμως εἶνε ἠθικὴ ὑποχρέωση γιὰ τοὺς ζωντανούς ν' ἀνασταίνουν ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ τὴ μνήμη τῶν μεγάλων μπρὸς σὸ πολὺ κοινὸ ποῦ ἴσως δὲν ξαίρει, ἴσως δὲν ἔχει ἀσχοληθῇ, δὲν ἔχει μελετήσῃ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τῶν Ἐκλεκτῶν καὶ τῶν Μεγάλων.

Σ' ἐκείνους ποῦ εἶχαν τὴν ὥραια πρωτοβουλία τῆς ἰδρύσεως τῆς προτομῆς τοῦ Μεγάλου μας Ποιητῆ καὶ τῆς τελετῆς τῶν Ἀποκαλυπτῆριων πρέπει κάθε μεγάλος ἔπαινος. Στὸ λαὸ τῆς "Αρτας γιὰ τὴν ὁλόθερμη ἐνισχύσῃ του καὶ τὴν αὐθόρμητη συγκέντρωσὴ του στὴ μεγάλη γιορτὴ ποὺ ἔγινε τὴν 22αν Ἀπριλίου 1930 εἰς μνήμην τοῦ ἀλησμονήτου, πάντα κ' αἰώνια, Κώστα Κρυστάλλη, πρέπει θερμὰ συγχαρητήρια καὶ κάθε τιμὴ.

Κι' ὅταν περάσουν πολλὰ χρόνια κ' ὅταν περάσουν ἀκόμη πολλοὶ αἰῶνες θὰ βρεθῇ κάποιον γραμμένο ὅτι κάποτε ἔζησε ἐδῶ ἕνας λαὸς μὲ εὐγενῆ αἰσθήματα καὶ ὑψηλὰ καὶ ὥραϊα ἰδεώδη: ἦταν ὁ λαὸς τῆς "Αρτας, ὁ ἅγιος λαὸς τῆς Ἡπειρωτικῆς χώρας ποὺ ἤξιαιρε νὰ ἀγωνίζεται γιὰ ὅτι μεγάλο καὶ νὰ λατρεύῃ ὅτι ὥραϊο ὅτι αἰώνιο.

ΠΑΝ. Β. ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΥ

Η ΑΡΤΑ ΚΑΙ Ο ΠΟΙΗΤΗΣ Η ΠΡΟΤΟΜΗ ΤΟΥ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ

Στήν έφημ. «Ήπειρωτικόν Βήμα» Ἀρτης 30-4-1930.

Ὑστερα ἀπό 36 χρόνια ἀπό τό θάνατο τοῦ Κρυστάλλη στήθηκε στήν Ἀρτα ἡ προτομή του. Ἐπειδή ὁμως γράφηκε (Περιοδ. Νέα Ἑστία τόμος Δ τεῦχος 43, σελίς 95) πῶς δέν εἶναι ἡ Ἀρτα ἡ μορφαία του αὐτή κατοικία –ποῦ πρωτοσυνέλαβε τήν ἰδέα νά τόν τιμήσῃ μέ προτομή γι' αὐτό δέν εἶναι ἄσκοπο νά εἰπωθοῦν δύο λόγια γύρω στήν κίνηση αὐτή, πού τιμᾷ πραγματικά τήν Ἀρτα ἰδιαίτερα, ἀλλά καί ἐκείνους τοῦ αἰσθάνθηκαν τήν ὑποχρέωση αὐτή καί ἐργασθήκανε ὅσο μπορούσανε γιά τήν ἀπαθανάτωση τοῦ τραγουδιστή τοῦ χωριοῦ καί τῆς στάνης πάνω στό Μάρμαρο.

Στά 1920 ὀλίγοι μαθητές τοῦ Γυμνασίου Ἀρτας, ἐνθουσιασμένοι ἀπό τή μελέτη τῶν ποιημάτων τοῦ Κρυστάλλη πού κινήθηκαν ἀπό τοὺς καθηγητάς των, διοργανώνουν μιὰ γιορτή ἀπό τήν ὁποία συγκέντρωσαν μικρό χρηματικό ποσό, τό ὁποῖο διαθέσανε γιά τήν ἴδρυση τῆς προτομῆς. Τήν πρωτοβουλία αὐτή εὐμενέστατα καί ἐνθουσιωδῶς σχολιάζει τότε ὁ μέγας μας ποιητής Κώστας Παλαμᾶς στήν ἐφημερίδα «Ἐμπρός» καί ὁ καλλιτέχνης τοῦ μυθιστορήματος καί θεάτρου Γρ. Ξενοπούλος στήν Διάπλαση τῶν παιδων (22 Φεβρουαρίου 1921), προτρέποντας καί οἱ δύο τοὺς νέους νά κινήθουν μέ ζήλο στό ἔργο τους.

Λίγο ὕστερα ὁ διευθυντής τοῦ «Ἑπειρωτικοῦ Βήματος» κ. Ἰ. Παπαδασιλεόν, Σπουδαστής τότε, φκιάνει τό «Φοιτητικό Ὅμιλο» μέ σκοπό νά γνωρίσουν στήν Ἀρτα περισσότερο τὴν Κρυστάλλη καί νά τιμήσουν τὸν ποιητὴ μέ τήν περιποίηση τοῦ τάφου του καί τήν ἴδρυση τῆς προτομῆς. Διοργανώνουν Φιλολογικὸ μνημόσυνο τήν 1 Σεπτεμβρίου 1925 καί τήν 11 Ἰουλίου 1926 διάλεξιν.

Ἡ κίνηση αὐτὴ τῶν νέων συγκινεῖ τὸν ἐπιστημονικὸ κόσμο καί ἔτσι τό 1926 ἱδρύεται ὁ Σύλλογος «Οἱ φίλοι τοῦ Κρυστάλλη» μέ ἀποκλειστικὸ σκοπὸ τήν ἴδρυση τῆς προτομῆς.

Ὁ Σύλλογος μέ τίς ἀοκνες προσπάθειες τοῦ Προέδρου Γεωργίου Παπακώστα, ἱατροῦ, ἐργάζεται ἐντατικά γιά τὴ συλλογὴ τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ πού θά χρειασθεῖ διὰ τὴν ἐπιτέλεση τοῦ σκοποῦ. Δημιουργοῦμε παραστάσεις χοροῦς καί ἐράνους στήν Ἀρτα. Ἐράνους στό χωριὸ πού γέννησε τὸν ποιητὴ, τό Συρράκον. Στήν Ἀλεξάνδρεια μέ τὸν λάτρη τοῦ Κρυστάλλη κ. Μπίτσιον, ἡπειρώτην, συγκεντρώνεται τό μεγαλύτερο ποσό. Στὴν Ἀθήνα μέ τὴν ὑποστήριξη τῆς Ἑπειρωτικῆς ἀδελφότητος καί τό θιασώτῃ γιά τὴν προτομὴ λογοτέχνη – δημοσιογράφου κ. Μιχ. Ροδᾶ. Ἀπὸ τό Παρίσι ὁ μέγας δάσκαλος, ὁ μακαρίτης Ψυχάρης στέλλει 100 γαλλικὰ φράγκα. Ὁ Δήμος Ἀρταίων διαθέτει ἀπὸ τὰ ἔσοδά του σημαντικὸ ποσό. Ὁ Ἐμπορικὸς Σύλλογος Ἀρτης προσφέρει τίς εἰσπράξεις ἐνὸς χοροῦ. Τὴν κίνηση αὐτὴ μέ ἰδιαίτερα θερμὴ παρακολοθεῖ καί ἐνισχύει ἥθικα καί ὕλικά ὁ τότε Νομαρχὴς Ἀρτης κ. Γ. Μαργακόπουλος, ὁ «Μ. Ὅμιλος» Σωματεῖο τῆς πόλεως Ἀρτας ἀπὸ ἐπιστημονας καί ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων, στήν ὕλικὴ ὑποστήριξη τοῦ ὁποίου ὀφείλεται ἡ ἀποπεράτωση τοῦ βάρους τῆς προτομῆς. Εἶναι δέ ἀλήθεια πῶς δέν θά ἐτελείωνε τό ἔργο τόσο γρήγορα, ἂν ὁ καλλιτέχνης γλύπτης κ. Θ. Θωμόπουλος ἀπὸ πραγματικὸ ἐνθουσιασμό δέν ἀνελάμβανε τὴν ἐκτέλεση τῆς προτομῆς.

Αὐτή εἶναι ἡ ἱστορία τῆς ἰδρύσεως τῆς προτομῆς τῆς ὁποίας σήμερα κάμνει τὰποκαλυπτήρια ὁ Μ. Ὁμιλος καί ὄχι ὅσα ἐγράφησαν στο Περιοδικό «Νέα Ἑστία» καί ἀλλαχοῦ. Πολλοί ἐπίσης κατηγόρησαν καί τό ἔργο καί τή θέση πού στήθηκε (Περιοδικόν Ν. Ἑστία, τόμος 6ος τεῦχος 63 σελίς 629) ἀλλά ὅπως καί τότε ἔγραψα (δημοσιεύεται ἡ ἀπάντηση στή «Νέα Ἑστία» τόμος 6ος, τεῦχος 65, σελίς 723) καί τό ἔργο εἶναι ἀντάξιο τῆς ἡρωϊκῆς ψυχῆς τοῦ γλυκύλαλου τραγουδιστῆ τοῦ χωριοῦ καί τῆς στάνης καί ἡ θέση πού στήθηκε ἡ πρέπουσα, γιατί ἀπ’ ἐκεῖ θά ἀτενίζῃ τά γύρω βουνά πού τήν πλαισιώνουν, τά βουνά ποῦ χιλιοτραγούδησε καί ποῦ τοῦ στάθηκαν ὁ μόνος του πόθος.

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ

ΓΡΑΦΕΙΑ: ΠΑΤΗΣΙΩΝ 8, ΤΗΛ. 30.401 ■ ΙΔΡΥΤΗΣ: Κ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ ■ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΦΩΤΙΔΗΣ ■ ΣΑΒΒΑΤΟ 20 ΜΑΪΟΥ 1929

ΠΕΤΡΑ ΛΑΝΑΡΑ

ΤΡΑΓΟΥΔΙΣΤΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΤΑΝΗΣ ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ ΚΑΙ Η ΑΡΤΑ

Ἀπό τό π. «Νεοελληνικά Γράμματα», 20-5-1939, σ.9

Εἶναι γνωστά στους περισσότερους ἡ τυραννική ζωὴ κι' ὁ μαρτυρικός θάνατος τοῦ Ἡπειρώτη ποιητῆ Κώστα Κρυστάλλη. Κι' ἀκόμα γνωστότερο τὸ πλούσιο ἔργο του. Γράφτηκαν καὶ γράφονται κάθε μέρα γιὰ τὴν μορφήν αὐτὴ τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων τόσα πολλά, ὅσο λίγη, ὅσο σύντομη, ἦταν ἡ ἄχαρη καὶ πικρὴ ζωὴ του. "Ὅλα ἐξετάστηκαν, μελετήθηκαν κι' ἀναλύθηκαν πλατεῖα ἀπὸ πολλοὺς καὶ καλοὺς λογοτέχνες, δικούς μας καὶ ξένους κι' ὁ Κρυστάλλης τοποθετήθηκε ἐκεῖ πού ἀσφαλῶς, κανένας ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του καὶ τοὺς λίγο ἀπ' αὐτὸν μεταγενέστερους δὲν φανταζότανε ποτέ. Κανένας ὁμως δὲ βρέθηκε νὰ γράψῃ λίγα καὶ γιὰ τὸ σπῖτι ὅπου ἄφησε τὴν τελευταία του πνοὴ πού κοντεῖ νὰ καταντήσῃ δουστάσιο, γιὰ τὸν ταπεινὸ του τάφο πού ἐξαφανίζεται ἡμέρα μέ τὴν ἡμέρα, γιὰ τὴν προτομὴ του στήν Ἄρτα πού κάνει τοὺς ξένους νὰ χάσουν κάθε ἰδέα γιὰ τὸ καλλιτεχνικὸ μας αἰσθητήριο.

"Ὅπως εἶναι γνωστὸ ὁ Κρυστάλλης γυρίζοντας ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴν πατρίδα του Συρράκο στὶς ἀρχὲς τοῦ Ἀπρίλη τοῦ 1894 ἀρρώστησε ξαφνικὰ στήν Ἄρτα. Χωρὶς συγγενεῖς, χωρὶς φίλους καὶ γνωστούς, δίχως καμμιά περιποίηση, πέθανε στὶς 24 τοῦ μηνὸς αὐτοῦ στοῦ σπῖτι τοῦ γαμβροῦ του στοῦ ὁποῖο κατέλυσε σάν ἦρθε στήν Ἄρτα. Ἀγνωστος καὶ ταπεινός, ὅπως ἦταν, κηδεύτηκε φτωχικὰ καὶ θάφτηκε σὲ μιὰν ἀκροῦλα τοῦ κοιμητηριοῦ τῆς πόλης. Τὸ σπῖτι εἶτε ἀπὸ ἀνάγκη, εἶτε ἀπὸ συμφέρον πουλήθηκε ἀπὸ τοὺς κληρονόμους τοῦ Συρρακιώτη νοικοκύρη σ' ἓναν Ἀρτινὸ πού ἀφοῦ τὸ διασκεύασε σ' ἀποθήκη, τὸ νοίκιασε σ' ἓναν τυροκόμο, στὴν ἀρχὴ κατόπιν σ' ἓναν βαρελὰ κι' ἀπὸ πέρουα σ' ἓναν λαδέμπορο πού τὸκανε ἔλαιοτριβεῖο. Στὸ διάστημα τῶν σαράντα πέντε χρόνων πούπέρασαν δὲ βρέθηκε κανένας νὰ φροντίσῃ γι' αὐτό, νὰ μιλήσῃ κάπου, νὰ γράψῃ ἔστω μιὰ λεξούλα γιὰ νὰ κινηθοῦν οἱ ἀρμόδιοι καὶ νὰ κάνουν ὅ,τι ἀπὸ σεβασμὸ στοῦ ἔργου του πρέπει. Στὰ 1926 μονάχα, ἡ ὁμάδα διανοουμένων τῆς Ἄρτας, πού ἰδρῦθηκε ἀπὸ τὸν δημοσιογράφο κ. Γιάννη Παπαδασιλείου, κατόρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ τὸν ἐντοικισμὸ στὴν πρόσοψη τοῦ σπιτιοῦ μιᾶς ἀναμνηστικῆς πλάκας μέ τὴν ἐπιγραφή: «Ἐδὼ πέθανε ὁ ποιητὴς Κώστας Κρυστάλλης, τῇ 24 Ἀπριλίου 1894». Πρᾶγμα ὁμως ἀσήμαντο μπροστὰ στοῦ ἔργου τοῦ ποιητῆ. Κι' ἔτσι ὁ ἐπισκέπτης τῆς Ἄρτας σήμερα, περνώντας ἀπὸ τὸ δρόμο ὅπου βρίσκεται τὸ σπῖτι πού ἔζησε τίς τελευταῖες του στιγμὲς ὁ ἄτυχος ὁδάρδος, βλέπει, μ' ἐκπληξὴ ἀσφαλῶς, μιὰ μαρμαρινὴ πλάκα στὸν τοῖχο ἐνὸς ἔλαιοτριβεῖου μέσ' ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀναδίδεται βρῶμα καὶ δυσωδία, διαβάξῃ τὴν ἐπιγραφήν καὶ σκέπτεται μέ τὸ δίκιο του ἀσφαλῶς, πῶς εἶναι δυνατό νὰ πέθανε ἓνας ποιητὴς μέσα σ' ἓνα ἔλαιοτριβεῖο.

Ἡ ἴδια ὁμάδα πού ἀνέφερα παραπάνω, συνεχίζοντας τὴν ἀξιέπαινη κι' ὠραία τῆς πρωτοβουλία, κατόρθωσε, τὴν ἴδια σχεδὸν χρονιά, μέ κοινὸ ἔρανο τῶν μελῶν τῆς νὰ φτιάξῃ ἓνα φτωχὸ ξύλινο σταυρὸ καὶ νὰ τὸν στήσῃ στὸν τάφο τοῦ ἄτυχου ποιητῆ. Ὑπερ-

Ἡ προτομή του Κρυστάλλη

βάλλοντας σέ ζήλο ὁ διανοού-
μενος νομάρχης ᾽Αρτας κ. Γ.
Μαραγκόπουλος ἀφαιρεῖ τὸν
σταυρὸ καὶ τοποθετεῖ στὴ θέ-
ση του ἓνα πέτρινο μνημεῖο μέ
τὴν ἐπιγραφή: «Κώστας Κρυ-
στάλλης 1868-1894». Τίποτα
ὅμως παραπέρα ἀπὸ τοῦτα.
Κι' ἔτσι μέ τό διάβα τῶν χρό-
νων ὁ τάφος τοῦ τραγουδιστῆ
τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης χά-
θηκε, ἐξαφανίσθηκε... Ἐνα
πέτρινο, μαυρισμένο ἀπὸ τὴν
πολυκαιρία, μνημεῖο μονάχα,
πού προβάλει μέσ' ἀπὸ συστά-
δες βάτων κι' ἀγκαθιδῶν, ἀφή-
νει νά ἐννοηθεῖ πὼς στο μέρος
αὐτό ὑπῆρχε κάποτε ὁ τάφος
τοῦ τραγουδιστῆ...

Τὴν ἴδια πάνω-κάτω ἐπο-
χὴ ὁ Ἄ. Βασιλείου μέ τὴν πο-
λύτιμη συμβολή τοῦ γιατροῦ
κ. Παπακώστα ιδρύει στὴν
᾽Αρτα τὸν σύλλογο: «Οἱ φίλοι
τοῦ Κρυστάλλου» μέ σκοπὸ τό
στήσιμο, σ' ἓνα μέρος τῆς
στερνῆς κατοικίας τοῦ ποιητῆ,
τῆς προτομῆς του. Διενεργοῦν
καλλιτεχνικὲς παραστάσεις,
διαλέξεις, χοροὺς, ἐράνους
στὴν ᾽Αρτα, στὰ Γιάννενα,
στὴν Ἀθήνα, στὴν Ἀλεξάν-

δρεια, στο Παρίσι, μέ τὴν ὑποστήριξη ἐκλεκτῶν ἐργατῶν τῆς πέννας - Πελλερέν, Πα-
λαμᾶς, Ξερόπουλος, Μπίτσιος, Ψυχάρης - καὶ συλλέγουν 25.000 δραχμές. Τό ποσόν ἦταν
μικρό. Μά ὁ ζήλος μεγάλος. Κατόπιν ἐνεργειῶν, ὁ γλύπτης Θωμόπουλος προσφέρεται ν'
ἀναλάβει τὴν φιλοτέχνηση τῆς προτομῆς ἀφιλοκερδῶς. Μονάχα τὰ ἔξοδα τῆς ἀγορᾶς
τοῦ μαρμάρου θά βαρύνουν τὸν σύλλογο. Ἡ συμφωνία κλείνεται κι' ἀρχίζει ἡ ἐκτέλεση
τοῦ ἔργου. Μά ἀπὸ ᾽δὼ ἀρχίζει ὁ διασυρμός τῆς μνήμης τοῦ ποιητῆ. Ὁ κ. Παπακώστας
ἄγνωστο γιατί δίνει στὸν γλύπτη μιά σκοροφαγωμένη φωτογραφία γιὰ μοντέλλο, ἐνῶ
ἦταν σ' ὅλους γνωστό πὼς ὁ καθηγητὴς, γυμνασιάρχης στο Σιδηρόκαστρο, σήμερα, κ.
Παπασπύρου εἶχε στὴν κατοχὴ του μιά λαμπρὴ φωτογραφία τοῦ ποιητῆ, τῆς ἐποχῆς
ἀκριβῶς πού ἀρρώστησε καὶ ξεκίνησε γιὰ τὴν πόλη ποῦ θά τοῦ χρησίμευε γιὰ στερνὴ του
κατοικία. Μέ βάση τὴ φωτογραφία αὐτὴ μέ τὰ καταστραμμένα τελείως χαρακτηριστικά
τοῦ ποιητῆ, φιλοτεχνεῖται ἡ προτομή. Καὶ βλέπουν μάν ἡμέρα οἱ ᾽Αρτινοὶ - ποῦχαν δώ-
σει ἀπ' τό ὑστέρημά τους, ἄλλες 50.000 δραχμές, στο μεταξύ - ἓνα οἰκτρὸ ἐξάμβλωμα,
ἓναν γέρο 60-65 χρονῶν μ' ἀρεϊμάνια μουστάκια καὶ βλοσυρὸ ὕψος - τ' ἀντίθετα ἀκριβῶς
τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ τραγουδιστῆ. Κανένας δέ μίλησε. Κανένας δέν διαμαρτυρήθη-
κε. Κι' ἔτσι στὶς 22 Ἀπρίλη τοῦ 1930 ἐγιναν, μέ παλλαϊκὴ συμμετοχὴ, τ' ἀποκαλυπτήρια
τοῦ ἐξαμβλώματος αὐτοῦ.

Συνεχίζοντας τόν διασυρμό τῆς μνήμης τοῦ ποιητῆ ὁ δήμαρχος ᾽Αρτας ἀπαλλοτριώνει πέρυσι τόν ἀντικρυνό τῆς προτομῆς χῶρο καί ἀνεγείρει μέ δαπάνη 80.000 δραχμῶν – ὅσα θ᾽ἄφταναν γιά νά γίνει μιά νέα καλλιτεχνική προτομή τοῦ ταλαίπωρου ποιητῆ – ἓνα καφενεῖο, στή πρόσοψη τοῦ ὁποίου χαράζει μέ πλατειά γράμματα τό ὄνομα «Κρυστάλλης». ᾽Ετσι, ἰσχυρίσθηκε, πῶς θά ἐκλαϊκευθεῖ τό ἔργο τοῦ ποιητῆ καί θά κάνει τόν κόσμο νά τόν ἀγαπήσει. ᾽Αλλοίμονο ὅμως ἂν τά ἔργα τῶν ποιητῶν καί τῶν συγγραφέων ἐκλαϊκεύονταν μέ τήν ἴδρυση ντάνσινγκ μπαρ καί πατσατσιδίκων πού θ᾽ἄφερναν τ' ὄνομά τους! ᾽Αν ὑπάρχουν, καί θά ὑπάρχουν ὅπως πιστεύω, φίλοι τοῦ Κρυστάλλη στήν ᾽Αρτα, στά Γιάννενα, στήν ᾽Αθήνα, στήν Ἑλλάδα ὁλόκληρη, ἄς κινηθοῦν γιά μιά ἀκόμα φορά γιά τήν δικαίωση τῆς μνήμης τοῦ ἄτυχου ποιητῆ. Κι' ὅλοι ὅσοι καί ἐδῶ καί στό ἐξωτερικό διάβασαν καί χάρηκαν τό ἔργο του, ἄς τοῦς συνδράμουν στόν ὥραϊο κι' εὐγενικό τους ἀγῶνα. Ἡ ψυχή τοῦ τραγικοῦ τραγουδιστῆ τῆς στάνης καί τοῦ χωριοῦ θά τοῦς εὐγνωμονεῖ.

ΠΥΡΡΟΥ ΛΕΚΑΝΤΑ

«ΣΤΟΝ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ»

Ἐπὶ τὴν ποιητικὴν συλλογὴν τοῦ
«Τραγούδι τῆς πατρίδας μου», Ἀθήνα, 1935, σ. 7.

Ἔχουν ἀνθίσει τὰ βουνά, τ' ἀηδόνια, τό τραγούδι
τό ξαναρχίζουν μέ χαρά. Τά κυπριά ξυπνᾶνε
τῇ φύσῃ τὴν ἀρχόντισσα καὶ τ' ὄμορφο λουλοῦδι
σκορπᾷ ἀθῶα μυρουδιά. Ὅλα τους, ναί, γλεντᾶνε.

Ξύπνα Κρυστάλλη κι' ἄκουσε, πόσο γλυκεῖα φλογέρα
τοὺς ἤχους τῆς σκορπᾷ...
Ξύπνα Κρυστάλλη νά ἰδεῖς... στόν τόπο σου, λευτερωμένη ἡμέρα,
τά σίδερα πῶς σπάει...

Μέσα στή στάνη, ὁ βοσκὸς φκιάνει τό γαλατῦρι
καὶ τραγουδάει ἐλεύθερα ραγιᾶς δέν εἶναι τώρα...
Κι ἡ τσοῦπρες κάτω στόν ἀγρό, σάν νᾶχουν πανηγῦρι
δουλεύουν ὅλες. Τῆς σκλαβιάς διάβηκε κάθε μπόρα.

Ξύπνα, Κρυστάλλη, γιὰ νά ἰδῇς, τὴν ὁμορφὴν πατρίδα,
χωρὶς δάφνη μυρίζει...
Μά... ξύπνησες... Κι' ὅ, τι ἔψαλλεν ἡ ἄρπα ἡ ψυχὴ μ' ἐλπίδα
τώρα πανηγυρίζει...